

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი
შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი

სამეცნიერო კონფერენცია

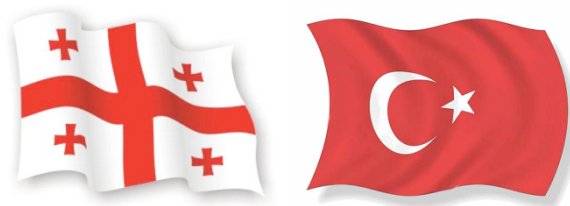
„ქართულ-თურქული ურთიერთობები“

30 მარტი, 2012, გორი, საქართველო

GORI STATE TEACHING UNIVERSITY
INTERNATIONAL BLACK SEA UNIVERSITY

The Scientific Conference
“Georgian-Turkish Relations”

March 30, 2012, Gori, Georgia

გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2012

წინამდებარე სამეცნიერო შრომების კრებული მოიცავს 2012 წლის 30 მარტს ჩატარებულ ა(ა)იპ-გორის სასწავლო უნივერსიტეტისა და შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის ერთობლივ სამეცნიერო კონფერენციაზე - „ქართულ-თურქული ურთიერთობები“ წარმოდგენილ სამეცნიერო ნაშრომებს.

The Collection covers the scientific works presented at the joint Scientific Conference of NPLE-Gori Teaching University and International Black Sea University - "Georgian-Turkish Relations" held on March 30, 2012.

საორგანიზაციო კომიტეტი:

გიორგი სოსიაშვილი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის რექტორი, პროფესორი (კომიტეტის თავმჯდომარე)

შევეტე ერჯან თუნჩი, შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის რექტორი, პროფესორი

გიული ალასანია, შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის პრორექტორი, პროფესორი

გიორგი ხორბალაძე, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ადმინისტრაციის ხელმძღვანელი, ასისტენტ-პროფესორი

ალექსანდრე მღებრიშვილი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის რექტორის მოადგილე, პროფესორი

ლევან მიდოდაშვილი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ხარისხის უზრუნველყოფის სამსახურის უფროსი, პროფესორი

ქეთევან ბარბაქაძე, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარული ფაკულტეტის დეკანი, ასოცირებული პროფესორი

მზია ზანგალაძე, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის განათლების, ზუსტ და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ფაკულტეტის დეკანი, დოქტორი

ნუგზარ აბრამიშვილი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის სოციალურ მეცნიერებათა, ბიზნესისა და სამართალმცოდნეობის ფაკულტეტის დეკანი, პროფესორი

ანა იმნაძე, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის საზოგადოებასთან ურთიერთობის განყოფილების უფროსი

ელდარ მამისთვალაშვილი, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრის ხელმძღვანელი, პროფესორი

ნათელა დოღონაძე, შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის პრორექტორი, პროფესორი

თამარ შიოშვილი, შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტისა და განათლების ფაკულტეტის დეკანი, პროფესორი

ფარუქ გურსოი, შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის სოციალურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დეკანი, ასოცირებული პროფესორი

ილიას უსტუნერი, შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის ენათა სკოლის დირექტორი, ასოცირებული პროფესორი

ილიას ჩილოღლუ, შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის ბიზნესის მართვის ფაკულტეტის დეკანი, ასოცირებული პროფესორი

© გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, 2012

გამომცემლობა „**UNIVERSAL**“, 2012

თბილისი, 0179, ი. ჰაბაშვილის ბაზზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-17-820-7

ORGANIZATION COMMITTEE:

Giorgi Sosiashvili, Rector of Gori State Teaching University, Professor (Head of Organizational Committee)
Şevket Ercan TUNÇ, Rector of International Black Sea University, Professor
Giuli Alasania, Vice Rector of International Black Sea University, Professor
Giorgi Khorbaladze, Head of Administration of Gori State Teaching University, Assistant Professor
Aleksandre Mgebrishvili, Deputy Rector of Gori State Teaching University, Professor
Levan Midodashvili, Head of the Quality Assurance Service of Gori State Teaching University, Professor
Ketevan Barbakadze, Dean of Department of Humanities of Gori State Teaching University, Associate Professor
Mzia Zangaladze, Dean of Department of Education of Gori State Teaching University, Exact and Natural Sciences, Doctor
Nugzar Abramishvili, Dean of Department of Social Sciences, Business and Law of Gori State Teaching University
Ana Imnadze, Head of Office of Public Relations of Gori State Teaching University
Eldar Mamistvalishvili, Head of the Educational Scientific Centre of History and Archaeology of Gori State Teaching University, Professor
Natela Doghonadze, Vice Rector of International Black Sea University, Professor
Tamar Shioshvili, Dean of the Humanities and Education Faculty of International Black Sea University, Professor
Faruk GÜRSOY, Dean of the Social Sciences Faculty of International Black Sea University, Associate Professor
Ilyas ÜSTÜNYER, Head of Language School of International Black Sea University, Associate Professor
Ilyas ÇILOĞLU, Dean of the Business Management Faculty of International Black Sea University, Associate Professor

PROGRAM COMMITTEE:

Eldar Mamistvalishvili, Head of the Educational Scientific Centre of History and Archaeology of Gori State Teaching University, Professor (Head of Program Committee)
Giorgi Sosiashvili, Rector of Gori State Teaching University, Professor
Giuli Alasania, Vice Rector of International Black Sea University, Professor
Tamar Gogoladze, Professor of Gori State Teaching University
Vianor Akhalaia, Head of the Centre of Georgian Language and Literature of Gori State Teaching University, Professor
Zurab Chkhikvadze, Head of Foreign Language Faculty of Gori State Teaching University, Professor
Tea Khorguashvili, Head of Business Administration Faculty of Gori State Teaching University, Associate Professor
Harun Cimke, Doctor of International Black Sea University
Ketevan Sikharulidze, Associate Professor of International Black Sea University, Doctor
Irina Bakhtadze, Associate Professor of International Black Sea University, Doctor
Faruk GÜRSOY, Dean of the Social Sciences Faculty of International Black Sea University, Associate Professor
Tea Kbiltsetskhlashvili, Associate Professor of International Black Sea University, Doctor

EDITORIAL BOARD:

Eldar Mamistvalishvili, Head of the Educational Scientific Centre of History and Archaeology of Gori State Teaching University, Professor (Head of Program Committee)
Giorgi Sosiashvili, Rector of Gori State Teaching University, Professor
Giuli Alasania, Vice Rector of International Black Sea University, Professor
Tamar Gogoladze, Professor of Gori State Teaching University
Vianor Akhalaia, Head of the Centre of Georgian Language and Literature of Gori State Teaching University, Professor
Zurab Chkhikvadze, Head of Foreign Language Faculty of Gori State Teaching University, Professor
Tea Khorguashvili, Head of Business Administration Faculty of Gori State Teaching University, Associate Professor
Harun Cimke, Doctor
Ketevan Sikharulidze, Associate Professor of International Black Sea University, Doctor
Irina Bakhtadze, Associate Professor of International Black Sea University, Doctor
Faruk GÜRSOY, Dean of the Social Sciences Faculty of International Black Sea University, Associate Professor
Tea Kbiltsetskhlashvili, Associate Professor of International Black Sea University, Doctor

ქალბატონებო და ბატონებო, ძვირფასო სტუმრებო, პატივცემულო საზოგადოებავ!

მადლობას მოგახსენებთ კონფერენციაში მონაწილობისა და მობრძანებისათვის. ეს ჩვენთვის დიდი პატივია.

ჩვენი დღევანდელი სამეცნიერო კონფერენცია “ქართულ-თურქული ურთიერთობები” გორის სასწავლო უნივერსიტეტსა და შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტს შორის მრავალწლიანი მჭიდრო და ნაყოფიერი ურთიერთთანამშრომლობის კიდევ ერთი გამოძახილია.

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისთანავე, 1992 წლიდან საქართველო თურქეთისათვის მეტად მნიშვნელოვან პარტნიორად იქცა. თურქეთი ადასტურებს და მხარს უჭერს საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობასა და სუვერენიტეტს. განსაკუთრებით საგულისხმოა თურქეთის რესპუბლიკის მხარდაჭერა საქართველოსათვის ყველაზე მწველადობის ჟამს – 2008 წლის აგვისტოს ომის დროს.

მოცემული ქვეყნები დაინტერესებულნი არიან არსებული დინამიურად მზარდი ურთიერთობების კიდევ უფრო მაღალ საფეხურზე აყვანით.

დღეისათვის საქართველოსა და თურქეთს შორის ჩამოყალიბებულია მჭიდრო ურთიერთობების ფართო სპექტრი, სახელდობრ: თანამშრომლობა საერთაშორისო ორგანიზაციების ფარგლებში; რეგულარული, როგორც ორმხრივი, ისე მრავალმხრივი პოლიტიკური დიალოგი; თანამშრომლობა თავდაცვის სფეროში, საქართველოს ენერგეტიკული უსაფრთხოების უზრუნველყოფის თვალსაზრისით, სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურის მიმართულებით;

მნიშვნელოვანია განათლების სფეროში მჭიდრო კონტაქტები, სტუდენტების გაცვლითი პროგრამები და სხვ.

საქართველო-თურქეთს შორის არსებული სამართლებრივ-სახელმეკრულებო ბაზა ორ ქვეყანას შორის თანამშრომლობის პრაქტიკულად ყველა სფეროს მოიცავს.

ამდენად, საქართველოსა და თურქეთს შორის დღეისათვის შექმნილი მჭიდრო დიპლომატიური, კულტურული, პოლიტიკური და ეკონომიკური კავშირები სწორედ ამ ურთიერთობების კიდევ უფრო გაღრმავების პერსპექტივებზე გვაფიქრებინებს. ჩვენი კონფერენციის მიზანია ესაა – მოკრძალებული წვლილი შევიტანოთ ამ ორი ქვეყნის მეგობრული ურთიერთობების გაღრმავების თვალსაზრისით.

გისურვებთ წარმატებებს.

პატივისცემით,

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის რექტორი

პროფესორი **გიორგი სოსიაშვილი**

Ladies and gentlemen, dear guests, dear audience!

Thank you so much for taking part in the conference and your attendance. It's a great honour for me.

The Conference “Georgian-Turkish Relations” held today is a way of showing up a close and fruitful collaboration between Gori Teaching University and the Black Sea International University.

Since 1992, after restoration of the Georgian sovereignty, Georgia has been a considerable partner for Turkey. Turkey acknowledges and supports Georgia's territorial integrity and sovereignty. Here should be mentioned the support of Turkish Republic towards Georgia while hard times - the War in August 2008.

The mentioned countries tend to deepen dynamically increasing relationship between each other.

The relationship between Georgia and Turkey has a wide spectrum, namely: collaboration in the frames of the International organizations; regular, bilateral and multilateral political dialogues; collaboration in the sphere of self-defense from the viewpoint of the Georgian energetic security, trade-economic and cultural directions;

Close relations in the sphere of education, students' exchange programs are of a significant importance.

Memorandums between Georgia and Turkey includes practically all spheres of collaboration.

Accordingly, the close diplomatic, cultural, political and economic relations between Georgia and Turkey give reason to think about the perspectives of deepening these relations. The purpose of our conference is as follows - to do a bit for increasing these relations between two countries.

Wish you success.

Yours sincerely,

Gori State Teaching University Rector

Professor **Giorgi Sosiashvili**

პატივცემულო რექტორო, კოლეგებო და სტუმრებო!

გმადლობთ მოწვევისათვის. ჩემი უნივერსიტეტის სახელით უნდა ვთქვა, რომ გვიხარია დღეს აქ ყოფნა.

დღეს შევიკრიბეთ ჩვენი ურთიერთობების გასაუმჯობესებლად და სამყაროს უკეთესობისკენ შესაცვლელად.

მსოფლიოს გლობალურ სოფლად გადაქცევამ ადამიანის ბედი უნიკალური გახადა. ამ გლობალურ სოფელში ჩვენი მთავარი მოვალეობაა შემდგომი თაობებისათვის მშვიდობიანი მომავლის უზრუნველყოფა. გამომდინარე აქედან, მნიშვნელოვანია მშვიდობიანი თანაცხოვრება და მის შესანარჩუნებლად შრომა

მეორე მხრივ, გვჯერა რომ ყველა ადამიანი ერთად აღებული ერთი მთლიანი ორგანიზმია. თითოეული ადამიანი ამ ორგანიზმის უჯრედი, და თითოეული ორგანო – ამ სხეულის შემადგენელი ნაწილი. ერთი უჯრედი ან ორგანო მეორის წინააღმდეგ არ მიდის. თუ ერთი ორგანო დაავადებულია, მთელი სხეული შეუძლოდაა. ჩვენი ერთი ხელი მეორის წინააღმდეგ არ მოქმედებს, ერთი თვალი – მეორის წინააღმდეგ და ა.შ.

ესაა ჩვენი თვალთახედვა და აღნიშნული თვალთახედვა აყალიბებს ჩვენს ყველა ურთიერთობას.

არსებობს რუმის გამოხატულება. მისი სიტყვებით, ადამიანებს, რომლებიც ერთნაირად გრძნობენ, შეუძლიათ გაუგონ ერთმანეთს, ხოლო მათ, ვინც ერთ ენაზე ლაპარაკობენ – არა.

ვიმედოვნებ, ჩვენი კარგი ურთიერთობა და მეგობრობა საუკუნოდ გაგრძელდება. მჯერა, რომ ეს კონფერენცია ბევრს შემატებს მას.

ყველას ბედნიერ და წარმატებულ შეხვედრას გისურვებთ.

საუკეთესო სურვილებით,

შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის რექტორი

პროფ. დოქტ. **შევქეთ ერჯან თუნჯი**

Dear rector, dear colleagues and dear guests!

Thank you for your invitation. On behalf of my university, I should say that we are glad to be here today.

Today, we came together to make our relations better and to develop a more beautiful world.

Since the world became a global village, human destiny became unique. In this global village, we have to leave a peaceful future to our next generations. So we have to be in peace with each other and work in order to sustain it.

On the other hand, we believe that all human beings in total are like a single body. Then, each person can be accepted as a cell of that single body, and each organ is like a complementary unit of that body. None of the cells or organs is against to the others. If one organ has an illness, the whole body feels discomfort. One of our hands doesn't behave against the other; one of our eyes does not behave against the other and so on.

This is our point of view, and it establishes all of our relations.

There is Rumi's saying. He says that humans who share the same sensation can understand each other but the ones who can speak the same language cannot.

I hope our good relations and friendship will continue to eternity. I believe that this conference will add much to it.

I wish you all a happy and successful meeting.

Best Regards,

Rector of the International Black Sea University

Prof. Dr. **Sevket Ercan TUNC**

Giuli ALASANIA

Professor Dr., Vice-rector of International Black Sea University, Director of IBSU Scientific Research Institute, Head of Organizing Committee of the 7th Silk Road International Conference “Challenges and Opportunities of Sustainable Economic Development in Eurasian Countries”

Many centuries have witnessed the Georgian-Turkish relationships, which in fact started when Turkish speaking people appeared in the Caucasus region, namely in the first century. In the first millennium of A.D. this interrelationship bore a positive character. Huns and Khazars used to join their forces with Georgians against other invaders, like Persians and Arabs. The battles very often took place on the territory of Georgia and the country turned into a battlefield. Due to the fact that Georgia was frequently split up into two parts and was under the control of different forces, frequent were the cases when Georgians fought against Georgians. The battle of Khazars for Tbilisi in 628 is an example of this. Khazars played an essential role in the process of unification of Georgia. It is known that Leon, the principal of Abkhazia was born to a Khazar mother, and relying on Khazar Khakan army, Leon managed to unify western part of Georgia.

Since the 11th century Georgians had intensive relationships with Seljuk-Turks, who had built a strong empire in the near East and posed a permanent threat to the neighboring territories. Alp-Arslan, Melik-Shah and others invaded Georgia several times and caused great damage to the country. This hindered considerably successful process of unification. However, the integration still took place and the kings of unified Georgia, who continued repelling Seljuks' attacks, at the same time, were establishing various contacts, even marital relationships with them. It is known that Rusudan, the sister of Queen Tamar (12th-13th centuries), was married to the ruler of Trabzon Empire. Rusudan, Queen Tamar's daughter was married to the son of Mughis Ad-din Turil Shah, Amir of Erzurum. And Tamar, Rusudan's daughter, who was known in Turkey as Gürcü Hatun, was married to Ghias Ed-din Keikhusrev II, the son of Alaad-Din Keikobad I, the Rum Sultan. This was the unification against a stronger enemy, the Mongols. However none of the allies managed to protect themselves from new invaders and in 1243 after the defeat of Rum Seljuks at Kose Dag, the Mongols concluded a peace treaty with Georgians. As a result, all these countries came under the control of the Mongols. Sultanate of Rum, which appeared to be longer living compared to Seljuk Empire existing till 1157, gave birth to the new Ottoman Empire in 1299.

Throughout the entire XV century Georgia was hit by invasions of Kara Koyunlu (Black shepherds) – Kara Iusup, Jahan Shah, and Ak Koyunlu (White Shepherds) – Uzun Hasan, Yakub Khan. As a result of these numerous invasions Georgia fell apart into several regions at the end of the 15th century.

The Georgians and the Ottomans were first exposed to each other in the second half of the 15th century, after the collapse of Constantinople in 1453, which was also known as Istanbul and in 1461 Trabzon Empire stopped its existence. By that time the border between Georgia and Ottoman Empire lay on the Rkinis Palo (Kemer Burun) just like it previously existed between Georgia and Trabzon Empire. However, in the mid-16th century the border between the Ottoman Empire and Georgia was relocated to Gonio and it did not change till the beginning of the 18th century.

Since 1555, under the conditions of the Amasya treaty between the Ottomans and Persians, Georgia was divided into two parts; western Georgia came under the control of the Ottomans and Eastern Georgia befell Safavid Persia. However, the abovementioned treaty did not reflect the real situation for that time and the two great states still had to occupy it. In the same 16th century the Ottomans claimed control over Mountainous Adjara and Southern Georgia. “Vilayeti Gurjistan” was created, however, its borders were constantly changing. Since 1578 the Ottoman Pasha sat in Poti, and the majority of captives were transported from there. There is an assumption that the Ottomans did not annex Georgia since they needed its territory to transport captives, while slave trade was prohibited by the law on the territory of the Ottoman Empire. This, in its turn, is a disputable issue.

In the time of the war between the Ottomans and Persians (1578-1590), the Ottomans temporarily occupied Sukhumi and invaded even Eastern Georgia. For a certain period Pasha was resided in Tbilisi. However, the situation changed during the reign of Shah Abbas I who managed to reinforce the conditions of 1555 peace treaty. There was one difference, though. The southern Georgia (Samtskhe-Saatabago), like the whole Georgia, previously divided between the Ottoman Empire and Persia, now was completely occupied by the Ottomans. In 1723 the Ottomans again managed to invade the territory of eastern Georgia and conquer Tbilisi. At that time the strongholds of western Georgia was occupied by the Ottoman garrisons, and it was due to the fact that Russia became stronger, developing strong interest towards South. This was the period when traditional state of affairs changed in the Georgian-Ottoman relationship.

Despite the fact that the Ottomans had not come to Georgia with peaceful intentions, open confrontation between the Georgians and the Ottomans were still not frequent. Most of the time the Georgians did not pay a tribute and did not bear any military obligations towards the Ottomans. The relationship with the Ottomans began when Georgia was dissolved and involved into internal wars. The Georgian governors often fought one other and sought support either from Iran or the Ottomans at different times. However, from that time on, the Ottoman Empire became the main target for Russia, and Georgia often served as a battlefield in the confrontation of the two states.

The articles of peace treaties concluded after the wars of the years of 1768-74, 1787-91, 1806-1812, 1828-29, 1877-78 between Russia and the Ottoman Empire as a rule touched the Georgian territories as well. Determining the borders of Georgia, which was incorporated into Russia in the early 19th and in the first quarter of the 20th centuries, continued throughout World War I, and was finally set up only under the agreements concluded after the war. More

specifically, the agreement was achieved by the peace treaties of Moscow and Kars of 1921, and was overall confirmed in 1926.

Diplomatic relations between Turkey and Georgia were established as early as at the beginning of 20th century, when Georgia managed to regain its state independence for incomplete three years. At that time the representatives of the Georgian Embassy headed by Simon Mdivani arrived in Ankara late at night, where Mustafa Kemal welcomed the diplomatic corps of Georgia. The Georgian mission was represented by a lieutenant Dimitri Shalikashvili, father of American brothers, Malkhaz and Otar Shalikashvili. During the reception ceremony Mustafa Kemal stated: "We are linked to Georgia not only through liking, but these links are strengthened by our common goals. We need strong East, we are in special need of strong Caucasus, and in particular, the most important nation in Caucasus, we need Georgia, strong and independent." In 1921 the Bolshevik army annexed independent Georgia and it was isolated from the rest of the world, including Turkey, for a long time. The border separated not only the two countries, Turkey and Georgia, but also many families were split up for a long time.

Stalin's project of the World War II to divide Turkey into separate parts was considered seriously and lost its importance only after Stalin's death. In the same years Turkey joined NATO and as a result the border between Turkey and Georgia for a long time turned to be an insuperable fence and obstacle for the relationship between the two countries.

In August 31st, 1988 the outpost highway of Sarfi was opened, which intensified the relationship between Republic of Turkey and Georgia. A part of 'Great Silk Road' was opened which, in turn, would promote the development of tourism, cultural and educational links, and what is most important, would encourage the reunion of blood relatives.

Turkey was one of the first countries which recognized the independence of Georgia (December 17, 1991). Similarly, it was one of the first countries Georgia established diplomatic relations with (May 21, 1992) and the agreement was signed in 1992, July 30. Much time has passed by since then and while analyzing this relationship, it can be stated that much has been done by the two countries.

An agreement was signed in Tbilisi, November 21, 2007 between Georgia and the Republic of Turkey to avoid double taxation of income and prevention of tax evasion.

An agreement on free trade between Georgia and the Republic of Turkey was signed in Tbilisi, November 21, 2007, and for many years Turkey has retained and still retains a leading position among trade partner countries of Georgia;

On April 4th, 1996 an agreement was signed between the governments of the Republics of Turkey and Georgia concerning customs border posts and a new agreement was signed on June 11, 2010 on introducing amendments in the old agreement;

The Memorandum of Mutual Understanding between the governments of Georgia and the Republic of Turkey was signed on June 11, 2010 provides an agreement between the two governments on mutual exploitation of customs border posts;

The Act was signed on May 31, 2010 which ensures the introduction of amendments in Visa Agreement of April 4, 1996 concluded between the Government of Georgia and the Government of Turkey. As a result, the citizens of the two countries can easily cross the border using their ID cards.

Our relationship developed in a dynamic way was throughout the recent years and embraced all fields. Cooperation in the field of power-engineering and transportation should be specially highlighted. Projects: Baku-Tbilisi-Supsa, Baku-Tbilisi-Jeihan (oil pipe-lines), Baku-Tbilisi-Erzurum (gas pipe-line).

There are intensive relationships in the field of education. Number of Turkish as well as Georgian Universities cooperate fruitfully, having exchange programs and joint projects. Since 1990s a group of Turks entered Georgia and made sound investments in the field of education. In cooperation with the Ministry of Education and Science of Georgia they founded schools and the International Black Sea University, where the languages of instruction are Georgian and English. Along with providing quality education these institutions bear special mission – they function as a bridge between Georgia and Turkey, Georgia and the rest of the world. The performances of these schools have already yielded positive results. A milestone has been laid to ensure cooperation with various universities and schools not only in Georgia and Turkey, but Georgia, Turkey, Europe and the USA. There are several exchange programs operating. The Georgian students, as well as school-pupils study abroad at some educational institutions for one or two semesters and gain international experience. Through these programs many Georgians have got to know Turkey and fell in love with this wonderful country. Similarly, many Turkish, US and European students have developed close links with Georgia. The guests of the two countries usually live in families; that promotes friendship and respect, as well as deep understanding of different cultures. Olympiads are often held, and there is a wonderful tradition of organizing annual international conferences. The eight schools and the International Black Sea University in Georgia closely cooperate with the Georgian universities and schools. They have supported other universities to establish language centers. The cooperation between the International Black Sea University and Gori State University has a long history. The cooperation has been very fruitful up to day. Today's conference can serve as one more evidence.

Let me use this opportunity and kindly welcome all the participants and organizers, and wish you all success.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

იოსებ ალიმბარაშვილი - ქართლ-კახეთის სამეფოსა და თურქეთის ურთიერთობა XVIII საუკუნის 60-70-იან წლებში და რუსეთი	11
ვიანორ ახალაია - თურქული ენობრივი ელემენტები ლაზურში	14
ირინა ბახტაძე - თურქი სტუდენტების მიზნები, მიღწევები და მოტივაცია შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტში.....	18
ნინო ბუზიაშვილი - სოფელი რუისი 1728 წლის „თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით	25
თამარ გოგოლაძე - ერთი ისტორიული პასაჟი ჟამთააღმწერლის მატანესა და მხატვრულ ტექსტებში	27
შალვა ვანიშვილი - ქართველი მეცნიერები - ქართულ-თურქული ურთიერთობების მკვლევრები	31
მარიამ კობერიძე - თურქულიდან ნასესხები ლექსიკური ერთეულები ზემოაჭარულში	34
თინათინ კუბლაშვილი - მხარდაჭერა ქართულ-თურქული ურთიერთობის განვითარებისათვის	36
ემზარ მაკარაძე - ცნობილი თურქი ჰუმანისტი - მესუთ ბოზჩირი	40
ელდარ მამისთვალიშვილი - გორის მოსახლეობა „ოსმალობის“ პერიოდში (ოსმალური წყაროების მიხედვით).....	43
მალხაზ მაცაბერიძე - საქართველო და თურქეთის ინიციატივა კავკასიის ქვეყნების კონფერენციის მოწვევის შესახებ (1921 წლის იანვარი).....	47
ნაილი მელანაშვილი, მაკა სოსანიძე - ტურიზმის განვითარების ტენდენციები თურქეთსა და საქართველოში.....	50
ალექსანდრე მღებრიშვილი - ქართულ-თურქულ კულტურულ-საგანმანათლებლო ურთიერთობათა ისტორიიდან	53
თინათინ მშვიდლობაძე - ელექტრონული ლექსიკონის ეფექტურობა ქართულ-თურქულ ლინგვისტიკაში	57
ნიკოლოზ ოთინაშვილი - ონომასტიკური ძიებანი ფრონეს ხეობიდან	59
ლალი ოსაძე, სოფიო ცეცხლაძე - საქართველო-თურქეთის ეკონომიკური ურთიერთობები ენერგეტიკის სფეროში.....	61
ქეთევან სიხარულიძე - თეფეგიოზი და ცალთვალა გოლიათები ქართულ ფოლკლორში	64
გიორგი სოსიაშვილი - ცხინვალი 1728 წლის „თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით ...	66
ლალი სრესელი - თურქული ინვესტიციები ქართულ ეკონომიკაში	70
ილიას უსტუნერი - ორჰან ფამუქის რომანების ქართული თარგმანები (თურქულ ენაზე)	127
თამარ შიოშვილი - თურქეთის წვლილი საქართველოში უმაღლესი განათლების ინტერნაციონალიზაციის საქმეში.....	75
ჰარუნ ჩიმქე - ქართულ-თურქულ ანდაზათა შედარებითი ანალიზის სხვადასხვაგვარი ასპექტები ...	77
მამუკა ჯოღობორდი - „თურქეთი“, „თურქნი“ „მეფეთა ცხოვრებაში“	81

CONTENTS

Ioseb Alimbarashvili - <i>THE RELATIONS BETWEEN KARTL-KAKHETI KINGDOM AND TURKEY IN THE 60-70s OF THE XVIII CENTURY AND RUSSIA</i>	85
Vianor Akhalaia - <i>TURKISH LINGUAL ELEMENTS IN THE LAZ LANGUAGE</i> (In Georgian Language)	14
Irina Bakhtadze - <i>GOALS, ACHIEVEMENTS AND MOTIVATION OF TURKISH STUDENTS AT IBSU</i>	87
Nino Buziashvili - <i>THE VILLAGE OF RUISI ACCORDING TO "THE 1728 TBILISI VILAIETY INVENTORY BOOK"</i>	92
Tamar Gogoladze - <i>A HISTORICAL PASSAGE FROM THE COMPOSITIONS OF A CHRONICLER AND FEATURE TEXTS</i>	94
Shalva Vanishvili - <i>GEORGIAN SCIENTISTS - THE EXPLORERS OF GEORGIAN-TURKISH RELATIONSHIPS</i>	96
Mariam Koberidze - <i>LEXICAL UNITS BORROWED FROM TURKISH LANGUAGE IN ZEMOACHARIAN</i>	98
Tinatin Kublashvili - <i>SUPPORTING AND ENCOURAGING THE DEVELOPMENT OF GEORGIAN-TURKISH RELATIONSHIP</i>	99
Emzar Makaradze – <i>THE FAMOUS TURKISH HUMANIST - MESUT BOZKIRE</i>	102
Eldar Mamistvalishvili - <i>GORI POPULATION DURING THE PERIOD OF THE OTTOMAN RULE (BASED ON THE TURKISH SOURCES)</i>	104
Malkhaz Matsaberidze - <i>THE JOINT INITIATIVE OF GEORGIA AND TURKEY TO CONVENE THE CONFERENCE OF THE SOUTH CAUCASIAN COUNTRIES (JANUARY, 1921)</i>	106
Naili Melanashvili, Maka Sosanidze - <i>TOURISM DEVELOPMENT TENDENCIES IN TURKEY AND GEORGIA</i>	109
Aleksandre Mgebrishvili - <i>FROM THE HISTORY OF THE GEORGIAN-TURKISH CULTURAL-EDUCATIONAL RELATIONS</i>	110
Tinatin Mshvidobadze - <i>THE EFFECTIVENESS OF ELECTRONIC DICTIONARY OF THE GEORGIAN - TURKISH LINGUISTICS</i>	113
Nikoloz Otinashvili - <i>ONOMASTICAL SEARCHES FROM PRONE GORGE</i>	115
Lali Osadze, Sophie Tsetskhladze - <i>GEORGIA-TURKEY ECONOMIC RELATIONS IN THE ENERGY SECTOR</i>	116
Ketevan Sikharulidze - <i>TEPE GIOZ AND ONE-EYED GIANTS OF THE GEORGIAN FOLKLORE</i>	119
Giorgi Sosiashvili - <i>ABOUT TSKHINVALI ACCORDING TO "GREAT DEFTER OF TBILISI VILAYET" IN 1728</i>	120
Lali Sreseli - <i>THE TURKISH INVESTMENTS IN GEORGIAN ECONOMICS</i>	124
Ilyas Üstünyer - <i>ORHAN PAMUK ROMANLARININ GÜRCÜCE ÇEVİRİLERİ</i> (In Turkish Language)	127
Tamar Shioshvili - <i>CONTRIBUTION OF TURKEY TO THE INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION IN GEORGIA</i>	132
Harun Chimke - <i>ASPECTS OF COMPARATIVE ANALYSIS OF GEORGIAN AND TURKISH PROVERBS</i>	134
Mamuka Jolbordi - <i>"TURKEY", "THE TURKISH" IN "THE LIFE OF KINGS"</i>	137

ქართლ-კახეთის სამეფოსა და თურქეთის ურთიერთობა XVIII საუკუნის 60-70-იან წლებში და რუსეთი

იოსებ ალიშვარაშვილი

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, ასისტენტ პროფესორი

თეიმურაზ II-ის პეტერბურგში უშედეგო ელჩობის შემდეგ (1760-1761 წწ.), რუსეთის მთავრობას სერიოზული საფიქრალი გაუჩნდა, ერეკლეს მათდამი რაიმე სიმპათია კიდევ შერჩებოდა თუ არა (Маркова, 1966; 131)

მდგომარეობა დაამძიმა ტოტლებენის ავანტიურებმაც, რომელმაც ერეკლეს საწინააღმდეგო ქმედებები და ქვეყნის სტრატეგიული ციხეების დაკავება დაიწყო, ამიტომ ქართლ-კახეთის მეფე 70-იან წლებში აქტიურად დაადგა თურქეთთან დაახლოების კურსს.

რუსები ჯერ კიდევ 1768 წელს, ომის დაწყებამდე სერიოზულ ეჭვს გამოთქვამდნენ, ერეკლეს თურქეთის წინააღმდეგ მოქმედებებთან დაკავშირებით, რადგან ქართლ-კახეთის მეფეს თავის სამფლობელოს დაცვა მხოლოდ ლეკებისაგან სჭირდებოდა და თურქეთთან პრობლემები არ ჰქონდა. უფრო მეტიც, საიმპერატორო კარი შიშობდა, თეიმურაზის ვაჟს იმერეთის მეფე სოლომონიც არ გადაებირებინა თურქეთის სასარგებლოდ (მაჭარაძე, 1988; 90-91).

ერეკლემ მართლაც სცადა სოლომონ I-ის შერიგება სულთნის კართან. სწორედ მისი დიპლომატიის შედეგი იყო, რომ 1768 წელს სოლომონს ფირმანი მოუვიდა, რომლის მიხედვით, სულთანი „ქრისტიან მფლობელთა შორის სახელგანთქმულ სოლომონს“, იმერთა მეფედ აღადგენდა (ბერძენიშვილი, 1973; 420).

ერეკლე, 1776 წლის დეკემბერში, თავის დესპანს - გიორგი (მირზა გურგინა) ენაკოლოფაშვილს ჩილდირის (ახალციხის) ვალის დახმარებით სტამბულში გზავნის. დედაქალაქში ჩასვლისთანავე ერეკლეს ელჩი შეხვედრია უმაღლეს მოხელეებს: რეის ეფენდისა და ბეილიქთი ეფენდის (გიგინიშვილი, 1982; 80).

ეს ელჩობა რუსებს, ბუნებრივია, მხედველობიდან არ გამოჰპარვიათ. რუსეთის სტამბულელი ელჩი სტახიევი თავის ხელმწიფეს აცხობინებს, რომ რუსეთს სანერვიულო არაფერი აქვს, რადგან ერეკლეს ელჩს სტამბულში ცუდად შეხვდნენ, მხოლოდ მცირედიდ დასაჩუქრეს და სულთან არც აპირებს მის მიღებას (ბერძენიშვილი, 1967; 168).

თუმცა, სტახიევის სხვა მოხსენებებიდან ცხადი ხდება, რომ სინამდვილეში ყველაფერი სხვაგვარადაა. მომდევნო წერილში გაწბილებული ელჩი იწერება, რომ სულთანს (აბდულ-ჰამიდ I – 1774-1789 წწ.) ერეკლეს ელჩი კიდევ მიუღია და მისთვის წყალობაც მიუცია, რომ ერეკლესა და სულთანს შორის სამეგობრო ტრაქტატიც დადებულია (ბერძენიშვილი, 1967; 168).

უფრო მეტიც, სტახიევი იტყობინება, რომ ერეკლეს ელჩი მხოლოდ ქართლ-კახეთის კი არა, მთელი აზერბაიჯანელი ხანების სახელითაც ლაპარაკობს (გიგინიშვილი, 1982; 80).

სულთანს ერეკლესთვის მეგობრობის პირობის სანაცვლოდ ძვირფასი საჩუქრები: 1000 ოქრო, სიასამურის ქურქი და შვეკამული ცხენი გამოუგზავნია. საპასუხო საჩუქრები სტამბულში ერეკლესაც გაუგზავნია: თეთრი ქურქი, პერანგები და შალეული (გიგინიშვილი, 1982; 80)

1780 წლის თებერვალში ერეკლეს ელჩი კიდევ ერთხელ ჩასულა სტამბულში. სტახიევი პეტერბურგში შემფოთებული იწერება, რომ ერეკლესა და სულთანს შორის სამეგობრო ხელშეკრულება დაიდო, მაგრამ ერეკლეს ელჩი ქერიმ - ადა (Карым ага) ისე ჰყავთ ჩაკეტილი, რომ რაიმეს გაგება შეუძლებელია (ბერძენიშვილი, 1967; 168-170).

თუმცა, რუსეთის ელჩს რაღაც საკითხების გარკვევა მაინც მოუხერხებია. აგენტები სტახიევის აცხობინებენ, რომ ერეკლემ 1779 წელს განმდგარი ჰუსეინ ალი-ხანის წინააღმდეგ ერევანზე ილაშქრა, გაიმარჯვა, დიდძალი ნადავლი წამოიღო და უამრავი სომეხი გადმოსახლა საქართველოში. თავის მხრივ, სტახიევი დასძენს, რომ ოსმალეთი რეალურად აფასებს ერეკლეს ძალას და მასთან კავშირით ცდილობს დაამარცხოს ირანი და მთელი კავკასია გაუერთგულოს (ბერძენიშვილი, 1967; 168). სტახიევი ცდილობს რაიმე გაარკვიოს ერეკლე-ოსმალეთის სამომავლო ურთიერთობების შესახებ და სტამბულიდან გამომგზავრებულ ერეკლეს ელჩს თავის აგენტს (სომეხ ვაჭარს) გამოაყოლებს თან, იმ დავალებით, რომ რაიმე შეიტყოს ამ ხელშეკრულების შესახებ და ორი თვის ვადაში უკან ჩაუტანოს ახალი ამბავი. სანაცვლოდ, გასამრჯელოდ სომეხი აგენტი 300 პიასტრს მიიღებს (ბერძენიშვილი, 1967; 168).

ოსმალეთთან ურთიერთობის დალაგებამ ერეკლეს ბევრი პრობლემა მოუხსნა. ჯერ იყო და სულთნის ნებართვით ანატოლიიდან (გიუმშიშხანედან) მრავლად ჩამოსახლა სამთამადნო საქმის მცოდნე

ბერძნები, რითაც წარმატებული ახტალა-ალავერდის მადნები ამუშავა და ქვეყნის შემოსავალი მნიშვნელოვნად გაზარდა.

ურთიერთობები დალაგდა ტრადიციულ მეტოქეებთან: ომარ-ხანსა და ახალციხის სულეიმან ფაშასთანაც. 1776 წლის 29 აპრილით დათარიღებული ერთი დოკუმენტიდან ვიგებთ, რომ ქართლელი გიორგი ავაქაშვილი ოჯახთან ერთად, რამდენიმე წლის წინ დაუტყვევებითა და ახალციხეში გაუყიდათ.

ავაქაშვილის დედა ფაშასთან მისულა, გათავისუფლება და ქართლში დაბრუნება უთხოვია. „ფაშა გასწყრომია (ტყვეების გამყიდველს - ი. ა.) და ჩვენ დაუხსნივართ და გამოუშვივართ, მე იმას ყმას აქ არავის გავასყიდვინებო. არ ვიცი მოყვარე რომ ყოფილა ის ფაშა ამათი თუ მეგობარი, ამიტომ გამ[ო]უშვივართო“, აცხადებდა გიორგი ავაქაშვილი ერეკლესთან სათხოვარში (**ქართული, ტ. VII; 339**).

აღნიშნულ წლებში ერეკლესთან სიახლოვეს ესწრაფოდა ომარ-ხანიც, რომელიც ქართლ-კახეთის მეფესთან მოწერილ წერილებში ერთგულებას „შვილების სახელოსა“ და „მამა-შვილობის“ ფიცით უმტკიცებდა (**ეროვნული, 1449; 2824**).

დაღესტნელებთან მშვიდობა ჩანს 1780 წლის 16 დეკემბრით დათარიღებულ დოკუმენტშიც, სადაც ქალაქის (თბილისის - ი. ა.) მოურავი დავითი ლეკიანობით დაფანტული ყმების დაბრუნებას ითხოვს და მეფისადმი მიმართვაში აღნიშნავს: „ღმრთის მოწყალებით და თქვენის დოვლათით ლეკისაგან მშვიდობა არისო“ (**ქართული, ტ. VII; 494**).

XVIII საუკუნის 70-იანი წლების მეორე ნახევრის დასაწყისში, ირან-ოსმალეთს შორის ურთიერთობა დაიძაბა და ომის დაწყებას ბევრი აღარაფერი უკლდა. ერეკლეს პოზიცია ორივე ქვეყნისათვის მნიშვნელოვანი გახდა, ამიტომ ირანის ვეკილმა 1777 წლის 24 ივლისს ქართლ-კახეთის მეფეს დიდი საჩუქრები გამოუგზავნა და „წყალობა-სიყვარულის“ სიტყვა შემოუთვალა. (**ბერძენიშვილი, 1973; 431**).

ზემოთქმულის მიუხედავად, ერეკლემ არჩევანი ოსმალეთზე გააკეთა, რამაც ქერიმ-ხანი აღაშფოთა. ირანის მბრძანებელმა მხედრობა შეკრიბა და თავისთან მოუწოდა ქართლის ტახტისმადიებელ - ალექსანდრე ბაქარის ძეს და დაღესტნელ მთიელებს ქართლ-კახეთზე სალაშქროდ, მაგრამ მისმა სიკვდილმა 1779 წელს ეს გეგმები ჩაშალა (**Маркова, 1966; 373**).

ქართველი მეფის თურქებთან კავშირი არც რუსებს მოუვიდათ თვალში, მით უფრო, რომ 70-იანი წლების მეორე ნახევრისათვის ერეკლე საკმაოდ მოძლიერდა.

რუსებს „მავედრებელი“ და მათი ხელის შემყურე ერეკლე აწყობდათ და არა ძლიერი, რომელიც საკუთარი ძალებით ახერხებდა პრობლემების გადაჭრას, ამიტომ აქამდე ჩრდილში მყოფ ქართლის სამეფო ტახტის მადიებელ ალექსანდრე ბაქარის ძეს მიუბრუნდნენ. ბატონიშვილიც მაშინვე ენერგიულად ამოქმედდა. იგი ჯერ ყაზარდოში ჩავიდა, შემდეგ – დაღესტანში. იქიდან იბრემ ხანის თანხლებით ტარკში გაემგზავრა შამხალ მურთუზლისთან და ერეკლეს წინააღმდეგ შემწეობა ითხოვა. მალე ბატონიშვილი დერბენტში აღმოჩნდა ფათალი-ხანთან. აქვე მოვიდა პეტერბურგიდან გამოქცეული ერეკლეს კიდევ ერთი ოპონენტი - ალექსანდრე ამილახვარი.

ფათალი-ხანმა ალექსანდრეები კარგად მიიღო და დიდ ჯარსაც შეჰპირდა. მისთვის ქართლის ტახტის მადიებელი ბატონიშვილი მეტად ძვირფასი სტუმარი იყო და ერეკლეს დასამარცხებლად ამაზე უკეთეს შემთხვევას ვერ იპოვიდა (**ბერძენიშვილი, 1973; 426**).

ქართლ-კახეთის მეფე ხვდებოდა, რომ ალექსანდრეს განდევნა დარუბანდსა და იმიერკავკასიიდან მხოლოდ რუსეთს შეეძლო, მაგრამ ეს უკანასკნელი ამ გარემოებას სწორედ ერეკლეზე ზეგავლენის მიზნით იყენებდა (**ბერძენიშვილი, 1973; 451**).

ქერიმ ხანის გარდაცვალების შემდეგ, ზენდების ძალაუფლება ირანში მნიშვნელოვნად შესუსტდა და ცალკეულმა სახანოებმა დამოუკიდებელი საშინაო და საგარეო პოლიტიკის გატარება დაიწყეს. მათ შორის ყველაზე ძლიერი იყო ირანის დიდი ვეკილი - ალი-მურად-ხანი. ძალაუფლების კიდევ უფრო ზრდის მიზნით, იგი რუსებს დაუკავშირდა. ეს ფაქტი რუსების ინტერესებშიც შედიოდა და მურად-ხანის მიერ საიმპერატორო კარზე გაგზავნილი მირზა-მუჰამედი უკან დიდძალი საჩუქრებით გამოისტუმრეს (**Джевдет паша, 1888; 379**) და რუსი ელჩიც გამოაყოლეს, მაგრამ სანამ ისინი შირაზში ჩავიდნენ, ალი-მურად-ხანი გარდაცვლილიყო და ირანის მმართველად აღზევებული ჯაფარ-ხანი დახვდათ, ამიტომ რუსი დიპლომატი უკან დავალების შეუსრულებლად დაბრუნდა.

რუსეთის ეს ნაბიჯი იმიერკავკასიის ხანებისათვის შეუმჩნეველი არ დარჩენილა. ხოის მმართველი ახმედ-ხანი ერზრუმის ვალს - ხაჯი-ალი-ფაშას ატყობინებდა, რომ რუსეთის ნამდვილი მიზანი ირანთან მშვიდობა დაამყაროს, ემსახურება მათ მზაკვრულ ჩანაფიქრს - ახერბაიჯანის მოსაზღვრე ტერიტორიები ხელთ იგდოსო (**Джевдет паша, 1888; 380**). იგი სტამბოლსაც სთხოვდა გამოეხიზლებას და იტყობინებოდა, თუ იქიდან დახმარება და მფარველობა დროულად არ იქნებოდა, მრავალი მუსულმანი მტრის ხელში აღმოჩნდებოდა. რუსეთის ამგვარმა ქმედებებმა დიდი გარჯის ფასად დალაგებული

ურთიერთობები ქართლ-კახეთის მეფეს კვლავ გაურთულეს. მეფის წინააღმდეგ ისევ ამოქმედდა ახალციხის სულეიმან ფაშა.

ერეკლეს წინაშე მთელი სიმწვავეით დადგა სამეფოს დაკარგვის საფრთხე, მით უფრო მას შემდეგ, რაც მდგომარეობის სტაბილიზების მიზნით გატარებულ ყველა ღონისძიებაში ხელი მოეცარა (ორი ელჩობა ევროპაში, ყაზარდოელების გადმოსახლების საკითხი და სხვ.). რა თქმა უნდა, ყველა ზემოხსენებულში რუსეთის ხელი ერია. დიდი მიხვედრა არ სჭირდებოდა იმას, რომ პრობლემის გასაღები პეტერბურგში იყო. მეფე დათანხმდა შესულიყო იმპერატორის მფარველობაში, იმ პირობით, რომ საიმპერატორო კარს ხელი უნდა აეღო ალექსანდრე ბაქარის ძის მხარდაჭერაზე. ერეკლე იმპერატორს მიმართავდა, ოფიციალურად გამოცხადებულიყო რუსეთის მფარველობა მისადმი ისე, რომ მის შვილებს და შთამომავლებს „პაპების სამკვიდრო და ამდენი გარჯით და ღვაწლის დადებით აშენებული ქვეყანა არ დაკარგვოდათ, რომ ალექსანდრე ბაქარის ძის მსგავს ბედის მამიებლებს უმეცარი ხალხი არ აპყოლოდა“ (**საქართველოს, 1973; 689**).

როგორც კი მხარდაჭერის გარანტია მიიღეს, რუსებმა მაშინვე დააგზავნეს მიმართვები ყიზლარის კომენდანტთან, ასტრახანის გუბერნატორთან და სხვა დადესტნელ მთიელ ბელადებთან, რომ არ აღმოეჩინათ დახმარება ალექსანდრე ბაქარის ძისათვის (**Маркова, 1966; 374**). 1783 წლის ნოემბერში (ამ დროისათვის უკვე გაფორმებული იყო გეორგიევსკის ხელშეკრულება) მაიორი კომარსკი დერბენტში ჩავიდა ფათალი ხანთან ბატონიშვილისა და ამილახვრის გადასაცემად. რუსებს ორივე ალექსანდრეს „ყიდვა“ ფათალი ხანისგან სულ ერთი ოქროს სათუთუნე და 500 ოქროს „ჩერვონცი“ დაუჯდათ (**ამილახვარი, 1997; 121**).

10 ნოემბერს კომარსკი და ორივე ალექსანდრე ასტრახანს გაემგზავრნენ. მალე ალექსანდრე ამილახვარი ვიბორგის ციხეში ჩასვეს, ხოლო ალექსანდრე ბაქარის ძე პოლიციის მკაცრი ზედამხედველობის ქვეშ გააგზავნეს სმოლენსკში და ყოველწლიურ სარჩოდ 1200 მანეთი დაუნიშნეს. უშედეგოდ ელოდა იგი იმპერატორის შეწყალებას. 1784 წლის ივნისში დააპატიმრეს და პატიმრობაში მყოფი იქვე გარდაიცვალა 1791 წელს (**Маркова, 1966; 376**).

ალექსანდრე ბაქარის ძის ცხოვრება კლასიკური ნიმუშია რუსეთის რეალური პოლიტიკის კავკასიაში. ტახტმადიებელი ბატონიშვილის ფაქტორი კარგად გამოიყენა საიმპერატორო კარმა ერეკლეს წინააღმდეგ და ყველა წამოწყება ჩაუშალა, სამაგიეროდ მნიშვნელოვნად დააჩქარა ქართლ-კახეთის რუსეთის „მფარველობაში“ შესვლა. როგორც კი თავისას მიაღწიეს, რუსებმა ბატონიშვილს ყველა პრივილეგია მოუსპეს, ოჯახს დააცილეს და პატიმრის მდგომარეობაში ჩააყენეს, სადაც ყველასაგან მიტოვებული გარდაიცვალა.

რაც შეეხება ერეკლეს, სწორედ ოსმალეთთან ზემოხსენებული დადებითი ურთიერთობების გააქტიურება იყო ის ძირითადი მიზეზი, რის გამოც, რუსებმა გეორგიევსკში ქართლ-კახეთისათვის ბევრად უკეთეს პირობებს მოაწერეს ხელი, ვიდრე ეს 70-იანი წლების დასაწყისში მოხდა.

ლიტერატურა:

1. ამილახვარი ალექსანდრე, გეორგიანული ისტორია, გამოსაცემად მოამზადა, შენიშვნები და ბიოგრაფიული ნარკვევი დაურთო ვაჟა კვიციანი, თბ., 1997.
2. ბერძენიშვილი ნიკოლოზ, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. IV, თბ., 1967.
3. ბერძენიშვილი ნიკოლოზ, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VI, თბ., 1973.
4. გიგინეიშვილი ოთარ, ნარკვევები ოსმალეთის ისტორიიდან, თბ., 1982.
5. ეროვნული საისტორიო არქივი, ფონდი 1449.
6. მაჭარაძე ვ. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, ნაწილი III; რუსეთ-თურქეთის ომი 1768-1774 წლებში და საქართველო, თბ., 1988.
7. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973.
8. საქართველოს ისტორიის ქრონიკები, XVII-XIX სს. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, შენიშვნები და განმარტებები დაურთო პროფ. ავთ. იოსელიანმა, თბ., 1980.
9. ქართული სამართლის ძეგლები, ის. დოლიძის რედ. ტ. VII, თბ., 1981.
10. Маркова О. Россия Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Москва 1966.
11. Маркова О. Феодальная реакция на прогрессивную политику единодержавия Грузии (Выступление князя Александра Грузинского 1766-1783 гг.), კრებულში: კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები, თბ., 1966.
12. Джевдет паша. Описание события в Грузии и Черкасии по отношению к Османской империи от 1192 года по 1202 год хиджри. (1775-1784). Перевод на русского - М. А. Гамазова. Русский Архив. Москва 1888. кн. I. №3.

თურქული ენობრივი ელემენტები ლაზურში

ვიანორ ახალაია

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, სრული პროფესორი

ერთ-ერთი უძველესი ქართველური ენა ლაზურ-მეგრული საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ზანურის სახელწოდებით არის დამკვიდრებული, დღეს მას „კოლხურსაც“ უწოდებენ. ლაზური (ჭანური) და მეგრული ერთი ენის ზანურის (კოლხურის) დიალექტადაა მიჩნეული. ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში ლაზებსა და მეგრელებს ჯერ კიდევ ჰქონდათ შენარჩუნებული ტერიტორიული მთლიანობა. ივ. ჯავახიშვილის თვალსაზრისით ასე იყო I-II საუკუნეში. შემდეგ ერთ-ერთი ქართველი ტომთაგანი შიგ შუაგულში შეიჭრა და მეგრელები და ლაზები ერთი-ერთმანეთს დააშორა. ბუნებრივია მათი ენობრივი ურთიერთქმედება შეწყდა და განვითარება დამოუკიდებელი გზებით წარიმართა. ენობრივ დიფერენციაციას ხელი შეუწყო არა მარტო გათიშვამ, უდიდესი მნიშვნელობისა იყო ენობრივი გარემოცვა, რომელშიც ისინი აღმოჩნდნენ.

დიდი იყო ბიზანტიის პოლიტიკური და კულტურული გავლენა ლაზურზე, განსაკუთრებით, ტრაპიზონისა და რიზე-ათენის რეგიონში მცხოვრებ ლაზთა მეტყველებაზე. ვიწე-არქაბ-ხოფის რეგიონი თავისი მჭიდრო კონტაქტის გამო ქართულენოვან სამყაროსთან ამ გავლენას ნაკლებ განიცდიდა. 1453 წელს თურქ-ოსმალებმა კონსტანტინოპოლი აიღეს, რასაც მოჰყვა გარდატეხა წინა აზიის ხალხთა პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში. ლაზების ერთი ნაწილი კონტინენტალურ საბერძნეთში გადასახლდა და მათი ენა ბერძნულმა შთანთქა, ლაზების ძირითადმა ნაწილმა კი, რომელიც მშობლიურ მიწა-წყალზე დარჩა, შეინარჩუნა მთლიანობა და ენა, მაგრამ გართულდა კომუნიკაცია ლაზურსა და მეგრულს შორის, ადრე მათ შორის სხვაობა ისე მცირე იყო, რომ გაგებინების პრობლემა არასოდეს არ მდგარა. უკიდურესად შესუსტდა ურთიერთობა ქართულენოვან სამყაროსთან, ლაზები თურქულენოვან გარემოცვაში აღმოჩნდნენ.

მიუხედავად ასეთი იზოლაციისა, ფონემათა ინვენტარისა და პარადიგმატული მიმართებით ლაზური და მეგრული დღესაც გასაოცარ სიახლოვეს ინარჩუნებენ, ხოლო ფონემათა დისტრიბუციული მიმართებების თვალსაზრისით თითქმის არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. (1, 163)

ქართულ-ზანურ ენა-კილოთა ურთიერთგავლენის პროცესი არასოდეს შენელებულა. ამას განაპირობებდა ქართველ ტომთა როგორც ტერიტორიული ახლობლობა და კულტურულ-ეკონომიკური მჭიდრო კავშირი, ისე ქართველური ენობრივი სამყაროს ერთიანობა და ეროვნული კონსოლიდაციის ხანგრძლივი ისტორიული გზა.

ლაზეთის ოსმალეთის იმპერიის მფლობელობაში შესვლის შემდეგ, ბუნებრივია, დამკვიდრდა მჭიდრო პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობა ლაზებსა და თურქებს შორის. რა თქმა უნდა, ამ ისტორიულ-კულტურულ ურთიერთობას არ შეიძლება გავლენა არ მოეხდინა ამ ენაზე მოლაპარაკე ხალხთა მეტყველებაზე.

თურქულის გავლენა ლაზურზე ძირითადად გამოვლინდა ლექსიკური ერთეულებისა და სინტაქსური კალკების სახით. ჩვენ შევეცადეთ წარმოვადგინოთ ლაზურში არსებული ზოგიერთი თურქული ენობრივი ელემენტი.

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნავენ, რომ ლაზურში იხმარება ბერძნულიდან შემოსული **ოტი** „რომ“-ის და თურქულიდან შემოსული **ქი**, ასევე „რომ“-ის მნიშვნელობით. ნ. მარი თავისავე „ჭანური (ლაზური) ენის გრამატიკაზე“ თანდართულ „ჭანურ-რუსულ ლექსიკონში“ მიუთითებს, რომ **ოტი** „რომ“ კავშირი იმავე ხ. (ხოფურში ვ.ა.) შეიძლება შევცვალოთ თურქ. -ქი-თ (2, 177). სხვაგან სხვა მასალებთან დაკავშირებით **ოტი**-ს პარალელურად ქი-ს ხმარებას აღნიშნავს (2,212) არნ. ჩიქობავა ამ ნასესხები აფიქსების შესახებ წერს: „ჭანურს ამ მნიშვნელობით („რომელიც“ კავშირის ადგილას, როცა „რომ იკავებს - ვ. ა.) გამოყენებული აქვს თურქულიდან ნასესხები - ქი (II ჩი-ათინ) და ბერძნულიდან გადმოღებული **ოტი**“. (3, 184)

ოტის გამოყენება თუ ათინური კილოკავით შემოიფარგლა, სამაგიეროდ - ქი II ჩი-ს ხმარება შეზღუდული არ ჩანს. **ქი** გვხვდება ხოფურში, ვიწურ-არქაბულში, ათინურში კი -ქი-ც გვხვდება და მისგან მიღებული -ჩი-ც (ქი>ჩი ქ-ს პალატალიზაციის შედეგია). საყურადღებოა ის, რომ ერთსა და იმავე მთქმელთან ათინური კილოკავებში -ქიII-ჩი თანაარსებობენ: დივი თქუ-ქი „ასლანიში ბახჩემა მენებოშქვათ!“ „დევა თქვა, რომ ასლანის ბაღში შევუშვათო“. ბიჭი-თი თქუ-ჩი. „პათუ! მუ კავული პათე“. „ბიჭმა თქვა, რომ გავაკეთოთ, რა ნიზლავი გავაკეთოთ“.

ის ფაქტი, რომ ერთი და იმავე მთქმელის მეტყველებაში - ქი და - ჩი ერთმანეთს ენაცვლება (ზოგჯერ ერთსა და იმავე ფორმებთან), გვავარაუდებინებს, რომ პროცესი -ქი II -ჩი ლაზურში ბოლომდე არაა მისული და ცვლილებაც სპონტანური ხასიათისაა.

თურქულენოვანი სამყაროდან შემოსული - ქი „რომ“, „თუ“-ს მნიშვნელობით დღესაც ცოცხალია, მაგალითად, ზოგ დადესტურ ენაში სწორედ ამოსავალი - ქი ფორმით: რუთულურში „და“, „ან“, „რომ“ მნიშვნელობით (4, 588), უდიურში-„რომ“ მნიშვნელობით (5, 658) თაბასარანულში -„რომ“ მნიშვნელობით (6,588), ხინალუდიურში -„რომ“ ფუნქციით (7, 672).

-ქ ი „თურქული კავშირია, რომელსაც ლეზგები იყენებდნენ, მაგრამ უამსუფიქსოდაც ძალზე იოლად გადაიან-ო“ (8, 254), რომ შენიშნავენ, გარკვეულწილად ლაზურის მიმართაც შეიძლება ითქვას, რაგდან აქ - ქი ადვილად გამოიყენება მისივე ფუნქციის, ოღონდ საკუთარი - ნა, - ში კავშირ-ნაწილაკის გვერდით.

-ქი- -ნა

უნუ-ქი „ლაზეფეკალა გახთა-ნა-აა, სინ-თი, ქონაგნევ“-აა! „უთხრა, რომ „ლაზებთან რომ გაიარო, შენც გაიგებო“.¹

-ქი- -ში

ემუშენი -ქი გილიტესკონ-ში, ძიასინტეს. „იმიტომ, რომ ჩამოსვლისას რომ უნდა ენახათ“.

განხილული საილუსტრაციო მაგალითები გვიჩვენებენ, რომ - ქი (>ჩი), კავშირებს შეუძლიათ გამოხატონ ქვემდებარული, პირდაპირ დამატებითი, განსაზღვრებითი, შემასმენლური, დროის გარემოებითი, ვითარების, მიზეზის და მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებანი.

არნ. ჩიქობავა -ოტი, - ქი II>ჩი აფიქსების ერთ-ერთ ფუნქციაზე, გამოხატოს განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება, საგანგებოდ მიუთითებდა, რომ ჭანურისათვის უჩვეულოა განსაზღვრებით დამოკიდებული წინადადება: ეს სავსებით გასაგებია: „რომელიც“ სიტყვით დაკავშირებული დამოკიდებული წინადადება ქართულშიც წიგნური წარმოშობისაა, ხალხურ მეტყველებას არ ახასიათებს და ამ მნიშვნელობით იყენებენ ზემოთ ჩამოთვლილ აფიქსებსო.

ხომ არ შემოსულან ეს კავშირები ლაზურში უპირველესად განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებათა გასაფორმებლად, ხოლო შემდეგ შეიძინეს მათ სხვა დამოკიდებულ წინადადებათა აგების უნარი?

რაც შეეხება **ე გ ე რ** „თუ“ თურქულ-სპარსულიდან ნასესხებ კავშირს, იგი დროის გარემოებითი დამოკიდებულ წინადადებაებთან დავადასტურეთ:

„**ე გ ე რ** ახმატქე მა ვარ ემჭოფატუკო თი-ჩქიმი გომდინარე მა!

ბზოანტი (დიუმეზ. I, 121) „თუ ახმეტმა მე არ მეშინიაო, თავს დავიღუპავ - მეთქი, ვამზობდი“.

ახლა თურქულის სინტაქსური კვლევების შესახებ ლაზურში. ნ. მარი აღნიშნავდა: „ჭანურის სინტაქსის ყველაზე უფრო ორიგინალური მოვლენა დამოუკიდებელი კონსტრუქციებია, სახელდობრ, გარემოებით წინადადებათა გამოხატვა კავშირის გარეშე; ეს კი დაფუძნებულია შესაძლებლობაზე, მორფოლოგიურად გამოიხატოს ერთსა და იმავე სიტყვაში ერთდროულად მიმართება დროსთან, პირთანაც და ადგილთანაც“ (2, 79); იქვეა: „სქოლასტიკური გრამატიკის ყველასათვის გასაგებ ენაზე ეს ნიშნავს, რომ ჭანურში ზმნური ფორმები ... იბრუნვიან“.

არნ. ჩიქობავას აზრითაც, ჭანურის ბრუნვის პროცესთან დაკავშირებით აღსანიშნავია „...ერთი თავისებური მოვლენა: ბრუნვის დაბოლოებას ხშირად დაირთავს ზმნის ფორმა“ (3, 63).

ამის მაგალითად არნ. ჩიქობავას მოჰყავს ზემოთ მოყვანილი ფორმების ანალოგიური ნიმუშები და განაგრძობს: „სხვა ბრუნვის დაბოლოებაც შეიძლება ვიპოვოთ ზმნის ბოლოს“ (3, 64). მოყვანილია ასეთი ნიმუშები:

1. ციდეს, ციდეს დო ფადიშაჲ ოხორი **ნ ა ხ ო ლ უ ტ ე-შ ა**, თოლჩიქ უწყუჩი დერემენჯის (ჩიქ., II,97) „იარეს, იარეს და ხელმწიფის სახლს **მ ი უ ა ხ ლ ო ვ დ ე ბ ო დ ნ ე ნ ა მ დ ი ს** მელიამ უთხრა მეწისქვილეს“, ე.ი. „სანამ ხელმწიფის სახლს მიუახლოვდებოდნენ, მანამდის უთხრა მელიამ...“

2. თანგრქი მერჟუ ჰე კოჩის, **ნ ა - გ ე ტ კ ო ჩ ე ს - შ ე ნ ი** (ჩიქ. I, 43) „ღმერთმა მისცა ამ კაცს იმისათვის, რომ ის გააგდეს“ (ზედმ. „**რო მ გა ა გ დ ე ს - ი ს ა - თ ვ ი ს**“)

3. ასლანიშ ბექე-თი, დივეფექ-ნა **ი მ ხ ო რ ტ ე ს - კ ე ლ ე**, ოჭკომს ქოგომჭკუ (ჩიქ., II, 38) „ლომის ბიჭმაც დაიწყო **ჭ ა მ ა ი ქ ი თ კ ე ნ**, საითკენაც დევები ჭამდნენ“ (ზედმ. „დევები რომ **ჭ ა მ დ ნ ე ნ - კ ე ნ**“...)

4. წკარი **ტ უ ბ უ ტ ა-შ ა ქ ი ს** მქვერი... ეშებმერთ დო ონცორუს ქოგებობლამთ (ჩიქ., II,61) „სანამ წყალი გათბებოდეს (ზედმ. „წყალი **გ ა თ ბ ე ბ ო დ ე ს - ა მ დ ი ს**“) ფქვილს (ზედმ. „ფქვილი“) ამოვიღებთ და საცერზე დავყრით“.

¹ საილუსტრაციო მასალა მოგვყავს წიგნიდან: ვ. ახალაია, ზანური ჰიპოტაქსის ძირითადი საკითხები, თბ.

(1.) - შ ა მიმართულებითი ბრუნვის ფორმანტია ზანურში; (2.) - შ ე ნ ი „რადგანაც“ კავშირის მაგივრობას ეწევა; (3.) „-კ ე ლ ე უდრის ქართულ - კ ე ნ („კერძ“) თანდებულს: ... დაერთვის ნათესაობითსა და დაშორებითს“ (3, 66); - შ ა ქ ი ს რთულია: - შ ა (მიმართ. ბრუნვის ნიშანი) + -ქ ი ს „მდის“ (3, 66).

ზმნის ფორმა დაირთავს ბრუნვის დაბოლოებასო, არნ. ჩიქობავა რომ ბრძანებს, მხედველობაშია პ ი რ ო ვ ა ნ ი ფ ო რ მ ა. ამის ნიმუში ქართული სინამდვილიდანაცაა ცნობილი:

„... **გამიხარდი** და **ვიცი** ორივე ზმნაა, რადგანაც მათ ასეთი პარალელური ფორმები მოეპოვება: **გამიხარდი**, **გამიხარდა**; **ვიცი**, **იცი**, **იცის** და სხვ. მაგრამ „გამიხარდი“ სახელია ამ შემთხვევაში: „ხევსურები ვაჟს სახელად **გამიხარდის** აც არქმევენ“, „ვიცი-მეთქი, ერთხელ წამომცდა, ამ **ვიცი** მ დამლუპა - აქ „ვიცი“ ზმნის ფორმაა, სახელსავით წინადადების წევრად (სუბიექტად) გამოყენებული და მოთხ. ბრუნვაში დასმული“ (10, 66).

სარწმუნო ნიმუში იმისა, რომ ზმნის პირიანი ფორმა შეიძლება იბრუნვოდეს და იმავდროულად თანდებულსაც ირთავდეს, ქართულშიცაა:

„... **ა ა ჯ ლ ი ჩ ე**-ს შესახებ იმავე სულხანს ნათქვამი აქვს: „**შეაგლიჯეს ა ვ ი თ**“. „შეაგლიჯე“ კი ბრძანებითი კილოს ფორმაა მეორე პირისა. აი, ეს ფორმა სახელის ფუნქციით არის აღებული, მიცემითშია დასმული და დართული აქვს „ვით“: **შეაგლიჯეს ა-ვ ი თ** (9, 77)

შეაგლიჯეს ა-ვ ი თ რიგის შემთხვევებში „ქართული ენის კილოკავებში - **ვ ი თ** თანდებულს გარკვეული ნიუანსები შეაქვთ ზმნის მნიშვნელობაში - იგი თავისი ფუნქციით სიტყვათწარმოების სუფიქსებს ედრება (10,96).

აღნიშნავენ, რომ ასეთი მოვლენა ქართულის დიალექტთაგან დასტურდება თუშურ, მთიულურ და გურულ დიალექტებში, სათანადო მაგალითები დაიძებნება, აგრეთვე, ქართულურში, კახურსა და ლეჩხუმურში (10,96).

ასე რომ, ჭანურის ის თავისებურება, რაც ზმნის პირიან ფორმაზე ბრუნვის ნიშნისა და თანდებულის (ან ნაწილაკთა) დართვითაა გამოწვეული, ქართულ დიალექტთათვის არ ყოფილა უცხო. ამდენად, ასეთი წარმოება ქართულში (resp. ქართველურ ენებში) პოტენციურად, ჩანს, არსებობდა, რომლის ფაქტიური რეალიზაციაა ზემოთ მოყვანილი შემთხვევები.

საკითხავი ისაა, ეს თვით ქართულის ნიადაგზე წარმოჩნდა, თუ სხვა რომელიმე ენის გავლენით. ამ კონტექსტში საინტერესოა ს. ჯიქიას შეხედულება, ჭანურის ზემოთ განხილული შემთხვევები **თურქულის კალკიაო** (11,369-377). აქ შევჩერდებით მკვლევარის თვალსაზრისზე ჭანურში დროის გარემოებით დამოკიდებული წინადადების ჩამოყალიბების თაობაზე.

ს. ჯიქია წერს: **ლაზური კ უ ლ ე** ნათესაობითს ითხოვს... თურქულში დროის [გარემოებით] დამოკიდებული წინადადების ამ ტიპს ის თავისებურება ახასიათებს, რომ ყოველთვის **ზმნის ფუძისგან ნაწარმოები** -dik ფორმისაგან შედგება; ეს ფორმა დაწყ. ბრუნვაშია **zonra** თანდებულთან დაკავშირებით“. (11,371; ხაზგასმა ჩვენია -ვ.ა).

თურქულში ზმნის ფორმაა დაწყ. ბრუნვაში (თანდებული ითხოვს ამას), ხოლო ჭანურში კი უკუღე (ოკულე, ეკულე) ზმნისართები, რომლებიც თანდებულის ფუნქციასაც ითვისებენ, თვით შეიცავენ დაწყებითობის გამომხატველ **-ლე** აფიქსს (12,65). მაგრამ ჭანურში მთავარი ისაა, რომ აქ ასეთი **ფორმები ზმნის ფუძისაგან არაა ნაწარმოები (იგი პირიანი ფორმებისაგანაა)**; მეტიც, -შკულე რიგის მწარმოებლები ჯერ გაფორმდნენ სახელთან (მართავენ სახელს ნათესაობით ბრუნვაში), შემდეგ არიან ზმნის პირიან ფორმებთან გადანაცვლებული.

აქ უპირიანია გავიხსენოთ ზანური ენის მეგრული დიალექტის ზემოთ მოყვანილი ვითარება, სადაც **უკული** დასტურდება ოდენ ცალკე მდგომ თანდებულად (ასევე ზმნისართადაც): ჭიჭე **ხანი-ში უკული** ხოლო ქიდიმახე შხვაქე (მეგრ., II, 12) „ცოტა **ხნის შემდეგ** კვლავ დაიძახა სხვამ“.

მეგრული დიალექტი ხანი-ში უკული „ხნის შემდეგ“ ტიპის წარმოებაზე შეჩერებულა... ჭანურში პროცესი კი, როგორც ვნახეთ, ბოლომდეა მისული; ამიტომაც აღვნიშნეთ ზემოთ: ჭანურში ანალიზური წარმოება სინთეტურითაა შეცვლილი. აქ, კი, რა თქმა უნდა, თურქულს შეეძლო მოეხდინა გავლენა და, ამდენად, მის კალკზეც გვესაუბრა, მაგრამ არც ისაა გამორიცხული, ეს ენაში არსებული პოტენციის გამოვლინება იყოს.

ანალოგიურ ვითარებაშია დღეს ქართულს მოწყვეტილი ფერეიდნული, რომელშიც „განსაკუთრებით ჩანს სპარსულის ზეგავლენა ფრაზების წარმოებაში. ხან სპარსული და ქართული სიტყვა ქმნის ფრაზას, ხან ქართული ან არასპარსული სიტყვებია აღებული, მაგრამ ფრაზა სპარსულ ყაიდაზეა გამართული: ვაჭრობა ვქნათ (= ვივაჭროთ)“ (13, 218).

ს. ჯიქიას შეხედულება, თურქულში „დროის დამოკიდებული წინადადების“ შესახებ კორექტივს მოითხოვს, რადგან, მისივე განცხადებით, თურქულ ენას „...**კ ი პ ო ტ ა ქ ს უ რ ი** წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა ა რ ა ხ ა ს ი ა თ ე ბ ს და, ამდენად მაკავშირებელი სიტყვები „რომ“, „რომელიც“, „რადგანაც“, „ვინაიდან“ და

მისთანანი თურქულს არ გააჩნია (გვიანდელი ნასესხობანი ენის ბუნებას ამ შემთხვევაში ვერ განსაზღვრავს). ამ ვითარების ერთგვარი კომპენსაციაა ის გარემოება, რომ თურქულს მოეპოვება მნიშვნელოვანი რაოდენობით გრამატიკული კატეგორიები (აბსოლუტივები, მიმდებარეობები, ე.წ. dik და -acak ფორმები), რომლებსაც მაკავშირებელი სიტყვების გარეშე შეუძლიათ გამოხატონ ჰიპოტაქსურ წინადადებათა შინაარსი“ (11, 369-370; დაყოფა ჩვენია -ვ.ა.).

ის, რაც თურქული ენის მიმართ აქ ითქვა, საზოგადოდაა დამახასიათებელი ისეთი ენებისათვის, რომელთაც ჰიპოტაქსური კონსტრუქციები არ განვითარებიათ. მაგალითად, დაღესტნურ თუ ნახურ ენათათვის. აი, რაა ნათქვამი ამის შესახებ ხუნძურ რთულ დაქვემდებარებულ წინადადებაზე:

„ერთი და იმავე აზრის სინტაქსურად გამოხატვის ამ ორი სხვადასხვა შესაძლებლობიდან (მარტივი ან რთული წინადადების საშუალებით) ხუნძურს მოეპოვება გამოხატვის ერთადერთი საშუალება (მარტივი წინადადების საშუალებით)... ასეთ მარტივ წინადადებაში ბუნებრივად მონაწილეობს მიმდებარეობის, აბსოლუტივის, მასდარის და სხვა ფორმები, რომლებიც თავისი შინაარსით ეტოლება დამოკიდებული წინადადების ზმნას მასთან ხმარებული მაქვემდებარებელ კავშირთან ერთად“ (14,69).

ნახურ ენათა სინამდვილეშიც ასეა, ოღონდ აქ „ბაცბური და პანკისის ქისტური ქართული ენობრივი კოლექტივის გარემოცვაშია მოთავსებული, სახელმწიფოებრივ დაწესებულებებსა და სკოლაში ქართული ენაა გამოყენებული. ამიტომ აღნიშნული მეტყველება განიცდის როგორც ქართული ენის დიალექტების, ისე სალიტერატურო ქართულის დიდ გავლენას. ჰიპოტაქსის ჩამოყალიბება ბაცბურსა და პანკისის ქისტურში ქართული ენის გავლენით უნდა აიხსნას“ .

ეს გასაგებია, ბაცბურისა და პანკისის ქისტურისათვის ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია არ იყო ნიშანდობლივი, როგორც ნახურ ენათა წევრთათვის, მაგრამ დაიწყო იმდენად, რამდენადაც ქართული ენის გავლენის ქვეშ მოექცა. მაშასადამე, ჭანურში თურქულის „დროის დამოკიდებული წინადადების“ ბადალი კონსტრუქცია ვერ მოგვეცემა რთული ქვეწყობილის სახეს, რადგან თურქულისათვის ჰიპოტაქსი საერთოდ უცხოა.

ამდენად, - **შ კ უ ლ ე (-ჭ კ უ ლ ე, -შ ქ უ ლ ე)** ფორმატიანი კონსტრუქციების ადგილი მარტივ წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა შ ი ა; მაგალითად, წინადადება **ხ ო მ ბ ა შ კ უ ლ ე** დომჯახარე „როცა გაშრება, დავბეგვავ [კვეს]“ კი არაა, არამედ „გაშრობის შემდეგ დავბეგვავ [კვეს]“ გახლავთ და **ხ ო მ ბ ა შ-შ კ უ ლ ე** სინტაქსის თვალსაზრისით დროის გარემოებაა.

ამის დამადასტურებელია - **შ კ უ ლ ე (-ჭ კ უ ლ ე, -შ ქ უ ლ ე)** სხვა მეტყველების ნაწილებთან, სადაც ასეთი ფორმა დროის გარემოებაა.

დო მციქა **ჩ ქ ვ ა-შ კ უ ლ ე** ჩობანი ქომობთუ მჩხუფეთე ბარაზე „და ცოტა **ხ ნ ი ს შ ე მ დ ე გ** (ზედმ. „სხვის შემდეგ“) მწყემსი მოვიდა ცხვრებთან ერთად“.

ჭ უ მ ა ნ ი-შ კ უ ლ ე ონდლეი ენ „დილის შემდეგ შუადღე არის“, არ **ს ა ა თ ი-შ კ უ ლ ე** დოთანუ „ერთი საათის შემდეგ გათენდა“.

ყველა შემთხვევაში -**შ კ უ ლ ე (-ჭ კ უ ლ ე, -შ კ უ ლ ე)** ფორმანტიანი ფორმები სინტაქსურად მარტივი წინადადების წევრებია - დროის გარემოებაა:

„ხნის შემდეგ“, „დილის შემდეგ“, „ერთი საათის შემდეგ“ ჩვეულებრივი კონსტრუქციაა ქართულსა და ზანურში. ქართულში ანალიზური წარმოებაა, ზანურის მეგრულ დიალექტშიც ასეა, მხოლოდ ჭანურია, სადაც ანალიზური წარმოების გვერდით განვითარდა სინთეტური წარმოებაც და, რაც მთავარია, ის ზმნის პიროვან ფორმებს განუვითარდათ. ჩანს, აქაა გარკვეული გავლენა თურქულისა, თუმცა არც იმის გამორიცხვა შეიძლება, რომ ჭანურში, ერთი მხრივ, ტენდენციაა რთული ფორმის (მაგ., სუმ დლა-ში უკულე „სამი დღის შემდეგ“) გამარტივებისა (დლა-შკულე „დღის შემდეგ“) და, მეორე მხრივ, ტენდენციაა უნიფორმაციისაკენ (ზმნის პირიანი ფორმა ისევე იქცევა, როგორადაც სხვა მეტყველების ნაწილები - ფუნქციურად არსებითი სახელია).

ამიტომაც, როცა უნიფორმაციის ტენდენციაზე ვსაუბრობთ, უპირველესად მხედველობაში გვაქვს იმ ენობრივი პოტენციის არსებობაზე ჭანურში, რის რეალიზაციას შეუწყო ხელი, ჩანს, თურქულმა, რომელიც აქ უფრო ენობრივი კატალიზატორის როლში მოგვევლინა: თურქული ენის სტრუქტურამ, შესაძლებელია, დააჩქარა ლაზურში ასეთი ცვლილებები.

რაც შეეხება თურქულ-ლაზურ ლექსიკურ ურთიერთობებს, საენათმეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ თურქული სახელები ლაზურის ორგანულ ნაწილად ვერ იქცა, ვინაიდან არ დაექვემდებარა ლაზური ფონოტაქტიკის მოქმედებას; რაც შეეხება ზმნას, ის სავსებით ჩაჯდა მსესხებელი ენის გრამატიკულ ყალიბში. არსებითად გამოვლინდა თურქულიდან ნასესხები ზმნების წარმოების სამი ტიპი:

I - თურქული ზმნები, რომელთაც „ლაზური პრეფიქს-სუფიქსალური წარმოება აქვთ: ო-ჩალიშ-უ „მუშაობა“, II - შედგენილი ზმნები, რომელთა თურქულ სახელად ნაწილს ემატება ლაზური დამხმარე

ზმნა: ინნადი ოხვენუ „გაჯიუტება“, III - შედგენილი ზმნები, რომელთაც სახელადი ნაწილისაგან ნაწარმოები აქვთ ზმნები, მაგრამ ზმნური ნაწილი აღარ ახლავთ: ოხეზმეტუ „მოვლა“ /hizmet etmek/.

ლიტერატურა:

1. ნ. ქუთელია, ფონეტიკური ევოლუცია და ფონოტაქტიკა, კრებულში: ქუთაისური საუბრები - VI, ქუთაისი, 1999.
2. Н.Я Марр, Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматией и словарем, с П. Б., 1910.
3. არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი ტექსტებითურთ, თბ. 1936.
4. Е. Ф. Джейранашвили, Рутульский язык. – ЯН СССР, IV, М., 1967.
5. Е. Ф. Джейранашвили, удинский язык., ЯН СССР, IV, М., 1967.
6. А. А. Магаметов, Табасаринский язык, АН СССР. IV, М., 1967.
7. Ю. Д. Дешериев, Хиналугский язык, А.Н. СССР, IV, М., 1967.
8. П.К. Услар, Этнография Кавказа, Языкознание. VI, Кюринский язык, Тифл. 1896.
9. ა. შანიძე, თხზულებანი, ტ. III, თბ., 1980.
10. ზ. ჯაფარიძე, -ვით თანდებულის ხმარებისათვის ზმნასთან ქართულში, ქესს, ტ.3, თბ., 1963.
11. ს. ჯიქია, თურქულ-ლაზური ენობრივი ურთიერთობიდან, 2. თურქული სინტაქსური კალკები ლაზურში. -წგ-ში: ორიონი, აკაკი შანიძეს, თბ., 1967.
12. კ. გაბუნია, ზმნისართის წარმოება და ფუნქციები ქართველურ ენებში, თბ., 1993.
13. არნ. ჩიქობავა, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი -ოსუ-ის მოამბე, ტ.7, თბ., 1927.
14. არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე, ხუნძური ენა, თბ., 1961.

TURKISH LINGUAL ELEMENTS IN THE LAZ LANGUAGE Vianor Akhalaia, Gori State Teaching University, Full Professor RESUMÉ

The Turkish influence on the Laz language got revealed through lexical units and syntactical vellums; some of them are represented in the following work.

თურქი სტუდენტების მიზნები, მიღწევები და მოტივაცია შავი ზღვის უნივერსიტეტში

ირინა ბახტაძე

შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი, ასოცირებული პროფესორი

1990-იანი წლების დასაწყისში, როცა საქართველომ დამოუკიდებლობა მოიპოვა, დაიწყო ახალი დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარება სხვა ქვეყნებთან. თურქეთის რესპუბლიკა ერთ-ერთი პირველი იყო, რომელთანაც საქართველომ მჭიდრო პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობები დაამყარა. შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი დღეს იმის მაგალითია, რომ ამ ორი ქვეყნის ურთიერთობები განვითარების ახალ ეტაპზეა ასული.

1992 წელს მიღწეული გადაწყვეტილებამ დაარსებულიყო ერთობლივი უნივერსიტეტი ხელი შეუწყო შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტს (შზსუ) ჩართულიყო საერთაშორისო კულტურულ-საგანმანათლებლო სივრცეში. 1995 წელს იგი გაიხსნა ერთი - ბიზნესის მართვის ფაკულტეტით და ჩაირიცხა 19 სტუდენტი - 15 თურქი და 4 ქართველი; დღეს-დღეობით კი აქ სწავლას ეუფლება 1150 სტუდენტი 56 აკრედიტირებულ პროგრამაზე სწავლების სამივე დონეზე.

21-ე საუკუნის დასაწყისში შზსუ არაერთ ფუნქციას ასრულებს: უპირველესყოვლისა იგი ერთ-ერთი საუკეთესო უნივერსიტეტი არა მხოლოდ საქართველოში არამედ შავი ზღვის რეგიონში; იგი არის ხიდი ორ კულტურას შორის სადაც სტუდენტები, მეცნიერები და პოლიტიკოსები ხვდებიან და ხდება

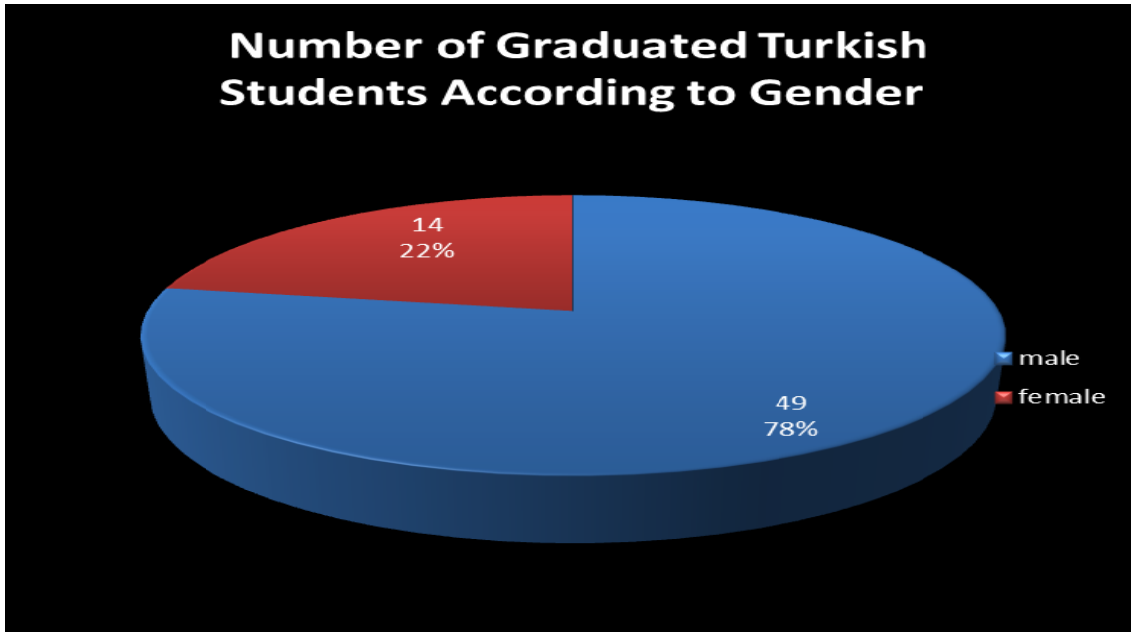
აზრების ურთიერთგაცვლა. უნივერსიტეტი არის ინიციატორი სამეცნიერო დისკუსიებისა ისეთ მნიშვნელოვან თემებზე როგორც არის უსაფრთხოება შავი ზღვის რეგიონში, გლობალიზაცია, დიალოგი ცივილიზაციათა შორის, და სხვა.

სტატის მიზანია გააანალიზოს შავი ზღვის უნივერსიტეტის მნიშვნელოვანი ასპექტები და წარმოაჩინოს თურქი სტუდენტების წარმატებები და მათი მიღწევები უნივერსიტეტის მიღმა. ჩვენი მრავალნაციონალური შავი ზღვის უნივერსიტეტი არის ადგილი, სადაც დაიწყო ცივილიზაციათა შორის დიალოგი დამოუკიდებელ საქართველოში. იგი აძლევს შესაძლებლობას სტუდენტებს სხვადასხვა ქვეყნიდან იპოვონ საერთო საფუძველი კონსტრუქციული დიალოგისათვის და მიაღწიონ მშვიდობიან თანაარსებობას. თანამედროვეობის ერთ-ერთი უდიდესი ჰუმანისტი და ინტელექტუალი ფეთჰულაჰ გიულენი არის იმ მოძრაობის ლიდერი, რომელიც ამკვიდრებს ერთა შორის პატივისცემას, ტოლერანტობას, სიყვარულსა და მოუწოდებს ადამიანებს მაღალი მორალური ღირებულებების დამკვიდრებისაკენ. მისი იდეოლოგია ძირითადად ეყრდნობა სხვადასხვა რელიგიებსა და ცივილიზაციათა შორის მშვიდობიან თანაარსებობას. თურქული ჩაღლარის საგანმანათლებლო სკოლებისა და ინსტიტუტების ქსელის არსებობა მთელს მსოფლიოში ამ ფილოსოფიის კარგი დემონსტრირებაა. შხსუ, რომელიც თავის მეთოთხმეტე გამოშვებას იძღვსასწაულებს 2012 წლის გაზაფხულზე, დაარსდა და კვლავ აგრძელებს იყოს ამ პრინციპების ერთგული. სტატის მიზანია გააანალიზოს თურქი სტუდენტების მიზნები და მის კულტურულ, სოციალურ და აკადემიურ მხარეზე გაამახვილოს ყურადღება.

ჩვენი უნივერსიტეტის ორგანიზაციული კულტურა მაღალ ეთიკურ და მორალურ ნორმებს ეყრდნობა. პირველ რიგში, იგი სენსიტიურია გენდერული საკითხების მიმართ და სათანადო კლიმატს ქმნის თურქი სტუდენტი გოგონებისთვის. უნივერსიტეტი ერთგულია ფეთჰულაჰ გიულენის იდეებისა, რომელიც ცდილობს მიაგნოს გონივრულ გადაწყვეტას დემოკრატიისა და ისლამის თანაარსებობისა და გაემიჯნოს ისლამურ რადიკალიზმს. თურქი სტუდენტი გოგონები წარმატებით აგრძელებენ სწავლას უნივერსიტეტის სამაგისტრო და სადოქტორო კურსებზე. გენდერული პოლიტიკა აქტიურად ტარდება თანამშრომლების შერჩევის კუთხითაც. დღესდღეობით ხუთი თურქი ქალი თანამშრომელი (უნივერსიტეტის ყოფილი სტუდენტები) წარმატებით აგრძელებენ მოღვაწეობას სხვა ეროვნების თანამშრომლებთან ერთად.

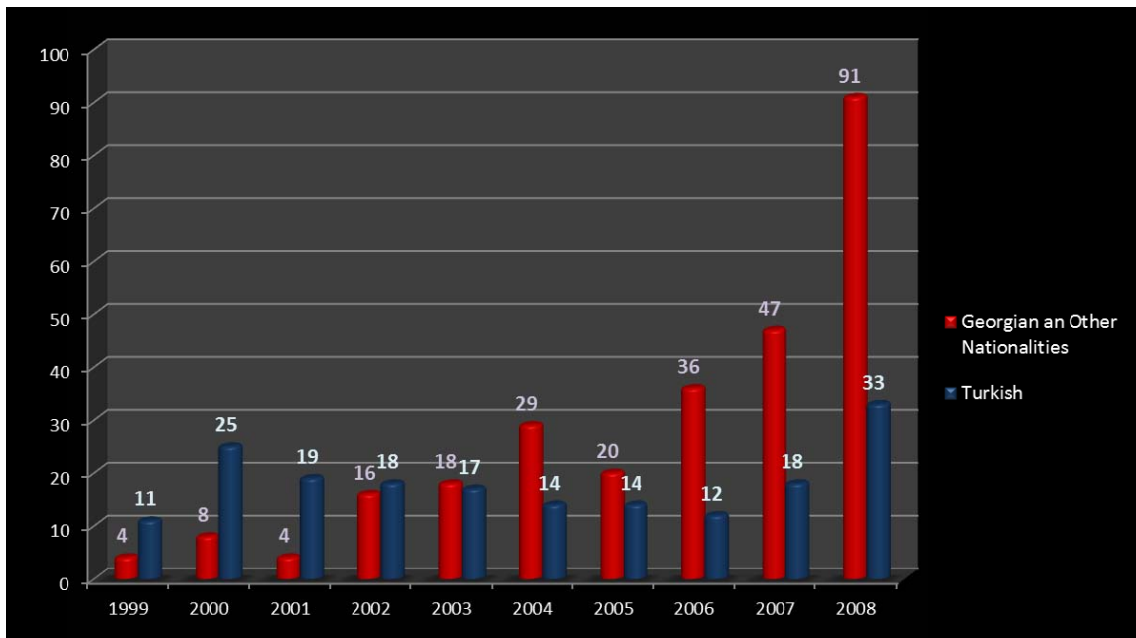
2009-2012 წლებში კურდამთავრებულ თურქებს შორის ბიჭი სტუდენტები (78%) წარმოდგენილია უმრავლესობაში გოგონებთან შედარებით (22%). მიმდინარე სასწავლო წელს გოგო სტუდენტები სწავლობენ ბიზნესის (3), ტექნოლოგიის და საინჟინრო (4), ჰუმანიტარულ (3), სოციალური მეცნიერების (6) ფაკულტეტებზე. ჩემი რვა წლის პედაგოგიური მოღვაწეობის მანძილზე შხსუ-ში საშუალება მომეცა დავეკვირვებოდი თურქი გოგონა სტუდენტების მიერ მიღწეულ პროგრესს საბაკალავრო სწავლების დონეზე. ისინი კლასში არ გამოირჩევიან მაღალი აქტივობით, არ არიან დისკუსიებში მაქსიმალურად ჩართულები, და მაინც ისინი ეტაპობრივად აუმჯობესებენ თავიანთ სწავლის უნარ-ჩვევებს, აგრეთვე პრეზენტაციისა და წერის ხარისხს. მეოთხე, დამათავრებელ კურსზე, ისინი წარმატებით ართმევენ თავს საბაკალავრო 35-გვერდიანი სადიპლომო ნამუშევრის შესრულებას და საჯარო დაცვას. მათ მიერ მიღწეული შედეგები საშუალოდ უტოლდება 80-85 ქულას, ცალკეულ შემთხვევაში კი იმსახურებენ კომისიის უმაღლეს შეფასებას.

სქემა 1. კურსდამთავრებულთა რაოდენობა 2009-2012 წლებში გენდერის მიხედვით

თუმცა პირველ გამოშვებაში თურქი სტუდენტები პროცენტულად სჭარბობდნენ ქართველ და სხვა ეროვნების წარმომადგენლებს (19:4), 2002-3 წლებში თურქი და ქართველი სტუდენტების შეფარდება თითქმის ტოლი იყო, ხოლო მომდევნო წლებში მკვეთრად იმატა ქართველმა და სხვა ეროვნების სტუდენტებმა და შესაბამისად შეიცვალა პროცენტული მაჩვენებელი. 2008 წელს შავი ზღვის უნივერსიტეტის სტუდენტების კურსდამთავრებულთა რაოდენობა თითქმის გაორმაგდა.

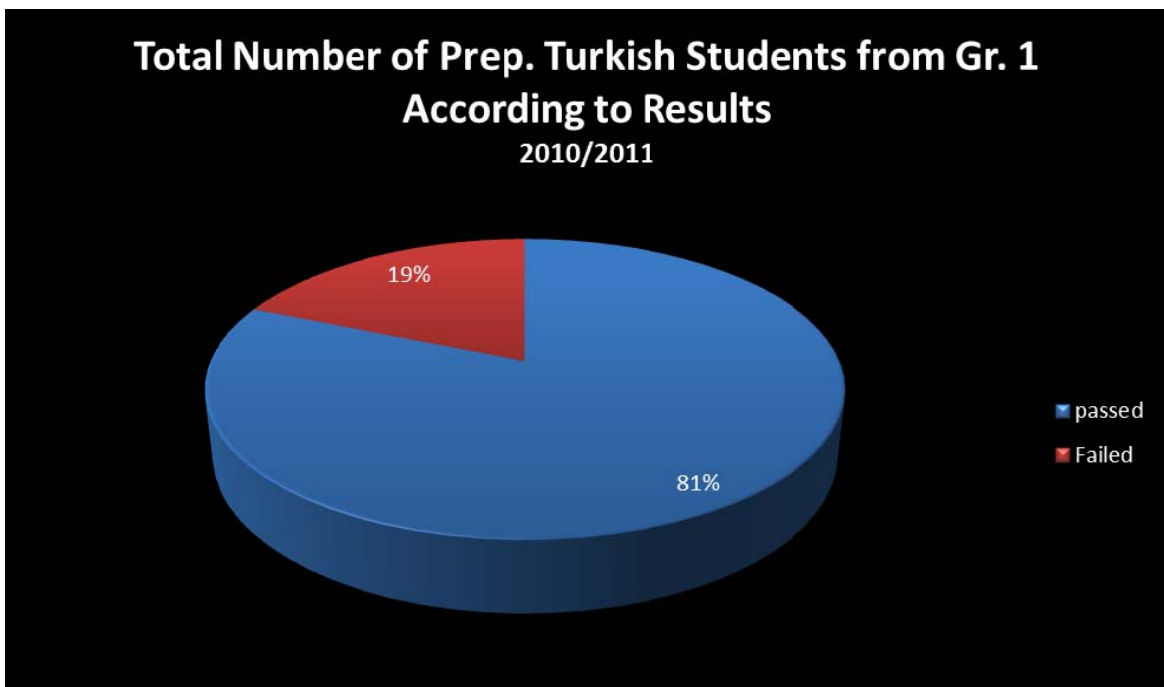
სქემა2. შხსუ კურსდამთავრებულთა რაოდენობა 1999 – 2008 წლებში

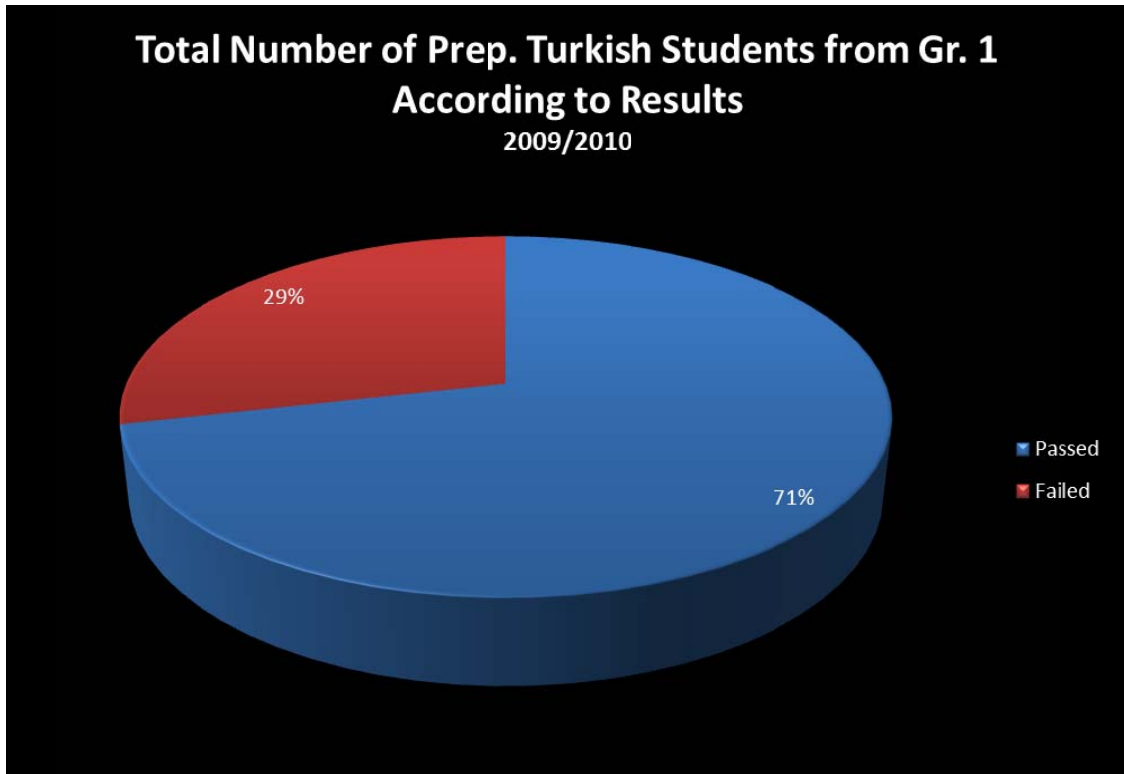
ამჯერად უნივერსიტეტში ირიცხება 1150 სტუდენტი სწავლების სამივე საფეხურზე. მიმდინარე პერიოდში უნივერსიტეტის მთლიანი სტუდენტების მხოლოდ 15% შეადგენენ თურქები. რა არის ასეთი ტენდენციის მიზეზები? ჩემი პირადი შეხედულებაა, რომ უნივერსიტეტი, რომელმაც ასეთ წარმატებებს მიაღწია ბოლო წლებში და საკმაოდ პოპულარული გახდა შავი ზღვის რეგიონში, უნდა იყოს მიმზიდველი ბევრი თურქი სტუდენტისთვის. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ შხსუ-ს სტუდენტები წარმატებით აგრძელებენ სწავლას უმაღლეს საფეხურზე საქართველოს ან სხვა უნივერსიტეტებში, ევროპაში, ამერიკაში; ასევე წარმატებით საქმდებიან. ამდენად, მიზეზები თურქეთიდან სტუდენტების

დენადობის ნაკლებობის უფრო სხვაგან უნდა ვეძებოთ. ერთ-ერთ მიზეზად შეიძლება ჩაითვალოს ენის ბარიერი. უნივერსიტეტში სწავლება ინგლისურ ენაზე მიმდინარეობს. ხოლო თურქი სტუდენტებს, როგორც პრაქტიკა გვიჩვენებს, არ აქვთ კარგი საბაზისო მომზადება ინგლისურ ენაში და უხდებათ ენობრივი ბარიერის გადალახვისათვის სერიოზული მომზადება. ხშირად ეს ხდება ჩვენი უნივერსიტეტის მოსამზადებელ ფაკულტეტზე, რომელიც გაიხსნა დაარსების წელსვე და მას შემდეგ ეფექტურად ემსახურება ამ პრობლემის გადაჭრას. მოსამზადებელ ფაკულტეტზე წელს ირიცხება 99 სტუდენტი, რომელთაგან მხოლოდ სამია არა თურქი ეროვნების. მოსამზადებელი ჯგუფების დონე განსხვავდება, ისევე, როგორც სტუდენტების შედეგები. ქვემოთ წარმოდგენილ სქემაზე ჩანს, თუ როგორი მიღწევები ჰქონდათ საშუალოდ თურქ სტუდენტებს მოსამზადებელ ფაკულტეტზე 2010-2011 წლებში. სქემა ჩანს რომ, 2010-ში თურქი სტუდენტების 81% წარმატებით ჩააბარა გამოცდა. აღსანიშნავია პროგრესი წინა წელთან შედარებით, როცა მხოლოდ - 71% გადალახა ბარიერი წარმატებით.

სქემა 3. ინგლისურის მოსამზადებელი კურსდამთავრებულთა მიღწევები 2010- 2011 წლებში

უნივერსიტეტის დაარსებიდან დაწყებული თურქ სტუდენტთა რაოდენობა მოსამზადებელ ფაკულტეტზე მუდმივად იზრდებოდა, ხოლო 2011-2012 წლებში მიაღწია 90-ს. მათ, ვინც წარმატებით ჩააბარა ფინალური გამოცდები ჩაირიცხა შსსუ-ში. აღნიშნული ტენდენცია სავარაუდოდ უნდა გაგრძელდეს შემდეგ წლებშიც. უნივერსიტეტი ატარებს საერთაშორისო განათლების უმაღლეს სტანდარტებთან მაქსიმალურად მიახლოების პოლიტიკას და ეს პოლიტიკა კიდევ უფრო გაძლიერდება უახლოეს წლებში.

რატომ არის შხსუ მიმზიდველი, როგორც უმაღლესი განათლების კერა თურქი სტუდენტებისათვის?

უპირველეს ყოვლისა, უნივერსიტეტი სთავაზობს მაღალი ხარისხის უმაღლეს განათლებას, იგი სამ საუკეთესო უნივერსიტეტებს შორის არის საქართველოში, მაღალი რეიტინგი აქვს შავი ზღვის რეგიონში და კონკურენციას უწევს ევროპისა და თურქეთის უნივერსიტეტებს სწავლების ხარისხით, პედაგოგიური კადრებით და სამეცნიერო პოტენციალით, რისი დადასტურებაც არის ყოველწლიური საერთაშორისო-სამეცნიერო კონფერენციები, რომლებსაც ტრადიციულად მართვას უნივერსიტეტი და სულ უფრო მეტ პუპოლარობას იძენს საერთაშორისო მასშტაბით.

უნივერსიტეტი სწრაფი ტემპით ვითარდება, სწავლების საფასური ბევრად ნაკლებია ვიდრე თურქეთის კერძო უნივერსიტეტებში, და ეს არ ხდება სწავლების ხარისხის ხარჯზე. საქართველოს, როგორც თურქეთის მეზობელ ქვეყანას, დიდი უპირატესობა აქვს თურქი სტუდენტების მოზიდვის თვალსაზრისით. მტკიცე პოლიტიკური, სავაჭრო და კულტურული ურთიერთობები ორ ქვეყანას შორის, უაღრესად სასურველი კლიმატური პირობები, იაფი ბინის ქირა და საცხოვრებელი ხარჯები, აგრეთვე, ხელსაყრელი ბიზნეს გარემო ბიზნეს საქმიანობის დასაწყებად, და სხვა შესანიშნავი პირობებია თურქი სტუდენტების მოსაზიდად. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ბევრმა თურქმა შხსუ კურსდამთავრებულმა წამოიწყო მცირე ბიზნესი საქართველოში, ან ჩაება მისი თანამემამულეების ბიზნესში და წარმატებით აგრძელებს საქმიანობას საქართველოს ტერიტორიაზე. მათ წარმატებას ხელს უწყობს აგრეთვე ისიც, რომ ისინი საკმაოდ კარგად ეუფლებიან სალაპარაკო ქართულ ენას უნივერსიტეტში სწავლის პერიოდში. აქ შეძენილი კონტაქტები, აგრეთვე ქართული კულტურის ადათ-წესების გაგება და შეთვისება შემდგომ ეხმარებათ წარმატების მიღწევაში.

ჩვენი უნივერსიტეტი საუკეთესო პირობებს სთავაზობს კურსდამთავრებულებს აკადემიური კარიერის წარმატებით გაგრძელებისთვის. ამჟამად, ექვსი ჰუმანიტარული ფაკულტეტის ყოფილი სტუდენტი, რომლებმაც დაამთავრეს ამერიკისმცოდნეობის ბაკალავრიატი, წარმატებით აგრძელებს სწავლას განათლების სამაგისტრო პროგრამაზე (3 სტუდენტი), და სადოქტორო პროგრამაზე (3 სტუდენტი).

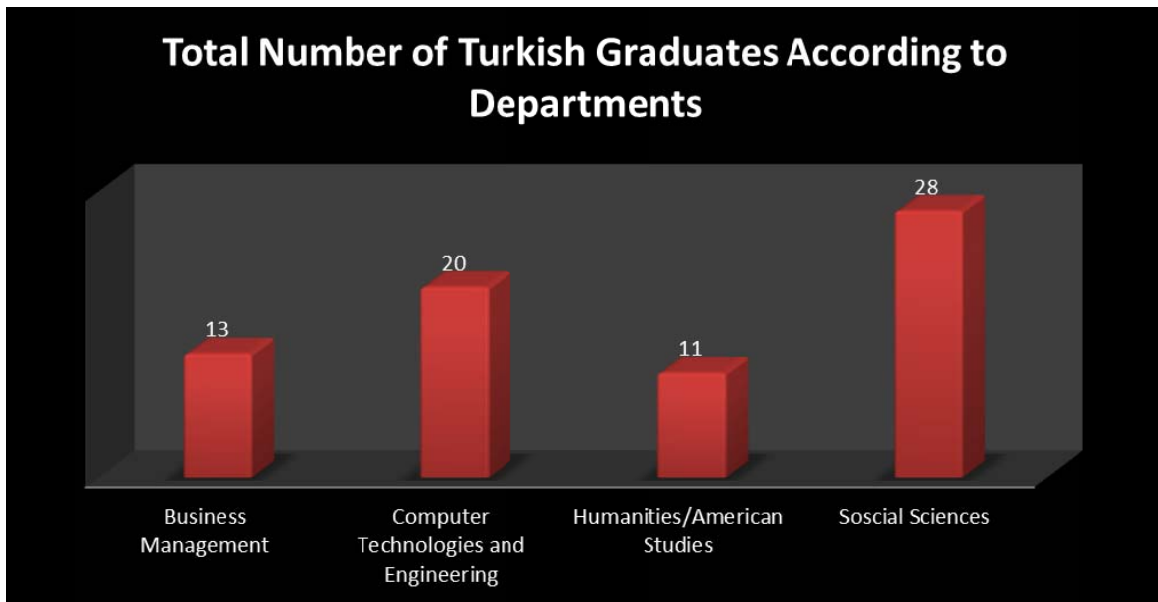
დასაქმების თვალსაზრისით, თურქი კურსდამთავრებულთა შესაძლებლობები საკმაოდ მაღალია. ისინი იწყებენ თავიანთ კარიერას ჩაღლარის ქსელის სხვადასხვა საგანმანათლებლო დაწესებულებებში როგორც საქართველოში, ისე საზღვარგარეთ, ჩვენს უნივერსიტეტში, საერთაშორისო ორგანიზაციებში, ბანკებში და კერძო სექტორში. მაგალითად, სამ თურქ პროფესორს, რომლებმაც საქართველოში დაიცვეს სადოქტორო დისერტაციები, ხელმძღვანელი პოზიციები უკავით შავი ზღვის უნივერსიტეტში.

სისტემატიური ხასიათს ატარებს სტუდენტებისა და პროფესორ-მასწავლებლების გაცვლა ამერიკის და ევროპის უნივერსიტეტებს სორის.

კურსდამთავრებულთა უმრავლესობა ოჯახებით სახლდება საქართველოში, უმეტესად თბილისში, აგრეთვე ქუთაისსა და ბათუმში, რაშიც ხელს უწყობს ხელსაყრელი საცხოვრებელი პირობები, სტაბილური პოლიტიკური ვითარება, კარგი თურქული სკოლები, მოქალაქეების ტოლერანტული განწყობა და მეგობრული ურთიერთობები კოლეგებთან, ჯანსაღი საკვები და გაადვილებული კომუნიკაცია (უვიზო მიმოსვლა) თურქეთთან. არაოფიციალური ინტერვიუების დროს თურქმა სტუდენტებმა ერთხმად აღნიშნეს, რომ ყველაზე დიდი როლი მათ ინტეგრაციაში ითამაშა შხსუ-ს საორგანიზაციო კულტურამ, რომელიც ეფუძნება თურქ და ქართველ სტუდენტებს შორის ნდობის და მეგობრობის მტკიცე საფუძვლების ჩაყრას. ხალხური დიპლომატია დღესდღეობით უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობს სტაბილური, მშვიდობიანი ურთიერთობების დამყარებაში ხალხთა შორის. ერთ-ერთი სწორედ ეს ფუნქცია აკისრია დღეს შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტს.

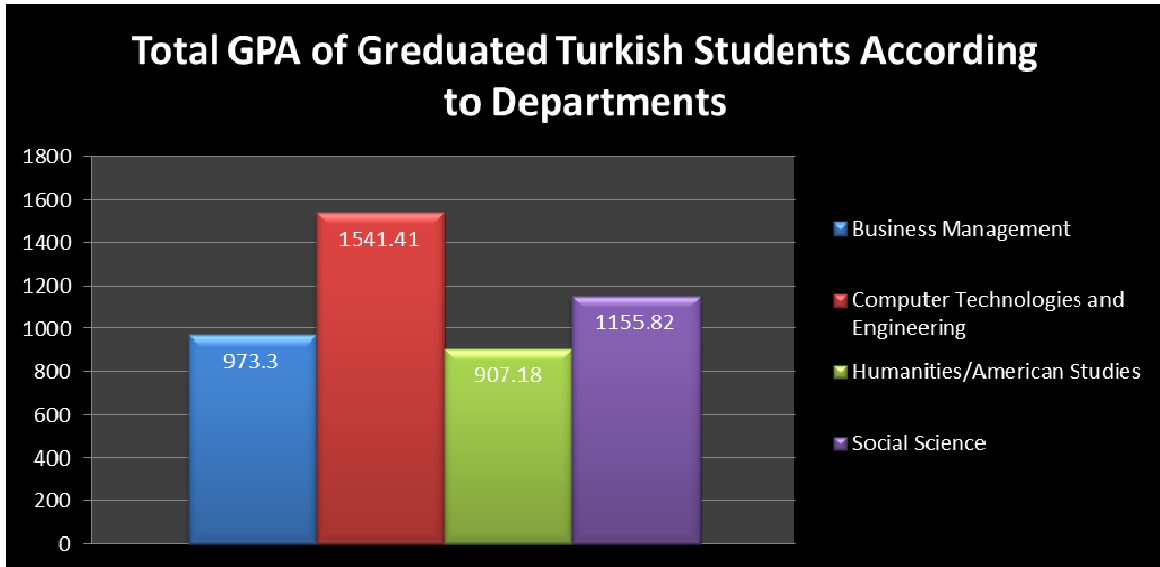
შხსუ თურქი სტუდენტების სწავლისა და აკადემიური მიღწევების შესახებ მოძიებული მონაცემების საფუძველზე შევადგინეთ ცხრილი რომელიც გვიჩვენებს თუ როგორ არიან გადანაწილებულნი ფაკულტეტების მიხედვით. სტუდენტთა ყველაზე დიდი რაოდენობა (28) სწავლობს სოციალურ მეცნიერებათა ფაკულტეტზე, ხოლო მას მოსდევს კომპიუტერული ტექნოლოგიებისა და საინჟინრო ფაკულტეტი - 20 სტუდენტი.

სქემა 5. შხსუ თურქი სტუდენტები ფაკულტეტების მიხედვით 2009-2012 წლები.

კვლევის პროცესში განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა თურქი სტუდენტების აკადემიურ მოსწრებას. დეტალურმა შესწავლამ გვიჩვენა რომ ბაკალავრიატისა და მაგისტრატურის სტუდენტების GPA მერყეობს 50,86 - 92,31 შორის, ამდენად საშუალოდ მივიღეთ - 77.

წარმოდგენილ სქემაზე ნაჩვენებია თურქი სტუდენტების აკადემიური მოსწრება ფაკულტეტების მიხედვით.

შევისწავლეთ აგრეთვე თურქი სტუდენტების GPA დინამიკაში. მონაცემები სტაბილური იყო 2004-5 წლებამდე, ხოლო შემდგომ წლებში გვაქვს მნიშვნელოვანი ზრდა. კომპიუტერული და საინჟინრო ფაკულტეტის სტუდენტების GPA არის ყველაზე მაღალი და უტოლდება 1541,41. შემდეგი ყველაზე მაღალი მოსწრება აქვთ ამერიკისმცოდნეობის ფაკულტეტის სტუდენტებს რომელთა უმრავლესობაც, უნდა აღინიშნოს, არიან გოგონები, რადგან დასახელებული მიმართულება მეტად პოპულარულია თურქ გოგონათა შორის. შსს-ის სწავლების მეთოდები, კურიკულუმი, პროგრამის სპეციფიკა, პედაგოგების გულისხმიერება და თანადგომა ეხმარება მათ გადალახონ კულტურული ბარიერები, შეითვისონ სწავლის ახალი უნარ-ჩვევები, გაიზარდნენ პიროვნულად და ჩამოყალიბდნენ პროფესიონალებად.

როგორც უნივერსიტეტის რექტორის თანაშემწემ, თანამარინა ყიფიანმა განაცხადა თავის ინტერვიუში, მისია რომელსაც შსს ემსახურება გაცილებით დიდია ვიდრე ეს შეიძლება აისახოს კონკრეტულ მიღწევებში. მისი უდიდესი ღირებულება გარდა ხარისხიანი უმაღლესი განათლების უზრუნველყოფისა უდაოდ არის ხალხთა შორის მეგობრობის ხიდის გადგმა, რომელიც ემსახურება მშვიდობისა და დემოკრატიული ღირებულებების დამკვიდრებას. უნივერსიტეტის შედეგები უნდა განვიხილოთ ისეთ საერთაშორისო საკითხების ჭრილში, როგორცაა: მულტიკულტურალიზმი, გენდერული თანასწორობა, უმაღლესი განათლებადა რეფორმები, ერთა შვიდობიანი თანაარსებობა, რელიგიური ტოლერანტობა, და სხვა მნიშვნელოვანი თემები. შავი ზღვის უნივერსიტეტის ორგანიზაციული კულტურა, ხარისხის მართვა, ეთიკა, მისი სწრაფი განვითარების და გარდაქმნების მექანიზმები სიღრმისეულ შესწავლას მოითხოვს რაც ერთობ საინტერესო იქნება მკითხველთა ფართო წრისათვის გამოცდვების გაზიარების თვალსაზრისით.

ლიტერატურა:

1. Alasania, Giuli,(2007). “Regional and Global Integration of Georgia”. in journal: II International Forum: Globalization and Dialog between Civilizations. Tbilisi, Black Sea University
2. მაკარაძე, ე. (2008). ფეთქულაჰ გიულენი. თბილისი: ჟურნალ „ახალი ხიდის“ გამოცემა.
3. IBSU, Students’ Affairs Department. Data on students’ graduation, GPA, nationality, achievements.
4. ქეროლი, ჟილ (2009). ცივილიზაციათა დიალოგი: გიულენის ისლამური იდეალები და ჰუმანისტური მოძღვრება. თბილისი: ჟურნალ „ახალი ხიდის“ გამოცემა.

სოფელი რუისი „1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი“-ს მიხედვით

ნინო ბუზიაშვილი

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, ისტორიისა და არქეოლოგიის
სასწავლო-სამეცნიერო კვლევითი ცენტრის სპეციალისტი

საქართველოში ხალხის აღწერის გარკვეული წესი არსებობდა. აღწერის წესი სამეფოს ოთხ სადროშოს ან სასარდლოდ დაყოფის პრინციპზე იყო დამყარებული. შესაბამისად ხალხის ან ქვეყნის აღწერაც ოთხ სადამწერო ერთეულად იყო დაყოფილი და მთელი სამეფოს მოსახლეობის აღწერაც ოთხ დავთარში უნდა ყოფილიყო მოთავსებული.

ზემო ქართლის სადროშო მოიცავდა ნემვის, კორტანეთის და ტაშისკართგან გამოყოფილ საამილახვროს. ამ სადროშოს სათავეში „ზემო ქართლის სარდალი“ ედგა. (4 : 25).

საინტერესოა, რომ დაყოფის ეს პრინციპი იქნა შენარჩუნებული ქვეყნის ოსმალურ ყაიდაზე გარდაქმნის შემდეგაც, რაც ნათლად ჩანს „1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდ დავთარში“... სადაც სოფ. რუისი ჩართულია ამილახვრის მფლობელობაში მყოფი სავაკუფო ჯამში. (1 : 376).

აღნიშნული დოკუმენტი წარმოადგენს მეტად მნიშვნელოვან წყაროს თბილისის ვილაიეთში შემავალ ცალკეულ რაიონებსა და კონკრეტულ საზღვრებზე. ქართულ ისტორიოგრაფიაში „თბილისის ვილაიეთის დიდ დავთარში“ დაცული ცნობები შეიძლება განხილულ იქნეს მრავალმხრივი თვალსაზრისით: ისტორიულ-გეოგრაფიული, სოციალური, ეკონომიკური, კულტურული, სტატისტიკური.

ვიდრე უშუალოდ აღნიშნული დოკუმენტის განხილვას შევუდგებით, მოკლედ მიმოვიხილოთ საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა ოსმალების დაპყრობის შემდეგ ანუ იქიდან, რა დროიდანაც იწყება ე. წ. „ოსმალთა“ და რა შედეგები მოიტანა ჩვენი ქვეყნის განვითარება.

ოსმალთა მოხელეებმა გორის ღვაში სულ აღწერეს 614 სოფლის 15 534 მამაკაცი. უნდა ითქვას, რომ ამ დოკუმენტის შედგენის პრინციპი თითქმის ანალოგიურია ქართული დავთრების აღწერის. მთელ დავთარში წესად არის მიღებული, რომ თითოეული სოფლის მცხოვრებთა სიის ბოლოს მეკომურთა და გადასახადის გადამხდელ მამაკაცთა რაოდენობაა დასახელებული. აღსანიშნავია, რომ ქართული დავთრების აღწერილობის მსგავსად აქაც ყურადღება გამახვილებულია ქართულ სოციალურ სტრუქტურასა და ტერმინოლოგიაზეც. ასე მაგ: სოფ. რუისის მკვიდრი ზაალ ძე ბაჰადურისა – აზნაურია.

აღნიშნული დოკუმენტის მიხედვით სოფ. რუისი შედის გორის საყადიოში შემავალ საამილახვროს ნაჰიში, რომელიც სავაკუფო ჯამია, თბილისში მყოფ რეჯებ ფაშას ხელთაა და მას ექვემდებარება.

ვაკუფი, გ. ფუთურიძის განმარტებით, არის ქონება, რომელიც საქველმოქმედო მიზნით შეიწირებოდა. ვაკუფებს შეადგენდა სახელმწიფოს მიერ გამოყოფილი ან სულთნის, დიდი ფეოდალების, დიდვაჭრებისა და, საერთოდ, კერძო პირების მიერ შეწირული უძრავი და მოძრავი ქონება საბაჟოს, ქარვასლის, მადაროების, წისქვილების და სხვა შემოსავალი, სახნავ-სათესი მიწები, რომელიც ხმარდებოდა მეჩეთების, დევრიშთა სავანეების, მედრესეების საქველმოქმედო დაწესებულებების, უფასო სასადილოების, სავადმყოფოების მშენებლობასა და შენახვას. ვაკუფების ჩამორთმევა, მიტაცება, გაყიდვა აკრძალული იყო. მისი შემოსავალი არ იბეგრებოდა. (3 : 138).

საინტერესოა აღწერილი რუისის სავაკუფო ჯამის აღწერილობა. შემდეგ მოცემულია ტექსტი ვაკუფების გამრავლებასა და მათ მოვლა-პატრონობაზე. ვაკუფების მფლობელთა უფლება სავაკუფო ქონებაზე და მისი განკარგვისა და მემკვიდრეობით გადაცემის თაობაზე.

„ხსენებული ვაკუფი სამოსელია ჩემი ცხოვრებისა და მმოსავს ვიდრ არ გარდავიცვლები და დავმკვიდრები იმქვეყნიურ სამყოფელში, ხსენებული ვაკუფიდან გადიდდება მემკვიდრეებიდან მემკვიდრეებამდე, შვილებიდან შვილიშვილებამდე, საუკუნიდან საუკუნემდე, ეპოქიდან ეპოქამდე და აღასრულებენ ამ ვალდებულებებს. დარჩენილი თანხა მიეცეს შვილებს თანაბარი განაწილების წესით და გადაეცეთ სამფლობელოთ შთამომავლებს საუკუნიდან საუკუნემდე, ეპოქიდან ეპოქამდე, ვიდრე აღასრულამდე. (1:385)

მას შემდეგ, რაც ოსმალებმა ქვეყანა დაიპყრეს (1724-27), თბილისის ვილაიეთში აქტიურად დაიწყო ვაკუფების შექმნა, რაც მათ საშუალებას მისცემდა ქვეყნის სრული გაოსმალეობისა. ვაკუფების სიმრავლე ამ მოსაზრების ნათელი და რეალური დადასტურებაა. ვაკუფებს განაგებენ

მუსლიმი გამგებლები, რომლებიც არიან „კეთილშობილი და უპატივცემულისი, მფარველი შესაბამისად სარწმუნოებისა და ჭემმარტებისა“. ადგილზე ოსმალურ გადასახადთა აკრეფა ქართული წესის მსგავსად ქალაქის მმართველების ვალის, გამგებლების მიერ ხდებოდა, რაც უმაღლესი ფეოდალური პატივი და თანამდებობა იყო. ისინი სარგებლობდნენ პრივილეგიებით და როგორც ჩანს მათთვის ლოცვის აღმვლენელთა თაობაზე ყოველწლიურად 7,5 ქილა ხორბალს ახდევინებდნენ.

რუისის სავაკუფო გადასახადების ბოლოში ჩამოთვლილია ვაკუფების მფლობელთა სახლების აღწერილობა, რომელიც მოედანზეა გაშენებული და მის შემადგენლობაში შედის ბალი გაშენებული სეიდ აბადში, რაოდენობა 8. აქვე არის პატიოსანი ჯამე (საკრებულო მეჩეთი, რომელშიც საპარასკევო და სადღესასწაულო ლოცვა იმართებოდა უზნების მცირე მეჩეთების მრავალ პარასკევობით ჯამეში იყრიდა თავს და იქ ლოცულობდა) 3: 174 საბძელი სათივე, ფარდული ჩალისთვის, დუქნები არამუსლიმთა გასაჩერებელი ადგილი, უცხოელთა სადგომი. ერთი საჯინიზო ტახტიანი სახლი 3. ზედა სართულიანი სახლი ხუთი კარით და 5 აივნით. შესასვლელი ჰოლი 1.

საინტერესოა, რომ აქვე მოხსენიებულია წყლის მეპატრონეთა კარი სახლის ოდენობა ორი.

როგორც ჩანს განსაკუთრებულ მეთვალყურეს ნიშნავდნენ წყალზე, რომლის შესანახადაც გადასახადებში დასახელებული ხორბალი 7,5 ქილას შეადგენს ყოველწლიურად. „სარჩო წყლის მეთვალყურეთა თაობაზე, სარჩო 10 ხორბალი ყოველწლიურად 7,5 ქილა“ (1:385). აქვე ვხვდებით ფრიად საინტერესო ოსმალურ საგადასახადო ტერმინოლოგიას. ზოგიერთი მათგანი უცნობიც კი იყო ქართულ ისტორიოგრაფიაში, რომელთა განმარტებაც, სამწუხაროდ, არ მოგვეპოვება. ჩამოთვლილია მუსლიმი მოხელეების თანამდებობრივი სია, რომელთა შენახვისთვის „საერთო ჯამი თანამშრომელთა სარჩოს თაობაზე, ხორბალი ქილა 285“ (3:385). იბრაჰიმ ფაშასთვის წყლის არხების შესაკეთებლად, ვეზირ ილჰაჯ რეჯებ ფაშას ნებით, მუთეველის მფლობელს თანხის გაღება ფიქსირებულ იქნა ყურუმში 50, ახჩა 6000. თბილისის და მის შემოგარენში არსებული დიდებული ვეზირის მეცადინეობით, ისჰაკ ფაშას უდიდებულესობის ჯამი შერიფების ხარჯებისათვის, თაფლის სანთელის, ერბოს, სანთელის და განახლებული კანდელების, ცოცხების და ჭილოფების ხარჯებისათვის, ყოველ წლიურად 9400 ახჩა. დიდებული ვეზირის ილჰაჯ რეჯებ ფაშას უწარჩინებულებობის მუთეველის ხელით გაღება. დადასტურებულ იქნა. ყურუმში 78 და მესამედი ახჩა 9400. (1 : 386).

როგორც ჩანს საქმე გვაქვს ოსმალურ ფეოდალურ დამოკიდებულებასთან, სადაც ადგილობრივი მოხელე ანგარიშვალდებულია და ალბათ პასუხისმგებელიც მის სამფლობელოში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებზე. „1728 წლის თბილისის ვილაიეთს დიდი დავთრის“ მიხედვით სოფ. რუისის სავაკუფო ჯამის, მფლობელობაში შედიოდა მეზობელი სოფლების სასირეთის და ბეზნისის სათესველი მინდვრები და ექვემდებარება ამილახვარს. სოფ. რუისი კი სავაკუფო ჯამია. იგი თბილისში მყოფი რეჯებ ფაშას ხელთაა და ექვემდებარება ხსენებულს.

რუისის დავთრის დაჯამებაში არის სახლი 200, კაცი 449, ჯამი მარცვლეულისა ისფენჯი კაცი 449 თითოეულს 120. ახჩა 53 880. დავთრის სია წარმოდგენილია არა გვარების, არამედ მამის სახელის მიხედვით. სოფ. სასირეთში გადასახადის გადამხდელთა რაოდენობაა სახლი 2. კაცი 23. ხოლო სოფ. ბეზნისში სახლი 15. კაცი 37. საბოლოოდ რუისის სავაკუფოში შემავალი სოფლებიდან მიღებული გადასახადები „ყველაფერზე“ შეადგენდა 236770 ახჩას დავთრის ამ ფურცლებიდან ირკვევა, რომ აქ განვითარებული იყო მეხილეობა, მებოსტნეობა, მევენახეობა, მარცვლეული კულტურა, მისდევდნენ მეფუტკრეობას, მეცხვარეობას, მესაქონლეობას.

მიუხედავად აღნიშნული მდგომარეობისა „ოსმალის“ დროინდელ ქართლში (რუისი, ბეზნისი, სასირეთი) გლეხობის დიდი უმეტესობა ჩანს ისევ ქრისტიანია, რასაც მოწმობს ფართოდ გავრცელებული გადასახადი „ისფენჯი“ რომლის გადახდა ქრისტიანულ მოსახლეობას ჰქონდა დაკისრებული. წისქვილების ამ რაოდენობით არსებობა კი (21) მიგვანიშნებს ბაზრის მარტივ პრინციპზე: არ არსებობდა მოთხოვნა, ცხადია არც იქნებოდა მათი არსებობის აუცილებლობა.

საინტერესოა, რომ რუისში არ ასახელებენ ეკლესიას, მაშინ როდესაც ბეზნისის სიის ბოლოს მოხსენიებულია ეკლესია, რომელსაც ასევე ახდევინებდნენ გადასახადს.

მნიშვნელოვანია აღწერის ნუსხათა ბოლოში დაფიქსირებული საზღვრის დადგენის პრინციპი, რომელიც ეხება ამ ვაკუფს და მისი საზღვარი ვრცელდება „ავალიშვილის სამფლობელოს ჩრდილოეთ მხრიდან ქვიან ადგილებამდე. იქიდან ამირეჯიბის შვილის სამკვიდრომდე მდებარე სოფელ სავდამინამდე. ერთის მხრივ ქვებიან ბორცვამდე, იქიდან მხრიდან სოფელ სავდამინიდან (?) სოფელ რუისამდე. აქედან ამილახვრის შვილის სოფლებიდან, სოფ. ტინისხიდან აღმართულ ქვიან ბორცვამდე. მის სიახლოვემდე. იქიდან სოფელ ცხინვალამდე და მათ შორის არსებულ

ახალდაბამდე. იქვე სოფლის ეკლესიამდე. იქიდან კი მდინარე მტკვრამდე ვრცელდება სამხრეთით მხარეა. აქ მთავრდება მისი საზღვრები” (1 : 383).

1728 წლის “თბილისის ვილაიეთის დიდ დაფთარში” დაცული ცნობები გვამძლევს საშუალებას მოვლენების სხვა კუთხით შეფასებაში.

დასკვნის სახით, შეიძლება ითქვას რომ საქმე გვაქვს ოსმალურ ინსტიტუციონალურ რეორგანიზაციასთან, რომელიც შედარებით ლიბერალური და შემწყნარებლურია.

1728 წლის “თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი” კიდევ ერთი უტყუარი დასტურია ზემოაღნიშნული მოსაზრების გასამტკიცებლად.

ლიტერატურა:

1. 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი. ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, გამოკვლევითა და ფაქსიმილურებით გამოსაცემად მოამზადეს აკად. ს. ჯიქიამ და პროფ. ნ. შენგელიამ (წ. I, თბ., 2009 და წ. II, თბ., 2010).
2. გაბაშვილი ვ., ქართული ფეოდალური წყობილება XVI – XVII საუკუნეებში თბ., 1958.
3. ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“, თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გ. ფუთურიძემ, ნაკვ, II, თბ., 1973.
4. ჯავახიშვილი ივ., თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. IV თბ., 1996.
5. ბერძენიშვილი ნ., XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან თბ., 1944.

ერთი ისტორიული პასაჟი ჟამთააღმწერლის მატაიანესა და მხატვრულ ტექსტებში

თამარ გოგოლაძე

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, სრული პროფესორი

ქართული ისტორიული წყაროები და, განსაკუთრებით „ქართლის ცხოვრება“, საუკუნეთა მანძილზე იქცევდა ავტორთა ყურადღებას მომავალი ლიტერატურული ტექსტების შესაქმნელად. ამ თვალსაზრისით ჩვენთვის საინტერესოა XIII-XV საუკუნეების მემატაიანის, ჟამთააღმწერლის, თხზულება, რომელიც, საინტერესოდ მოგვითხრობს რა აღნიშნულ ეპოქაში მშობლიური ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაზე, ამავდროულად იძლევა საქართველოს მეზობელი სახელმწიფოების (კერძოდ, რუმის სასულთანოს) შესახებ საინტერესო ინფორმაციებს. „ჟამთააღმწერლის თხზულება მისი მაღალი ღირსებების გამო ქართულ ისტორიოგრაფიაში სამართლიანად არის შეფასებული პირველხარისხოვან წყაროდ როგორც საქართველოს, ისე მახლობელი და შუა აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიის შესასწავლად“. [საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, 1979:22] ივ. ჯავახიშვილი, ახასიათებს რა ჟამთააღმწერლის თხზულებას, გაცემით შენიშნავს: „ხალხურ ზღაპრებს, „გვართა საქმეებზე“ ზეპირ-გამოცემას, საგმირო პოეზიის ნაწარმოებებს ჩვენი ჟამთააღმწერელი, მამასადამე, ისტორიისათვის დამამცირებლად და უჯეროდ სთვლიდა.

ასეთი მკაცრი მსჯელობის შემდგომ პირდაპირ გასაოცარია, როგორც მოხდა და როგორ შეიტანა მანვე თავის თხზულებაში ის მართლაც-და „ზღაპარნი“, რომელიც მოთხრობილია ლაშა-გიორგის ძისადმი ხაროში მყოფ გველების სიყვარულის შესახებ...“ [ჯავახიშვილი VIII 1977:200]. როგორც პავლე ინგოროყვაც აღნიშნავს: „ჟამთა-აღმწერლის თხზულება ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის საუკეთესო ნაწარმოებთა რიცხვს ეკუთვნის. იგი შეიცავს უმდიდრეს მასალას მე-13-14 საუკუნეთა ისტორიისათვის, ამასთან, ავტორი დიდი მწერალიცაა, მისი თხზულება დიდი ლიტერატურული ღირსებებითაა აღბეჭდილი“ [ინგოროყვა, 1963:119]. ასე, რომ თავად ჟამთააღმწერლის თხზულებაც შეიძლება მივიჩნიოთ ერთგვარად მხატვრულ ტექსტად, რომელშიც ისტორიული ფაქტი ზოგჯერ საკუთარი ლირიკული გადახვევით ივსება. ერთი ასეთი პასაჟია ჟამთააღმწერლის თხზულებიდან, კერძოდ რუმის (თხზულებაში საბერძნეთის) სულთანის ყიასადინის (ღიასედინ ქაიხოსრო II) სიყვარული რუსუდან დედოფლის ასულის თამარ ბატონიშვილისადმი (შემდგომში გურჯი-ხათუნად წოდებულის)

და ლაშა გიორგის ვაჟის, დავითის, თავგადასავალი. აღნიშნული თემა გამოიყენა შემდგომად XIX საუკუნის მეორე ნახევარში გრიგოლ რჩეულიშვილმა (1820-1877) თავის ისტორიულ რომანში „თამარ ბატონიშვილი“ (დაიბეჭდა 1862 წ. ჟ. „ცისკარში“), რომელიც 20-იოდე წლის შემდეგ გაუღეპსავს პოეტ რაფიელ ერისთავს (1824-1901), სახელწოდებით „თამარიანი“ (1888 წ.). ეს სიუჟეტური ქარგა საინტერესო აღმოჩენილა პოეტ სიმონ გუგუნავასათვის, რომელსაც 1888 წელს შეუქმნია ამავე სახელწოდების პოემა. რ. ერისთავის პოემა პიესად („თამარ ბატონიშვილი“) გადაუკეთებია კოტე მესხს (1857-1914) და იგი თურმე იდგმებოდა კიდევ ქართულ სცენაზე. სამწუხაროდ, ვერ მივაგენით იმ ინფორმაციას, რომ, მოგვიანებით, სვიმონ ქვარიანს, მწერალსა და ლიტერატურათმცოდნეს შეექმნას ამავე სახელწოდების პოემა...

2011 წელს, სერიით „ახალი ქართული ლიტერატურა“ გამოდის დათო ტურაშვილის „გურჯი-ხათუნი და თერთმეტი მოთხრობა“. რომანში „გურჯი-ხათუნი“ ავტორი, ცდილა რა შეესწავლა ისტორიული წყაროები იკონიის (აქ იგი იკონიად მოიხსენიებს) დედოფალზე, უცხოური თუ ქართული მასალების გამოყენებით, ქმნის პოსტმოდერნის ჟანრის ნაწარმოებს, რომელშიც ჟამთააღმწერლიდანაცაა ამონარიდები, არსებული თუ მწერლის ფანტაზიით შექმნილ-მონათხრობილნი. ესაა ინტერტექსტუალური, ცენტონური ნაწარმოები. აქ ზემოხსენებული ისტორიული პასაჟი გაზუნდოვნებულია და იქმნება ახალი მითოსური ტექსტი, რომელშიც ძირითადი აქცენტი გადატანილია ყიასდინის სიკვდილის შემდგომი პერიოდის გურჯი-ხათუნის თავგადასავალზე, შუა საუკუნეების რუმის სასულთანოს ერთგვარ სალონურ ცენტრზე, რომლის წევრები პოეტი რუმიც იყო და ლეგენდარული მოლა ნასრუდინიც.

აღნიშნული ტექსტი მცდელობაა შექმნას სამშობლოს მოწყვეტილი თამარის უმშვენიერესი შვილიშვილის ყოფის სურათი უცხოეთში, განსხვავებით წინამორბედი ჟამთააღმწერლიდან მოყოლებული გუგუნავას პოემის ჩათვლით.

ჩვენი ინტერესი არა თავად თამარის ისტორიაა, არამედ ის ისტორიული პასაჟი, რომელიც საფუძვლად დაედო ჟამთააღმწერლის თხზულებას, ხოლო შემდგომად გახდა ასე საინტერესო და მომხიბლავი თემა რამდენიმე ქართველი მწერლისათვის.

წინამდებარე საკითხზე მსჯელობა ლიტერატურათმცოდნეთა ნააზრევში, არაერთხელ გამხდარა კამათის საგანი, მაგრამ მისი ძირითად ასპექტები ეხებოდა იმ ფაქტს, თუ როგორ უნდა განეცადოს გრიგოლ რჩეულიშვილს „თამარ ბატონიშვილზე“ მუშაობისას ა. დიუმას „ორი დიანას“ გავლენა (ჯ. ჭუმბურიძე) „... თამარ ბატონიშვილის“ ლიტერატურული წყაროს ძიების დროსაც, გამოირკვა, რომ გრ. რჩეულიშვილს უსარგებლია ფრანგი რომანისტის ა. დიუმას მამის ისტორიული რომანით - „ორი დიანა“, თავისებურად დაუმუშავებია მისი სიუჟეტი და ზოგიერთი პასაჟი გადმოუკეთებია [ქართული ლიტერატურის ისტორია III 1969:259]. ეს ჩაკვლევა გრ. რჩეულიშვილის ერთი პირველი კრიტიკოსის ანტონ ფურცელაძის, შენიშვნის შედეგადაა წარმოებული, რომელმაც პირველმა მანიშნა მკითხველ საზოგადოებრიობას, რომ „თამარ ბატონიშვილი ფრანგული ისტორიული რომანების გატაცების შედეგად არის შექმნილი“ [„ცისკარი“, 1863:15].

ამდენად გრიგოლ რჩეულიშვილის ისტორიული რომანის ქარგა მაინც ჟამთააღმწერელთანაა დაკავშირებული, გავლენით თუ მწერლის ფანტაზიით კი შემოყვანილია ტრადიციული „სატრფიალო სამკუთხედისათვის“ აუცილებელი პერსონაჟი თამარ ბატონიშვილის სატრფო შალვა ახალციხელი.

რამდენადაც ყველაფერი თავად ჟამთააღმწერლის ტექსტიდან ამოდის (ვ. კოტეტიშვილი, ჯ. ჭუმბურიძე, ნ. ანდრონიკაშვილი), გავიხსენოთ ის ისტორიული პასაჟი, რომელიც ასეთი პოპულარული გახდა 6-7 საუკუნის შემდგომი პერიოდის მხატვრული ტექსტებისათვის.

ჟამთააღმწერელი, მოგვითხრობს რა რუსუდანის გათხოვებას, ასულისა და მის (დავით ნარინის) დაბადების ამბავს, შემდგომ შენიშნავს: „და იქორწილა ტოდრილის შვილი, რომლისაგან იშვა ასული სიტურფე-აღმატებული და უწოდა სახელი სანატრელისა დედისა მათისა თამარ. და კვალად მიუდგა და შვა ძე, და უწოდა სახელი დავით და კვალად ზრდიდა ძმისწულსა მისსა, ძესა ლაშა-გიორგისსა დავითს.

ხოლო ვითარ აღიზარდა ასული მათი თამარ, ესმა საბერძნეთისა სულტანსა, ძესა ნუქარდინისსა, ყიასდინს, ქმნულ-კეთილობა მეფისა ასულის, ევედრა მრავალთა ნიჭთა და ძღვენთა მიერ, რათა მისცეს ცოლად ასული მისი თამარ, და აღუთქვა ფიცით არა დატევიდა სჯულისა ქრისტიანეთა. რომელ ისმინა მეფემან რუსუდან და მისცა ასული მისი სულტანსა ყიასდინს“. [ქართლის ცხოვრება II 1959:176]. ამის შემდეგ იწყება ჯალალ-ედ-დინის მიერ საქართველოს დაპყრობა. მტრისგან შევიწროვებული რუსუდანი გადაწყვეტს უღალატოს ლაშა გიორგისადმი მიცემულ ფიცს და „მოიგონა საქმე ყოველთა მიერ განსაკრთომელი“, გაგზავნა ძმისწული თავის სიძესთან ყიასდინ სულთანთან, „რათა წარსწყმიდან და იყოს დაუმფოთველად ძისა მისისა დავითისათვის და არა განაყოფად მეფობისა“ [ქართლის ცხოვრება II 1959:180].

„ვითარ მიიწია დავით წინაშე სულტანისა და მამის დისწულისა მის, რუსუდანის ასულისა თამარის, რომელსაც სულტანი სახელად უწოდდა გურჯი - ხათუნად, იხილეს იგი და შეიყუარეს, თვისთა

თანა დაიპყრეს პატივითა და გურჯი - ხათუნ დედოფალიცა კეთილსა უყოფდა ყრმასა, ზიდის მესა დავითს და არა ისმინეს ზრძანება მკლველებრივი მეფისა რუსუდანისაი და ფრიად პატივ-სცემდეს დავითს“. [ქართლის ცხოვრება II 1959:180].

ამის შემდგომად რუსუდანი, პოლიტიკური მოსაზრებებით, უთვლის ყიასდინს, რათა მოაკვდინოს მისი ძმისშვილი, რომ უზრუნველი მეფობა ჰქონდეს მას და მის ძეს დავითს.

მაგრამ, ჟამთააღმწერლისავე სიტყვით, ყიასდინმა და თამარმა ყურად არ იღეს რუსუდანის თხოვნა, მხოლოდ მესამე წერილის შემდგომ, რომელშიც იგი ამხილებდა საკუთარ ასულსა და ძმისშვილს მრუშობაში, აღშფოთდა სულთანი, იმ უდიდესი სიყვარულის წილად, რომელსაც იგი გრძნობდა თამარის მიმართ, უდიდესი სიძულვილით აღივსო თამარისა და დავითისადმი, ხოლო დავითის დასჯა ზრძანა.

აქ მოჩანს ჟამთააღმწერლის ღრმა გულისტკივილით აღსავსე ლირიკული ჩანართი, რომელშიც ზიზღითა და ვაებით იხსენებს ამ საქმის წამქეზებელს, რომელმაც დაივიწყა ნათესაობა და გაწირა საკუთარი შვილიც კი.

ჟამთააღმწერელი დახელოვნებული მწერლური ოსტატობით გადმოსცემს ყიასდინის სულიერ მღელვარებას, ხან რომ მოუბრუნდებოდა გული ყრმა დავითის მიმართ, ხანაც კვლავაც ეწყებოდა აღშფოთება. აი გაწირა ზღვაში დასანთქმელად კიდევ, მაგრამ გადარჩა შემდგომ დავითი, ისევ შეიპყრეს და ახლა გველებით სავსე ხაროში ჩააგდეს.

ავტორი ამავედროულად გადმოსცემს თამარის დიდ განცდებს, ფიზიკურ და სულიერ შეურაცხყოფას ზიდაშვილის ასე დატანჯვის გამო, მაგრამ აქვე მიანიშნებს იმ ერთგულებაზეც, რომლითაც ასე იყო გამსჭვალულნი გურჯი ხათუნის პიროვნება.

და აი 5 წლის შემდგომ უმეფობის ეპოქაში, როდესაც დავით ნარინი გაემგზავრა ყარაყორუმში, კვლავ ქართველები ითხოვენ ჭემმარტ მეფეს, დავით ლაშას ძეს, ყიასდინი გაცეზულია. მას დავითი ცოცხალიც აღარა ჰგონია, მაგრამ აი ამოიყვანენ ხაროდან დავითს, „ხოლო სულტანი ლმობიერ იქმნა, გაბანა და მრავალი ნიჭი მიანიჭა: შესამოსელი, ცხენნი რჩეულნი, ოქრო და ვერცხლი. ფრიად პატივ-სცა და შენდობასა ევედრებოდა და ესრეთ წარმოავლინა“ [ქართლის ცხოვრება II 1957:219].

მოგვიანებით ჟამთააღმწერელი იმასაც გვამცნობს, რომ ყიასდინი მონღოლებმა დაიბარეს ყარაყორუმში. აქ მან 5 წელი დაჰყო, რის შემდეგაც დაბრუნდა სამშობლოში.

სხვათა შორის, ქვეყნებისა და ისტორიულ პირთა დასახელებისას, ჟამთააღმწერელი იყენებს მისი დროის ტერმინოლოგიას, მაგ: ყიასდინი (ნაცვლად ღიასედინ ქაიხოსრო II-ისა), საბერძნეთის სულტანი (ნაცვლად რუმის სულთანისა) და სხვ. მისგან განსხვავებით დათო ტურაშვილი ყიასდინის სრული სახელით წარმოდგენას ცდილობს: ტოდრილ შაჰის ვაჟი, რუსუდან დედოფლის მეუღლე დავუდ მოღის ედ-დინი, თამარის მეუღლე გიას (ან ყიას) ედ-დინ ქაიქუ-ბადი (ან ქაიყუბი) ან ქაიხურსრევი და სხვ.

ამ ისტორიულ პასაჟს ამყარებდა ჟამთააღმწერლის გულისტკივილი რუსუდან დედოფლის ავ საქმეთა გამო, მაგრამ თითქოს რჩებოდა რაღაც „უხილავი ჩრდილი“, რომელიც თამარ ბატონიშვილს უშლიდა ხელს სრულად თანაერგრძნო მასზე ასე შეყვარებული სულთანისათვის. ჟამთააღმწერლთან ამ „უხილავ ჩრდილს“ „სამშობლოდან შორს ყოფნა ქვია თითქოს“, რაც ასე საინტერესოდ გამოჩნდება XXI საუკუნის მწერლის დათო ტურაშვილის „გურჯ-ხათუნში“. ქალ დედოფლის მიმართ სამეფო კარის მგოსნის თაყვანისცემა თითქოს არაა საკმარისი: „ძნელი დასაჯერებელია, რომ ქართველ მზეთუნახავს, ცამეტი წლის თამარ რუსუდანის ასულს, სელჯუკეთის პრინცზე გარიგებით გათხოვილს, შემდგომში ქვეყნიერების დედოფალს - გურჯი - ხათუნს მშობლიურ საქართველოში ერთი დიდი დარდი მაინც არ დარჩენოდა...“ [ტურაშვილი 2011:7].

ეს დიდი დარდი გრ. რჩეულიშვილის ისტორიულ რომანში ასევე ისტორიული პიროვნება, შალვა ახალციხელი „ადმოჩნდა“, რომელმაც ასევე ლეგენდარულად „გაიკაფა გზა“ რ. ერისთავის, კ. მესხისა და ს. გუგუნავას ნაწარმოებებში. სულთანის მიერ დავით ლაშას ძის უდანაშაულოდ ცნობა სწორედ იმ წერილთანაა დაკავშირებული, რომელსაც ავტორის ფანტაზიით ასე სასოებით ინახავდა შალვა ახალციხელი. ჯალალ-ედ-დინის და მისი მოკვლის შემდეგ კი მოკვლის ახალუხის ფარჩის ჯიბეში შენახული თამარის წერილი იპოვეს შალვასადმი, რის შემდეგაც თამარი გაანდობს თავის მეუღლის, რომ მასზე დაქორწინებამდე ისა და შალვა დანიშნულები ყოფილან. რუსუდანმა იცოდა ეს, არ ისურვა მათი ქორწინება და ყიასდინს მიათხოვა ასული.

ყიასდინი რწმუნდება თამარის უმანკობასა და უდანაშაულობაში და პატივით ათავისუფლებს დავით ლაშას ძეს.

აღნიშნულ „სამკუთხედს“ გრ. რჩეულიშვილი სხვადასხვა ამბებით ავსებს და ისტორიულ სინამდვილის „ჩრდილს“ რომანტიკული კუთხით ავითარებს. თუმცა მკვლევარი ნ. ანდრონიკაშვილი არ მიიჩნევს აღნიშნულ ტექსტს რომანტიკულ პროზად და მას სენტიმენტალიზმის გამოვლინებად ასახელებს ქართულ ლიტერატურაში, თუმცა ამავედროულად მიანიშნებს, რომ „გრ. რჩეულიშვილი ეძებს,

სესხულობს, ბიძის მხოლოდ გარეგნულს, მხოლოდ ფორმას, შინაარსი, - ის, რისი თქმაც სურს, რისი გამოხატვაც მას უნდა, - თავისია „ეროვნულ ნიადაგზე აღმოცენებული“. [ანდრონიკაშვილი, 1984:48].

ამდენად ისტორიული პასაჟი მხოლოდ ამ კუთხითაა შევსებული გრ. რჩეულიშვილის მხატვრულ ტექსტში. რაც შეეხება პერსონაჟთა ხასიათების, სულისკვეთების გამოხატვას, აქ ავტორი საოცრად ოსტატურად ხატავს ყიასდინ სულთანს, თამარს. გრ. რჩეულიშვილი წარსულიდან ქალზე უნახავად შეყვარების ერთ გავრცელებულ სტერეოტიპსაც მიმართავს, კერძოდ, ყიასდინ სულთანი პირველად სწორედ მხატვრის მიერ შექმნილ თამარის პორტრეტით მოიხიბლება, ხოლო ნახვის შემდგომ კი შთაბეჭდილება უფრო უძლიერდება.

დ. ტურაშვილი რჩეულიშვილისეულ პოეტიზირებას წარსულის აღდგენის მცდელობით ჩაანაცვლებს. მისი მთხრობელები ცდილობენ თითქოს აღადგინონ ის დაკარგული მოზაიკის ნაწილები, რომლებისგანაც ერთიანი პორტრეტი უნდა შეიქმნას, პორტრეტი გურჯი ხათუნისა, მომხიბლავი, სევდიანი, განათლებული ქალბატონისა, რომლის სახელიც ვარსკვლავს უწოდეს. აქ სიუჟეტში ერთობა მისი მეორე მეუღლე, ყიასდინ ქაიხოსრო II გარდაცვალების შემდგომ, სულთანის მრჩეველი და ვეზირი, მუინ-ედ-დინ სულიმან ფერვანე, რომელსაც იგი ცოლად გაჰყვა სელჩუკიანთა ტრადიციის თანახმად. აქვეა საქართველოდან გადმოხვეწილი ყმაწვილი მურზაყანიც, რუმიც და ადამიანები, რომელთა წრეში უხდებოდა ყოფნა გურჯი ხათუნს.

ბევრი რამ რომანტიული, თუნდ სენტიმენტალურიც დ. ტურაშვილის ტექსტში პოსტმოდერნის ჩარჩოშია მოქცეული და განვითარებული, იგი ტოვებს შთაბეჭდილებას რეალობისა და ამავედროულად თითქოს მწერლის ფანტაზიის ნაყოფიცაა, უცნაურად მომხიბლავი და მშვენიერი. ყიასდინ სულთანი ამ ნაწარმოებში ისევე ცოცხალია და ხატოვანი, როგორც მისი მეუღლე. ჟამთააღმწერლის მხატვრული ტექსტიც ამ რომანში შედის სწორედ ზემოდასახელებული პასაჟით. მაგრამ მთავარი გმირი აქ თამარი და ყიასდინია, კიდევ რუმი, მოლა ნასრედინი და სხვა.

გრ. რჩეულიშვილის რომანის გალექსვამ თითქმის არ შეცვალა სიუჟეტი რ. ერისთავისა და ს. გუგუნიას ტექსტებში. ამბავი იგივეა, მოთხრობილი მეტ-ნაკლები მხატვრულობით. შედარებისათვის მოგვყავს რამდენიმე აზრად სხვადასხვა ტექსტებიდან:

„ყიასდინ სულტანიცა და თამარიც უყურებდნენ ზღვის პირზედ აღშენებულს მარმარილოს სასახლიდგან ამ ხომალდსა, ვიდრე თვალნი მათნი მისწვდებოდნენ, ხოლო როდესაც სივრცემ დამალა იგი, მათ დაღონებით შეხედეს ურთი ერთსა და ერთმა მარგალიტის მსგავსმა ობოლმა ცრემლმა ჩამორბინა თამარის ღაწვზედ: მას მოაგონდა თავისი მშობლიური ქვეყანა, თავისი წარსული ბედნიერება...“ [რჩეულიშვილი 1990:119]

„თამარი და ყიასდინი უცქეროდნენ გემის სვლასა, უყურებდნენ ზღვის ფრთონასა, ომი ჰქონდა თითქო ზღვასა. ჩუმად ისხდნენ, ურთიერთსა არა სცემდნენ თითქო ხმასა, და თამარი, ზოგიერთხელ შესცქეროდა ლაჟვარდ ცასა“.

„ყელში ცრემლი მოეზვინა, ყიასდინთან მოსარიდი, და ღაწვებზე გადმოჰვორდა ერთი წყვილი მარგალიტი“. [ერისთავი, 1998:271]

„თან მიჰყავდა მეფის შვილი მას ბრწყინვალე ამალითა, ხელმეორედ დანაბადი, აღმოსრული სამართა. სულთანი თვალს ადევნებდა სასურველის თამართა, თამარს ცრემლი განუწყვეტი მოსდიოდა კამართა“. [გუგუნიანი, 1957:165]

დ. ტურაშვილთან ეს ეპიზოდი ძირითადად ჟამთააღმწერლის ტექსტს იმეორებს.

წინამდებარე მხატვრული ტექსტები, თავად ისტორიული ტექსტის ჩათვლით, ცხადყოფს რამდენად საინტერესო და დამაინტრიგებელი აღმოჩნდა მწერლის ფანტაზიისათვის ეს ერთი პასაჟი რუმის სულთან ყიასდინის, მისი მეუღლის თამარის, დავით ლაშასძის თავგადასავლით, რამაც განაპირობა კიდევ მისი პოპულარობა და „გურჯი ხათუნის“ ნაკვალევის ძიება XXI საუკუნეშიც, რაც მასზე თვით ახალი მითის დაბადების მცდელობად წარმოგვიდგება დ. ტურაშვილის „გურჯი-ხათუნში“.

ლიტერატურა:

1. საქართველოს ისტორიის... 1979: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1979.
2. ინგოროყვა 1963: ინგოროყვა პავლე, თბ. ტ. I, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1963.
3. ქართული ლიტერატურის ისტორია II, 1969I: „ქართული ლიტერატურის ისტორია“, ტ. III, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1969.

4. „ცისკარი“, 1963: ქ. „ცისკარი“, 1863, №1.
5. ქართლის ცხოვრება, 1958: „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1959.
6. ტურაშვილი 2011: ტურაშვილი დათო, „გურჯი-ხათუნი და თერთმეტი მოთხრობა, თბ., 2011.
7. ანდრონიკაშვილი 1984: ანდრონიკაშვილი ნიკა, „ნარკვევები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1984.
8. რჩელიშვილი 1990: რჩელიშვილი გრიგოლ, „თამარ ბატონიშვილი“, თბ., „ივერია“, 1990.
9. ერისთავი 1958: ერისთავი რაფიელი, „რჩელი თხზულებანი“, თბ., „საბჭოთა მწერალი“, 1958.
10. გუგუნავა 1957: გუგუნავა სიმონ, „თამარიანი“, თბ., „საბჭოთა მწერალი“, 1957.
11. ჯავახიშვილი VIII 1977: ჯავახიშვილი ივ. თხზ. ტ. VIII, თბ., 1977.

ქართველი მეცნიერები - ქართულ-თურქული ურთიერთობების მკვლევრები

შალვა ვანიშვილი

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, დოქტორი

შოთა რუსთაველმა, რომლის ჩაუქრობელი სხივები თანაბრად მოეფინების მსოფლიოს ყველა კონტინენტზე, შთამომავლობისათვის გასაგებად და დასამომღვრებლად შთაგვაგონა: „ვინ მოყვარესა არ ეძებს, იგი თავისა მტერია“. ღმერთმა ისე მოაწყო ჩვენი და ჩვენი დიდი მეზობლის თურქეთის ისტორიული წარსული, აწმყო და მომავალი, რომ შორს წასვლა და სხვა მეგობრის ძებნა არ გვჭირდება. კარის მეზობლად მოგვივლინა იგი. საუკუნეების განმავლობაში ერთად ვიზიარებდით მწუხარებასა და სიხარულს, ერთი ცა გვფარავდა, ერთნაირად გვაწამებდა ბუნების დაუსრულებელი კატაკლიზმები. წარუმატებლობის, ძნელადსახსენებელი გაუგებრობის პერიოდებიც გაგვანდა, რაც მეზობელი ხალხებისა და ცალკეული ადამიანების ისტორიის თანმდევა. მაგრამ ამ ორი ერის წარჩინებული შვილების წყალობით ისინი, მცირე კონფლიქტები განვითარებას ვერ აღწევდნენ. უკანასკნელ პერიოდში კი ორი მეზობლის - თურქებისა და ქართველების მეგობრობამ, მათმა სავაჭრო-ეკონომიკურმა ურთიერთობამ, ტურისტების გაცვლამ, ღრმა კავშირებმა ისეთ დონეს მიაღწია, რომლის წარმოდგენა მხოლოდ ჩვენს დიად წინაპრებს თუ შეეძლოთ. ამის ძლიერი საყრდენები ჩვენს წარსულში უნდა ვეძიოთ, ხოლო განვითარება, აღორძინება და თანამედროვეობის სტანდარტების დონეზე აყვანა ახლანდელ ხელისუფალთა დამსახურებაა ორ ისტორიულ ხალხთან ერთად.

ჩვენი საერთო ისტორია შუქ-ჩრდილებითაა სავსე. ჩრდილები - წყენა, ურთიერთგაუგებრობა და ურთიერთგაუტანლობა წარსულში დარჩა და მის ნანგრევებზე თავისუფალი საქართველოს და თურქეთის შვილები დღეს მეგობრობის, ურთიერთპატივისცემის, კეთილსამეზობლო ხიდებს ვაშენებთ. ჩვენი დღევანდელი შეხვედრაც ამ ხიდების ბურჯებისთვის ერთი საიმედო აგურის ცდაა.

ჩვენი ორი ერის ურთიერთობის მრავალსაუკუნოვანი ისტორია ღრმა მეცნიერულ შესწავლას მოითხოვს. ისტორია არა მარტო ცხოვრების მასწავლებელია, როგორც ამას ლათინები წერდნენ, არამედ მომავლის მეცნიერებაცაა. ამიტომ არის საჭირო ჩვენი დიდი წარსულის შესწავლა, ჩვენი უძველესი ერების ურთიერთობების ღრმა ფესვების გამომზეურება, სინათლის შეტანა მომავალი რომ უფრო მყარი, ძლიერი და ღრმა კავშირებზე იყოს დამყარებული. ამ ეროვნულ საქმეში კი უდიდესი წარმატებები გვაქვს.

ქართულ-თურქული ურთიერთობის ისტორიის მეცნიერულად გადმოცემაში უდიდესი წვლილი მიუძღვის აკადემიკოს სერგი ჯიქიას, რომელმაც 1941 წელს გამოსცა „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ თურქული ტექსტით, თარგმანით და კომენტარებით. ეს იყო წიგნი 2, ხოლო ექვსი წლის შემდეგ იმავე ავტორმა, კერძოდ 1947 წელს წიგნი 1, ხოლო 1958 წელს - წიგნი 3, ხელნაწერის აღწერილობა, შენიშვნები ტექსტის გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის. ფაქტიურად თურქოლოგიას, როგორც მეცნიერებას საფუძველი ჩაუყარა აკადემიკოსმა სერგი ჯიქიამ. მანვე 1960 წელს თბილისის უნივერსიტეტის შრომებში (ტომი 91) გამოაქვეყნა სამეცნიერო ნაშრომი „XVII საუკუნის თურქული დოკუმენტი ოქროს ციხის შესახებ“ (აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია), 1962 წელს თბილისის

უნივერსიტეტის შრომებში (ტომი 99) გამოაქვეყნა XVIII საუკუნის ორი თურქული დოკუმენტი (აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია) 1983 წელს გამოაქვეყნა ერთი თურქული საბუთი ცხინვალის შესახებ (ოსუ შრომები ტ. 116).

ჩვენს ყურადღებას იპყრობს პროფესორი ნოდარ შენგელია, რომელმაც ღირსეულად გააგრძელა სერგი ჯიქიას დაწყებული კვლევა-ძიება თურქოლოგიის სფეროში. მან XX ს. 80-იან წლებში გამოსცა მონოგრაფია „ოსმალური წყაროები საქართველოს შესახებ“, 2008 წელს გამოაქვეყნა მონოგრაფია „ჩილდირის ვილაიეთის მოკლე (იჯმალ) დავთარი“, იმავე წელს - „სამი ოსმალური წყარო თბილისის ისტორიისათვის“ (1730-1732 წლები) 2011 წელს გამოაქვეყნა კაპიტალური ნაშრომი „ოსმალური ფირმანები და ბერათები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიისათვის (XVI-XVIII საუკუნეები)“. ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი მონოგრაფია თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, ტერმინოლოგიური ლექსიკონით, ფაქსიმილეებით მოამზადა და გამოსცა ნოდარ შენგელიამ. თურქოლოგიაში - ამ მნიშვნელოვანი დარგის განვითარებაში მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვით თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორს მირიან მახარაძეს, ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორს ზაზა შაშიკაძეს.

1971 წელს პროფესორმა ც. აბულაძემ გამოსცა „ორი თურქული ფირმანი“. ეს არის მრავალთავი, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი და სხვა წერილები.

პროფესორ ნოდარ შენგელიას მიერ მომზადებული და გამოცემული ნაშრომი „ოსმალური ფირმანები და ბერათები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიისათვის“ ათასობით ფირმანსა და ბერათს მოიცავს და განთავსებულია წიგნის 860 გვერდზე. ყველა ფირმანის და ბერათის თურქული ტექსტები თარგმნილია ქართულ ენაზე. ე.ი. ჩატარებულია კოლოსალური შრომა, რომ ავტორს, მთარგმნელს, გამომცემელს ქართველი მკითხველისათვის მიეცა საშუალება გასცნობოდა ოსმალური ფეოდალიზმის შემოღება-დამკვიდრებას საქართველოს ტერიტორიაზე.

ოსმალეთის დამოკიდებულება საქართველოს სამეფო-სამთავროებისადმი არ იყო ერთგვარი. დასავლეთ საქართველო ოსმალეთის ვასალად ითვლებოდა, მაგრამ საშინაო საქმეებში დამოუკიდებლობას ინარჩუნებდა. იმერეთის სამეფოსა და დასავლეთ საქართველოს სამთავროების სათავეში მემკვიდრეობის წესის დაცვით ქრისტიანი მეფეები და მთავრები იდგნენ. როცა ოსმალეთი ქართლს იმორჩილებდა, ქართლის მთავარ ციხეებში ოსმალთა გარნიზონები იყო ჩაყენებული, მაგრამ ქართლის მეფეები აგრძელებდნენ ბრძოლას მათ წინააღმდეგ, ოსმალებს ოსმალური წეს-წყობილების დანერგვის საშუალებას არ აძლევდნენ. განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა სამცხე-საათაბაგო, სადაც გაიმარჯვა ოსმალურმა პოლიტიკურმა და სოციალურმა სისტემამ. ოსმალეები შეუდგნენ საათაბაგოში თავიანთი მიწისმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის ფორმების შემოღებას. მათ სამცხე-საათაბაგო აღწერეს, რამაც ასახვა ჰპოვა „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში“, რომელიც 1595 წელსაა შედგენილი. სამცხე-საათაბაგოს გამგებლად ინიშნებოდნენ გამაჰმადიანებული ქართველი ათაბაგები. ახალციხის (ჩილდირის) საფაშოს ჯაყელთა საგვარეულოს წევრები განაგებდნენ. სულთანმა სამცხის ათაბაგებს ახალციხის ფაშობა მემკვიდრეობით უბოძა, რაც გამონაკლისი იყო ოსმალეთში მიღებული საერთო წესიდან.

ამგვარად, XVI-XVIII საუკუნეებში ოსმალეთს მჭიდრო პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობა ჰქონდა საქართველოსთან. ამ პერიოდში იქმნებოდა სხვადასხვა სახის ოსმალური დოკუმენტი (ხალხის აღწერის დავთრები, ფირმანები, ბერათები, ჰუქმები, არზუჰალები და სხვა ხასიათის საბუთი), რომლებიც საუკუნეთა მანძილზე გროვდებოდა ოსმალეთის სახელმწიფო დაწესებულებებში.

საქართველოს თურქულ-ეთნიკურ სამყაროსთან ურთიერთობის რეალურად ამსახველი დოკუმენტები ძირითადად ოსმალურ ენაზე იწერებოდა. ცნობილ ქართველ მეცნიერთა კერძოდ ს. ჯიქიას, ნ. შენგელიას, ც. აბულაძის, გ. ალასანიას, მ. სავანიძის, მ. მახარაძის, ზ. შაშიკაძის, გ. კაციტაძის, გ. დათიაშვილის და სხვათა ღვაწლისა და თავდაუზოგავი შრომის შედეგია, რომ აღნიშნული დოკუმენტების გაცნობა და შესწავლა მშობლიურ ენაზე შეგვიძლია.

ოსმალური ფირმანები საუკეთესო წყაროა ოსმალთა მიერ დაპყრობილი ქვეყნების ისტორიის არაერთი საკითხის შესასწავლად.

ფირმანების გაცემის მიზეზი მრავალგვარი შეიძლება ყოფილიყო: ომის გამოცხადება, სამხედრო სამზადისი, მიწების განაწილება, გადაანაწილება, მათი ბოძება და სხვა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პროფესორმა ნოდარ შენგელიამ 2011 წელს გამოაქვეყნა სტამბოლის მინისტრთა საბჭოს არქივში დაცული ფირმანები და ბერათები, რომლებიც საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეს შეეხება. ფირმანები დაყოფილია საქართველოს ცალკეული რეგიონების მიხედვით. ყოველ რეგიონში დაცულია ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა. მათში ოფიციალური ცნობებია საქართველოს ცალკეულ კუთხეებში ოსმალთა ბატონობის სხვადასხვა ფორმების წარმოსაჩენად და ოსმალეთ-საქართველოს ისტორიულ-კულტურული ურთიერთობების შესასწავლად.

ფირმანებს შორის ყველაზე ადრინდელი 1553 წლითაა დათარიღებული. აქედან მოყოლებული 1784 წლამდე ჩვენს მიერ მოძიებული ფირმანები სხვადასხვა დროის კონკრეტულ საკითხებზე გვაწვდიან ცნობებს. ყველაზე დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი სამცხე-საათაბაგოს ბეგლარ ბეგებისა და მასში შემავალი ცალკეული სანჯაყების გამგებლებისადმი გაგზავნილი ფირმანები. ოსმალებისათვის სამცხე-საათაბაგოს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. მისი პოზიციები ვერ იქნებოდა მყარი ამიერკავკასიაში, სანამ სრულად არ დაიმორჩილებდა სამცხე-საათაბაგოს. სწორედ ამით აიხსნება, რომ ოსმალეთი სამცხის მიმართ სრულიად განსხვავებულ პოლიტიკას ადგა, ვიდრე სხვა ქართული კუთხეებისადმი.

ოსმალებმა ჯერ კიდევ 1574 წელს აღწერეს ტაო-კლარჯეთში მათ მიერ დაპყრობილი ტერიტორიები და შეადგინეს ამ მხარის დავთარი, რომელიც დაცულია სტამბოლის მინისტრთა საბჭოს არქივში, შიფრი 525 „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“. 1579 წელს კი ოსმალებმა სამცხე-საათაბაგოში დააარსეს ჩილდირის (ახალციხის) საფაშო და მის ფაშად დაინიშნა სამცხის გამაჰმადიანებული მთავარი მანუჩარი, მაგრამ სამცხე-საათაბაგო თითქმის საუკუნის მიწურულამდე აგრძელებდა ოსმალთა წინააღმდეგ უშედეგო ბრძოლას. 1595 წელს ოსმალებმა ხელახლა აღწერეს სამცხე-საათაბაგო და დაჰყვეს 8 სანჯაყად: ახალციხე, ხერთვისი, ახალქალაქი, ჩილდირი, ფოცხოვი, პეტრე, ფანაკი და დიდი არტაანი. XVIII საუკუნეში კი ოსმალებმა ახალციხის საფაშო 13 სანჯაყად დაჰყვეს: ოლთვისი, ხერთვისი, არტანუჯი, დიდი არტაანი, ჭაჭარაქი, ფოცხოვი, მაჭახელი, აჭარა, ფანაკი (ბანა), ფერთეჟრეჟი, ლივანა, ნისფი და შავშეთი.

ბოლოს წარმოდგენილია ფირმანები, რომლებიც ეხება ისტორიული საქართველოს ტერიტორიებს, რომელთაც ყველაზე ადრე განიცადეს ოსმალთა შემოსევები და სადაც ადრევე გაიმარჯვა ოსმალურმა სოციალურ-პოლიტიკურმა სისტემამ. კარგა ხანს ეს პროვინციები შედიოდა „გურჯისტანის ვილაიეთში“, ხოლო შემდეგ მოხდა მათი გადანაწილება. მაგ., ისპირი, თორთუმი, მცირე არტაანი, ნამერვანი და სხვა ქართული პროვინციები ოსმალებმა სხვა ვილაიეთებში გააერთიანეს.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის, პროფესორ გიული ალასანიას ღვაწლი საქართველო-თურქეთის ურთიერთობის ისტორიის საკითხების კვლევის საქმეში. პროფესორმა გიული ალასანიამ 1969 წელს, დაამთავრა რა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტის ისტორიის განყოფილება, თურქეთის ისტორიის სპეციალობით მნიშვნელოვანი ნაშრომები გამოაქვეყნა ქართველებსა და ისლამამდელ თურქების ურთიერთობებზე, აგრეთვე თბილისის საამიროს დაარსების თარიღისათვის. მან გაამდიდრა ჩვენი ცოდნა ქართველებისა და დანიშნემდიანების ურთიერთობების პრობლემების ირგვლივ, მოგვცა ახალი მონაცემები ბასიანის ბრძოლის თარიღისათვის.

ჩვენი ისტორიოგრაფიისათვის მნიშვნელოვანია პროფ. გ. ალასანიას მიერ თურქულიდან ქართულად თარგმნილი „ქათიბ ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ“, გამოკვლევითა და შენიშვნებით.

საქართველო-თურქეთის ურთიერთობის ისტორიის შესწავლაში მნიშვნელოვანია პროფ. მ. სვანიძის ნაშრომები – „საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან“ (1971 წ.) და „საქართველო-ოსმალეთის ისტორიის ნარკვევები“ (1990 წ.).

ამრიგად, ჩვენს ხელთ არის ძვირფასი, უნიკალური მასალა, ისტორიული წერილობითი ძეგლები, შედგენილი ოსმალთა მოხელეების მიერ, რომელიც აშუქებს საქართველოს ისტორიის რთულ პერიოდებს. ზემოთ მოყვანილი მეცნიერების მიერ ჩატარებული ფასდაუდებელი შრომის შედეგად ძალგვიძს მშობლიურ ენაზე წავიკითხოთ ოსმალური დოკუმენტი.

თურქულიდან ნასესხები ლექსიკური ერთეულები ზემოაჭარულში

მარიამ კობერიძე

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, სრული პროფესორი

ქართველ ერს საუკუნეების განმავლობაში მსოფლიოს მრავალ ხალხთან ჰქონია ურთიერთობა, რაც ძირითადად შეპირობებული იყო გეოგრაფიული მდებარეობით, კულტურულ-ეკონომიკური და პოლიტიკური კავშირებით. საქართველოსა და თურქეთს შორის ასეთი ეთნოკულტურული კონტაქტები ნათლად აღიბეჭდა ქართული ენის სტრუქტურაში, განსაკუთრებით ლექსიკაში. სიტყვების გადასვლა ერთი ენიდან მეორე ენაში შედარებით ადვილად ხდება, ვიდრე გრამატიკული ელემენტებისა (ფონემები, აფიქსები). წმინდა, შეურეველი ენა არ არსებობს. სესხება ენის ლექსიკის გამდიდრების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საშუალებაა. „სესხების ზოგადი კანონზომიერება საერთო ბუნებისაა: გამსესხებელი ენიდან სიტყვები შინაარსისა და ფორმის მიხედვით ან უცვლელად გადადიან მსესხებელ ენაში, ანდა ხდება გარკვეული ცვლილებები ფორმისა და შინაარსის მიხედვით“ (თ. უთურგაიძე, 1988, გვ. 95).

სიტყვის სესხება ბუნებრივია არა მარტო სალიტერატურო ენისათვის, არამედ დიალექტებისათვისაც. ასეთი სესხება არც ქართული ენის დიალექტებისათვის არის უცხო და ახალი. „უშუალო მეზობლობის შედეგია დიალექტების სხვადასხვაგვარი დამოკიდებულება-მიმართება უცხოურ ლექსიკურ მასალასთან: ენას სხვადასხვა კონტურებით გააჩნია შეხვედრის წერტილები უცხოურ ენობრივ სინამდვილესთან თავისი გეოგრაფიული გაშლა-განფენილობის გამო. ზეპირი, პირადი ურთიერთობის წესით დანერგილი სიტყვები შემოდიან იმ დიალექტების გზით, რომლებიც გეოგრაფიულად ემეზობლებიან უცხოურ ენას“ (მ. ძიძიგური, 1988, გვ. 51).

აჭარული ქართული ენის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დიალექტია, გავრცელებულია საქართველოს ვრცელ ტერიტორიაზე და ყურადღებას იქცევს ლექსიკის მრავალფეროვნებით, თავისებური სიტყვაწარმოებით, ძველი ქართულის ლექსიკური ფენით, ზანიზმებით, ქართული ენის სხვა დიალექტებთან მსგავსი და განსხვავებული ლექსიკური ერთეულებით და ნასესხები სიტყვებით (მ. კობერიძე, 2011, გვ. 3).

ზემოაჭარულში დადასტურებული თურქულიდან ნასესხები ლექსიკური ერთეულები შინაარსითა და გრამატიკული გაფორმებით თითქმის უცვლელადაა დამკვიდრებული, მაგრამ მათი დიდი ნაწილის ხმარება დღესდღეობით აჭარულისათვის დამახასიათებელი აღარაა, მაგრამ შეინიშნება მოხუცთა მეტყველებაში მშობლიური ქართული სიტყვების პარალელურად. ჩვენი დაკვირვების ობიექტი გახლავთ ზემოაჭარული მეტყველება ხულოსა და შუახევის რაიონების მიხედვით.

ზემოაჭარულ მეტყველებაში თურქულიდან ნასესხებ სიტყვათაგან შეიძლება გამოვყოთ:

1. ნასესხებ სიტყვათა გარკვეული ნაწილი, რომელიც სასაუბრო ენობრივ მიმოქცევაში გვხვდება და ყველასათვის, ვინც ამ კილოზე მეტყველებს, გასაგებია. მაგალითად: **ბორაო/ბორანო** (თურქ. boran „კარაქში შემწვარი ყველი“); **გობეგი** (თურქ. gıbeğ „ქვეშსაგები“); **ბორეკი** (თურქ. böreki „ნიგვზიანი ნამცხვარი“); **აღი** (თურქ. yağ „კარაქი, ერბო“); **სუზგი** (თურქ. süzge „ფლავის, მაკარონის გასაწური ნაჩვრეტებიანი ჭურჭელი“); **ყიშლა** (თურქულ. kışlağı „საზაფხულო და საშემოდგომო საძოვარი“); **ყურადი** (თურქ. kurak (ği) „გვალვა“); **კურუთი// ყურუთი** (თურქ. kurut „დოს კვერი“); **გუგუმი** (თურქ. güngüm „წყლის ჭურჭელი დოქის მსგავსი“); **ბათმანი** (თურქ. batman „საწყაო ჭურჭელი მარცვლეულისა და ფქვილისათვის“). ბათმანი უდრის ნახევარ ფუთს. მას ზოგჯერ წყლის ჭურჭლადაც იყენებენ.

2. ისეთი ნასესხები სიტყვები და გამოთქმები, რომლებიც გვევლინებიან მშობლიური ქართული სიტყვების სინონიმებად. მაგალითად: **აირანი** (თურქ. ayran) -- **დო**; **თოფალი** (თურქ. topal) - **კელი** (კოჭლი); **ფეჩა** (თურქ. peçe) - **პირბადე**; **მერეგი** (თურქ. merek) - **საბძელი**; **ჩოქელეგი** (თურქ. cokelek) - **ნაღები**; **ფესტალი** (თურქ. pestil) - **ტყლაპი**; **ყაიმალი** (თურქ. kaymak) - **ნაღები**; **ქუმა** (თურქ. küme) - **ჩურჩხელა**; **ჰადილი** (თურქ. ağıl „ფარები“)- **სამფეხი**; **ყირმიზი** (თურქ. kırmızı) - წითელი ; **აბლა** (თურქ. abla)- **ბიცოლა**; **ქორი** (თურქ. kör) - **ბრმა**; **აზული** (თურქ. azik (ğ)) - **საგზალი**; **ფახრაჯა** (თურქ. bakrac)- **ქვაბი**.

3. თურქული წარმოშობის სახელების ფუძე-ძირებიდან ქართული ფორმანტების (პირის, რიცხვის, თემის ნიშნების) დართვით ნაწარმოები ზმნები: **თოფალი** (თურქ. topal „კოჭლი“) - **თოფლობს** (კოჭლობს); **კოული** (თურქ. kovuk „ფულურო“) - **დაკოულდა** (ფულურო გახდა, დაფუტუროვდა); **მოსაუფურა** (თურქ. süpür) - 1. მოწმინდა, მოასუფთავა; 2. გადატ. ხარბად შეჭამა, გადაყლაპა, გადასანსლა. „ერთხან ვითამ დეირცხვინა თავი, ბოლოს რომ დულღავიწა კოვზი, ხუთ მინუჩი მუასუფურა ერთი ჯამი ფხალობიაჲ“ (მ. ნიჟარაძე, 1971, გვ. 268). **იარალი** (თურქ. yaralı „ჭრილობა“) - **დააიარალა** (დაჭრა); ჩაირი (თურქ. cayır „სათიბი“) - **დააჩაირა** (საქონელი ჩააბა სათიბში).

4. თურქული წარმოშობის სიტყვა-ფუძეზე ქართული ფორმანტების დართვით წარმოქმნილი სიტყვები: **დელი** (თურქ. deli „გიჟი“) - **ნადელვარი** (ნაგიჟარი); **ბილეზუგი** (თურქ. bilezik (gi) „სამაჯური“) - **ბილეზუგიანი** (სამაჯურიანი), **საბიზელუგე** (სამაჯე); **გადუნდუზებული** (თურქ. dunduzi) -- თოვლით დაფარული; **გაზიფთული** (თურქ. zifit) - ქონწასმული, ჭუჭყიანი; **ზენგინი // ზენგილი** (თურქ. zengin „მდიდარი“) - **ზენგილობა** (სიმდიდრე); **გელინი//გენილი** (თურქ. gelin „რძალი“) - **გენილობა** (რძლობა), **გენილიანი** (რძლიანი), **საგელინი** (სარძლო).

5. კომპოზიტები, რომელთა ერთ-ერთი კომპონენტი თურქული წარმოშობის სიტყვაა, ხოლო მეორე - ქართული. ასეთ რთულ სიტყვებს ჰიბრიდულ თხზულ სახელებს უწოდებს შ. ნიჟარაძე (1971, გვ. 67). მაგალითად: **ორყათი** ← ორ + ყათ-ი (თურქ. kat „პირი, ფენა“) - ორპირი; **ჩენგეშეკრული** ← ჩენგე (თურქ. cenge „ქვედაყბა“) + შეკრული - უმაღლო, პირაკრული; **დომორვა** ← დო+ შორვა (თურქ. corba „წვნიანი“) -- დოს შეჭამანდი.

6. ტოპონიმები, რომლის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი თურქული ელემენტია. „გეოგრაფიულ სახელთა ერთი ნაწილი თურქულ ელემენტებს შეიცავს (იქნება ის თურქული ფუძე-ძირითა და ქართული აფიქსებით თუ წმინდა თურქული წარმოებისა თურქულივე საყრდენი სიტყვებით). აქვე შევათურქული წარმოშობის ტოპონიმები მარტივი ფუძის ფორმით და თურქული ან თურქულ-ქართულ კომპონენტისანი თხზული გეოგრაფიული სახელები“ (შ. ნიჟარაძე, 1971, გვ. 58).

სათიბების, სამოვრების, სახნავ-სათესი ადგილების სახელწოდებებში დასტურდება თურქული საკუთარი სახელები და სოციალური დიფერენციაციის გამომხატველი ტერმინები: **დავჯოლიყანა** (სათიბი ტუნაძეებში), **შერიფალიყანა** (სათიბი გოგინაურში), **საგინოღლების გზა** (გზა დანისპარაულში), **უზეირანანაკავი** (სამოვარი ცხმელისში).

ზემოაჭარულში შეინიშნება თურქული მაწარმოებლებით გაფორმებული ადგილის სახელწოდებები: **ქურთლული** (ადგილი, სადაც ქურთები ცხოვრობდნენ) სამოვარი (გოგინაურში), **ენერლული** (სათიბი სკვანაში), **პანტალული** (ტყე, სათიბი თხილვანაში) (მ. ქამადაძე, 1992, გვ. 72).

7. ზემოაჭარული ლექსიკისათვის დამახასიათებელია თურქული ენიდან სიტყვების ან გამოთქმების კალკირება. ამასთან დაკავშირებით საენათმეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია: „ენათა შორის საურთიერთო ზემოქმედების ერთ-ერთი მძლავრი საშუალებაა ერთი ენის დამახასიათებელი სიტყვებისა და გამოთქმების გადაღება მეორე ენის მიერ. ამ ზუსტი გადაღების თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ ერთი ენის სიტყვა ან მთელი გამოთქმა, შეიძლება ითქვას, ფოტოგრაფიულად გადაიღება მეორე ენაში; ოღონდ გადაღებისას მეორე ენაში სიტყვიერი და მორფოლოგიური მასალა ეროვნულია ე. ი. მასესხებელი ენის საკუთარი მარაგიდან არის გამოყენებული“ (ს. ჯიქია, 1964, გვ. 253).

აჭარულში შენიშნულია თურქული ენისათვის დამახასიათებელი არაერთი ფრაზა (ან გამოთქმა-შესიტყვება), რომლებშიც პრედიკატული წევრი ყოველთვის ქართული ზმნითაა გადმოცემული, ხოლო სახელადი ნაწილი დიალექტური სიტყვაა (შ. ნიჟარაძე, 1957, გვ. 61; ნ. გურგენიძე, 1967, გვ. 125). მაგალითად: **ჩენგეს აკვრა** - საჭმელზე უარის თქმა, მომდინარეობს სიტყვიდან **ჩენგე** (თურქ. cenge „ქვედაყბა“); თერბიეთის მიცემა - აღზრდა, გაწვრთნა. მომდინარეობს თურქული გამოთქმიდან : tebiyle vermek „აღზრდის მიცემა“.

ამრიგად, ზემოაჭარულში დადასტურებული თურქულიდან ნასესხები სიტყვები უმეტესად ინარჩუნებენ ძველ მნიშვნელობას, მაგრამ შეინიშნება შეცვლის ან სრულიად საპირისპირო მნიშვნელობით შემოსვლის შემთხვევებიც. სესხებისას სიტყვის სემანტიკის შეცვლა შესაძლებელია გამოწვეული იყოს მნიშვნელობის შევიწროება-გაფართოების ხარჯზე.

ლიტერატურა:

1. ნ. გურგენიძე, თურქული კალკები აჭარულში: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 118, თბ., 1967.
2. მ. კობერიძე, ზემოაჭარულის დარგობრივი ლექსიკა, თბ., 2011.
3. შ. ნიჟარაძე, ზემოაჭარულის თავისებურებანი, თბ., 1957.
4. შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის აჭარული დიალექტი, თბ., 1971.
5. თ. უთურგაძე, ნასესხები სიტყვები დიალექტურ ლექსიკაში: დიალექტოლოგიური კრებული, თბ., 1988.
6. მ. ქამადაძე, ზემო აჭარის ტოპონიმია: აჭარულის დარგობრივი ლექსიკა, VIII, თბ., 1992.
7. შ. ძიძიგური, სიტყვის ცხოვრება, თბ., 1988.
8. ს. ჯიქია, თურქულ-ლაზური ენობრივი ურთიერთობიდან, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 108, თბ., 1964.

ქართულ-თურქული ურთიერთობების განვითარებისაკენ მიმავალი გზები

თინათინ კუბლაშვილი

შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი, ასოცირებული პროფესორი, დოქტორი

საქართველოს, როგორც ქრისტიანულ სახელმწიფოს, ჯერ კიდევ ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-4 საუკუნიდან მოყოლებული, მტკიცე პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობები აკავშირებდა მეზობელ მუსლიმანურ სახელმწიფოებთან.

ევროპისა და აზიის, ქრისტიანული და მუსლიმანური სამყაროს გადაკვეთის წერტილში მდებარე საქართველო ყოველთვის ასრულებდა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის დამაკავშირებელი რგოლის როლს.

ამავდროულად, მისი გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარე, საქართველო ოდითგანვე როგორც მეზობელი მუსლიმანური ქვეყნების, ასევე სხვა ქრისტიანული სახელმწიფოების მუდმივი ინტერესის საგანს წარმოადგენდა. ისინი მუდამ იერიშით უტევდნენ საქართველოს, მის გათიშვასა და გახლეჩვას და ამ გზით მასზე საკუთარი კონტროლის დამყარებას ცდილობდნენ. დამპყრობელთა შორის იყვნენ რომაელები, ბიზანტიელები, არაბები, თურქ-სელჩუკები, მონღოლები, სპარსელები, ოსმალები, მოგვიანებით, მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრიდან კი რუსეთის იმპერია.

ქართველი მეფეებისათვის ყოველთვის წინა პლანზე იდგა ეროვნული თვითმყოფადობისა და ღირებულებების შენარჩუნება. მათი პოლიტიკური კურსი მიზნად ისახავდა კულტურათა შორის დიალოგის წარმოებას, რამაც ასახვა ჰპოვა მულტიეთნიკური სახელმწიფოს შექმნაში, სადაც სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლები მრავალი საუკუნის მანძილზე ცხოვრობდნენ და დღესაც ცხოვრობენ ერთად.

თანამედროვე მსოფლიოს, დღეს, როგორც არასდროს, სჭირდება განათლების, კულტურისა და ტრადიციების ზნეობრივ-ეთიკური მოძღვრების აღდგენა, რაც მხოლოდ და მხოლოდ მატერიალური და მორალური ღირებულებებისა და ხალხთა შორის დიალოგის აღდგენის გზითაა შესაძლებელი.

წინამდებარე ნაშრომი ეხება საქართველოსა და თურქეთს შორის ურთიერთობების მნიშვნელოვან ასპექტებს. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ თურქეთ-საქართველოს შორის ურთიერთობებს არსებობის ისეთივე დიდი ხნის ისტორია აქვს, როგორც თავად რეგიონს, რომელშიც ეს ორი ქვეყანა მდებარეობს.

დღესდღეობით საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტროს მიერ დასახული სტრატეგია მოიცავს შემდეგ მიზნებს:

- ქართული სახელმწიფოს განვითარება და სიძლიერე აისახოს მისი მოქალაქეების კეთილდღეობასა და უსაფრთხოებაში; ეროვნული უსაფრთხოების ეფექტური სისტემის განვითარება;
- საქართველოს და რეგიონის ეკოლოგიური უსაფრთხოების უზრუნველყოფა; კიბერუსაფრთხოების განმტკიცება; ასევე, ენერგეტიკული უსაფრთხოებისა და რეგიონული სტაბილურობის უზრუნველყოფა;
- საერთაშორისო ასპარეზზე მოქალაქეთა ინტერესების დაცვა და მსოფლიო სახელმწიფოთა შორის საქართველოს გამორჩეული პოზიციის დაკავება; საქართველოს სატრანზიტო ფუნქციის გაძლიერება; ეროვნული ერთიანობისა და სამოქალაქო თანხმობის განმტკიცება;
- საქართველოს ეროვნული ინტერესების წინ წამოწევა; სამოქალაქო ინტეგრაციისა და ეროვნული და კულტურული თვითმყოფობის უზრუნველყოფა;
- ქართული დიასპორის უფლებათა დაცვა;
- უკეთესი მსოფლიო საზოგადოებრიობის ჩამოყალიბებაში წვლილის შეტანა და ა. შ.

(ამასთან ერთად, სუვერენიტეტისა და ტერიტორიული მთლიანობის უზრუნველყოფა, სახელმწიფო ინსტიტუტების განვითარება და დემოკრატიის განმტკიცება, ევროპული და ევროატლანტიკური ინტეგრაცია; ეკონომიკის სტაბილური გრძელვადიანი ზრდის უზრუნველყოფა; დემოგრაფიული უსაფრთხოების უზრუნველყოფა და სხვა).

საქართველოს მთავრობის სტრატეგია ასევე მოუწოდებს ქვეყნის ორმხრივი და მრავალმხრივი ურთიერთობების განვითარებისაკენ, რაც თავისთავად იმეორებს დიპლომატიური სამსახურის სტრატეგიულ მიზნებს.

თურქეთი ის სახელმწიფოა, რომელმაც საბჭოთა კავშირის დამხობის შემდეგ, 1991 წლის 16 დეკემბერს, ერთ-ერთმა პირველმა აღიარა საქართველოს დამოუკიდებლობა. 1992 წლის 21 მაისს ხელი მოეწერა შეთანხმებას, რომელიც გულისხმობდა ამ ორ ქვეყანას შორის დიპლომატიური ურთიერთობების დაარსებას. ორივე ქვეყნის დედაქალაქებში ფუნქციონირებს საქართველოსა და თურქეთის საელჩოები.

ვარდების რევოლუციის შემდეგ საქართველოში დაიწყო ყოველმხრივი რეფორმების გატარების პროცესი, რომელიც მიზნად ისახავდა დემოკრატიული მთავრობისა და კანონმდებლობის შექმნას, ეს ყოველივე კი, თავის მხრივ, მყარი ეკონომიკური ზრდისა და ტერიტორიული მთლიანობის მშვიდობიანი გზით აღდგენის გარანტი იქნებოდა, ამგვარად საქართველო იქცეოდა მძლავრი საზოგადოებისა და ორგანიზაციების მქონე, ევროპულ და ევრო-ატლანტიკურ სივრცეში სრულად ინტეგრირებულ ევროპულ სახელმწიფოდ.

საგარეო ურთიერთობები ძალიან დიდ როლს თამაშობს ყველა ქვეყნის ეკონომიკურ, სოციალურ და პოლიტიკურ განვითარებაში; ჩვენი ქვეყნის განვითარების საქმეში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება პარტნიორ სახელმწიფოებთან ურთიერთობას, მით უმეტეს, როცა საუბარია ისეთ მეზობელ ქვეყანაზე, როგორც გახლავთ თურქეთი. ეს ის ქვეყანაა, რომელმაც ეკონომიკისა და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის სხვა სფეროებში გაწეული პარტნიორობით ხელი შეუწყო ჩვენი ქვეყნის სტაბილურ სახელმწიფოდ ჩამოყალიბებას, ამ თანამშრომლობის თვალსაჩინო მტკიცებულებაა ბათუმში, სტამბულში, ტრაპიზონსა და ანკარაში გენერალური საკონსულოების გახსნა. გარდა ამისა, თურქეთი და საქართველო ორივე ქვეყანაში მუდმივად ახორციელებს მაღალი დონის შეხვედრებს და ჩართულია ცალკეულ პროექტებში.

1992 წელს დაარსდა შავი ზღვის ეკონომიკური თანამშრომლობა; 1990 წლის დასაწყისში ჩატარებულ შეხვედრებს შედეგად მოჰყვა სამიტის დეკლარაცია, რომელსაც 1992 წლის 25 ივნისს სტამბულში ხელს აწერდა თურქეთი, ბულგარეთი, საქართველო, რუმინეთი, რუსეთი, უკრაინა, ალბანეთი, სომხეთი, აზერბაიჯანი, საბერძნეთი და მოლდავეთი.

თურქეთის რესპუბლიკის მიერ შავი ზღვის რეგიონში შემუშავებული მეორე მნიშვნელოვანი ინიციატივა გახლავთ შავი ზღვის სამხედრო-საზღვაო ჯგუფი Blackseafor, რომლის შეთანხმებასაც 2001 წელს სტამბულში ხელი მოაწერეს თურქეთმა, ბულგარეთმა, რუსეთმა, რუმინეთმა, საქართველომ და უკრაინამ.

ამავე სულისკვეთებით 2005 წლის 2 დეკემბერს საქართველოსა და უკრაინის აქტიური მონაწილეობით დაარსდა დემოკრატიული არჩევნის საზოგადოება, რომლის წევრი ქვეყნებიც არიან ექვსი პოსტ-საბჭოთა ქვეყანა (საქართველო, უკრაინა, მოლდავეთი და ბალტიისპირეთის სამი ქვეყანა - ესტონეთი, ლატვია, ლიტვა) და აღმოსავლეთ ევროპის სამი წევრი ქვეყანა (სლოვაკეთი, რუმინეთი და მაკედონიის რესპუბლიკა) და რომელიც მიზნად ისახავდა პოსტ-საბჭოთა ქვეყნებზე რუსეთის გავლენის აღკვეთას.

ჩვენი ქვეყნის ერთ-ერთ მახასიათებელს სწორედ ასეთი სახის საქმიანობა და ურთიერთობები წარმოადგენს, რაშიც ერთ-ერთ მნიშვნელოვანი საყრდენი თურქეთია. ამ პრინციპიდან გამომდინარე, საქართველო მუდამ მზად არის სასიკეთოდ განავითაროს და განამტკიცოს ორმხრივი თანამშრომლობა ვაჭრობისა და ეკონომიკის სფეროებში, მოიზიდოს თურქული ინვესტიციები, და აწარმოოს დიალოგი უსაფრთხოების საკითხებზე.

დღესდღეობით თურქეთსა და საქართველოს შორის არსებული ურთიერთობა არ მოიცავს ისტორიულ ასპექტებს და პრაქტიკულად შორს არის კულტურული უთანხმოებისაგან. ორივე ქვეყანა მისდევს თანასწორობისა და ერთმანეთის საშინაო საქმეებში ჩაურევლობის პრინციპებს. მეტიც, ორივე ქვეყნის მოქალაქეები ტურისტული მიზნებისათვის უვიზო რეჟიმითაც კი სარგებლობენ; ქალაქ ბათუმის აეროპორტი მუდმივ რეჟიმში ემსახურება როგორც საქართველოს, ისე თურქეთის ქვეყნის წარმომადგენლებს; ორ ქვეყანას შორის მიმდინარეობს „საერთო ფანჯრის მოდელი“-ს დაარსება, და შემუშავების პროცესშია მხოლოდ უკანასკნელი დეტალები. ამასთანავე, 2011 წლის 31 მაისს ხელმოწერილი ხელშეკრულების რატიფიცირების შემდეგ, თურქეთისა და საქართველოს მოქალაქეებს შესაძლებლობა აქვთ ამ ორი ქვეყნის საზღვარზე მხოლოდ პირადობის მოწმობა წარადგინონ (პასპორტის გარეშე).

თურქეთ-საქართველოს ურთიერთთანამშრომლობა შემოიფარგლება არა მხოლოდ ორმხრივი ურთიერთობით, არამედ ითვალისწინებს ასევე ისეთ რეგიონალურ პროექტებს, როგორცაა ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის, ბაქო-თბილისი-ერზრუმის ბუნებრივი გაზსადენის, ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზისა (რომლის დასრულება გათვალისწინებულია 2012 წლისთვის) და სხვა საინტერესო პროექტებს.

აფხაზეთსა და სამხრეთ ოსეთში 1990 წელს მიმდინარე სეპარატისტული მოძრაობის საპასუხოდ, თურქეთმა თანადგომა გამოაცხადა საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობისა და აღნიშნული პრობლემების მშვიდობიანი გზით გადაწყვეტის მიმართ.

რაც შეეხება აჭარას, მისი ავტონომიური სტატუსი განისაზღვრა მოსკოვისა (დადებული 1921 წლის 16 მარტს, თურქეთის დიდ ეროვნულ კრებასა და ბოლშევიკურ რუსეთს შორის, ქემალ ათათურქისა და ვლადიმერ ლენინის თაოსნობით) და ყარსის (დადებული 1921 წლის 13 ოქტომბერს ერთი მხრივ სომხეთს, აზერბაიჯანსა და საქართველოს, და მეორე მხრივ თურქეთს შორის) ხელშეკრულებებით.

ხელშეკრულების პირობებით, ყოფილი ყარსის სამმართველოს (გუბერნიის) რუსეთის ბათუმის რაიონი იყოფოდა. ჩრდილოეთ ნაწილს, საპორტო ქალაქ ბათუმთან ერთად, სომხეთი უთმობდა საქართველოს სსრ-ს; ხოლო სამხრეთი ნაწილი, ქალაქ ართვინთან ერთად უნდა დაეკავებინა თურქეთს. ხელშეკრულებაში აგრეთვე აღნიშნული იყო, რომ ჩრდილოეთ ნაწილს ენიჭებოდა ავტონომია საბჭოთა საქართველოს ფარგლებში; ანუ აღნიშნული ტერიტორია საბოლოოდ განაგრძობდა არსებობას აჭარის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკისა (დღევანდელი აჭარა) და ჯავახეთის ფარგლებში.

ხელშეკრულებაში არ იყო მითითებული მისი ძალაში ყოფნის ვადა. ყარსის სამშვიდობო ხელშეკრულებით გაფართოებულ იქნა მოსკოვის ხელშეკრულების ზოგიერთი დებულება ამიერკავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკებთან მიმართებაში და დაემატა რამოდენიმე მუხლი: საზღვრების გადაკვეთისა და საძოვრების შესახებ (მუხლი 7,8), აგრეთვე ეკონომიკურ, ფინანსურ და სხვა საკითხებზე (მუხლი 18). დოკუმენტაციას ხელი მოეწერა ერევანში 1922 წლის 11 სექტემბერს.

გეოგრაფიული სიახლოვის მიღმა, ქართველი და თურქი ხალხი მაქსიმალურად ცდილობს გამოიყენოს მათ შორის არსებული მჭიდრო ურთიერთობა ორივე ერის სასიკეთოდ; ამ ორ ქვეყანას შორის ერთგვარი ხიდის როლს ასრულებენ ასევე თურქი მესხები; თურქეთის მთავრობა ხელს უწყობს საქართველოს მთავრობის ყოველგვარ წამოწყებას, რომელიც მიმართულია 1944 წლის საბჭოთა რეჟიმის მიერ ქვეყნიდან ცენტრალურ აზიაში გაძევებული თურქი მესხების სამშობლოში დაბრუნებისაკენ.

პოლიტიკური კავშირის პარალელურად ქვეყნებს შორის ორმხრივი ურთიერთობა პროგრესულად ვითარდება ეკონომიკისა და ვაჭრობის სფეროებშიც. განსაკუთრებით საქართველო-თურქეთს შორის 2007 წელს თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ შეთანხმების გაფორმებით, საქართველომ ვაჭრობის სფეროში უდიდესი პარტნიორი შეიძინა. ამის შედეგად, თურქეთის ორმხრივი ვაჭრობის მოცულობამ 2010 წელს მიაღწია 1.104 მილიარდ დოლარს, რაც საქართველოს საერთო საგარეო ვაჭრობის 16.5 %-ს უთანაბრდება. ამავე დროს, საქართველოში თურქი კონტრაქტორების მიერ განხორციელებული სხვადასხვა სახის საქმიანობის შედეგად შემოსულმა თანხამ 1 მილიარდ დოლარს გადააჭარბა; თურქულ ფირმებს მნიშვნელოვანი ადგილი უკავიათ ასევე ჰიდრო-ელექტრო სადგურის მშენებლობის საქმეში; უფრო მეტიც, 1997-2010 წლებში განხორციელებული თურქული ინვესტიციების ჯამი საქართველოში აღწევს 682, 3 მილიონ აშშ დოლარს.

საქართველო-თურქეთს შორის საკმაოდ პროდუქტიულად ვითარდება აგრეთვე ურთიერთთანამშრომლობა განათლების სფეროში. დაახლოებით ათამდე უმაღლეს საგანმანათლებლო დაწესებულებაში, რომელთა შორის არის შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, გორის სასწავლო უნივერსიტეტი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ახალციხის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თავისუფალი უნივერსიტეტი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი და ა.შ., სხვა უცხო ენებს შორის ისწავლება თურქული ენა და ლიტერატურა ან შემოთავაზებულია ცალკეული პროგრამები, მაგალითად, თურქეთისმცოდნეობა, თურქოლოგია და სხვ. შესაბამისად, აღნიშნულ პროგრამებზე აქტიურად სწავლობენ როგორც ქართველები, ისე სხვა ეროვნების წარმომადგენლები.

დღესდღეობით, დაახლოებით 296 თურქი სტუდენტი იღებს განათლებას საქართველოს უმაღლეს საგანმანათლებლო დაწესებულებებში, რის გამოც თურქებს მეორე ადგილი უკავიათ იმ უცხოელთა შორის, რომლებიც საგანმანათლებლო მიზნებით იმყოფებიან საქართველოში.

ტოლერანტობა ის ერთ-ერთი პრინციპია, რომლის დამკვიდრებას განათლების სფეროში განხორციელებული რეფორმებით ხელს უწყობს საქართველოს მთავრობა და კერძოდ, საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო. ამ პროცესთან მჭიდრო კავშირშია საგანმანათლებლო დაწესებულებების მიერ განხორციელებული ინტელექტუალური, კულტურული, სოციალური და ტექნიკური ძვრები.

ქვეყნის კეთილდღეობაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მეზობელ ქვეყნებთან ურთიერთობა. დადებითი სახის ურთიერთობა კი მხოლოდ და მხოლოდ კულტურათა შორის დიალოგის დამყარების შედეგია. სწორედ კულტურათა შორის დიალოგი წარმოგვიდგენს თანამედროვე აზროვნების მთავარ ასპექტებს, საგანმანათლებლო დაწესებულებებს უქმნის მულტიკულტურული წარმატების ძირითად საყრდენს: ურთიერთგაგებას, პატივისცემასა და ნებისმიერი საკითხის დიალოგის გზით მოგვარებას;

ჯერ კიდევ მრავალი წლის წინ, როდესაც გარეშე ძალა ცდილობდა საქართველოზე საკუთარი კონტროლის დამკვიდრებას და ხალხთა შორის დიალოგიც პრაქტიკულად არ არსებობდა, საქართველო, ყველაფრის მიუხედავად, ცდილობდა გაეგრძელებინა დიალოგი და დაეცვა ტოლერანტობის პრინციპები, რადგან დიალოგი - ერებს შორის ნდობის გარანტიაა.

სამეცნიერო, მატერიალური და კულტურული ღირებულებების სწორი ჩამოყალიბებასა და აღქმას სწორი განათლება უზრუნველყოფს.

უმაღლესი განათლების ევროპული ჰორიზონტი პოზიტიურ პერსპექტივას ხაზავს, რაც თავის მხრივ მოიცავს რეგრესის აღმოფხვრას, მობილობის ხელშეწყობასა და სტუდენტებისა და აკადემიური პერსონალის აქტიურ ურთიერთთანამშრომლობას.

დღესდღეობით, განათლების მიზნებში უმთავრესი ადგილი უკავია ხარისხსა და სამეცნიერო საქმიანობის გაუმჯობესებას, საბაზრო მოთხოვნების შესაბამისი კონკურენტუნარიანი პროფესიის დაუფლებასა და ინტელექტუალური დონის ამაღლებას. შესაბამისად, უმაღლესი განათლების წინაშე დადგა ისეთი მოთხოვნები, როგორცაა სტუდენტთა დასაქმების უზრუნველყოფა და საგანმანათლებლო პროცესის მოქნილობა და გამჭვირვალობა.

როგორც ცნობილია, რეფორმის მთავარი მიზანი არის მასწავლებელზე ფოკუსირებული, პროცესზე ორიენტირებული განათლებიდან სტუდენტზე ფოკუსირებულ, შედეგზე ორიენტირებულ განათლებაზე გადასვლა. ამგვარი გზით, მოსწავლე თუ სტუდენტი აქტიურად ერთვება სასწავლო პროცესში, იძენს ყველა საჭირო უნარსა და კომპეტენციას, როგორცაა კომუნიკაცია მშობლიურ და უცხო ენებზე, მენეჯმენტი, წარმოება, ცოდნის ეკონომიკა, გუნდური მუშაობა და ა.შ. და რომელიც მნიშვნელოვანია შემდგომი დასაქმების თვალსაზრისით.

საბედნიეროდ, ევოლუცია სათანადოდ არის გაანალიზებული საქართველოში. საქართველოს მთავრობა და უნივერსიტეტების ადმინისტრაცია ჩართულია ღრმა დისკუსიაში არსებული პრობლემების შესახებ; ცდილობენ მოიძიონ მეტი უნივერსიტეტთაშორისი შეთანხმებები და აწარმოოს დიალოგი მათთან, ვინც დაინტერესებულია ორმაგი დიპლომითა და ცოდნის რელევანტურობის, სათანადო საგანმანათლებლო გარემოს შექმნის, სტუდენტთა მობილობისა და დასაქმების მაღალი მაჩვენებლების მიღწევით.

ამ მიზნის მიღწევისა და მულტიკულტურული გარემოს შექმნის მნიშვნელოვანი ინდიკატორი მრავალენოვნების ფაქტორია; სხვადასხვა ენების ცოდნა ყველა პიროვნების ცხოვრებასა და კარიერაში უდიდეს როლს თამაშობს როგორც პირად საქმეებში, ასევე პროფესიული მიზნების განხორციელებაში, მობილობაში, საერთაშორისო დონის კონტრაქტებსა და ცალკეულ პროექტებში ჩართვის საქმეში და, რაც ყველაზე მთავარია, უცხო ენების ცოდნა თანამედროვე შრომის ბაზარზე წამყვან ფაქტორს წარმოადგენს. აქვე მინდა გავიხსენო აზიაცი ვარშავის დეკლარაციიდან: „მრავალი ენის ცოდნის უნარი არის კომპეტენცია, რომელსაც ადამიანი იყენებს ცალკეულ ერებთან კომუნიკაციისა და კულტურათაშორისი ურთიერთობების დასამყარებლად, სადაც პიროვნება მოიაზრება როგორც სოციალური აგენტი, რომელმაც იცის სხვადასხვა ენები სხვადასხვა დონეზე და კარგად იცნობს სხვადასხვა კულტურების თავისებურებებს. ყოველივე ზემოაღნიშნული კი განიხილება არა ცალკეული კომპეტენციების შედარების ან დაპირისპირებისათვის, არამედ იმ კომპლექსურ კომპეტენციად (ან კომპეტენციების ნაკრებად), რომლის მეშვეობით მომხმარებელი სწორ გადაწყვეტილებას იღებს“.

1995 წელს საქართველოს განათლების სამინისტროს, დუშეთის გამგეობისა და თურქული ფორმების „მარსის“ და „ჩალარის“ (აღსანიშნავია, რომ 2004 წლის „უმაღლესი განათლების შესახებ“ კანონის შემოღების შემდეგ, თურქეთი რჩება ერთპიროვნულ დამფუძნებლად) თაოსნობით დაარსებული შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი ყოველივე ზემოაღნიშნულის ნათელი მაგალითია. მასში გაერთიანებული არიან მკვლევარები, მეცნიერები, მოაზროვნე და გონიერი ადამიანები, რომლებიც ყოველდღიურ თანამედროვე პირობებში მისწრაფვიან ტოლერანტობის, მაღალი მორალური ფასეულობების, დიალოგისა და პოზიტიური ურთიერთთანამშრომლობისაკენ. ხოლო ამ ყოველივეს შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი ახორციელებს მეგობრული ატმოსფეროს შენარჩუნების ფონზე, სადაც სხვადასხვა ერების წარმომადგენლები ეცნობიან ერთმანეთის კულტურას, ტრადიციებსა და ღირებულებებს; საგანმანათლებლო და სამეცნიერო საქმიანობის გარდა (სტუდენტური კონფერენციები, სემინარები, სიმპოზიუმები, ერთობლივი პროექტები და სხვა), შსსუ რეგულარულად აწყობს ისეთ სოციალურ და კულტურულ ღონისძიებებს, როგორცაა სპორტული შეჯიბრებები, საქველმოქმედო ღონისძიებები თბილისსა და სხვა ქალაქებში.

შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის სტუდენტებს ეძლევათ შანსი ისწავლონ რამდენიმე უცხო ენა - ინგლისური, რუსული, ფრანგული, ესპანური, თურქული; უცხოელი სტუდენტები სწავლობენ ქართულ ენას, რაც ზრდის მათი პროფესიული წარმატებისა და დასაქმების შანსს.

დასკვნა

რაც შეეხება საკუთრივ ქართულ-თურქულ ურთიერთობას, საქართველო და თურქეთი სტრატეგიული პარტნიორები არიან ისეთ სფეროებში, როგორცაა განათლება, ვაჭრობა, ეკონომიკა, ენერჯეტიკა, დაცვა და უსაფრთხოება. თურქეთის მხარდაჭერა დიდი მნიშვნელობისაა როგორც საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის, ასევე მისი ევრო-ატლანტიკურ სივრცეში გაერთიანებისა და საქართველოს შეიარაღებული ძალების განვითარების საკითხებში. თურქეთ-საქართველოს მთავრობებს

შორის შემუშავებული გრძელვადიანი გეგმა არსებული ურთიერთთანამშრომლობის შემდგომ წლებში მეტად გაღრმავებას ითვალისწინებს ყველა შესაძლო მიმართულებით.

საქართველოსა და თურქეთს გააჩნიათ სათანადო პოტენციური წარმატებულად ითანამშრომლონ უფრო სტაბილური და განვითარებული რეგიონის შექმნის საკითხებშიც. ამ ორი ქვეყნის ძალისხმევა სასაზღვრო უსაფრთხოების საინფორმაციო საშუალებებისა და სასაზღვრო მენეჯმენტის განვითარების კუთხით, ურთიერთთანამშრომლობის მნიშვნელოვან სფეროს წარმოადგენს.

თურქეთ-საქართველოს შორის თანამშრომლობის მეორე შესაძლო საკითხს ნატო-ში გაწევრიანება წარმოადგენს.

გარდა ამისა, მსოფლიოს ერთ-ერთ საკმაოდ მტკივნეულ საკითხს წარმოადგენს წყლის დეფიციტი. მტკვარ-არაქსის აუზი წყლისა და გარემოს დაცვასთან დაკავშირებული სხვა ფასეულობების თვალსაზრისით შედარებით მდიდარ წყაროს წარმოადგენს. ამდენად, თურქეთსა და საქართველოს შესაძლო თანამშრომლობის სფეროდ მტკვრის აუზში გარემოს დაცვის საკითხებზე მუშაობის მიჩნევა არანაკლებ აქტუალურია.

რაც შეეხება განათლებას, შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი, ისახავს რა მიზნად გახდეს შავი ზღვის რეგიონში წამყვანი უმაღლესი საგანმანათლებლო დაწესებულება, თავის მხრივ, უზრუნველყოფს აღნიშნულ პროექტებს თანამედროვე გლობალური საბაზრო მოთხოვნების შესაბამისი სამუშაო ძალით. სწორედ შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი, რომელიც წარმოადგენს ხიდს ორ ქვეყანას - თურქეთსა და საქართველოს შორის, და ამავდროულად სხვადასხვა სახის ურთიერთობას აწარმოებს მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებთან, ის ერთ-ერთი დაწესებულებაა, რომელიც მისი საგანმანათლებლო თუ დიპლომატიური პოლიტიკის მეშვეობით მნიშვნელოვან წვლილს შეიტანს ორივე ქვეყნის განვითარების საქმეში.

ინტერნეტ-რესურსები:

1. www.habermontor.com
2. www.eqe.ge
3. www.mfa.gov.ge

ცნობილი თურქი ჰუმანისტი - მესუთ ბოზქირი

ემზარ მაკარაძე

შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ასოცირებული პროფესორი

XX საუკუნის დასაწყისში თურქეთის რესპუბლიკის დამაარსებელს, მუსტაფა ქემალ ათათურქს, უთქვამს: „თურქეთს სჭირდება ძლიერი მეზობელი აღმოსავლეთში და ასეთ მეზობლად შეიძლება საქართველო იქცესო.“ ეს იდეა მაშინ ვერ განხორციელდა.

საქართველოსა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის საქმიანი ურთიერთობის ახალი ეტაპი დაიწყო 1992 წლის 30 ივლისს, როდესაც ამ ორ სახელმწიფოს შორის დაიდო „მეგობრობის, კეთილმეზობლობისა და თანამშრომლობის ხელშეკრულება“, რომელმაც დასაბამი მისცა ამ სახელმწიფოთა შორის კიდევ უფრო მჭიდრო და მეგობრულ ურთიერთობას.

თურქეთის რესპუბლიკის მხრიდან, XX საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში, საქართველოში, „ჩაღლარის“ სასწავლო საგანმანათლებლო დაწესებულებების წარმომადგენლებმა მესუთ ბოზქირის მეთაურობით, საჭიროდ ჩათვალეს, რომ განათლების სფეროში თანამშრომლობა ორი ქვეყნის დაახლოების საქმეში მნიშვნელოვან ადგილს დაიკავებდა.

ცნობილი თურქი მეცენატი, მესუთ ბოზქირი დაიბადა 1960 წლის 1 მარტს, თურქეთის რესპუბლიკის ქალაქ დენიზლიში. დაწყებითი სკოლის დამთავრების შემდეგ სწავლა გააგრძელა ფამუქქალეს საშუალო სკოლაში. 1976 წელს დაამთავრა დენიზლის ინდუსტრიული ლიცეუმი და იმავე წელს ჩაირიცხა იზმირის 9 სექტემბრის სახელობის უნივერსიტეტის საინჟინრო ფაკულტეტის

სამშენებლო განყოფილებაზე. 1982 წელს აღნიშნული უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ გახსნა სამშენებლო-საინჟინრო ბიურო.

ერთ პატარა სტატიაში შეუძლებელია იმ 18 წლიანი მუხლჩაუხრელი საქმიანობის შეფასება, რომელიც გასწია მესუთ ბოზქირმა, ორი ქვეყნის (თურქეთისა და საქართველოს) მოქალაქემ საქართველოში.

ერთის მხრივ, მისი საქმიანობა უკავშირდება იმ იდეოლოგიას, რომლის ავტორი და ინიციატორია მსოფლიოში საყოველთაოდ აღიარებული თურქი ლიდერი ფეთჰულაჰ გიულენი. აღნიშნული იდეოლოგია ემყარება ხარისხიანი განათლების გავრცელების, სიღარიბის დაძლევის, სახელმწიფოს გაძლიერების, მაქსიმალური გახსნილობის, ადამიანების, კულტურათა და ცივილიზაციათა დიალოგის და ტოლერანტობის მოთხოვნებს. მესუთ ბოზქირმა არამარტო დაამკვიდრა ეს იდეოლოგია, არამედ სრულიად ახლებურ საფეხურზე აიყვანა და რეალობად აქცია იგი.

1992 წლის მაისში, საქართველოსათვის მძიმე და რთულ პერიოდში, მესუთ ბოზქირი თავის გუნდთან ერთად, რუდუნებით შეუდგა საქართველოსა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის დიდი ხნის მანძილზე ჩატეხილი ხიდის აღდგენას და, რაც მთავარია, ისტორიულ მესხიერებაში მტრის ხატის თუ დიდი ხნის მანძილზე საბჭოთა წლებში განათლებაში დამკვიდრებული დოგმების გარდაქმნას. ამ ადამიანებმა, რომლებიც ნამდვილი მისიონერები იყვნენ, ჩვენთან ერთად გამოიარეს მძიმე და კარგი დღეები. გადალახეს ბევრი დაბრკოლება, მაგრამ არ შედრკნენ, რადგან მათ აღმოაჩნდათ ის თვისებები, რაც აუცილებელია ექსტრემალურ პირობებში მომუშავე ადამიანებისათვის - პიროვნული სიბრძნე, სიდინჯე, დაკვირვებულობა, ადამიანებთან ურთიერთობის ნიჭი, დიპლომატია, მათი მიზნების უალტერნატივობის მტკიცე შეგნება და, რაც მთავარია, საქართველოსა და ქართველი ხალხის სიყვარული, ნდობა, პატივისცემა და დიდი სურვილი, ამოდგომოდნენ მხარში, გაჭირვებაში მყოფ მეზობელსა და მეგობარს.

საქართველოს პრეზიდენტის ბრძანებით, განათლების სამინისტროს ნებართვით და მის მიერ დამტკიცებული სასწავლო პროგრამებით, 1993 წელს მესუთ ბოზქირი თავის გუნდთან ერთად შეუდგა საქმიანობას, რის შედეგადაც შეიქმნა თბილისში დემირელის სახელობის კერძო კოლეჯი; 1994 წელს - ბათუმის რ. შაჰინის სახელობის მეგობრობის ლიცეუმი; 1995 წელს - შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი; 1996 წელს - თბილისის დემირელის სახელობის კერძო დაწყებითი სკოლა; 2003 წელს - დემირელის სახელობის კერძო დაწყებითი სკოლა "სხივი" და დემირელის სახელობის საბავშვო ბაგა-ბაღი; 2004 წელს - ქუთაისის ნიკო ნიკოლაძის სახელობის ლიცეუმი; 2006 წელს - თბილისის ნიკოლოზ წერეთლის სახელობის საერთაშორისო სკოლა; 2007 წელს - რუსთავის რუსთაველის სახელობის სკოლა; მარნეულის დავით აღმაშენებლის სახელობის გახანგრძლივებული სწავლებისა და ენათა ცენტრები, ხოლო 2010 წელს მარნეულის შოთა რუსთაველის სახელობის სკოლა.

ფირმა „ჩაღლარის“ საგანმანათლებლო დაწესებულებები საქართველოს მასშტაბით პოპულარულ სასწავლებლებად ითვლება. ამ ფაქტთან დაკავშირებით მესუთ ბოზქირი აღნიშნავდა: „ჩვენი დაწესებულებები სანიმუშო მაგალითია თანამედროვე სასწავლო კერისა, სადაც მოსწავლეს საშუალება ეძლევა აქტიური მონაწილეობა მიიღოს სასწავლო-სამეცნიერო, საზოგადოებრივ-კულტურულ და სპორტულ ღონისძიებებში. წარმატებული მოსწავლეების დაჯილდოება და წახალისება კი ჩვენი სასწავლო დაწესებულებების სასიამოვნო და სასარგებლო ტრადიციაა.”

„ჩაღლარის“ საგანმანათლებლო სასწავლებლები, სადაც სწავლა ქართულ და ინგლისურ ენებზე მიმდინარეობს, აკმაყოფილებს თანამედროვე ბაზრის მოთხოვნებს. აქ ყველა პირობაა შექმნილი პროფესიონალების მოსამზადებლად. კურსდამთავრებულებმა იციან მინიმუმ ოთხი ენა – ქართული, ინგლისური, თურქული და რუსული. ქართველების გარდა ეს სკოლები არაერთმა უცხოელმა დაამთავრა. შედეგი კი ის არის, რომ დღეს მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში: თურქეთში, აშშ-ში, ევროპაში, რუსეთში, ბალტიისპირეთში, შუა აზიასა და სხვა ქვეყნებში თქვენ შეხვდებით ამ სკოლების კურსდამთავრებულ ახალგაზრდებს, რომლებიც არიან საქართველოს დესპანები.

ბატონი მესუთი, ფირმა „ჩაღლარის“ სასწავლო დაწესებულებების სამეთვალყურეო საბჭოსთან ერთად, წლების მანძილზე საქართველოში ახორციელებდა სხვადასხვა უფასო პროგრამებს. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს მისი მხარდაჭერით გამართული „გლობალიზაციათა და ცივილიზაციათა დიალოგის“ საერთაშორისო სიმპოზიუმები და ღია შეხვედრები განსხვავებულ თემებზე.”

ბატონი მესუთის ინიციატივითა და მხარდაჭერით ყოველწლიურად იმართებოდა მწერლების, ჟურნალისტების, განათლების მუშაკთა, პოლიტიკოსების, მერიის თანამშრომლების, პარლამენტარების, საზოგადოებრიობის შეხვედრები თურქეთსა და საქართველოში. მისი

ორგანიზებული იყო საერთაშორისო ოლიმპიადები და კონკურსები მოსწავლე-ახალგაზრდობისათვის. კარგად არის ცნობილი ნორჩ გამომგონებელთა საერთაშორისო ოლიმპიადები, სადაც ყოველწლიურად 30 დან 40-მდე ქვეყნის წარმომადგენელი მოსწავლეები, მშობლები და პედაგოგები მონაწილეობდნენ. ჩვენ ყველას არაერთხელ მიგვიღია მონაწილეობა ბატონი მესუთის მიერ მოწყობილ საქველმოქმედო აქციებში. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ თუ დღეს ქართველებმა გაიცნეს და შეიყვარეს თურქეთი, ეს პირველ რიგში ბატონი მესუთის დამსახურებაა. წლების მანძილზე არაერთ ადამიანს პიროვნულად მიუღია მისი რჩევა და მხარდაჭერა და უპოვნია თავისი ადგილი ცხოვრებაში.

ამ წლების მანძილზე ბატონი მესუთი და მისი გუნდი ჩვენი ცხოვრებით ცხოვრობდნენ და ყოველთვის ჩნდებოდნენ იქ, სადაც ყველაზე მეტად გვიჭირდა. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს მისი მხარდაჭერა შიდა ქართლსა და მარნეულში უცხოური ენებისა და ქართული ენის შემსწავლელი ცენტრების ჩამოყალიბების საქმეში. გახსენების ღირსია ის ფაქტიც, რომ 2008 წლის ომის ცხელ დღეებში, საქართველოს გვერდით იდგნენ. თურქი მეგობრები იმყოფებოდნენ გორში და მართავდნენ უფასო სადილებს ლტოლვილებისათვის, არიგებდნენ ჰუმანიტარულ დახმარებებს. შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტში, ისევე როგორც სკოლებში და საერთო საცხოვრებელში, 800-მდე ლტოლვილი ცხოვრობდა. მათ სხვებთან შედარებით უკეთესი პირობები ჰქონდათ შექმნილი და სხვა შენობაში გადასვლის შემდეგაც მათზე ზრუნვა არ შეუწყვეტიათ (**“საქართველოს რესპუბლიკა,” 04.12.2009**). ყოველივე ეს მესუთ ბოზქირის და მისი მეგობრების მიერ ჩატარებული საქმიანობის მხოლოდ მცირე ნაწილია.

2009 წლის 30 ნოემბერს, „დილოგ ევრაზიის პლატფორმა – საქართველოში,” „საქართველოს საგანმანათლებლო და შრომითი საქმიანობის ურთიერთდახმარების საერთაშორისო ფონდის,” „ჩაღლარის” საგანმანათლებლო დაწესებულებების და შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის მიერ გამართული ღონისძიება მიემდვნა მესუთ ბოზქირის გაცილებას. ეს დღე განსაკუთრებული აღმოჩნდა ყველა ჩვენგანისათვის, რადგან მოულოდნელი გადაწყვეტილება ბატონი მესუთის სტამბულში გამგზავრების შესახებ ყველასათვის გულდასაწყვეტი იყო.

თავის გამოსვლაში მესუთ ბოზქირმა აღნიშნა: „31 წლის ვიყავი თბილისში რომ ჩამოვედი და დავიწყე საქმიანობა. აი, უკვე 18 წელია აქ ვმოდვაწეობ. ხუთი შვილი მყავს და 50 კვ/მ-იან ბინაში ვცხოვრობ. სტამბულში და დენიზლში 200 კვ/მ და 150 კვ/მ. კეთილმოწყობილი ბინები მაქვს, მაგრამ, როდესაც ჩემმა ცოლმა გაიგო, რომ ჩვენ საქართველო უნდა დავტოვოთ, მან მაინც აქ დარჩენა ისურვა, ვიდრე იქ წასვლა. ასე გვიყვარს მე და ჩემს ოჯახს აქაურობა და წასვლა ძალიან გვიძნელდება..... სადაც არ უნდა ვიყო, თურქეთი იქნება თუ სხვა რომელიმე ქვეყანა, ანდერმად ვიბარებ – **„მიმაბარონ საქართველოს მიწას.”** ამ ბოლო ფრაზით მესუთ ბოზქირმა თქვა თავისი სათქმელი ქართველი და თურქი ერის ურთიერთობის საქმეში (**“რეზონანსი,” 02.12.2009**).

2009 წლის 2 დეკემბერს საქართველოს პრეზიდენტმა მიხეილ სააკაშვილმა, ბატონ მესუთ ბოზქირს, საქართველოსა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის არსებული მეგობრული და კეთილმეზობლური ურთიერთობის განმტკიცებისა და განათლების სფეროს განვითარების საქმეში შეტანილი წვლილისათვის გადასცა საპატიო ჯილდო - „ოქროს საწმისი.”

დაჯილდოების ცერემონიაზე საქართველოს პრეზიდენტმა მესუთ ბოზქირის საქმიანობა შემდეგნაირად დაახასიათა: „ეს არის ერთდროულად ძალიან კარგი და ამავე დროს ნაღვლიანი დღე. იმიტომ, რომ ბატონი ბოზქირი ტოვებს საქართველოს და ბრუნდება თურქეთში. დღეს თურქეთისა და საქართველოს ურთიერთობები გავიდა ახალ დონეზე. მესუთ ბოზქირმა თავის მეგობრებთან ერთად შექმნა ხიდი, რომელიც არასდროს ჩატყდება.” თავის სამადლობლო სიტყვაში ბოზქირმა ბრძანა: „გონიერ კაცს უთქვამს: „ხალხთა მშვიდობიანი თანაცხოვრებისათვის საჭიროა ერთმანეთის უფრო კარგად და ახლოს გაცნობა. გული – სიყვარულით, გონება კი ცოდნით უნდა გვქონდეს სავსე. დარწმუნებული ვარ, რომ ეს ჯილდო მე მივიღე ფეთჰულაჰ გიულენის იდეების წყალობით, ჩემი მეგობრების მონდომებით, გარჯით და შრომით” (**“ახალი ხიდი,” №1, 2010**).

2010 წლის 1 მარტს ბატონ მესუთ ბოზქირს შეუსრულდა დაბადებიდან ორმოცდაათი წელი. შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის და საქართველოში არსებული „ჩაღლარის” საგანმანათლებლო დაწესებულებათა სამეთვალყურეო საბჭოს თავმჯდომარის ადემ უნალის და თურქი და ქართველი მეგობრების სახელით ვულოცავთ ამ ღირსშესანიშნავ დღეს, ვუსურვებთ ჯანმრთელობას, კეთილდღეობას, წინსვლასა და წარმატებებს დიდად კეთილშობილურ საქმიანობაში.

დღეს ბატონი მესუთი საქართველოს ღირსეული მოქალაქეა. მჯერა მისი სახით საქართველოს ყველგან და ყოველთვის ეყოლება ღირსეული ელჩი. უღრმესი მადლობა მინდა გადავუხადოთ

ბატონ მესუთ ბოჭორს იმისათვის, რაც მან ჩვენი ორი ქვეყნის ძლიერი სამიჯვრის ჩაყრისა და წარმატებული მომავლისათვის გააკეთა.

ლიტერატურა:

1. მ. ბერიძე, თურქულენოვანმა ლიცეუმმა მეგობრობა განამტკიცა, “ახალი ეპოქა”, №46, 2001.
2. ფ. დემირი, საქართველოს პრეზიდენტმა მესუთ ბოჭორს გადასცა ჯილდო განათლების დარგში განსაკუთრებული დამსახურებისათვის, ჟურ. “ახალი ხიდი”, №1, 2010.
3. თ. ნადირაძე, “ანდერძად ვიბარებ მიმბარონ საქართველოს მიწას.” გაზ. “რეზონანსი“, 02.12.2009.
4. საქართველოში მცხოვრები მეგობრები ბატონ მესუთ ბოჭორის შესახებ, “საქართველოს რესპუბლიკა”, №64. 04.12.2009.
5. ჰუმანისტი და მაღალი ზნეობის ადამიანი, ჟურ. “ახალი ხიდი”, №1, 2005.

გორის მოსახლეობა „ოსმალეთის“ პერიოდში (ოსმალური წყაროების მიხედვით)

ელდარ მამისტვალიშვილი

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, სრული პროფესორი

ვახტანგ VI-ის დამოუკიდებელმა საშინაო და საგარეო პოლიტიკამ, განსაკუთრებით რუსეთთან სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის დამყარების ცდამ, გაამწვავა ქართლის სამეფოს ურთიერთობა მეზობელ სახელმწიფოებთან – ირანთან და ოსმალეთთან. გამწვავდა ურთიერთობა კახეთის სამეფოსთანაც. კახეთის მეფე კონსტანტინე ირანისა და დაღესტნელების მხარდაჭერით ქართლის დაჭერას ცდილობდა და 1723 წლის დასაწყისში თბილისსაც კი დაეუფლა.

ვახტანგის დახმარებით ოსმალებმა გორი უბრძოლველად აიღეს. ისეთი ვითარება შეიქმნა, რომ ვახტანგ მეფეს ქართლში აღარ ედგომებოდა. იგი ჯერ იმერეთში გადავიდა, შემდეგ რუსეთს მიაშურა.

ოსმალებმა ქართლში დააარსეს შარიათის სამი სასამართლო საყადო – თბილისის, გორისა და თრიალეთის.

ახალმა ხელისუფლებამ 1728 წელს შეადგინა „თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ [1]. საიდანაც ჩანს, რომ ოსმალებმა მოკლე დროში შეძლეს ქართლში თავიანთი საგადასახადო სისტემის შემოღება. დოკუმენტი XVIII საუკუნის „ოსმალეთის“ პერიოდის აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიის უაღრესად საინტერესო წყაროა.

ასევე დიდი მნიშვნელობისაა ოსმალთა მოხელეების მიერ იმავე პერიოდში შედგენილი სამი დოკუმენტი, რომელშიც აისახა მათი საქმიანობა აღმოსავლეთ საქართველოში [7]

დოკუმენტებში მოცემულია სრულიად ახალი მასალა აღნიშნული პერიოდის საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, კულტურული, ონომასტიკური, ისტორიული გეოგრაფიის რიგი საკითხების ახლებურად გააზრებისა და დაზუსტებისათვის. არის საინტერესო ცნობები აღმოსავლეთ საქართველოს ეთნიკური და დემოგრაფიული ვითარების შესასწავლად. ქართლის დემოგრაფიული მდგომარეობის გასარკვევად საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ოსმალთა მოხელეებმა აღრიცხეს ის სოფლებიც, რომლებშიც მოსახლეობა აღარ იყო, მაგრამ იქიდან გადასახადები მაინც იკრიფებოდა.

დავთარმა გორის ლივაში შემავალი მრავალრიცხოვანი სოფლების ისტორიისათვის ძვირფასი ცნობები შემოგვინახა. მთლიანობაში მათი შესწავლა დიდ შრომასა და დროს მოითხოვს. ამიტომ, ამჯერად, მხოლოდ ერთ მნიშვნელოვან საკითხს – გორის რაბათის მოსახლეობას შევეხები.

ჩვენი ქალაქის წარსულის შესასწავლად თუ როგორ ძვირფას წყაროსთან გვაქვს საქმე, ამაში დავრწმუნდებით მასზე თვალის ერთი გადავლებითაც. მასში აისახა ოსმალეთის პერიოდის საქალაქო და სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის თითქმის ყველა მხარე. ჩანს, როგორ აღადგინეს დაზიანებული გორის ციხე, როგორ ხორციელდებოდა თბილისის დაკავშირება გორთან, როგორი იყო ამ ქალაქში განთავსებული საოკუპაციო ლაშქარის სახეობები, როგორ მარაგდებოდნენ ისინი, როგორი იყო მათი ყოველდღიური ულუფა და ჯამაგირი.

მკირფასია ის ცნობები, რომლებიც წარმოდგენას გვიქმნიან შიდა ქართლისა და, კერძოდ გორის ადმინისტრაციულ მოწყობაზე, მოსახლეობის რაოდენობასა და ეთნიკურ შემადგენლობაზე, მათ სოციალურ და ეკონომიკურ მდგომარეობაზე, ოსმალების მიერ დაწესებული გადასახადების სახეობებსა და რაოდენობაზე.

უძრავი და მოძრავი ქონების მნიშვნელოვანი ნაწილი ვაკუფის საკუთრებაში იყო.

1728 წლის „თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ გვიჩვენებს, როგორ მუშაობდა ოსმალეთის სახელმწიფო ბიუროკრატიული სისტემა, როგორი იყო ამგვარი დოკუმენტის შედგენის პრინციპი.

დავთარის მიხედვით გორში 262 კომლი იყო [3: 262]. თუ ეს სიმართლეს შეეფერება, მაშინ სიაში შეყვანილი 450 მამაკაცი აღნიშნული კომლების შრომისუნარიანი მამაკაცები არიან. ვფიქრობ, ესენი პასუხისმგებელნი იყვნენ კომლის მიერ გადასახადების მოწესრიგებულად და დროულად გადახდისათვის. სია შედგენილია გორში არსებული ექვსი დასახლების მიხედვით: „გივის“ დასახლება – 82 მამაკაცი, „როსთომის“ დასახლება – 50 მამაკაცი, ვარდის უბანი – 60 მამაკაცი, კირნაქის (კვერნაქის) – 36 მამაკაცი, ყოვლადწმინდას დასახლება – 54 მამაკაცი, ფარსადანის დასახლება – 167 მამაკაცი. ამ უკანასკნელში აღრიცხული მამაკაცების რაოდენობიდან ჩანს, რომ იგი გორის ყველაზე დიდი და მჭიდრო დასახლება უნდა ყოფილიყო.

გორის რაბათის ყველა დასახლებიდან დავთარში შეყვანილი ისფენჯი მამაკაცების საერთო რაოდენობა იყო 448 [1: 439-444].

დავთარში დასახლებული მამაკაცები ძირითადად არიან ის ადამიანები, ვინც გორის რაბათში სოფლის მეურნეობას მისდევდნენ და ფლობდნენ მიწის ნაკვეთების გარკვეულ ფართობს. აქედან ბალის მფლობელი იყო – 43, ვენახის – 7, ბოსტნის – 7, ველის კი – 32.

ქართული ხელისუფლების მიერ 1721 წელს ჩატარებული აღწერის დროს გორში 380 კომლი, დაახლოებით 1900 სული ცხოვრობდა. განსხვავება, 1728 წელის ოსმალების მიერ აღწერის მასალების მონაცემებთან, საკმაოდ სერიოზულია. ოსმალებისგან დაპყრობილ გორში მოსახლეობა მნიშვნელოვნად შემცირებულია დაახლოებით 120 კომლით. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მოსახლეობის ერთმა ნაწილმა დატოვა გორი და მახლობელ სოფლებში ან შეიძლება იმერეთში გადავიდა, სადაც ოსმალები მოსახლეობას სერიოზულ პრობლემებს არ უქმნიდნენ. იმის დაშვებაც შეიძლება, რომ ოსმალო მოხელეები შეგნებულად ამცირებდნენ ოფიციალურ აღწერის სიებში გადასახადების გადამხდელთა რაოდენობას. ასეთი პრაქტიკა ოსმალეთში [5: 587] და საქართველოშიც, კერძოდ ქართლში არსებობდა. ოფიციალურის გარდა, ზოგადად, მოსახლეობის შემცირებული რაოდენობით შეტანა აღწერის ნუსხებში ხდებოდა სუბიექტური მიზეზითაც, რამდენადაც ცნობილია ქალაქის მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს სხვადასხვა მებატონეთა ყმები შეადგენდნენ. ბუნებრივია, მებატონეები ცდილობდნენ მათი ყმები არ მოხვედრილიყვნენ ნუსხებში, რათა სახელმწიფო ხაზინაში არ წასულიყო მათი შემოსავლის ნაწილი. ამ მხრივ ერთი საინტერესო, 1715 წლის საბუთი გამოქვეყნებული ჟურნალ „მოამბეში“, მოჰყავს ვ. ჯაომვილს. აღნიშნულ წელს რუისის ეპისკოპოსს ნიკოლოზ მროველს აუწერია თავისი სამწყმოსოს საეკლესიო ყმები და აღწერის მასალისათვის დაურთავს გარკვეული პირებისათვის გაფრთხილება, რომ მათ აღწერის დავთარი მეფის მოხელეთათვის არ ეჩვენებინათ, რათა ყმათა რეალური რაოდენობა და მათი ქონებრივი შესაძლებლობა ცნობილი არ გამხდარიყო და ეკლესიის შემოსავალი არ შემცირებულიყო [9: 23].

გორის რაბათში ცხოვრობდა 381 გადასახადის გადამხდელი მამაკაცი. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ თითოეული მათგანი თითო ოჯახს წარმოადგენდა. თუ ამ მოსაზრებას გავიზიარებთ, მაშინ შეიძლება მიახლოებით მაინც ვივარაუდოთ საინტერესო პერიოდის გორის მოსახლეობის რაოდენობა – დაახლოებით 2 ათასი სული და უფრო მეტიც. ამის თქმის საფუძველს იძლევა ის მეთოდი, რომლის მიხედვითაც ხდებოდა მოსახლეობის აღწერა ფეოდალურ საქართველოში.

1721 წლის აღწერის დავთარის შესავალში მდივან მწიგნობარი გივი თუმანიშვილი აღნიშნავს, რომ აღწერის დავთარში შეიყვანეს მხოლოდ ის კომლები, რომლებსაც შეეძლოთ სამხედრო სამსახურის შესრულება („რომელთა ძალედვა აბჯართა და ცხენთა ხმარებანი“) და შეეძლოთ ბეგარა-გადასახადების გადახდა („სამეფოთა ხარჯთა და ბეგარათა გამოღებანი“), ხოლო უქონებელნი და უმწეონი სიიდან გამოტოვეს [6: 3].

დავთარში არ შეჰყავდათ ის კომლებიც, რომლებიც ქვრივი ქალისა და ბავშვებისაგან შედგებოდა, არ შეჰყავდათ მოსახლეობის ის პრივილეგირებული ნაწილი, რომელიც გადასახადით არ იბეგრებოდა [9: 22]. ოსმალებმა კი გადამხდელთა სიებში შეიყვანეს ქართული მოსახლეობის პრივილეგირებული ნაწილიც – სამღვდელთა და თავად-აზნაურები.

გორის მოსახლეობა, თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარის მონაცემების მიხედვით, შეიძლება დავყოთ გადასახადთა გადამხდელთა კატეგორიებისა და რელიგიური აღმსარებლობის მიხედვით. მათ

შორის, პირველ რიგში, უნდა დავაყენოთ ე. წ. „ისფენჯი კაცები“. მკვლევართა შორის, ისფენჯის შესახებ, აზრთა სხვაობაა [3: 421-423].

ვფიქრობ, „თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრიდან“ გამომდინარე, მისაღებია ვ. გაბაშვილის მიერ მოცემული განმარტება, რომელიც დამყარებულია „გურჯისტანის დიდი დავთარის“ მასალებზე და ქართულ სინამდვილეს ასახავს.

ვ. გაბაშვილი აღნიშნავს, რომ „ისფენჯი“ ყველა სოფლის საგადასახადო ნუსხაში პირველად დასახელებული და მოსდევს სოფელში მცხოვრები ქართული სახელებისა და გვარების მატარებელი მამაკაცების სია.

ნ. შენგელია, როგორც ჩანს იზიარებს ვ. გაბაშვილის განმარტებას „ისფენჯის“ შესახებ და აღნიშნავს, რომ ისფენჯის გადასახადი დაწესებული იყო მიწით სარგებლობისათვის და მას იხდიდა ქრისტიანი მოსახლეობა [2: 41; 7: 281].

ვფიქრობ, დავთარი უფლებას გვაძლევს დასახელებული მკვლევრების მიერ ნაგულისხმევი „ისფენჯი კაცების“ წრე გავაფართოვოთ და მათ შორის შევიყვანოთ ყოველგვარი საკუთრების მფლობელი ქრისტიანი მამაკაცები.

გორში განთავსებული იყო ოსმალური ლაშქრის განსხვავებული დანიშნულების მქონე სხვადასხვა კონტიგენტი. ჯარისკაცები სამსახურის სანაცვლოდ იღებდნენ ულუფას და ფულად ანაზღაურებას. მათი უზრუნველყოფისათვის თბილისიდან გორში იგზავნებოდა თითქმის ყველაფერი და გადაჰქონდათ ჩალვადრებს, რისთვისაც გასამრჯელოს იღებდნენ. დოკუმენტში ვკიხულობთ: „ჩალვადართა ხელფასის, პროვიანტით დატვირთვის და ტვირთის იანიჩართა უმაღლესი სამეუფეო კარის ბაირაღების ჯარისკაცთა ნივთების გაგზავნის თაობაზე თბილისიდან გორის მიმართულებით არზუჰალისა¹ და ხსენებული ვეზირის, თბილისის მცველის ისჰაკ ფაშას მიერ“ [7: 233].

ჩანს, რომ თბილისიდან გორამდე ოსმალების მოგზაურობა და ტვირთის გადატანა გარკვეულ ხიფათთან იყო დაკავშირებული და ეს განაპირობებდა მგზავრებისა და ტვირთისათვის შეიარაღებული რაზმის გაყოფას. დოკუმენტში ერთგან ვკითხულობთ, რომ ვეზირმა ისჰაკ ფაშამ 23 ზილ ჰიჯეს 1143 წლისა (29.08.1731) გასცა ბრძანება გორში მყოფ აზაბთა საქონლის პროვიანტით მომარაგების შესახებ. სერდენგეჩთიანთა იანიჩრების თავზეხელაღებულთა რაზმს დაევალა პროვიანტის გაყოლა და დაცვა [7: 234, 238]. ამგვარი ღონისძიებების გატარება ოსმალებს ხშირად უხდებოდათ [7: 233, 234, 238, 304].

ლაშქრის ერთ-ერთი სახეობა იყო ჯებეჯიანები ანუ მეიარაღეები, მეაბჯრეები. ისინი ძირითადად სამეურნეო საქმიანობას ეწეოდნენ. მათ მოვალეობას შეადგენდა იარაღის დამზადება, დაცვა, გადაზიდვა და განაწილება. მათი მეთაური იყო ჯებეჯი ბაში [7: 17, 101], ჯერ აჰმედ ალა, შემდეგ ილჰაჯ აჰმედი.

გორში დაბანაკებული იყვნენ თოფჩიები – მეზარბაზნეები, რომლებსაც მეთაურობდა თოფჩუ-ბაში [4: 142]. გორის თოფჩიების ხელფასი შეადგენდა 32696,5 ყურუში ესედს [7: 17].

გორის ციხის მცველები, იანიჩრები – ულუფის სახით იღებდნენ ფქვილს [7: 20-21], ხელფასის სახით გაიცემოდა წელიწადში 1510 ყურუში ესადი და 16 ფარა [7: 36]. მათი მეთაური იყო ალა მუსტაფა.

გორის მცველი ჯარისკაცების რაოდენობა ცვალებადი იყო: 272, 254, 253, 261, 246. თითოეული მათგანი დღეში იღებდა წყვილ პურს, დაახლოებით 0,2 ოყა ხორცს და ერთ ქილა ქერს [7: 48, 52].

ჯებეჯიანების რაოდენობა იყო 66, 37, 34, 32, 73, 62 და თითოეულ მათგანზეც იგივე ოდენობის ულუფა გაიცემოდა [7: 53-57].

თოფჩიანები – 73, 62, 57, 52, ულუფა იგივე [7: 57-63]. ისინი ემორჩილებოდნენ ჯერ თოფჩი ალა მუსტაფას, შემდეგ ალა მეჰმედს.

გორის ციხეში დაბანაკებული იყო 46 მუსტაფაზი, რომლებსაც ევალებოდათ ციხის, გამაგრებული ადგილის და დაბანაკებული ლაშქრის დაცვა. ესენიც იგივე ულუფას იღებდნენ [7: 68, 308]. გორის ციხეში იდგა, აგრეთვე, 23 ცხენოსანი აზაბანი, ილჰაჯ იბრაჰიმის მეთაურობით [7: 69].

საეჭვოდ მეჩვენება, რომ XVIII ს. პირველ ნახევარში გორში იმდენ მუსლიმანს ეცხოვროს, რამდენიც დავთრის მიხედვით შეიძლება ვიგულისხმოთ. პირველ რიგში ეს ეხება იმ გორელებს, რომლებიც ფლობდნენ ბაღებს, ვენახებს და ბოსტნებს და იხდიდნენ უშრის გადასახადს.

ვ. გაბაშვილის განმარტებით, უშრის, უშრის/უშურის მიწა განიხილებოდა როგორც საკუთრება და ამ გადასახადს, მხოლოდ მუსლიმანი იხდიდა [2: 162, 322, 341]. გამოდის, რომ ვენახის 8 მფლობელი, მათ შორის ქართული სახელების მატარებელი ადამიანებიც – თამაზა გორგიჩას ძე, ზურაბ ესტატეს ძე, ბარამის ძე, ფარსადან ბაბუნის ძე, რესან ხანი, ვესან ხანი, არსა ელ მუნეფ ხანი, ოდა ბაში, მუსლიმანები

¹ არზუჰალი – განცხადება, არზა, თხოვნა, ოსმალური საფინანსო დოკუმენტის გარკვეული კატეგორია [7: 306].

იყვნენ. ამიტომაც არ არიან ისინი ისფენჯი კაცების ნუსხაში. მათ ხელში იყო 150 დონუმი ვენახი. თითოეული ერთ დონუმზე იხდიდა 40 ახჩას, სულ კი – 6000 ახჩას.

იმავე განმარტების ნიხედვით თუ მივუდგებით, მუსლიმანები ყოფილან ხეხილის ბაღების მფლობელები: ქაიხოსრო მანუჩარის ძე, ბანო ბერას ძე, როსტომ გაბრიელის ძე, მანუჩარ ბანუს ძე, ბაღდად ზურაბის ძე, დავით ფარსადანის ძე, ბერო გორგიჩას ძე, ჰაზირ კუსურველის ძე, დავითი, გასპარ გაბრიელის ძე, გაბრიელ რუბენის ძე, ესტატე ბადოს ძე, პეტრე ბასოს ძე, მაჰმუდ აბდალაჰის ძე, გივი რამაზის ძე, გაბრიელ ისთაფანის ძე, დოღმაზ რამაზის ძე, ქემიშ მინასი ნასყიდას ძე, არაქელ მინასის ძე, ამირან სადის ძე, ჩუბინა ნიკოს ძე, ბარამ დოღმაზის ძე, ბაღდასარი, ფარსადან ბეჟანის ძე, ალექსი, ავნია ბარას ძე, არაქელ ბაინდურას ძე, ოთარ დათუნას ძე, გოდერძი ჯურჯი, ნასყიდა მოქერის ძე, ნაზარ ბადას ძე, ფარსადან ზაალის ძე, თუთარა, ზურაბ ესტატეს ძე, გაბრიელ გიორგის ძე, საბა და ნასყიდა, რომლებსაც ეკავათ 60,5 დონუმი ბაღი.

უშრის გადასახადს საბოსტნე მიწაზე იხდიდნენ: როსტევანი, გორგიჩა, ზაალი, ღუსტანი ფერიდუნი, ბერო და როსტომი, რომლებიც ფლობდნენ 3 დონუმს და იხდიდნენ 5200 ახჩას. გამოდის, რომ ისინიც მუსლიმანები იყვნენ.

გორი თავისი ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, უძველესი დროიდან გამოირჩეოდა წისქვილების სიმრავლით. დავთარი საშუალებას გვაძლევს დავაზუსტოთ და დავადგინოთ წისქვილების მფლობელთა რაოდენობა, რამდენი თვლიანი წისქვილის მფლობელნი იყვნენ: „წისქვილი გორგიჩას ხელში ორი თვალი“; „წისქვილი ავთანდილას ხელში ორი თვალი“; „წისქვილი გენება ოჰანის ძის ხელში ორი თვალი“; „წისქვილი გივი რამაზის ძის ხელში, თვალი 2“; „ორი თვალი წისქვილი ამჯერად აბდალაჰ იუზბაშის მფლობელობაშია“; „წისქვილი თვალი 2“; „წისქვილი თუმან მჭვდლის ხელში, თვალი 3“; „ფარსადანის ხელთ არსებული წისქვილის თვალი იყო 2“; „თარჯიმან ფარსადანის ხელთ არსებული წისქვილის თვალი იყო ორი“; „წისქვილი დოღმაზისა ორი თვალი“; „ავთანდილის ხელთ არსებული წისქვილის თვალი 2“; „სულხანის ძის ხელთ არსებული წისქვილის თვალი 3“; „უწინდელი ბაღი ავთანდილის ხელთ არსებული გაუქმებულია. მისი საზღვარია, ერთის მხრივ, მდინარე ხარუფი (?), მეორეს მხრივ, მდინარე ფშანი და ერთის მხრივაც წისქვილი ავაქისა“; „წისქვილი თვალი 4“; „წისქვილი თვალი 26 სრული წლით, გადასახადი 2960“

ასეთია “1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარის” მონაცემები და ზოგიერთი ის სიახლე, რომელიც ქართულმა დოკუმენტებმა არ შემოგვინახა XVIII საუკუნის 20–30–ანი წლების გორის მოსახლეობისა და მათი ქონებრივი მგომარეობის შესახებ.

დამოწმებანი:

1. 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წ. I. ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, გამოკვლევით და ფაქსიმილეებით გამოსაცემად მოამზადეს აკად. ს. ჯიქიამ და პროფ. ნ. შენგელიამ, I-II, თბ., 2009.
2. გაბაშვილი ვ., ქართული ფეოდალური წყობილება XV-XVII საუკუნეებში, თბ., 1958.
3. გორგაძე ნ., ოსმალური გადასახადები და ვალდებულებანი ქსნისა და არაგვის ხეობაში „თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარის“ (1728 წ.) მიხედვით, „ქართული დიპლომატია“, წელიწდეული, №12, თბ., 2005.
4. ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“, თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გ. ფუთურიძემ, ნაკვ., II, გამოკვლევა, კომენტარები, თბ., 1973.
5. მამისთვალიშვილი ე., საქართველოს საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია, II (XVII ს. პირველი ნახევარი - თეიმურაზ I-ის ეპოქა), თბ., 2011, გვ. 587.
6. მასალები საქართველოს სტატისტიკური აღწერილობისა მეთვრამეტე საუკუნეში, გამოცემული ექ. თაყაიშვილის რედაქტორობით, თფ., 1907.
7. სამი ოსმალური წყარო თბილისის ისტორიისათვის (1730-1732 წლები), თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, ტერმინოლოგიური ლექსიკონითა და ფაქსიმილეებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ, თბ., 2008
8. შენგელია ნ., ოსმალური გადასახადები და ვალდებულებანი „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარის“ მიხედვით, თსუ შრომები, №91, თბ., 2000
9. ჯაოშვილი ვ., საქართველოს მოსახლეობა XVIII-XX საუკუნეებში, თბ., 1984

საქართველო და თურქეთის ინიციატივა კავკასიის ქვეყნების კონფერენციის მოწვევის შესახებ (1921 წლის იანვარი)

მალხაზ მაცაბერიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
სრული პროფესორი, პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორი

საქართველო-თურქეთის ურთიერთობის ერთ-ერთი ნაკლებად შესწავლილი პერიოდი 1921 წლის თებერვალ-მარტის ომის წინა ხანებია. სტატიაში განხილულია ქართული პოლიტიკური სპექტრის დამოკიდებულება ამიერკავკასიის ქვეყნების კონფერენციის ჩატარების წინადადებისადმი, რომელიც თურქეთის ხელისუფლებამ შესთავაზა რუსეთის ფედერაციას. ეს საკითხი 1921 წლის იანვრის შუა რიცხვებში ქართულ პრესაში აქტიური განხილვის საგანი გახდა. ამ თემაზე სარედაქციო წერილები გამოაქვეყნეს იმდროინდელი საქართველოს წამყვანი პოლიტიკური ძალების (სოციალ-დემოკრატების, სოციალისტ-ფედერალისტების და ეროვნულ-დემოკრატების) გაზეთებმა - "ერთობამ", „სახალხო საქმემ“ და „საქართველომ“.

1921 წლის იანვარში საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობა უაღრესად რთული იყო. სომხეთ-თურქეთის ომმა (1920 წლის 24 სექტემბერი - 2 დეკემბერი) და სომხეთის გასაბჭოებამ (1920 წლის 2 დეკემბერი) სრულიად ახალი გეოპოლიტიკური სიტუაცია შექმნა სამხრეთ კავკასიაში. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახით კავკასიაში ერთადერთი დამოუკიდებელი სახელმწიფო დარჩა, რომელიც საბჭოთა რუსეთსა და ქემალისტურ თურქეთს შორის იყო მოქცეული და მოკავშირე არ ჰყავდა, რომელიც მას მოსალოდნელი აგრესიის მოგერიებაში დაეხმარებოდა.

რუსეთის ფაქტობრივი ოკუპაციის ქვეშ მყოფი აზერბაიჯანისა და სომხეთის საბჭოთა რესპუბლიკები მოსკოვის წაქეზებით საქართველოს ხელისუფლებას სხვადასხვა პრეტენზიებს უყენებდნენ. მათ არც საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლება ჩამორჩებოდა. მიუხედავად 1920 წლის 7 მაისს რუსეთის ფედერაციასა და საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას შორის გაფორმებული სამშვიდობო ხელშეკრულებისა, საქართველო თავის უსაფრთხოებას უზრუნველყოფილად ვერ ჩათვლიდა.

საქართველოსთვის ამ რთულ პერიოდში მნიშვნელოვანი იყო თურქეთის პოზიცია, თუმცა ეს უკანასკნელი იმ დროისათვის საბჭოთა რუსეთს თავის "ბუნებრივ" მოკავშირედ განიხილავდა "დასავლეთის იმპერიალიზმის წინააღმდეგ" საერთო ბრძოლაში. ეს ცხადია ზრდიდა რუსეთ-თურქეთის შეთანხმების მიღწევას საქართველოს ხარჯზე.

საქართველოს მთავრობამ მუსტაფა ქემალ-ფაშას ხელისუფლებას შესთავაზა საზავო მოლაპარაკებების დაწყება. 1921 წლის იანვრის შუა რიცხვებში ქართულ პრესაში გამოქვეყნდა თურქეთის საგარეო უწყების ხელმძღვანელის ახმედ-მუხტარის 1920 წლის 15 დეკემბრის მიმართვა რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის ჩიჩერინისადმი. ამ წერილიდან ირკვეოდა, რომ თურქეთის ხელისუფლება არ აპირებდა საქართველოსთან სამშვიდობო მოლაპარაკებების დაწყებას მანამდე, სანამ არ ეცოდინებოდა რუსეთის პოზიცია და ამასთან დაკავშირებით მოსკოვისაგან განმარტებებს ჯერ კიდევ 1920 წლის 22 ნოემბრის ნოტიო ითხოვდა. "ჩვენ მეგობრულად მოვითხოვთ გაეცნოთ ჩვენთვის რუსეთის შეხედულება საქართველოს საკითხის შესახებ, მაგრამ დღემდე არავითარი პასუხი არ მიგვიღია. მეორე მხრივ ჩვენ გვესმის, რომ შესაძლებელია ომი დაიწყოს წითელ ჯარებსა და ქართველებს შორის. თუ ეს ცნობა მართალია, მაშინ მოსალოდნელ გაუგებრობათა გამოსარკვევად ჩვენ გვინდა ვიცოდეთ თქვენი მთავრობის განზრახვები", - მიმართავდნენ 1920 წლის 15 დეკემბერს ჩიჩერინს (5).

საქართველოში ამ ნოტასთან დაკავშირებით გაკეთებულ კომენტარებში პირველ რიგში ხაზი გაესვა საბჭოთა რუსეთსა და თურქეთს შორის არსებულ უნდობლობას, რაც ბუნებრივად მიაჩნდათ "იმისთანა სახელმწიფოთა დაკავშირების დროს, რომელნიც ისტორიული მტრები არიან და მომავალშიაც მათი ინტერესები ერთმანეთს ეჯახება" (3).

მიუხედავად ანტანტის წინააღმდეგ გამოცხადებული „საერთო ფრონტისა“, საბჭოთა რუსეთიც და ქემალისტური თურქეთიც მოლაპარაკებებს აწარმოებდნენ ინგლისთან. ორივეს ემინოდა, რომ მეორე მხარე მიაღწევდა შეთანხმებას ანტანტასთან. „ვინ დაასწრებს და ვინ შეუთანხმდება ანტანტას? აი, დღევანდელი საკითხი, რუსეთს ემინიან ქემალისტების დალატისა, ხოლო ქემალს, როგორც სჩანს, ძლიერ აფიქრებს ის მოლაპარაკება, რომელიც ინგლის-რუსეთს შორის არის გამართული“, - ასე აფასებდნენ საქართველოში რუსეთ-თურქეთს შორის არსებულ ურთიერთობებს (3).

შექმნილ რთულ საგარეოპოლიტიკურ ვითარებაში გავრცელდა ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ ქემალისტური თურქეთი საბჭოთა რუსეთს სთავაზობდა ამიერკავკასიის ქვეყნების კონფერენციის ჩატარებას და ამ კონფერენციაზე საქართველო მიწვეული არ იყო. „ქემალ-ფაშას მთავრობის წინადადებით და რუსეთის დასტურით განზრახულია მოწვევა კავკასიის ხალხთა კონფერენციისა. რუსეთს წინასწარად აღუნიშნავს კიდეც, თუ ვინ უნდა იყვნენ მონაწილენი ხსენებულ კონფერენციისა. ესენი იქნებიან: რუსეთი, ოსმალეთი, სომხეთი და აზერბაიჯანი, რომელთა წარმომადგენელნი უნდა შეიკრიბონ მოსკოვსა ან ბაქოში. ადგილის საკითხი საბოლოოდ გადაწყვეტილი არაა“, - აღნიშნავდა ერთ-ერთი ქართული გაზეთი (2).

საქართველოში რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობის დეტალები არ იცოდნენ, მაგრამ თბილისში უმასპინძლეს თურქეთის დელეგაციას, რომელიც რუსეთის ხელისუფლებასთან მოსალაპარაკებლად მიდიოდა. 1920 წლის დეკემბრის შუა რიცხვებში თურქეთის დელეგაცია გამოვიდა ანკარიდან და 1921 წლის 7 იანვარს ყარსში ჩავიდა. აღნიშნული დელეგაცია მოსკოვისაკენ მიმავალ გზაზე 10 დღით თბილისში შეჩერდა და მხოლოდ 29 იანვარს ჩავიდა ბაქოში, საიდანაც დელეგაცია მოსკოვისაკენ 6 თებერვალს გაემგზავრა (8).

რატომ გამოვიდა ქემალისტური თურქეთი ამიერკავკასიის ქვეყნების კონფერენციით მოწვევის წინადადებით? როგორც უკვე ითქვა, თურქეთი დაინტერესებული იყო რუსეთის პოზიციის გარკვევით სამხრეთ კავკასიის საკითხებში. გარდა ამისა, თურქეთის ხელისუფლება ვარაუდობდა, რომ კავკასიის ქვეყნების კონფერენცია საბჭოთა რუსეთის გარკვეულ დისტანცირებას მოახდენდა კავკასიაში არსებული საბჭოთა რესპუბლიკების - აზერბაიჯანისა და სომხეთისაგან. თურქები იმედოვნებდნენ, რომ შეძლებდნენ "ახლო ურთიერთობების" დამყარებას საბჭოთა აზერბაიჯანთან. თუმცა, მოსკოვისკენ მიმავალი თურქეთის დელეგაციის ბაქოში ხანმოკლე ყოფნაც საკმარისი აღმოჩნდა ასეთი იმედების გასაცრუებლად (8).

საბჭოთა რუსეთის მესვეურებს არ უნდოდათ, რომ სომხეთისა და აზერბაიჯანის საბჭოთა რესპუბლიკებს ანგორას ხელისუფლებასთან დამოუკიდებელი მოლაპარაკებები ეწარმოებინათ. ეს იყო ერთ-ერთი მიზეზი იმისა, რის გამოც საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლებამ უარი თქვა კონფერენციის ბაქოში ჩატარებაზე და მოსკოვი არჩია. გარდა ამისა, მოსკოვი თვლიდა, რომ სამხრეთ კავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკებს კონფერენციაში მონაწილეობა უნდა მიეღოთ არა ცალკე დელეგაციების სახით, არამედ რუსეთთან ერთიანი დელეგაციის შემადგენლობაში და საერთო პოზიციით გამოსულიყვნენ. (8)

ამიერკავკასიის ქვეყნების კონფერენციის მოწვევის იდეა იმ დროინდელ ქართველ პოლიტიკურ ანალიტიკოსებს უცნაურად მოეჩვენათ, რადგანაც, რეალურად, სამხრეთ კავკასიაში ერთადერთი დამოუკიდებელი ქვეყანა - საქართველო იყო დარჩენილი. "ვინ არ იცის, რომ დღეს მთელს კავკასიაში არსებობს მხოლოდ და მხოლოდ ერთი პოლიტიკური ერთეული, რომელსაც სახელმწიფოს სახელწოდება შეიძლება მიენიჭოს. ეს არის საქართველოს რესპუბლიკა", - აღნიშნავდა, მაგალითად, გაზეთი "საქართველო" და გაკვირვებას გამოთქვამდა: "ნუ თუ ანგორის მთავრობას გულწრფელად სჯერა, რომ მომავალ კონფერენციაზე ეს ორი "სახელმწიფო" (საბჭოთა აზერბაიჯანი და სომხეთი - მ.მ.) გამოვა თავის საკუთარ აზრით და დამოუკიდებლად შეუდგება დასმულ პრობლემათა გადაჭრას?!“ (4).

ამიერკავკასიის ქვეყნების კონფერენციის მოწვევის იდეამ ყველას გაახსენა ახლო წარსული, როდესაც ასეთი შეხვედრები მართლაც ტარდებოდა სამხრეთ კავკასიის სამი სახელმწიფოს მონაწილეობით. თუმცა ეს შეხვედრები უშედეგო აღმოჩნდა და ვერ გადაჭრა სომხეთ-აზერბაიჯანს შორის არსებული ტერიტორიული დავა. „დღიდან დამოუკიდებელი საქართველოს გაჩენისა მისი მთავრობა იმის ცდაში იყო, რომ მეზობლებს დაახლოვებოდა და მათთან სოლიდარული მუშაობით ამიერკავკასიაში დაემყარებია ხალხთა და სახელმწიფოთა ნორმალური განვითარების პირობები. სამწუხაროდ მან მიზანს ვერ მიაღწია, ვინაიდან არც აზერბაიჯანის მართველი წრეები და მით უფრო არც სომხეთის სვებედის გამგენი არ იყვნენ საამისოდ განწყობილნი, როგორც ერთი, ისე მეორე მეზობელიც თავის იმედებს ამყარებდნენ გარეშე ძალაზე და მეზობლის ხარჯზე ლამობდა საკუთარი ბედნიერების აგებას“, - აღნიშნავდა „ერთობა“ (1).

საქართველოში კავკასიის ქვეყნების კონფერენციის ჩატარების აუცილებელ პირობად მიაჩნდათ ამ ქვეყნების დამოუკიდებლობა, - „ამიერკავკასიის ერებმა თვითონ უნდა გადასწყვიტონ თავისი ბედი, თვითონვე უნდა მოახდინონ შეთანხმება ურთიერთ შორის და გამოარკვიონ, გადასწყვიტონ არსებითი სადაო საკითხები“ (2), რაც შექმნილ ვითარებაში არარეალური იყო. როგორც აღინიშნებოდა, გარეშე ძალა არ იყო დაინტერესებული კავკასიაში მშვიდობის დამყარებით. „პირიქით, აქ გარეშე ძალის გავლენის გამტკიცება ნიშნავს მუდმივ შუღლს, შეხლა-შემოხლას, ინტრიგებს, რაც ყველასათვის ერთნაირად მაზარალებელი და დამღუპველია“ (1).

მომავალ კონფერენციასთან დაკავშირებით აზრი საქართველოს ძირითად პოლიტიკურ პარტიებს შორის გაიყო. სოციალ-დემოკრატების მთავარი ორგანო "ერთობა", მიუხედავად ყველაფრისა, მაინც

საჭიროდ მიიჩნევა, რომ საქართველოს მთავრობას "ენერგიულად უნდა მოეთხოვა" მომავალ კონფერენციაზე საქართველოს დაშვება, რათა იქ საქართველოს წარმომადგენლობას "თავისი ხაზი" დაეცვა. ეს ხაზი მიმართული იყო ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს შორის "სოლიდარობისა და მეგობრული ურთიერთობის დამყარებას ერთი მეორის შინაურ ცხოვრებაში ჩაურევლობისა და ცალკე რესპუბლიკებში დამყარებულ წესწყობილებისადმი პატივისცემის ნიადაგზე" (1).

სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის გაზეთ "სახალხო საქმის" აზრით, რადგანაც სომხეთი და აზერბაიჯანი დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს აღარ წარმოადგენდნენ და საქართველოს მონაწილეობას კონფერენციაში გამორიცხავდნენ, მომავალი კონფერენცია იქნებოდა "უფრო რუსეთ-ოსმალეთის შეთანხმება კავკასიაში გავლენის სფეროს გამოსარკვევად და გასანაწილებლად" (2).

ეროვნულ-დემოკრატიების გაზეთი "საქართველო" ასევე სკეპტიკურად იყო განწყობილი მომავალი კონფერენციისადმი, რადგანაც აზერბაიჯანი და სომხეთი დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს აღარ წარმოადგენდნენ და ეს ქვეყნები მხოლოდ იარაღი იყო გარეშე ძალის ხელში. "ჩვენ ვეთანხმებით "ერთობა"-ს, რომ გარეშე ძალას არ შეუძლიან ამიერკავკასიაში დაამყაროს "მშვიდობიანობა", მაგრამ, საუბედუროდ, ეს გარეშე ძალა, მისი შემოჭრა ამიერკავკასიაში უკვე ფაქტია და მას ხელს უწყობენ სწორედ აზერბაიჯანი და სომხეთი", - ნათქვამია აღნიშნულ გაზეთში გამოქვეყნებულ მოწინავე წერილში (4).

"საქართველოს" ასევე გულუბრყვილობად მიაჩნდა "ერთობაში" გამოთქმული იმედი, რომ კონფერენციაზე საქართველოს წარმომადგენლის გამოსვლა სამშვიდობო გეგმით გავლენას მოახდენდა სომხეთის და აზერბაიჯანელის წარმომადგენელთა პოზიციაზე. "ჩვენ ვფიქრობთ, რომ "ამიერკავკასია" ამ ჟამად ისეთს მდგომარეობაში იმყოფება, რომ წესიერად ვერ მივა მომავალ თათბირზე და რაკი ასეა, ანგორის მთავრობის კეთილი განზრახვაც ცარიელ ოცნებად დარჩება", - ასკვნიდა "საქართველო" (4).

თუმცა, საქართველოს ხელისუფლებაში ვარაუდობდნენ, რომ საქართველოს მიმართ უფრო აგრესიულად კავკასიაში მოქმედი კომუნისტები იყვნენ განწყობილი, ვიდრე მოსკოვში მყოფი საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლება. „ჩვენ იმედი და საბუთიცა გვაქვს ვიფიქროთ, რომ იმ საფრთხეში, რომელიც საქართველოს წინააღმდეგ მზადდებოდა, თვით მოსკოვის მთავრობას არ უდევს წილი, ჩვენი მეზობელი და შინაური კომუნისტების საქმე იყო ეს ამბავი“, - აღნიშნავდა გრიგოლ ლორთქიფანიძე „მიმდინარე მომენტის“ შეფასებისას (6).

მომავალი კონფერენციის თაობაზე საქართველოში სწორად მიაჩნდათ, რომ ეს იქნებოდა რუსეთსა და თურქეთს შორის მოლაპარაკებები კავკასიაში "ინტერესების გამიჯვნასთან" დაკავშირებით. მაგრამ გადაჭარბებით აფასებდნენ თურქეთსა და რუსეთს შორის არსებულ წინააღმდეგობებს და ამასი ხედავდნენ საქართველოს უსაფრთხოების გარკვეულ გარანტიებს. ამის თაობაზე ყველაზე მკაფიოდ გაზეთი "სახალხო საქმე" წერდა და იმედოვნებდა, რომ რუსეთიც და თურქეთიც საქართველოს, როგორც ნეიტრალურ ქვეყანას თავს დაანებებდნენ. "ახალ გარემოებაში საქართველოს დიდი როლის თამაში შეუძლიან და როგორც რუსეთი, ისე ოსმალეთი იძულებულნი იქნებიან სათანადო ანგარიში გაგვიწიონ, როგორც ნეიტრალურ ქვეყანას. ამიტომ ჩვენ ვფიქრობთ, ორთავე სახელმწიფო შეეცდება ჩვენს რესპუბლიკასთან კეთილმეზობლობა დაამყაროს. გამართლდება თუ არა ჩვენი პროგნოზი - ამას სულ ახლო მომავალი გვიჩვენებს", - აღნიშნულია "სახალხო საქმის" მოწინავე წერილში (2).

სამწუხაროდ, აღნიშნული პროგნოზი არ გამართლდა. როდესაც გაზეთი "სახალხო საქმე" ამას წერდა, მოსკოვში უკვე იგეგმებოდა საქართველოზე თავდასხმა, რაც 1921 წლის 11 თებერვალს დაიწყო კიდეც. თურქები ტყუილად არ სთხოვდნენ მოსკოვს - საქართველოსთან დაკავშირებით თქვენს გეგმებში გაგვარკვეითო. რუსეთს რომ საქართველოსთან ომი არ დაეწყო, ამას არც თურქეთი გააკეთებდა, მაგრამ თუკი მოსკოვი საქართველოს დაპყრობას შეუდგებოდა, მაშინ თურქეთიც შეეცდებოდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის რაღაც ნაწილის დასაკუთრებას. 1921 წლის თებერვალ-მარტის ომის დროს მოვლენები სწორედ ამგვარი სცენარით წარიმართა.

საქართველოს ხელისუფლებისა და პოლიტიკური ძალების მიერ ქვეყნის წინაშე არსებული საფრთხეების შეუფასებლობა კიდეც უფრო გააძლიერა 1921 წლის იანვრის ბოლოს ანტანტის ქვეყნების მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის იურიდიულმა აღიარებამ და ამასთან დაკავშირებით რუსეთისა და თურქეთის წარმომადგენელთა მიერ თბილისში გაკეთებულმა განცხადებებმა მეგობრობისა და კეთილმეზობლობის თაობაზე. „საქართველოს იურიდიულად ცნობა უდიდეს მნიშვნელობას იქონიებს საბჭოთა რუსეთის სულიერ განწყობაზე. ეს ცნობა საბჭოთა რუსეთს ართმევს ეჭვიანობის და ნერვიულობის ყოველ საბუთს და ამან არ შეიძლება დიდი ნაყოფი არ გამოიღოს საქართველოს და საბჭოთა სახელმწიფოების ურთიერთობის ნორმალურ კალაპოტში ჩაყენების საქმეში“, - წერდა „ერთობა“ 1921 წლის 11 თებერვალს (7), სწორედ იმ დღეს, როდესაც დაიწყო საქართველოზე საბჭოთა თავდასხმა.

ამიერკავკასიის ქვეყნების კონფერენციის ნაცვლად კი მოსკოვში 1921 წლის თებერვალ-მარტში გაიმართა რუსეთ-თურქეთის მოლაპარაკებები, რაც ორ ქვეყანას შორის 16 მარტს ხელშეკრულების

გაფორმებით დამთავრდა. ამავე პერიოდში კი საქართველოში წითელი არმიის შემოჭრის შედეგად საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა.

ლიტერატურა:

1. ამიერკავკასიის კონფერენცია - "ერთობა", 1921 წ. 12 იანვარი
2. ამიერკავკასიის კონფერენცია - "სახალხო საქმე", 1921 წ. 15 იანვარი
3. რუსეთი და ოსმალეთი - "სახალხო საქმე", 1921 წ. 6 იანვარი
4. შესაძლებელია "ამიერკავკასიის" კონფერენცია? - "საქართველო", - 1921 წ. 13 იანვარი
5. საბჭოთა რუსეთი და ოსმალეთი. საბჭოთა რუსეთის ნარკომინდელს ჩიჩერინს - 1921 წ. 6 იანვარი
6. მიმდინარე მომენტი. გრ.ლორთქიფანიძის მოხსენება რკინიგზელთა ყრილობაზე - „ერთობა“, 1921 წ. 12 იანვარი
7. საქართველოს ცნობა და საბჭოთა რუსეთი - „ერთობა“, 1921 წ. 11 თებერვალი
8. Джамиль Гасанлы: Подготовка к Московской конференции и Армянский вопрос в региональной политике - <http://www.regnum.ru/news/1448967.html>

ტურიზმის განვითარების ტენდენციები თურქეთსა და საქართველოში

ნაილი მელანაშვილი

სუხიშვილის სასწავლო უნივერსიტეტი, აკადემიური დოქტორი

მაკა სოსანიძე

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, ასოცირებული პროფესორი

ტურიზმი თანამედროვე მსოფლიო ეკონომიკის ერთ-ერთი უმსხვილესი, მაღალშემოსავლიანი და ყველაზე დინამიურად განვითარებადი დარგია, რომლის მნიშვნელობა სულ უფრო და უფრო იზრდება. ტურიზმი საკმაოდ მომგებიანი სფეროა და შეუძლია მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინოს ქვეყნის შემოსავლების ზრდაზე, სტიმული მისცეს ტურიზმთან პირდაპირ ან ირიბად დაკავშირებულ სხვა სფეროების განვითარებას, ინვესტიციების ზრდას.

საქართველოს, თავისი ბუნებრივ-კლიმატური პირობებიდან და ისტორიულ-კულტურული ძეგლების სიმრავლიდან გამომდინარე, ძალიან დიდი შანსი აქვს იქცეს ტურისტებისთვის საყვარელ ქვეყნად. საქართველოს საკმაოდ დიდი ტურისტული პოტენციალიც აქვს: 102 კურორტი, 182 საკურორტო ადგილი, 2400 მინერალური სამკურნალო წყლის წყარო, 12000 ისტორიისა და არქიტექტურის ძეგლი, მათგან 4 შეტანილია იუნესკოს მსოფლიო მნიშვნელობის ძეგლთა ნუსხაში, 7 არსებული და პერსპექტიული ეროვნული პარკი.

საქართველოს ტურიზმის ეროვნული სააგენტოს ინფორმაციით, 2011 წელს საქართველოში 2, 820, 185 უცხოელი მოგზაური ჩამოვიდა, რაც 39%-ით მეტია 2010 წლის მონაცემებზე, ანუ ნაკადი 788, 468 უცხოელი მოგზაურით გაიზარდა. ტურისტების ნაწილი მეზობელი ქვეყნებიდან ჩამოვიდა. 2011 წელს საქართველოში ყველაზე მეტი ტურისტი თურქეთიდან (645 259) ჩამოვიდა. ვიზიტორების კუთხით, მეორე ადგილზეა აზერბაიჯანი (643 254), მესამეზე – სომხეთი (627 244), მეოთხეზე – რუსეთი (256 399), მეხუთე პოზიციაზე კი ირანი (57 088) გავიდა. უკრაინელ და ბალტიისპირელ ტურისტებს კი სამთო-სათხილამურო კურორტები მოსწონთ. დასავლეთ-ევროპელი ტურისტები კულტურულ და სათავგადასავლო ტურებზე არიან ორიენტირებულნი. საქართველოში ეხლა იწყება ტურების პოპულარიზაცია, როდესაც თბილისში ჩამოსულ უცხოელ ტურისტს შეუძლია სვანეთის, სიდნაღის თუ საქართველოს სხვა ადგილებში ტურისტული მარშრუტით გასეირნება.

ტუროპერატორების მიერ 2010-2011 წწ-ში ტურისტული მომსახურების ანალიზისას გამოიკვეთა, თუ რომელ ტურზეა ყველაზე დიდი მოთხოვნა და, შესაბამისად, ტუროპერატორების რა პროცენტული რაოდენობა მუშაობს ერთგვაროვან ტურებზე. ზოგადად ქართველი ტუროპერატორები საქართველოში სამოგზაუროდ 14 სხვადასხვა შინაარსის ტურს აწარმოებენ, ე.ი. საქართველოს ტურისტული ბაზარი 14

სამოგზაურო ნიშად შეიძლება დაიყოს. გამოიკვეთა, რომ მოთხოვნები უმთავრესად კულტურულ ტურიზმზე მოდის და ფირმების 100% ძირითადად ამ სეგმენტზე მუშაობს.

შესაძლებელია დავაკვირდეთ თუ როგორ ვითარდებოდა ტურიზმი საქართველოს უახლოეს სამეზობლოში, თურქეთში, რომელიც დღეს ტურიზმის განვითარების ტემპებით მსოფლიო ლიდერია, თუმცა ამ სფეროზე ეკონომიკის მხოლოდ 5% მოდის. ხაზგასმით უნდა აღვნიშნოთ, რომ თურქეთში ჯერ წარმოება განვითარდა და მხოლოდ ამის შემდეგ ტურიზმი. თურქეთში ადგილობრივად იწარმოება ინფრასტრუქტურისთვის საჭირო მასალები, რომ არაფერი ვთქვათ საკვებზე. ამიტომ ტურისტული ინფრასტრუქტურის შექმნა მინიმუმ სამჯერ იაფი ჯდება. ამასთან ერთად ტურიზმის განვითარებას მდიდარმა კულტურულმა და ისტორიულმა მემკვიდრეობამაც შეუწყო ხელი. თუმცა, თავის დროზე ამ ქვეყანას, ტურიზმის განვითარების მხრივ, ძალიან ბევრი პრობლემა ჰქონდა. 1985 წელს გამოიცა დეკრეტი ტურიზმის განვითარების შესახებ. შეიქმნა ტურიზმის სამინისტრო, რომელიც საკმაოდ დიდი უფლებებით აღიჭურვა. მათ შორის მას მიენიჭა მიწის განკარგვის უფლება ტურისტულ და საკურორტო ცენტრებში – ისეთ პერსპექტიულ ადგილებში, სადაც ტურიზმის განვითარების დიდი შანსი არსებობდა. ეს ძირითადად ხმელთაშუაზღვის სანაპიროს, კერძოდ კი ანტალიის რეგიონს ეხებოდა.

სახელმწიფომ თავად იკისრა ზოგადი ინფრასტრუქტურის შექმნა – გზები, კომუნიკაციები, წყალი, დენი, კანალიზაცია. ყოველივე ამის შემდეგ ტურისტული ინფრასტრუქტურის შექმნა კერძო ინვესტიციებით დაიწყო. ამ შემთხვევაშიც იყო რამდენიმე ხელშემწყობი ფაქტორი, რომელიც ინვესტორებს იზიდავდა: ტურიზმის სამინისტრო მიწებს სიმბოლურ ფასად ყიდდა; საგადასახადო კოდექსში შეიტანეს ცვლილებები; მშენებლობა განთავისუფლდა დღგ-ისგან, რამაც მშენებლობა 20%-ით გააიაფა. საბაჟო გადასახადისაგან განთავისუფლდა სასტუმრო მოწყობილობების შემოტანა (ჭურჭელი, თეთრეული და სხვა); ობიექტები ექსპლუატაციაში შესვლისთანავე არ იხდიდნენ მოგების გადასახადს. დაწესებული იყო დრო, რომლის განმავლობაშიც ის თანდათან იზრდებოდა, ანუ 100% აღწევდა მხოლოდ მაშინ, როცა ესა თუ ის ობიექტი მყარი განვითარების დონეს მიაღწევდა, ხოლო თუ მოგებული ფულის რეინვესტიცია ხდებოდა, ის არ იბეგრებოდა. პარალელურად, თურქეთში დაიწყო ტურიზმის სასწავლო ცენტრების შექმნა, რომლებიც ძირითადად დაბალი და საშუალო რანგის სპეციალისტების მომზადებაზე იყო ორიენტირებული.

თურქეთში ტურიზმი დამყარებულია ძირითადად ისტორიულ ადგილებზე, ზღვისპირა კურორტებზე ეგეოსისა და ხმელთაშუა ზღვების სანაპიროებზე. 2010 წელს თურქეთს 28.6 მილიონზე მეტი ტურისტი ჰყავდა. თურქეთის კურორტების უმრავლესობა სამხრეთ-დასავლეთ და სამხრეთ სანაპიროებზეა, ტურისტები ძირითადად ჩამოდიან გაერთიანებული სამეფოდან, გერმანიიდან, ისრაელიდან, უკრაინიდან, რუსეთიდან და იაპონიიდან, მაგრამ არც არაბეთის ქვეყნებიდან, ირანიდან, ჩრდილოეთ ამერიკიდან, საფრანგეთიდან და სკანდინავიის ქვეყნებიდან არიან ნაკლები. 2010 წელს წლიური შემოსავალი იყო 17.5 მილიარდი დოლარი, რამაც ტოპათელში მოახვედრა თურქეთი, როგორც მსოფლიოს ერთ-ერთი ყველაზე მაღალი წლიური შემოსავლის მქონე ქვეყანა. ბოლო წლების განმავლობაში თურქეთში ტურისტების რაოდენობა 300 000-დან 28 მილიონამდე გაიზარდა და ეს ციფრი კიდევ მატულობს.

თურქეთში მომსახურების მრავალფეროვნებამ, მაღალმა ხარისხმა და შედარებით დაბალმა ფასებმა განაპირობა ბოლო წლების ტურისტული ბუმი და სულ უფრო მზარდი რაოდენობა ტურისტებისა, რომლებიც პოსტ-საბჭოთა ქვეყნებიდან (მათ შორის საქართველოდანაც) არიან და მათი სახით მრავალი ტურისტი მოიპოვა თურქეთმა, ვინაიდან შესთავაზა ის, რისი შეთავაზებაც საქართველომ ვერ შეძლო.

აქედან გამომდინარე უდავოა ტურიზმის განვითარებისათვის სახელმწიფომ, პირველ რიგში, უნდა უზრუნველყოს ქვეყანაში სტაბილური პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა, შექმნას მიმზიდველი საინვესტიციო გარემო.

დღეს ჩვენი სახელმწიფო აქტიურად არის ჩართული ინფრასტრუქტურის განვითარების საქმეში (გზები, ენერჯისისტემა, წყალმომარაგება), რაც აუცილებელი წინაპირობაა ტურიზმის განვითარებისათვის. გარდა ამისა სახელმწიფოს შეუძლია ფინანსური ზემოქმედების მოხდენა, კერძოდ სახელმწიფო ბიუჯეტიდან საბანკო სექტორის საშუალებით დაბალპროცენტიანი, გრძელვადიანი ბიზნეს სესხების გაცემის გააქტიურება მიზნობრივი ბიზნეს პროექტებისთვის, საგადასახადო შეღავათების დაწესება ტურიზმის სფეროში მოღვაწე ბიზნესის საწყის ეტაპზე. გარანტიები უცხოური ინვესტიციების ან სესხების მოზიდვის შემთხვევაში, სტაბილური და მიმზიდველი საინვესტიციო გარემო.

ქართულ ტურიზმზე საუბრისას ყველაზე პრობლემური საკითხი, როგორც აღვნიშნეთ, ფასებია, რომლებიც ადგილობრივი დამსვენებლებისთვის საკმაოდ მაღალია. ისევ თურქეთის მაგალითი ავიღოთ – დასვენების როგორი პირობები აქვს იქ ადგილობრივ მოსახლეობას? საინტერესოა, რომ თურქეთის მოქალაქეებს უფასო დასვენების შესაძლებლობას ქვეყანაში არსებული დაზღვევისა და შრომითი უფლებების დაცვის სისტემა აძლევს. საქართველოს კურორტებზე დასვენება ბევრად ძვირია, ვიდრე

გაცილებით მაღალი ტურისტული მომსახურების მიღება. მაგალითად თურქეთის ან ესპანეთის ხმელთაშუაზღვის სანაპიროებზე. ამიტომაცაა, რომ მცირედი შესაძლებლობის გაჩენის შემთხვევაშიც კი, ტურისტი დასვენებას საზღვარგარეთის კურორტებზე ამჯობინებს.

ტურისტული ბიზნესი თურქეთში გრძელვადიან დაგეგმვაში ვითარდება და არა ისე, როგორც საქართველოში, სადაც მოგების მიღებას ორიოდ წელიწადში ელიან. საქართველოში ტურიზმის განვითარების ორიენტირად ხშირად მეზობელი თურქეთის გამოცდილებას ასახელებენ. გასულ საუკუნეში საკმაოდ ჩამორჩენილი ქვეყანა – თურქეთი დღეს რამდენიმე მიმართულებით მნიშვნელოვნად არის წინ წასული. თურქეთის ერთ-ერთი მიმართულება, რომელიც განვითარების თვალსაჩინო მაგალითს წარმოადგენს – ტურიზმია.

საქართველო ცდილობს კონკურენცია გაუწიოს ცნობილ ტურისტულ ქვეყნებს და ამ გზით ქვეყანაში მნიშვნელოვანი თანხების შემოსვლასაც გეგმავს. საქართველოს მართლაც აქვს როგორც ზაფხულის, ასევე ზამთრის კურორტების განვითარების ბუნებრივი რესურსი. ზაფხულის მიწურულს დამსვენებელს შეუძლია ზღვისპირა ანაკლიადან რამდენიმე საათში მესტიის მთებში თხილამურებზე ისრიალოს. თუმცა, ეს შეეხება ბუნებრივ რესურსებს. აი, როცა საქმე ადამიანურ რესურსებზე მიდგება, აქ საქართველოს ჯერ ნამდვილად არა აქვს საქმე საამაყოდ და ძალიან გაუჭირდება ტურისტების გადაბირება სხვა ქვეყნებიდან.

აღსანიშნავია ერთი მნიშვნელოვანი გარემოება: მსოფლიო ფინანსურმა კრიზისმა, რომელიც ჯერ-ჯერობით ისევ არსებობს და ექსპერტები მის განმეორებით ტალღასაც კი პროგნოზირებენ, საკმაოდ მძიმე მდგომარეობაში ჩააყენა თურქეთის ეკონომიკა და ფინანსური სექტორი. თურქეთიდან კაპიტალის გადინებამ გასული წლის სექტემბრის შემდეგ 9,7 მლრდ. აშშ დოლარი შეადგინა, ხოლო მრეწველობის მაჩვენებელი ქვეყნის ისტორიაში ყველაზე მკვეთრად - 21,3%-ით დაეცა.

ამ ფაქტორების მიუხედავად, თურქი ინვესტორების მხრიდან საქართველოს ეკონომიკისადმი ინტერესი იზრდება. ტურიზმი, სოფლის მეურნეობა, გემთმშენებლობა, ტექსტილის წარმოება - ეს მცირე ჩამონათვალია იმ მიმართულებებისა, რომელთა განვითარებითაც თურქი ბიზნესმენები საქართველოში დაინტერესდნენ. თბილისში წარმომადგენლობის გახსნას გეგმავს თურქეთის ერთ-ერთი უმსხვილესი კომპანია "ათა ჰოლდინგი", რომლის ბალანსზეა თურქეთში მსხვილი ტურისტული კომპლექსების აშენება და მართვა. საქართველოში ინვესტიციების განხორციელებას გეგმავს, ასევე, თურქეთ-საქართველოს კულტურისა და განათლების ფონდის ერთ-ერთი ხელმძღვანელიც, რომელიც თურქეთის უმდიდრეს ადამიანთა შორისაა დასახელებული და კომპანია "აჯარ ჰოლდინგს" აკონტროლებს. სწორედ ის დაინტერესდა საქართველოს ტურისტული პროექტებით.

2000 წელს თურქეთი ტურიზმის სფეროში მსოფლიოში მე-20 ადგილზე იყო, 2003 წელს მე-17-ზე, მაგრამ 2009 წელს, ე.ი. გლობალური ეკონომიკური კრიზისის პერიოდში თურქეთმა მე-7 ადგილზე გადაინაცვლა და ინარჩუნებს ამ ადგილს. 2023 წლისათვის, ე.ი. თურქეთის რესპუბლიკის შექმნის მე-100 წლისთავზე, თურქეთი მსოფლიო ტურიზმში მე-5 ადგილზე გასვლას გეგმავს.

დასასრულს გვინდა აღვნიშნოთ, რომ დროა საქართველომ გაითვალისწინოს ის გარემოებები და მიზეზები, რამაც რამდენიმე ათწლეულის წინ საკმაოდ ჩამორჩენილი თურქეთის მნიშვნელოვანი განვითარება განაპირობა.

ლიტერატურა:

1. მ. მეტრეველი, „ტურიზმის ეკონომიკა და პოლიტიკა“, თბ., 2011.
2. ნ. ღვედამვილი, „მენეჯმენტი სოციალურ-კულტურული სერვისისა და ტურიზმის სფეროში“, 2010.
3. [www. Tourizm.gov.ge](http://www.Tourizm.gov.ge)
4. www.elkana.org.ge
5. garemo.ltdc.ge

ქართულ-თურქული კულტურულ-საგანმანათლებლო ურთიერთობათა ისტორიიდან

ალექსანდრე მღებრიშვილი

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, სრული პროფესორი

საქართველო-თურქეთის ურთიერთობათა სათავე საუკუნეების წიაღშია საძიებელი. სადღეისოდ ვფიქრობთ წინა პლანზე წამოვწიოთ ქართულ-თურქულ კულტურულ და საგანმანათლებლო ურთიერთობათა ზოგიერთი მომენტი. ამ მიმართულებით ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პერიოდი XX საუკუნის დამდეგი გახლავთ, როდესაც საბჭოთა კავშირის მიერ საქართველოს ოკუპაციისა და იძულებითი გასაბჭოების შემდგომ ქართულ-თურქულმა ურთიერთობებმა ახალ საფეხურზე გადაინაცვლეს.

XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისის თურქეთში ქართველთა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ საგულისხმო ცნობებს გვაწვდის წარმოშობით იტალიელი მეცნიერი ევგენი დალეჯიო დ'ალესიო.

იგი დაიბადა კონსტანტინეპოლში 1888 წლის ოქტომბერში. იქვე მიიღო განათლება. დაინტერესებული იყო ისტორიით, არქეოლოგიით, აქტიურად თანამშრომლობდა ადგილობრივ გაზეთში "La Turquie". იკვლევდა ბიზანტიის, კონსტანტინეპოლის ისტორიას, არქეოლოგიას. იგი გახლდათ საქართველოს ისტორიისა და არქეოლოგიის ეროვნული საზოგადოების წევრი, ფლობდა ბერძნულ, იტალიურ, ინგლისურ, ფრანგულ და თურქულ ენებს.

„როდესაც 1918 წელს საქართველოს დიპლომატიური მისია ჩამოვიდა კონსტანტინეპოლში, მაშინ გასცნობია ექიმ ვახტანგ ღამბაშიძეს, რომლის საშუალებით იმავე მისიაში მდივნად შესულა. დღესაც ჩვენ საკონსულოში იმავე თანამდებობას ასრულებს. მიიღო საქართველოს მთავრობის ქვეშევრდომობა, იმგზავრა საქართველოში, ისწავლა ქართული ენა, გაეცნო ქართველ საზოგადოებას და ქართველი ერის კულტურას და ცხოვრებას.

ცხოვრების ამ ახალმა მიმდინარეობამ მისცა ევგენი დალეჯიო დ'ალესიოს ღრმა პატივისცემა ქართველი ერისადმი და საქები წადილი ქართველი ერის წარსული ცხოვრების გაცნობა-შესწავლისა; მაგრამ ამისათვის, აქ კონსტანტინეპოლში, ყველა საშუალებას მოკლებული იყო. ხოლო, რადგან შესაძლებელი იყო ყურადღება მიეხერო ძველადგან აქ მყოფ ქართველების ისტორიისადმი, დაუყოვნებლივ შეუდგა ამაზე ცნობების მოძებნა-შეკრებას. როგორც მცოდნე აქაურობისა, მისთვის უფრო ადვილი იყო მიემართა იმ საისტორიო წყაროებისათვის, რომელთაც სხვა უცხო ადვილად ვერ მიაგნებდა“.¹

იმ ქართველებს, რომლებიც თურქეთის ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ, საქართველოს იძულებით გასაბჭოების შემდეგ ახალი ნაკადები ემატებოდნენ. მხედველობაში გვყავს ის ადამიანები, რომლებიც არ ან ვერ იღებდნენ საბჭოთა სივრცეს.

საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის გამოცხადებისას თურქეთის რესპუბლიკას გააჩნდა საკუთარი სტრატეგიული ინტერესი ჩვენი ქვეყნის მიმართ. სხვა ევროპული ქვეყნების მსგავსად გახშირდა თურქეთის დელეგაციების ვიზიტებიც სხვადასხვა პოლიტიკურ საკითხებზე მოლაპარაკებათა საწარმოებლად და შეთანხმებების მისაღწევად.

თურქული მხარე აშკარად თუ შეფარვით ცდილობდა გაემყდუნებინა საკუთარი სიმპათია ქართველი ხალხის დამოუკიდებლობისადმი სწრაფვისა და ქვეყნის სუვერენიტეტის აღდგენის ყოველგვარი მცდელობებისადმი.

ნათქვამის საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიხმოთ 1918 წლის ერთ-ერთი მოლაპარაკების მაგიდა ბათუმში, სადაც „ხალილ-ბეიმ წარმოსთქვა (ოსმალურად) მისასალმებელი სიტყვა, რომელშიაც მოიხსენია „მშვენიერი ვარსკვლავი თავისუფლებისა“ ამოსული კავკასიაზე, სურვილი ოსმალეთისა დაამყაროს კეთილი, მეზობლური განწყობილება“.²

დასახელებული ავტორი ანალოგიურ განწყობილებას გადმოსცემს ქართული დელეგაციის თურქეთში სტუმრობის შესახებაც: „სადარბაზოდ ვიყავით მაჰმუდ-ფაშასთან, ეგრეთ წოდებულ ჩურუქსულში; იგი ქართველი გვარისშვილია - თავდგირიძე. თოფხანის მოედნის ზევით მდებარე ერთ-

¹ შალვა ვარდიძე, სტამბოლი, V, 1921 (იხ. ე. დალეჯიო დ'ალესიოს წიგნი: „ქართველები კონსტანტინეპოლში“ წინასიტყვაობა, სტამბოლი, 1921, გვ. III-IV)

² ზ. ავალიშვილი, საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში (შალვა ელიაშვილის წინასიტყვაობით), პარიზი, 1924, გვ. 38

ერთ აღმართზე, ნახევრად ევროპულად მოწყობილ სახლში ჩვენ მიგვიღეს მეტად ალერსიანად. ფაშა წინათაც ყოფილა მინისტრად; ეხლა უნდა შესულიყო თევფიკ-ფაშის მთავრობაში, თუ კი იგი შესდგებოდა; მისი სიტყვით, იგი საქართველოსთვის მზადაა ყოველივე მოიმოქმედოს, რაც არ ეწინააღმდეგება ოსმალეთის ინტერესებს. ოსმალეთისგან ეხლა მოსალოდნელია უფრო თავდაჭერილი და ზომიერი პოლიტიკის წარმოება. თვითონ არა ერთხელ არწმუნებდა, ვისიც ჯერ არს, ბათომთან და საქართველოსთან კავშირის შენარჩუნების საჭიროებას; დაგვირდა, ახალ ვეზირს მოელაპარაკებოდა, რომ სასურველია ეხლავე, დაუყოვნებლივ გადაწყვეტილი იქნეს ოსმალეთ-საქართველოს შორის არსებული სადაო კითხვები“.¹

როგორც ზემოთ ვამბობდით, თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ქართველთა ისტორიის, ზნე-ჩვეულებების, განათლების და სხვა საკითხთა კვლევაში გარკვეული წვლილი შეიტანა ე. დალეჯიო დალესიომ. ვერ ვიტყვით, რომ წარმოდგენილი მასალები ამომწურავად იძლევიან აღნიშნული საკითხების შესწავლის შესაძლებლობას, თუმცა უნდა ითქვას, რომ უცხოელი ავტორის მიერ თურქეთის მკვიდრ ქართველთა ისტორიით, განათლებით, არქეოლოგიით და სხვა მსგავსი საკითხებით დაინტერესება თავისთავად კეთილშობილური ჩანაფიქრი გახლავთ.

ე. დალეჯიო დალესიოს შრომა „ქართველები კონსტანტინეპოლში“ გამოქვეყნდა სტამბულში 1921 წელს. ნაშრომში ყურადღება მახვილდება ისეთ პრობლემურ და მნიშვნელოვან საკითხებზე, როგორებიცაა: ქართველების ახალშენი კონსტანტინეპოლში, ქართველების სასაფლაო და ქართული წარწერები, ქართველების უძველესი სავანე, ფერი-კვეის ქართული სავანე, კონსტანტინეპოლი და ვაჭრობა საქართველოსთან და სხვ.

„ქართველები ყველგან, მთელს ოსმალეთში, კარგად არიან მოწყობილნი. ეს იმით აიხსნება, რომ ოსმალეთში თავისუფალი სამოსახლო ადგილები ბევრი იყო. ისედაც რასიული გამჭირაობა და კულტურა მეტი აქვთ მათ, ვიდრე ანატოლიის მცხოვრებ თათრებს“.²

დასახელებული ავტორის მიხედვით თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა უმრავლესობას შენახული აქვთ მშობლიური ენა. ყველა ოჯახში სასაუბრო ენა ქართულია. მრავლად არიან ქართული წერა-კითხვის მცოდნენიც. ქართული წიგნის კითხვის მსურველნიც. მათი აბსოლუტური უმრავლესობა ამყოფს საკუთარი ქართული წარმომავლობით, პატივს სცემენ და საჭიროების შემთხვევაში დახმარების ხელს უწყვიან ერთმანეთს.

აქვე დასახელებული შრომიდან, მოვიტანთ ამონარიდს, რომელიც თურქეთში მყოფ ქართველ სტუდენტებს ეხება.

„უმრავლესობა ამ სტუდენტებისა სწავლობს ფათიხის მეჩეთში. ფათიხი არის სახელწოდება მუჰამედ II-ისა... ამის სახსოვრად, ესევე სახელი აქვს სტამბოლის ერთ უდიდეს მეჩეთს, რომელსაც აქვს დიდი ეზო, სადაც მოთავსებულია საღვთისმეტყველო სასწავლებელი...“

აქ ყველა მოსული ქართველი პატივისცემითაა მიღებული. უსათუოდ დაგატარებენ მეჩეთს და შემდეგ ჩაიზედ დაგპატიჟებენ იქვე ყავახანაში. მათ დახვედრას მარადის ქართველური სტუმართმოყვარეობის ხასიათი აქვს.

ამ სტუდენტებში ძველად არავითარი მოძრაობა არ ყოფილა. ზოგიერთნი 1902-1906 წლებში დაუახლოვდნენ ცნობილ პატრ ანდრია წინამძღვრიშვილს, რომელმაც ფრთხილად დაუწყო მათ ლაპარაკი ეროვნულ საკითხების შესახებ.

ოსმალეთში კონსტიტუცია რომ დამყარდა, ასე თუ ისე მათაც ცოტაოდენი თავისუფლება მიეცათ. 1910 წლის დამლევადან 1914 წლამდის უკვე მათში თამამად შეიძლებოდა არა მარტო სჯა-ბაასი ეროვნულ საკითხებზე, არამედ თვით კრიტიკაც, მათი ვინც ასე თუ ისე უნაღვლელობას იჩენდნენ. დაიწყეს სიარული პ. შალვა ვარდიძესთან, რომელმაც ფართო ხასიათი მისცა მათ საკითხს. ასწავლიდა ქართულ ენას და საქართველოს ისტორიას; ურიგებდა წიგნებს მათ, რომელთაც იცოდნენ ქართული კითხვა.

მალე საჭირო შეიქმნა ქართული კლუბის დაარსება. ამისთვის 1911 წელს გაზეთების საშუალებით მოწვეულ იქნენ შალვა ვარდიძის ბინაზე, პაპას-კვეპრის სასწავლებელში, ყველა ქართველები, განურჩევლად რწმენისა და ხარისხისა. გაიმართა კრებები, რომლებზეც 150 ქართველი ყოველთვის ესწრებოდა. ამათ რიცხვში ფაშები, ღენერლები, ოფიცრები, ვეჟილები, ექიმები, რამდენიმე ვაჭარი, მოხელეები და სტუდენტები იყვნენ. ქართული სიტყვებით და სიმღერებით იხსნებოდა ყოველივე კრება და იმ სახითვე მთავრდებოდა. შეიმუშავეს წესდება, რომელიც ოსმალეთის მთავრობამ უცვლელად დაამტკიცა.

¹ ზ. ავალიშვილის დასახ. შრ. გვ. 113

² ევგენი დალეჯიო დალესიო, ქართველები კონსტანტინეპოლში (ფრანგულიდან თარგმანი შალვა ვარდიძისა), სტამბოლი, 1921, გვ. 6

მუსულმან ქართველებში ქართული ცხოვრება დატრიალდა¹

დასახელებულ ნაშრომში განსაკუთრებულადაა წარმოჩენილი კონსტანტინეპოლის (იგივე სტამბული) ქართული სავანე, მისი დამაარსებელი და მოამაგე მამა პეტრე ხარისჭირაშვილი. ავტორის მიერ პატივისცემით და მოკრძალებით არიან წინა პლანზე წამოწეული ქართველი მოღვაწენი: ივანე გვარამაზე, პიო ბალიძე, მიხეილ თამარაშვილი.

პეტრე ხარისჭირაშვილის დაუღალავი შრომის შედეგად სტამბულის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიაში წირვა-ლოცვა ქართულ ენაზე დაწესდა, დაარსდა სტამბა, სასწავლებელი. სხვადასხვა დროს სწორედ ამ სასწავლებლის აღზრდილთა შორის გვევლინებიან ისეთი რაგის ქართველი მეცნიერები, როგორებიც გახლდნენ მიხეილ თამარაშვილი და მიქელ თარხნიშვილი.

სტამბულის ქართული სავანის ისტორიაში გამორჩეული ადგილი დაიმკვიდრა შალვა ვარდიძემ, რომელიც ბეირუთში გამგზავრებამდე ეწეოდა უაღრესად ნაყოფიერ სასულიერო და სამეცნიერო მოღვაწეობას.

ზემოთ ვახსენეთ, რომ ქართველთა სავანეში სასწავლებლის გარდა მღვდელ ხარისჭირაშვილის სახელს უკავშირდება სტამბის („საბეჭდავი კათოლიკე ქართველთა სავანისა“) დაარსებაც. სწორედ ამ სტამბაში იბეჭდებოდა: „საქრისტიანო მოძღვრება“ (1877), „პატარა საქრისტიანო მოძღვრება“ (1880), „მოკლე ფრანციული გრამატიკა“ (1881), პ. სურგულაძე „საქართველო, როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო“ (1918), რ. ჟანინი „ქართველები იერუსალიმში“ (1930) და მრავალი სხვა.

სამწუხაროდ, მე-20 საუკუნის ოციანი წლების დამდეგს, საქართველოში განვითარებულმა ტრაგიკულმა მოვლენებმა კვლავ არაერთი სახელოვანი მამულიშვილი აიძულა დაეტოვებინა სამშობლო.

1921 წლის 19 მარტს საქართველოს მთავრობა, რომელმაც ძალაუფლება ხალხის ნებასურვილით მიიღო, იძულებული გახდა თავისი ქვეყანა დაეტოვებინა. ეს იძულება გამოიწვია რუსეთის ჯარების მიერ საქართველოს ოკუპაციამ.

მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა რუსეთმა 1920 წლის 7 მაისს ხელი მოაწერა საქართველოსთან სამშვიდობო ხელშეკრულებას, გადაწყვიტა საქართველოს დაპყრობა სამხედრო ძალით.²

გადაწყვიტა და სისრულეში მოიყვანა კიდეც. 1921 წლის 24 თებერვალს ქართულმა ჯარებმა უკან დახევა დაიწყეს. საქართველოს პრეზიდენტმა ნ. ჟორდანიამ და მთავრობის წევრებმა თბილისი უკანასკნელი მატარებლით დატოვეს, ხოლო იმავე წლის 17 მარტს გადაწყდა ბათუმში დაბინავებული მთავრობის ემიგრაციაში წასვლა.

1921 წლის 17 მარტს სხვათა გვერდით „იტალიური გემი ნ. ჟორდანიას სტამბოლისაკენ მიაქანებდა. სტამბოლში ნ. ჟორდანია ინახულეს საფრანგეთის და იტალიის ელჩებმა და ორივემ თავიანთი მთავრობის სახელით მას სამშობლოში მიპატიჟება გადასცეს.³

საქართველოსა და თურქეთის მხარეები ყოველთვის დაინტერესებული იყვნენ ერთმანეთის ისტორიით, ენით, ლიტერატურით. ბუნებრივია, ეს დაინტერესება დღემდე არსებობს. არაერთი მონოგრაფია, გამოკვლევა თუ დისერტაცია მიემდგვნა აღნიშნული საკითხების სიღრმისეულ შესწავლას.

ჯერ კიდევ გასული საუკუნის ორმოციანი წლებიდან ნიაზ აჰმეთ ბანოღლუს, ხოლო მოგვიანებით, უკვე სამოციანი წლებიდან, აჰმეთ ოზგენ მელაშვილის, იბრაჰიმ გორაძის, ჰაირი ჰაიროღლუს და სხვათა აქტიური დაინტერესებების შედეგად შესაძლებელი გახდა შოთა რუსთაველის, ალექსანდრე ყაზბეგის, ნოდარ დუმბაძის და სხვა ცნობილ ქართველ მწერალთა შემოქმედების თურქი მეზობლებისათვის გაცნობა.

1968 წელს სტამბოლში გამოიცა წიგნი „საქართველო“,⁴ ქართულ-თურქული კულტურული ურთიერთობების წარმოჩენა-პოპულარიზაციის მიზნით პერიოდულად გამოდის ჟურნალი „ჩვენებურები“.

რაც შეეხება საქართველოს მხრიდან ქართულ-თურქულ ლიტერატურულ-კულტურული და ისტორიული ურთიერთობების კვლევას, იგი აქტიურ ფაზაში გადავიდა „მას შემდეგ, რაც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტსა და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში შეიქმნა თურქოლოგიის კათედრა. ქართველი თურქოლოგები იკვლევდნენ როგორც თურქულ ენას, ასევე ლიტერატურას. მათ შეისწავლეს თურქული გრამატიკის წესები, ქართულ-თურქული ენობრივი ურთიერთობები, ქართულში შემოსული თურქული სიტყვები, თურქულ ენაში და

¹ ე. დალეჯიო დ' ალესიოს დასახ. შრ. გვ. 9-10;

² აღნიშნული განცხადება განკუთვნილი იყო უცხოეთის ქვეყნების მთავრობებისათვის (პარიზი, 1921 წ. აპრილი, ფრანგულ ენაზე); დაწვრილებით იხ. ლ. თომიძე, ინტერვენციაც, ოკუპაციაც, ძალდატანებითი გასაბჭოებაც, ფაქტობრივი ანექსიაც, თბ., 1991, გვ. 108;

³ ნიუ ჟორდანია, რჩეული ნაწერები (გ. შარაძის რედ.), თბილისი 1990, გვ. xxvi;

⁴ აჰმედ მელაშვილი, საქართველო, სტამბოლი, 1968 (თურქ.)

დიალექტებში შესული ქართული სიტყვები, საქართველოში მცხოვრები თურქულენოვანი მოსახლეობის მეტყველების თავისებურებანი, თურქეთში მცხოვრები ქართველების სასაუბრო ენა, თურქული საარქივო მასალები ენობრივი თვალსაზრისით, ორჰუნის წარწერების ენა, ქართულ-თურქული ენობრივი ურთიერთობები, ქართული და თურქული ენის ტოპოლოგიური პარალელები, ქართული და თურქული ფრაზეოლოგიზმების ტიპოლოგია, ქართულში შემოსული თურქული სიტყვები.

ქართველმა თურქოლოგებმა თბილისის სახელმწიფო არქივში დაცული ოსმალური დოკუმენტები შეისწავლეს ენობრივი თვალსაზრისით და გამოსცეს საინტერესო მონოგრაფიები... შეიქმნა ქართულ-თურქული და თურქულ-ქართული ლექსიკონები, სასაუბროები და ა.შ.¹

ქართველ მკითხველ საზოგადოებას შესაძლებლობა მიეცა მშობლიურ ენაზე გასცნობოდა ისეთ თურქ ავტორებს, როგორებიც არიან: აზიზ ნესინი, ომერ სეიფეთინი, ჰალდუნ თანერი, ისა ნეჯათი, იაქუფ ქადრი ქარაოსმანოღლუ, აჰმეთ ჰაშიმი, ოქთაი რიფათი, ორჰან ფამუქი და სხვ.

ამრიგად, ქართულ-თურქული კულტურულ-საგანმანათლებლო ურთიერთობები ყოველთვის წარმოადგენდნენ საგანგებო ინტერესების სფეროს ქართველი და თურქი მეცნიერებისათვის. წლების განმავლობაში ამ ურთიერთობებს აღრმავებდა არაერთი ქართველი მოღვაწე, სტუდენტი და თურქეთის მკვიდრი ქართველობა. ოდნავ მოგვიანებით კი მათ კრებულს ახალი ნაკადი შეუერთდა. რუსეთის მიერ საქართველოს იძულებითმა გასაბჭოებამ და სრულმა ანექსიამ კვლავ არაერთი სახელოვანი მამულიშვილი აიძულა დაეტოვებინა სამშობლო.

გასული საუკუნის მეორე ნახევრიდან გაზრდილმა დაინტერესებამ თურქეთის ისტორიის, თურქული ენისა და ლიტერატურისადმი და შესაბამისად თურქი მწერლების მიერ აქტიურად გაშლილმა მთარგმნელობითმა საქმიანობამ განსაკუთრებული როლი შეასრულა ქართულ-თურქულ კულტურულ ურთიერთობათა გაღრმავებაში.

დღეის მდგომარეობით თურქეთი ერთ-ერთი უმსხვილესი ინვესტორია საქართველოში. დღევანდელი ქართულ-თურქული ურთიერთობები შესაძლებელია განხილულ იქნას, როგორც ნიმუში ორი ქვეყნის კულტურული და საქმიანი ურთიერთობებისა. საქართველოსა და თურქეთს ერთმანეთთან მყარი მეგობრული და სტრატეგიული პარტნიორული ურთიერთობები აკავშირებთ. არსებული ვითარებიდან გამომდინარე ორივე ქვეყანა გამოთქვამს მზადყოფნას და დაინტერესებას დინამიურად მზარდი ურთიერთობების კიდევ უფრო გაღრმავება-განმტკიცებისა და ახალ საფეხურზე გადასვლისათვის.

ლიტერატურა:

1. ზ. ავალიშვილი, საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში (შალვა ელიავას თარგ. და წინასიტყვ.). პარიზი 1924 წ.
2. ე. დალეჯიო დ'ალესიო, ქართველები კონსტანტინეპოლში (თარგ. შალვა ვარდიძისა), სტამბული 1921 წ.
3. ლ. თოიძე, ინტერვენცია, ოკუპაცია, ძალდატანებითი გასაბჭოება, ფაქტიური ანექსია, თბ., 1991.
4. ნ. ჟორდანიას, რჩეული ნაწერები (გ. შარაძის რედ.), თბ., 1990.
5. აჰმედ მელაშვილი, საქართველო, სტამბული 1968 (თურქ.)
6. ქართულ-საზღვარგარეთული ლიტერატურული ურთიერთობების კვლევის ისტორია (ე. ხინთიბიძის რედ.), თბ., 2011.

¹ ქართულ-საზღვარგარეთული ლიტერატურული ურთიერთობების კვლევის ისტორია (ე. ხინთიბიძის რედ.), თბ., 2011, გვ. 172

ელექტორული ლექსიკონის ეფექტურობა ქართულ-თურქულ ლინგვისტიკაში

თინათინ მშვიდლობაძე

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, ასოცირებული პროფესორი

საქართველოს პოლიტიკური და სოციალური ურთიერთობა თურქეთთან საუკუნეებს ითვლის. ლიტერატურული კონტაქტები კი ამ ორ ქვეყანას შორის სულ რაღაც წინა საუკუნეში დაიწყო. მიჩნეულია, რომ ქართული ლიტერატურით სერიოზული დაინტერესება თურქეთში 1960 წლებიდან იწყება და ქართულ ლიტერატურასთან კავშირი თავდაპირველად ევროპული ენების შუალედობით ხდება. 1969 წელს გერმანულიდან თურქულ ენაზე ითარგმნა ნოდარ დუმბაძის „მე ვხედავ მზეს“, რამაც თურქი მკითხველის დიდი ინტერესი გამოიწვია.

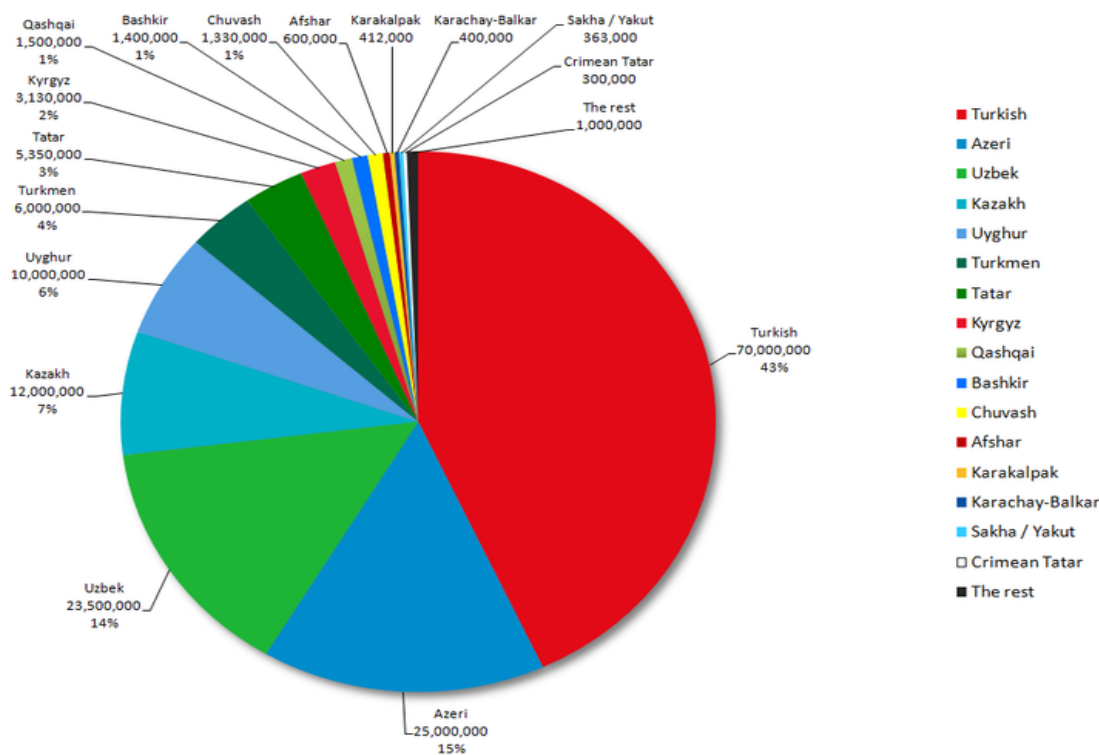
ქართული ლიტერატურის წარდგენა თურქი მკითხველისთვის თურქი ინტელექტუალის აკმედ მელაშვილის სახელსა და მოღვაწეობას უკავშირდება. ამ წარმოშობით ქართველმა, თურქმა მწერალმა და ჟურნალისტმა, ქართული კულტურისა და ლიტერატურის თურქეთში პოპულარიზაციას დიდი სამსახური გაუწია ქართული ლიტერატურის ნიმუშებით და საქართველოზე ენციკლოპედიური წიგნის გამოცემით. ქართული კულტურის, ენისა და ლიტერატურის თურქეთში პოპულარიზაციას დიდი სამსახური გაუწია ჟურნალმა „ჩვენებურებმა“, რომელიც ამ დანიშნულებას დღესაც ემსახურება. ამ ჟურნალის ირგვლივ შემოკრებილი ლიტერატურული და მეცნიერული საზოგადოების მიერ, დღესაც დიდი პროპაგანდა ეწევა ქართული კულტურისა და საქართველოს ისტორიის საკითხების მართებულად გაშუქებას, თურქულენოვანი მედიის საშუალებით. თურქულად ითარგმნება ქართული ლიტერატურის როგორც კლასიკური ნიმუშები (რუსთველის, ილია ჭავჭავაძის, ალ. ყაზბეგის, მიხეილ ჯავახიშვილის), ასევე თანამედროვე ეპოქის ნაწარმოებები (ნოდარ დუმბაძის, ფრიდონ ხალვაშის და სხვა).

გარდა ჟურნალ "ჩვენებურებისა", ქართული კულტურის პროპაგანდას დიდ სამსახურს უწევს ჟურნალი "ფიროსმანი". ქართულ ენაზე იბეჭდება სახელმძღვანელოები, ანბანი და ანდაზები და სხვა პედაგოგიური დანიშნულების ლიტერატურა ქართული წარმოშობის, თურქი ახალგაზრდებისათვის.

თურქულ ენათა წარმოშობა და დღევანდელი გავრცელების სივრცე არის საუკუნეთა განმავლობაში თურქ ხალხთა მრავალჯერადი გადაადგილების შედეგი. სავარაუდოდ, თურქულ ენათა ჯგუფი, თავის მხრივ, ალთაურ ენებს უნდა მიეკუთვნებოდეს. ამ ჰიპოთეზას თურქული და ალთაური ენების (ამ ჯგუფში ძირითადად მონღოლური და ტუნგუსური ენები შედიან) ურთიერთნათესაობის შესახებ, დღეს უკვე აღარ იზიარებს ბევრი ენათმეცნიერი, თუმცა ის საბოლოოდ მაინც არ უარუყვიათ ერთხმად. ალთაურ ენათა სამი დიდი ჯგუფიდან თურქულ ენათა ოჯახი ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებულია მსოფლიოში და 40-მდე ენას მოიცავს. მოლაპარაკეთა რაოდენობის მხრივ 155 მლნ. კაცისთვის ერთ-ერთი თურქული ენა მშობლიურს წარმოადგენს, ხოლო 180 მილიონისთვის – მეორე ენას [1].

თურქულ ენათა უმეტესობა საკმაოდ დიდ მსგავსებას ავლენს ფონოლოგიაში, მორფოლოგიასა და სინტაქსში. ენათა ეს მსგავსება ართულებს ენათა შორის საზღვრების დადგენას, განსაკუთრებით ეს ეხება ერთმანეთის მეზობლად განლაგებულ თურქულენოვან ქვეყნებს, რომელთაც ხშირად სახელმწიფოებს შორის მდებარე ორივე მხარეს გარდამავალ დიალექტებზე მოსაუბრე მოსახლეობა ჰყავს. (ნახ.1).

Number of Native Speakers in the Turkic Language Family

ნახ 1. ცალკეულ თურქულ ენათა განაწილების დიაგრამა

ენები მრავალეროვან ქვეყანაში და ეროვნული ენის არსებობის ფორმები ერთერიან ქვეყანაში არის იერარქიული სისტემა, რომელსაც ეწოდება "ენობრივი სიტუაცია." თანამედროვე სოციოლონგვისტიკაში განსაკუთრებული აქცენტი კეთდება საზოგადოების როლზე. საერთო ენობრივი სიტუაცია და მისი კომპონენტების ფუნქციური დატვირთვა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა ადგილი უჭირავს საზოგადოებაში ამა თუ იმ ეთნიკურ ერთობას. სოციოლონგვისტიკას აქვს თავისი მეთოდები ინფორმაციის შესაგროვებლად. მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანია: ანკეტირება, ინტერვიუ, ჩართული დაკვირვება, სოციოლინგვისტური ექსპერიმენტი, ანონიმური დაკვირვება, მეტყველებაზე უშუალო დაკვირვება. მონაცემთა დასამუშავებლად გამოიყენება - კორელაციური ანალიზი, იმპლიკაციური სკალირება, სემანტიკური ველების ურთიერთშედარებითი ანალიზი და სხვა[2].

მკვლევარ მაკლუენის აზრით, ისტორიის ძირითად მამომრავებლად ითვლება ტექნოლოგიების შეცვლა, რომელიც იწვევს კომუნიკაციის საშუალების შეცვლას. ბევრ კითხვას შეიძლება გაეცეს პასუხი კომპიუტერული ტექნიკის საშუალებით.

განსაკუთრებით ეფექტურია ელექტრონული ლექსიკონის გამოყენება უცხოენოვანი ტექსტის თარგმნისას.

ელექტრონული ლექსიკონი – გულისხმობს რამდენიმე გაგებას: ა) ის არის ელექტრონული ფორმის; ბ) ლექსიკონი და მასთან დაკავშირებული ინფორმაცია შეიძლება შეისწავლიდეს ნიმუშებს, ჩვეულებრივი მასალის გასამდიდრებლად; გ) გამოიყენებოდეს კომპიუტერულად მრავალმხრივი მიდგომით; ჩამოყალიბდეს როგორც ერთ-ერთი საფუძველი გრამატიკის ლინგვისტური თეორიისა. უფრო ფართოდ რომ აღვნიშნოთ, ეს ქმედებები შეიცავს სფეროს, რომელიც ცნობილია, როგორც კომპიუტერული ლექსიკოლოგია, ანუ სიტყვათა ფორმების, მნიშვნელობებისა და მათი ხმარების კომპიუტერულად შესწავლა.

ელექტრონული ლექსიკონი შეიცავს ყველა იმ ინფორმაციას, რასაც ჩვეულებრივ ლექსიკონში მოვიპოვებთ: გადატანითი და ვარიანტული ფორმები, სიტყვის წარმოთქმის ფორმები, მეტყველების ნაწილები, განმარტებები, გრამატიკული კატეგორიები, სახელობითი დახარისხება, გამოყენების ნიმუშები, ეტიმოლოგია. უფრო სპეციალიზებული ლექსიკონები კი შეიცავენ დამატებითი სახის ინფორმაციასაც.

საინტერესოა, როგორ ხდება ლექსიკონის გამოყენება?

სიტყვათა მკაფიო გადმოცემა (WSD): ბევრ ლექსიკურ ერთეულს აქვს მრავალგვარი გაგება. სიტყვათა მკაფიო გადმოცემა (Word-sense disambiguation -WSD) არის ავტომატური პროცესი, როდესაც

უნდა გადმოიცეს სიტყვის მნიშვნელობა მოცემულ კონტექსტში. WSD-ში ივარაუდება სიტყვის მიგნება, რაც შეიძლება ეწინააღმდეგებოდეს იმას, რასაც ეფუძნება მისი პირვანდელი გაგება და იგი კონტექსტური გაგებისაგან მკაფიოდ განსხვავდებოდეს.

ინფორმაციული ექსტრაქტი (IE): ეს სარის ავტომატური იდენტიფიკაცია ტექსტის არსის, კავშირების ან მოვლენების შესახებ. ინფორმაციული ექსტრაქტის (Information extract) ძირითადი ფუნქციაა ინფორმაციის ამოღება ტექსტიდან და მისი ჩასმა განმარტებების ხაზში. განმარტებათა ხაზი არ მოითხოვს სრულ გრამატიკულ ანალიზს, არამედ იგი მოიცავს, მაგალითად ადამიანთა სახელების, ორგანიზაციების, გეოგრაფიული სახელების, ქიმიური ნივთიერებების კლასიფიკაციას.

Word Net-ი ანუ იერარქიული ელექტრონული ლექსიკონი არის ერთგვარი გასაღები, რომ განსაზღვროს, თუ რა ტიპის პასუხს მოითხოვს იგი. მაგალითად, ზოგიერთი კითხვა მოითხოვს პასუხს რიცხვის ან ზომის სახით. პასუხებისათვის ამ ტიპის ლექსიკონი გამოიყენება იმგვარად, რომ განსაზღვროს თუ რა სახის აღმნიშვნელი ტერმინი არის წარმოდგენილი და რომელი მათგანი სჭირდება მოცემულ მომენტში [3].

ამგვარად, ჩვენს მიერ განხილული ელექტრონულ ლექსიკონთა გამოყენების შესაძლებლობების ფონზე შეიძლება დავასკვნათ - ეს არის მარტივი გზა სხვადასხვა ენაზე და სხვადასხვა სფეროში მომუშავე მეცნიერების მოსახერხებელი ურთიერთობებისათვის, სათარგმნ ტექსტთა სწრაფი და კონტექსტის შესაბამისი შინაარსის გადატანისათვის მეორე ენაზე. რაც მეტად ეფექტურია როგორც ქართული, ასევე თურქული ნაწარმოებების თარგმნისას.

ლიტერატურა:

1. ka.wikipedia.org/wiki/ - თურქული ენები.
2. socium.ge/index.php?option.. - კომუნიკაციის თეორიის განვითარების ძირითადი ეტაპები.
3. ხეცურიანი, 2000 - ნ. ხეცურიანი. ფუნქციურ-სემანტიკური კატეგორია და ენათა შეპირისპირებითი ანალიზი. “ენა და კულტურა”, თბ., 2000.

ონომასტიკური ძიებანი ფრონეს ხეობიდან

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, ასოცირებული პროფესორი

სიტყვათა ერთობლიობა შეადგენს ენის ლექსიკურ ფონდს და მათი რეალიზება ხდება საჭიროების მიხედვით. საკუთარი სახელები ენის ლექსიკური ფონდის განუყოფელი ნაწილია. ყველა საკუთარი, მათ შორის ადამიანის გვარი, სახელი, ასევე ადგილის სახელი ონომასტიკის შესწავლას ექვემდებარება. ონომასტიკა მეცნიერების შედარებით ახალი დარგია და მისი კვლევის მეთოდები და ტერმინოლოგიაც ენათმეცნიერულია.

ფრონეს (ფრონეების) ხეობა დღეს ქართლის შემადგენელი ნაწილია, ისტორიულად კი ამერ-იმერის გზაგასაყარზე მდებარეობდა და სხვადასხვა ფეოდალურ გვარეულობას მიეკუთვნებოდა.

მხარის შესახებ რამდენიმე ისტორიული ძეგლი მოგვეპოვება, მათ შორის კი აღსანიშნავია 1715 წლის „რუისის საეპისკოპოსოს დავთარი“, სადაც ფიქსირებულია ხეობის სოფლები და იქ მცხოვრები ადამიანები გვარსახელებით, რომელთა შესწავლა ბევრ საყურადღებო ფაქტს გამოავლენს დიალექტოლოგიისა და ონომასტიკის შესწავლის მხრივ.

მაღზე საყურადღებოა ამ მიმართებით ვახუშტი და იოანე ბაგრატიონების „აღწერები“, რომლებიც ქართული ონომასტიკის „ოქროს ფონდს“ უნდა მივაკუთვნოთ.

მხარის კვლევისათვის ასევე პირველხარისხოვანი ძეგლია ამ ცოტა ხნის წინ გამოცემული „1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, წიგნი, რომლის ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, გამოკვლევითა და ფაქსიმილურად გამოსაცემად მოამზადეს აკად. სერგი ჯიქიამ და პროფესორმა ნოდარ შენგელიამ.

მეთვრამეტე საუკუნის ოც-ოცდაათიან წლებში გაძლიერდა ოსმანთა დიდი იმპერია და ვახტანგ მეექვსის ქართლიდან რუსეთში წასვლის შემდგომ ოსმალები ქართლში შემოვიდნენ, დააწესეს ოსმალური გადასახადები. ოსმალო მოხელეები აწარმოებდნენ დავთრებს, სადაც აღიწერებოდა ყველაფერი და სწორედ ეს ძეგლია ზემოხსენებული თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, სადაც მოთავსებულია იმდროინდელი მონაცემები, რომელსაც დღეს ჩვენთვის განუზომელი მნიშვნელობა გააჩნია.

დავთარში სხვა მხარეების მსგავსად აღწერილია მთელი ფრონეს ხეობის სოფლები, რომლებიც მაშინ ამილახვრის თავადურ გვარს ეკუთვნოდა, რაც ნაკლებად დასაჯერებელია, თუნდაც იმ თვალსაზრისით, რომ საამილახორო, როგორც სათავადო ლეხურის ხეობაში, ტირიფონაზე და გორის რაიონის ზოგიერთ სოფელს მოიცავდა. ფრონის ხეობა კი ძირითად ამირეჯიბების, ფალავანდიშვილების, ავალიშვილების, ციციშვილების, ხიდირბეგიშვილების და სხვათა გამგებლობაში შედიოდა.

თურქულ ტექსტში აღნიშნულია სოფელი კნოლე, რომელიც დღეს კნოლევია, ხოლო თურქულში მოცემული საკუთარი სახელი გვარის გარეშე დიმიტრი ძე ხახუტასი ცოტა ადრინდელ რუსის საეპისკოპოსო დავთარში არის დიმიტრი ციმაკურიძე, თურქულით მოცემული თამაზა - არის თამაზ ბლიაძე, ივანე - ივანე ბლიაძე და სხვა.

სოფელ ურმისხელში თურქულ ტექსტში სახელით აღნიშნული სეხნია დავთრის მიხედვით არის სეხნია დობარდანიძე, ბერი არი მისი ძე, გიორგი - არის გიორგი კუპატაძე. სოფელ თიღვაში თურქულ ტექსტით აღნიშნული „თამაზა“ ქართულით არის თამაზ გრიგოლაშვილი, ნულში სულხანი არის სულხან სუხიაშვილი, სოფელ წორბისში თურქულით მოცემული „მამუკა“ არის მამუკა კობერიძე, „თამაზა“ არის თამაზ რაჭველი და სხვა. თურქულ და ქართულ აღწერებს ერთმანეთისგან მხოლოდ რამდენიმე წელი ამორებით და სწორედ ამიტომ არის გვარ-სახელების დადგენა შედარებით იოლი თუმცა თავისებური სიძნელეები ახლავს და მისი დამლევა და კვლევა სამომავლო საქმეა, რაც მნიშვნელოვანი შედეგის მომტანი იქნება მეცნიერებაში და ეთნიკური თვალსაზრისითაც.

თურქული აღწერის მიხედვით შეცვლილია სოფლების სახელები, მაგალითად თურმნეული ქართულ წყაროებში ყველგან თორმნეულია, ხტანე არის ხტანა ან ძველი ფორმით ხრტანა, ოჯორა არის ოჯორა, სურნისი დღეს სურნისია (გოგირდოვანი წყაროს სახელია, რომელსაც სპეციფიური სუნი და გემო აქვს). სოფელ მძვივლიეთი დღეს ძვილეეთია, უფრო სწორად ზემო და ქვემო ძვილეეთი და სხვა.

თურქულ ტექსტში აღნიშნული სოფლები ბადნო, ზომლეთი, ხურბალეთი დღეს ნასოფლარებს მიეკუთვნება და დასადგენია როგორც მათი ლოკალიზაცია, ისე იქ მცხოვრები პირების სახელების იდენტიფიკაცია.

აღწერაში იმდროინდელი საკუთარი სახელები სტრუქტურულად სწორად არის მოყვანილი. გვაქვს ძველი ქართულის მსგავსად, როდესაც ფუძის სახით არის წარმოდგენილი: ზურაბ, რევაზ, ბარნაველ, ბერი, ბეჟან, ფარემუზ, ჯაბაღ, აბრამ, ელიზბარ, ზაალ... ისე სახელობით ბრუნვის ნიშნით.

სტრუქტურული თვალსაზრისით საკუთარი სახელის ბოლოში გვაქვს ხმოვნები: - ა: თამაზა, ბერიკა, მახარა, ნასყიდა, დაჯია, კოჩინა, ხოხობა, ბაჩუა, მამუკა, დათუნა...

დაბოლოებული ე-ზე: თედორე, ივანე, პავლე, გოთანე, იორდანე, ზაჯიე...

ო-ზე: ქაიხოსრო, შიო, გენო...

ზოგჯერ საკუთარ სახელს ისეთი ფორმა აქვს მოცემული, რომ მას შეიძლება სხვადასხვაგვარი განმარტება მიეცეს და ძნელია მისი ეტიმოლოგიისას რომელი ვარაუდია სწორი. შეიძლება ითქვას, რომ ზოგჯერ სახელი ნასესხებია როგორც უცხო ენიდან, ისე დიალექტიდან საჭიროა სხვადასხვა მონაცემების დადგენისას. მაგალითად სოფელ ძალინის აღწერისას გვხვდება იასე, ძმა მისი დავით და აჰმედ ძმა მისი, რომელსაც მიწერილი აქვს, რომ ის - ახალი გამუსლიმებულია. ეს რა თქმა უნდა თურქულის გავლენით უნდა მომხდარიყო, რელიგია კი მუსლიმური სალოცავების საშუალებით ვრცელდებოდა რაც „აღწერაში“ კიდევ არის მითითებული.

ენის წიაღში სახელი ხშირად ცვლილებას განიცდის, რის გამოც მისი პირვანდელი სახის დადგენა ძნელდება. მაგალითად „აღწერაში“ გვხვდება ასეთი სახელები: ალაკული, ზოჯია, მადანი, კოგია, ხივა, კოგია, ანდერქი, მალუნა, ბაბოდი, ბირა, ადი, ზუჰრან, ბაჯილ, ზათინა და სხვები, რომელთა ეტიმოლოგია დასადგენია.

ვახუშტი ბაგრატიონს თავის მიერ შედგენილ რუკაზე 1745 წელს ფრონეს ხეობაში სოფელ ძალინის სამხრეთით დატანილი აქვს ტერმინი „ურია“ სათანადო საკულტო ნიშნით. მართლაც იქ, დღესაც არის სალოცავის ნანგრევები. იქ ებრაელობა სახლობდა და მისდევდნენ ვაჭრობა-აღებ-მიცემობას ძირითადად ქართლის მოსაზღვრე იმერეთთან.

ზემოხსენებულ თურქულ ტექსტში გვხვდება ცნობები იმის შესახებ, თუ ვინ სახლობდა „აღწერის“ ე.ი. 1728 წლისთვის ძალინის სიახლოვეს. „აღწერაში“ გვხვდება ასეთი ფორმით „ებრაელთა დასახლება“. მოყვანილია მაშინდელი ონომასტიკონი, რომელიც დღეს ასე საჭირო და ძვირფასია ყოველგვარი სინამდვილის შესაცნობად. ებრაული სახელები ძირითადად ა-ზე დაბოლოებულია და კნინობითი

ფორმითაა: საშვალა, აბრამა, ისკაკა, მოშია, ჯასანა, შაბათა, აბიკა, ბასია, მორჯუქა, მორდუხა, ბათა, ელიფარა, მართულა, სიხაფილ, სენანია, ელიოზა, ზაღულა, ნათა, მაგრამ გვხვდება ქართულთან საზიარო სახელებიც: შიო, ლაზარე, ნასყიდა, სეხნია, გიორგი, ბერი, როსტომ, ბაინდურ და მრავალი სხვა, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ საუკუნეების განმავლობაში თანაცხოვრებამ სახელთა შერწყმა გამოიწვია.

ხსენებული აღწერის სტილი იმდროინდელი პრაქტიკიდან გამომდინარე ასეთია: აღნიშნულია მხოლოდ მამაკაცები, რომლებსაც გადასახადის გადახდა ევალებოდათ. საბუთი გვაწვდის ზუსტ ინფორმაციას დასახლებათა შესახებ და გადამხდელთა რაოდენობის თვალსაზრისით.

თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარის ორი ტომი ერთ-ერთი საუკეთესო წყაროა XVIII საუკუნის მეორე მეოთხედის მთელი რიგი საკითხების შესასწავლად, აღნიშნული წყარო ბევრ საკითხს გასცემს პასუხს, რომელიც ჩვენ რეგიონთან არის დაკავშირებული.

ლიტერატურა:

1. 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი I, გამოსაცემად მოამზადეს აკად. სერგი ჯიქიამ და პროფესორმა ნოდარ შენგელიამ, თბ., 2009, გვ. 285-327.
2. ექვთიმე თაყაიშვილი, მოგზაურობანი და შენიშვნანი, წიგნი პირველი, რუისის საეპისკოპოსოს დავთარი, ტფილისი, 1907.
3. ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს გეოგრაფია, II წიგნი, გამოცემა მოსე ჯანაშვილისა, ტფილისი, 1895.
4. ზურაბ ჭუმბურიძე, რა გქვია შენ? თბ., 1982.

საქართველო-თურქეთის ეკონომიკური ურთიერთობები ენერჯეტიკის სფეროში

ლალი ოსაძე

ეროვნული თავდაცვის აკადემიის ასისტენტ პროფესორი ეკონომიკის დოქტორი

სოფიო ცეცხლაძე

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის მაგისტრატურის I კურსის სტუდენტი

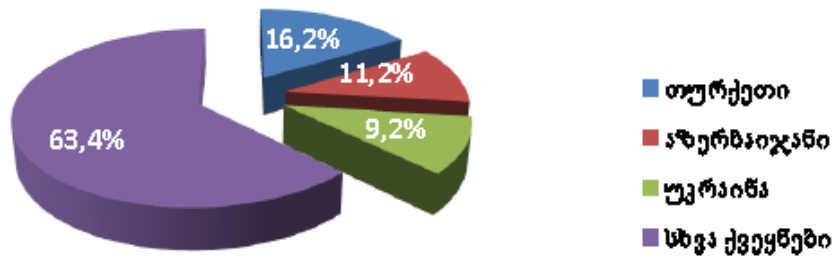
თურქეთის რესპუბლიკა ისლამური სამყაროს ერთ-ერთი უმსხვილესი სახელმწიფოა, რომელიც საკუთარი ქვეყნის ეკონომიკური ზრდისა და მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლების მიზნით მსოფლიოს მრავალ სახელმწიფოსთან თანამშრომლობს, მათ შორის საქართველოსთან.

საქართველოსა და თურქეთს შორის დიპლომატიური ურთიერთობები 1992 წლის 21 მაისს დამყარდა. ამ პერიოდიდან ორ სახელმწიფოს შორის გაფორმდა უამრავი ხელშეკრულება თანამშრომლობის შესახებ. თანამშრომლობა ხორციელდება სხვადასხვა სფეროში, მათ შორის აღსანიშნავია:

- სავაჭრო და ეკონომიკური ურთიერთობა;
- ინვესტიციები;
- ტურისტული ურთიერთობები;
- განათლების მეცნიერებისა და კულტურის სფერო და სხვა;

თურქეთი საქართველოს ძირითადი სავაჭრო პარტნიორია, შემდეგ მოდიან აზერბაიჯანი და უკრაინა. ამ ქვეყნებს 2008 წლიდან ძირითადი სავაჭრო პარტნიორი ქვეყნების ათეულში პირველი სამი ადგილი უცვლელად უკავიათ.

**ძირითადი სამი სავაჭრო პარტნიორი ქვეყნის წილი
მთლიან სავაჭრო ბრუნვაში**

თურქეთს საქართველოს საგარეო სავაჭრო ბრუნვაში 16.2% ხვედრითი წილი უკავია და შეადგენს 1500 მლნ. აშშ დოლარს.

2011 წელს **ექსპორტი** გაიზარდა 6.3%-ით და შეადგინა 227.6 მლნ. აშშ დოლარი. ხვედრითი წილი საქართველოს მიერ განხორციელებულ მთლიან ექსპორტში განისაზღვრა 10.4%-ით. აღსანიშნავია, რომ საქართველოს ძირითადი საექსპორტო ქვეყნების ათეულში თურქეთი მე-2 ადგილზე იმყოფება. ექსპორტის პირველ ხუთ სასაქონლო პოზიციას თურქეთთან უკავია მთლიანი ექსპორტის 75.6%. ეს პოზიციებია:

შავი ლითონების მეტალოკონსტრუქციები	3.4%
პლასტმასის მილები და მილაკები	2.8%
სამკურნალო საშუალებები	2.6%
ქალაქი სამეურნეო-საყოფაცხოვრებო	2.6%
იზოლირებული სადენები და კაბელები	2.3%

იმპორტი გაიზარდა 43.4%-ით და შეადგინა 1272.4 მლნ. აშშ დოლარი. ხვედრითი წილი საქართველოში განხორციელებულ მთლიან იმპორტში განისაზღვრა 18%-ით. იმპორტის პირველ ხუთ სასაქონლო პოზიციას უკავია მთლიანი იმპორტის 13.5%.

ეს პოზიციებია:

შავი ლითონების ჯართი	36.3%
ფეროშენადნობები	22.2%
აზოტოვანი სასუქები	8.4%
ელექტროენერგია	5.4%
მსუბუქი ავტომობილები	3.3%

დავით ბაქრაძე თებერვალში თურქეთში ოფიციალური ვიზიტით იმყოფებოდა. იგი შეხვდა თურქ კოლეგას, შეხვედრის მთავარი თემა ქვეყნებს შორის ეკონომიკური ურთიერთობები იყო. ყურადღება გამახვილდა სავაჭრო ურთიერთობებსა და ენერგეტიკულ პროექტებზე. უკვე გადაწყვეტილია ისიც, რომ თურქ ბიზნესმენებს საქართველოში თურქული პირადობის მოწმობით შეეძლებათ ჩამოსვლა და 3 დღის განმავლობაში საქმიანი შეხვედრების გამართვა. თურქეთისა და აზერბაიჯანის ოფიციალურ დელეგაციებთან ერთად, საქართველოში ამ ქვეყნებიდან იმყოფება 100-მდე ბიზნესმენი, რომლებიც სოფლის მეურნეობის სფეროს, სამშენებლო, მსუბუქი მრეწველობისა და საფინანსო სექტორებს წარმოადგენენ.

განსაკუთრებული ყურადღება ენიჭება საქართველო-თურქეთის ენერგეტიკულ ურთიერთობებს. მიმდინარე წლის 20 იანვარს თბილისში საქართველო-თურქეთის ენერგეტიკული კონფერენცია გაიმართა, რომლის დროსაც ორი ქვეყნის ენერგეტიკის მინისტრებმა ხელი მოაწერეს შეთანხმებას ელექტროენერგიით ტრანსსასაზღვრო ვაჭრობის შესახებ. მიმდინარე წლის მაისიდან საქართველოში წარმოებული ელექტროენერგია საექსპორტოდ თურქეთსა და ევროპაში გავა. ამ ხელშეკრულების გაფორმება მოაწესრიგებს ორი ქვეყნის დამაკავშირებელი ახალი ელექტროგადამცემი ხაზის ექსპლუატაციას. თბილისის კონფერენციაზე გადაწყვეტილად გამოცხადდა კიდევ ერთი საკითხი, რომელიც მდინარე მტკვრის ჰიდრორესურსების გამოყენებას უკავშირდება. თბილისში გამართულ საქართველო-თურქეთის ენერგეტიკულ კონფერენციაზე გამოცხადდა, რომ ორ ქვეყანას შორის მდინარე

მტკვრის ჰიდრორესურსების ექსპლუატაციის თაობაზე არსებული აზრთა სხვადასხვაობა აღარ არსებობს. საქმე ეხება თურქეთის „ბეშიქ ჰაიას“ კაშხლის პროექტს, რომლის მიხედვითაც მტკვრის ჰიდრორესურსების ნაწილს მიმართულება უნდა შეეცვალა და შავ ზღვაში მოხვედრილიყო. ამ იდეას საქართველოს საზოგადოების წინააღმდეგობა მოჰყვა და ოფიციალურმა თბილისმა ანკარას პროექტის იმდაგვარად განხორციელება შესთავაზა, რომ მდინარე მტკვრის დინება უცვლელი დარჩეს. საქართველოს წინადადებაზე შეთანხმება დაადასტურა თბილისში მყოფმა თურქეთის ენერგეტიკისა და ბუნებრივი რესურსების მინისტრმა თანერ ილდიზმა. კონფერენციაზე აღნიშნეს, რომ შენდება თურქეთთან ბორჩხა-ახალციხის დამაკავშირებელი 400 კილომეტრიანი ელექტროგადამცემი ხაზი, რომლითაც განხორციელდება ელექტროენერჯის ექსპორტი თურქეთში.

თურქეთისა და საქართველოს ხელისუფლებები გეგმავენ აშენონ კავკასიაში 500/400 კილოვაციანი მაღალი ძაბვის ელექტრო ენერჯის გადამცემი სისტემა, რათა დააკავშიროს და დაასინქრონოს ელექტრო ენერჯის სისტემა კავკასიასა და თურქეთს შორის ვაჭრობის გაზრდის მიზნით. 2016 წლისათვის მთლიანი ელექტრო ენერჯის გამომუშავება უნდა იყოს 321-378 ტვ., წლიური 6-7,5 % ზრდით.

თურქეთს უჭირს, რომ დააკმაყოფილოს მოთხოვნის ტალღა მასიური ჰიდრო ელექტრო სადგურების ექსპანსიის, დაგეგმილი ნახშირის ელექტრო სადგურების, რომლებიც იყენებენ შიდა მურა ნახშირის და ატომური ელექტრო ენერჯის სადგურის მშენებლობის გეგმების მიუხედავად. თურქეთში ელექტროენერჯის ფასი კერძო საბითუმო ბაზარზე თითქმის ყველაზე მაღალია ევროპაში. მაღალი საბითუმო ფასის მთავარი მიზეზია მარგინალური მწარმოებლები სისტემაში, ბუნებრივ აირზე მომუშავე სადგურები, ბუნებრივი აირის შესყიდვის მაღალი ფასის პირობებში. მოსალოდნელია, რომ 2014 წელს, თურქეთში საბითუმო ფასი იყოს 9 ამერიკული ცენტ/კილ.ვ ან მეტი საშუალო პირობებში მაშინ, როცა საწვავის/ბუნებრივი აირის ფასი შეიძლება გახდეს 70 ამერიკული დოლარი/ბარელი.

საქართველოს ენერგო-სექტორის პოტენციალის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ქვეყანას აქვს დიდი პოტენციალი მდგრადი ენერგეტიკის განვითარებისათვის. ქვეყანას აქვს დიდი პოტენციალი როგორც ჰიდროენერგეტიკული რესურსების, აგრეთვე ქარისა და მზის ენერჯის განვითარების თვალსაზრისით.

“საქართველოს ენერგეტიკულ სექტორში სახელმწიფო პოლიტიკის ძირითადი მიმართულებების” პოლიტიკის დოკუმენტის თანახმად, უმთავრესი გრძელვადიანი ამოცანაა საკუთარი ჰიდრორესურსებით ელექტროენერჯიაზე ქვეყანაში არსებული მოთხოვნის სრული დაკმაყოფილება, ეტაპობრივად. თუმცა, აქვე იკვეთება მეორე, უფრო გრძელვადიანი ამოცანაც, რომ საქართველო ენერგეტიკული რესურსების იმპორტიორი ქვეყნიდან თანდათანობით უნდა იქცეს მაღალი ტექნიკურ-ეკონომიკური მახასიათებლების მქონე, მდგრადი, კონკურენტუნარიანი და მოქნილი, დამოუკიდებელი ენერგეტიკული შესაძლებლობების სახელმწიფოდ. ამ ფონზე განსაკუთრებით საყურადღებოა თურქეთთან ურთიერთობა ენერგეტიკის სფეროში.

საქართველოს ენერგეტიკული სისტემის განვითარების საბოლოო მიზანს წარმოადგენს მდგრადი ენერგეტიკული სისტემის ჩამოყალიბება, რომელიც დაეყრდნობა შემდეგ ძირითად პრინციპებს:

1. გარემოს დაცვის ინტეგრაცია, როგორც ენერჯის გამომუშავებისას, ასევე მისი მოხმარებისას;
2. ენერგო უსაფრთხოება;
3. კონკურენტუნარიანი ენერგო-სისტემების განვითარება.

ეკონომიკური პოლიტიკისა და სამართლებრივი საკითხების ქართულ-ევროპულმა საკონსულტაციო ცენტრმა მოამზადა სრულყოფილიანი წევრის სტატუსის მისაღებად საქართველოს მთავრობის მიერ განსახორციელებელი ქმედებების შესახებ წინასწარი შეფასება და რეკომენდაციები.

აუცილებელია ენერგეტიკის სამინისტრომ მეტი ყურადღება დაუთმოს ქართული საკანონმდებლო სივრცის ჰარმონიზაციას ევროკავშირის დირექტივებთან და მნიშვნელოვნად გაზარდოს თანამშრომლობა გარემოს დაცვისა და ბუნებრივი რესურსების სამინისტროსთან.

საქართველოს მთავრობა ცდილობს ერთდროულად მოიზიდოს ინვესტიციები რამოდენიმე დიდი კაშხლის მშენებლობისთვის, რაც საკმაოდ პრობლემატურია არსებულ ეკონომიკურ პირობებში.

ჩვენი აზრით, აუცილებელია, რომ საქართველოს მთავრობამ:

- დაიწყოს მუშაობა ახალ ენერგოპოლიტიკაზე, რომელიც შესაბამისობაში მოვა ევროკავშირის ენერგო პოლიტიკასთან 2020;
- საზოგადოების მონაწილეობით შემუშავდეს განახლებადი ენერჯისა და ენერგოეფექტურობის კანონი და თანამდევი სამოქმედო და ფინანსური გეგმა;
- მოხდეს ფინანსური გეგმის შეთანხმება დონორ ორგანიზაციებთან და დაიწყოს გეგმის განხორციელება;
- მოიზიდოს ინვესტიციები მცირე ჰეს-ების რეაბილიტაციისა და დეცენტრალიზებული განახლებადი ენერჯის წყაროების მშენებლობისთვის;

• შეიმუშავოს საქართველოს ენერგოსექტორის განვითარების სტრატეგიული გეგმა, რომელიც დაეყრდნობა სექტორის გარემოზე ზეგავლენის შეფასებას, რათა მოიძებნოს სექტორის განვითარების ყველაზე ოპტიმალური და გარემოსდაცვითი თვალსაზრისით მისაღები მოდელები.

ინტერნეტ-რესურსები:

1. http://www.rustavi2.com/news/news_textg.php?id_news=44665&pg=1&im=main
2. <http://www.radiotavisupleba.ge/content/article/24458486.html>
3. http://tribuna.ge/index.php?option=com_content&task=view&id=6971&Itemid=58
4. <http://news.boom.ge/geo/12/20120207/1535836/>
5. http://www.government.gov.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=251&info_id=3326
6. <http://www.radiotavisupleba.ge/content/article/24458486.html>
7. https://www.google.ge/#hl=ka&gbv=2&q=სტატისტიკის+დეპარტამენტი+ენერგეტიკა&bav=on.2,or.r_gc.r_p_w.,cf.osb&fp=aad2236dfac0f447&biw=1152&bih=734

თეფეგიოზი და ცალთვალა გოლიათები ქართულ ფოლკლორში

ქეთევან სიხარულიძე

შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი, ასოცირებული პროფესორი

“ქითაბი დედემ ქორქუთ” ანუ “წიგნი პაპაჩემი ქორქუთისა” ოღუზურ თურქულზე შექმნილი თვალსაჩინო ძეგლია, რომელიც შუასაუკუნეებში ლიტერატურულად გადაამუშავეს. 12 კარისგან შემდგარი ეპოსის ძირითადი თემა ოღუზთა ბეგების ბრძოლები გარეშე მტრებთან. ფიქრობენ, რომ აქ თავი მოიყარა სხვადასხვა ეპოქაში შეთხზულმა ამბებმა, ამიტომ არ არის გასაკვირი, რომ იგი მდიდარია ფოლკლორული სახეებითა და მოტივებით. ყველა ხალხს თავისი ორიგინალური ზეპირსიტყვიერება გააჩნია, მაგრამ არ არსებობს თავის თავში ჩაკეტილი ფოლკლორი. ხალხურ შემოქმედებაში უხვადაა უნივერსალური სახეები და მოტივები, გავლენებისა და სესხების კვალი, რაც ხალხთა ურთიერთობის ანარეკლია.

დედე ქორქუთის ეპიკურ პერსონაჟთა შორის არის ცალთვალა გოლიათი თეფეგიოზი, რომლის შესახებ მოთხრობილია VIII თავში. ეს მავნე არსება მწყემსისა და პერის – ფრთოსანი ჯადოქრის შვილია. ერთხელ, როდესაც მწყემსი ქონურ-ხოჯა-სარი-ჩობან (ქართ. “შავტუხა მოხუცი – ყვითელი მწყემსი”) ნაკადულთან ამოვებდა ცხვარს, შემთხვევით შეხვდა ჯადოსნურ არსებას – ფრთოსან პერის, აღივსო მისდამი ლტოლვით და სატრფიალო ურთიერთობა დაამყარა მასთან. ერთი წლის თავზე პერიმ მწყემსს მიუტანა უცნაური გროვა, რომელიც ყოველ შეხებაზე იზრდებოდა, თან უთხრა: “შენ დიდი უბედურება დაატეხე თავს ოღუზებს!” თეფეგიოზე, შეიძლება ითქვას, კი არ დაიბადა, არამედ გამოიჩეკა იმ კვერცხისებური გორგალიდან. შეშინებულმა მამამ დაბადებამდე მიატოვა საშინელი არსება, რომელსაც შუბლზე ერთი თვალი ჰქონდა (მისი სახელიც აქედან მომდინარეობს) და იგი იშვილა არუზ-ხოჯამ, მაგრამ თეფეგიოზე კაციჭამია გამოდგა, გარშემო ყველას ზიანს აყენებდა, არც მამობილს უჯერებდა. ამიტომ სახლიდან გააგდეს. ის ერთ მთაზე დაბინავდა. ყაჩაღობდა, გზას უჭრიდა გამვლელ-გამომვლელს, იტაცებდა ადამიანებს და ჭამდა. ვერავინ ერეოდა, რადგან მას იცავდა დედის მიერ მიცემული ბეჭედი. მის სხეულს არც ხმალი ეკარებოდა, არც ისარი. თავი რომ გადაერჩინათ, ადამიანები ხარკად უხდიდნენ დღეში 500 ცხვარს და ორ კაცს შესაჭმელად. ბოლოს არუზის ვაჟმა ბასატმა, რომელიც ბავშვობაში ლომმა გაზარდა და ამიტომ არაჩვეულებრივი ძალა ჰქონდა, დააბრმავა და მოკლა. თუმცა თეფეგიოზთან ორთაბრძოლაში მას მოხერხებაც დასჭირდა. აქ თამაშდება იგივე ეპიზოდი, რაც ოდისევსისა და ციკლოპი პოლიფემის მოთხრობაში გვხვდება. ეს არის გავრცელებული სიუჟეტი, როცა მოხერხებული გმირი ატყუებს დაბრმავებულ გოლიათს და ამით გადაირჩენს თავს. მსგავსი სიუჟეტები სხვადასხვაგვარი გაფორმებით გვხვდება ქართულ ფოლკლორშიც, განსაკუთრებით

ჯადოსნურ ზღაპრებში (მაგ., “ზუთკუნჭულა”, “ნაცარქექია” და სხვ.). ამჯერად ყურადღებას შევაჩერებთ ცალთვალა გოლიათის ფოლკლორულ სახეზე.

თავდაპირველად უნდა განვმარტოთ, რომ ცალთვალა პერსონაჟები, როგორც წესი, გოლიათები ან დევები არიან, რომლებსაც შუბლში ერთი თვალი აქვთ. ეს მათთვის დამახასიათებელი გარეგნობაა, რომელიც მათ სახელებში აისახა და რომელიც მათ მითოლოგიური ბიოგრაფიიდან მოჰყვებათ.

ბევრი ხალხის მითოლოგიური გადმოცემების მიხედვით, დედამიწის პირველ მოსახლეობას წარმოადგენდნენ გოლიათები, შემდეგ კი მოხდა თაობათა ცვლა. მომდევნო თაობები ზომით უფრო პატარები ჩნდებოდნენ და ბოლოს ადამიანის ზომაზე მოდგნენ.

ქართულ მითოლოგიაშიც სამყაროს შექმნის ხანა გოლიათური ნიშნით ხასიათდება. ესენი იყვნენ ცალთვალა გოლიათები, რომელთა ეპოქა გამოირჩეოდა განსაკუთრებული ბარაქიანობით. მიწას ცხიმი გასდიოდა. დედამიწის მამინდელი მკვიდრნი ერთ მუჭა მიწას წვენს გამოადენდნენ, სვამდნენ და ეს საკვები დიდხანს ჰყოფნიდათ. ძილიც გოლიათური იცოდნენ – ერთი კვირა ეძინათ. მათ ჰქონდათ ყველა სიკეთე: ცეცხლი, საქონელი, სიმდიდრე. ისინი ძირითადად მწყემსების ამპლუაში გვევლინებიან, რადგან მათი მთავარი სიმდიდრე ცხვრის ფარაა. ფიქრობდნენ, რომ დიდი ციხეები მათი აშენებულია. ამოღრმავებული დიდი ქვები თითქოს მათი ჯამები იყო და ა.შ. გოლიათები ადამიანებზე ბევრად ადრე ცხოვრობდნენ დედამიწაზე. მათ მოიპოვეს (ან ღმერთებმა მისცეს) არსებობისთვის ყველა აუცილებელი საშუალება. დროთა განმავლობაში ამ მითოლოგიურმა პერსონაჟებმა ტრანსფორმაცია განიცადეს. ეს ჩვეულებრივი მოვლენაა ზეპირსიტყვიერებაში. როცა იცვლება რელიგიური წარმოდგენები, მკვიდრდება ახალი ტიპის აზროვნება, ძველი სისტემის სახეები ან იკარგებიან, ან იცვლიან სახეს. მაგალითად, თუშური გადმოცემით, ცალთვალა გოლიათი ავსულთა უფროსია და მას “შუბლში თვალსაცრიანს” უწოდებენ. კავკასიაში ასეთ პერსონაჟებს ასევე გარეგნობიდან ამ სახელებში მითითებება მრგვალ თვალზე, რასაც ბერძნული გოლიათის სახელიც აღნიშნავს: ციკლოპი ანუ “მრგვალი თვალი”.

ასე გადაიქცნენ გოლიათები უარყოფით პერსონაჟებად, ბოროტ არსებებად, ბევრმა ურჩხულის სახეც მიიღო. ახალი, უფრო მოხერხებული თაობის მოსვლით მათ დაკარგეს ძველი ღირსება და იქცნენ ბოროტ არსებებად, რომლებსაც საკუთრებას ძალით ართმევენ. ისინი უპირისპირდებიან მომდევნო თაობის გმირებს, არ თმობენ თავიანთ პოზიციას და ახალი დროის გმირებს ბრძოლით უწევთ გოლიათების სიმდიდრის მოპოვება. თურქული ეპოსის პერსონაჟი თეფეგიოზიც ამ პერიოდის ცალთვალა ურჩხულს განასახიერებს, რომლის მთავარ სიმდიდრეს ხარკად მიღებული ცხვრის ფარა წარმოადგენს.

ბერძნულ მითოლოგიაშიც არიან ციკლოპები – ცალთვალა გოლიათები. ერთ მათგანს, სახელად პოლიფემს, გადაეყარა ოდისევსი. მან თავი იმით გადაირჩინა, რომ მძინარე ციკლოპს ერთადერთი თვალი გამოთხარა და ცხვრის ფარაში შერეული გამოქვაბულიდან გამოიპარა. მსგავსი სიუჟეტი გვხვდება ქართულ ფოლკლორში. ამ თარგზუა აგებული ბასატისა და თეფეგიოზის ორთაბრძოლის სცენაც. ბასატი ცხვრის ტყავში გახვეული შეიპარა თეფეგიოზის სამფლობელოში და ამოთხარა თვალი. დაბრმავებული თეფეგიოზი ეშმაკობით ცდილობს მის დაღუპვას. ყოველ მომდევნო ეტაპზე ბასატი ახერხებს დაბრკოლების გადალახვას, მაგრამ აქ გამძაფრებულია სიტუაცია იმით, რომ გმირი კლავს თეფეგიოზს მისივე ხმლით.

გოლიათები დევების სახელით საზღაპრო ეპოსშიც დამკვიდრდნენ, მაგრამ, რასაკვირველია, შეცვლილი სახით. თუკი მითოლოგიური გოლიათები პირველყოფილ ცოდნას ფლობდნენ და ერთი თვალი მათ განსაკუთრებულობაზე მიუთითებდა, მოგვიანებით სახე იცვალეს. ძველი პლასტები რუდიმენტების სახითაა წარმოდგენილი, როგორცაა ცხვრის ფარა, ჯადოსნური ნივთების ფლობა. მხოლოდ ფიზიკური ძალა და სიმდიდრე შერჩათ, ჰკუთნებდათ კი დიდად ვერ დაიტრახებენ. ზღაპრებში სწორედ ამაზეა დაფუძნებული გმირის გამარჯვება, რომელსაც აქვს გონების ძალა და ბრიყვ დევს ამარცხებს. ამგვარ დაპირისპირებას ვხედავთ როგორც თურქულ ზღაპრებში, ისე დედე ქორქუთის ეპოსში.

ქართულ ფოლკლორში დევები მრავლად არიან და მათი ერთგვარი კლასიფიკაციაც ხერხდება. მითოლოგიურ გადმოცემებში ისინი მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ, თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მათ უკვე აღარ აქვთ ძველი გარეგნობა, ჩვეულებრივ, ორი თვალი აქვთ. მართალია, ბოროტი არსებები არიან, ადამიანებს ჩაგრავენ და ღვთისშვილებს უპირისპირდებიან, მაგრამ აქ მათ მითოლოგიური დევების ნიშნები აქვთ. ისინი მჭედლები არიან. მათი გამოჭედილი იარაღით დამუშავებული მიწა განსაკუთრებულად ბარაქიანია. ასევე გააჩნიათ ზებუნებრივი თვისებები. ადამიანები მათ ვერ უწევენ წინააღმდეგობას და ღმერთს სთხოვენ შველას. ამ დევების დამარცხება მხოლოდ ღვთისშვილებს შეუძლიათ.

ზღაპრებში განსხვავებულია დევების სახე. აქ ისინი ბრიყვები და კაციჭამიები არიან და მათთან გამკლავება ჭკვიან ადამიანსაც შეუძლია. თითო-ორთა ზღაპარში კეთილი დევიც გვხვდება, რომელიც გმირს მამობას უწევს და თავის სიმდიდრეს აძლევს. მაგალითად, ზღაპარი “ზრმა დევი და ფეიქრის ვაჟი”, რომელშიც დევის სიბრმავე მისი უძველესი ნიშნის – ცალთვალობის გამოძახილი უნდა იყოს, მაგრამ ასეთი სიუჟეტები ძალზე ცოტაა. ცალთვალა დევი ქართულ ზღაპრებშიც ფიგურირებს და ის განსაკუთრებით საშიშია, რადგან სხვა დევებს აღმატება თავისი სიმდიდრით. ესეც ალბათ ძველი მითოლოგიური გოლიათის ნიშანი გადმოჰყვით ზღაპარში.

ქართულ ფოლკლორულ მასალაში ვხედავთ გოლიათის სახის როგორც უძველეს, ისე გვიანდელ შრეებს, რაც იმის მანიშნებელია, რომ ცალთვალა გოლიათის სახე ორგანულია ქართული ფოლკლორისთვის. დევი თურქულ ჯადოსნურ ზღაპრებშიც ხშირად გვხვდება და მას იგივე ფუნქცია აქვს, რაც ქართულ თუ სხვა ხალხთა ზღაპრებში. ეს არის ამ სახის შედარებით გვიანდელი ფორმა, ცალთვალა კი მხოლოდ ოლუზურ ეპოსში გვხვდება თეფეგიოზის სახით.

როგორც ვხედავთ, ცალთვალა გოლიათები თურქულ ეპოსსა და ქართულ ფოლკლორში სხვადასხვა ჟანრის ნაწარმოებებში ფიგურირებენ და განსხვავებული ფუნქციებიც ეკისრებათ, მაგრამ როგორც მხატვრული სახეები, ერთმანეთს ჰგვანან. დღეს ძნელია მათ გენეტიკურ ნათესაობაზე საუბარი. შესაძლოა მათ ერთი წყარო ჰქონდეთ, აქ შეიძლება ტიპოლოგიასთანაც გვექონდეს საქმე, მაგრამ საფიქრებელია, რომ ეს მსგავსებები ქართველი და თურქი ხალხის მეზობლობისა და ხანგრძლივი ურთიერთობების შედეგაც არის.

ლიტერატურა:

1. დედე ქორქუთის წიგნი (თურქულიდან თარგმნეს, წინასიტყვაობა და კომენტარები დაურთეს ე. ჯაველიძემ და გ. შაყულაშვილმა), თბ., 1987.
2. სიხარულიძე ქ., კავკასიური მითოლოგია, 2006.
3. ხალხური სიბრძნე, ქართული ზღაპრები, ტ. I, თბ., 1963.

ცხინვალის 1728 წლის “თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის” მიხედვით

გიორგი სოსიაშვილი

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, სრული პროფესორი

ცხინვალის მოსახლეობის შესახებ საისტორიო წყაროებში ცნობები ერთობ მწირია. თუ არ ჩავთვლით XVIII საუკუნის II ნახევრის დოკუმენტურ მასალებს, რომლებიც წარმოდგენილია როგორც წყალობისა და ნასყიდობის სიგელების სახით, ასევე მოსახლეობის აღწერის მასალებით. აღწერებიდან განსაკუთრებით ფასეულია 1770 წლის 5 აპრილის ქართლ-კახეთის დემოგრაფიული ნუსხა. ეს ნუსხა, როგორც ცნობილია, ერეკლე II ინიციატივით წარუდგინეს რუსეთის ხელისუფლების წარმომადგენელს ანტონ მოურავოვს [10; 191]. ამ ნუსხის მიხედვით ცხინვალში 700 კომლი მოსახლე ყოფილა, მათ შორის ქართველები, სომხები და ებრაელები [10; 191]. ცხინვალის მოსახლეობის შესახებ ცნობებს გვაწვდის ვახუშტი ბატონიშვილი, იგი აღნიშნავს: “დიდის ლიახვს კიდევად არს მცირე ქალაქი ქცხილვანი, კეთილ-ჰაოვანი. მსახლობელნი არიან ქართველნი, სომეხნი, ჰურთანი” [2; 370]. ვახუშტის ცნობას ცხინვალში ებრაული მოსახლეობის შესახებ XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში საქართველოში ნამყოფი გერმანელი მოგზაური იაკობ რაინეგსიც ადასტურებს [5; 149]. მ. ცოტნიაშვილი 1770 წლის დემოგრაფიული ნუსხაზე დაკვირვებით ვარაუდობდა, რომ 700 კომლიან ცხინვალში XVIII საუკუნის II ნახევარში 3500 ადამიანს უნდა ეცხოვრა. როგორც ჩანს, მკვლევარი კომლზე 5 სულს ანგარიშობს. მისი აზრით მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით ცხინვალს საქართველოს სხვა ქალაქებს შორის მეორე ადგილი ეკავა [10; 193]. მკვლევარს ასევე მოჰყავს XVIII საუკუნის II ნახევარში შედგენილი (სავარაუდოდ ერეკლე II დროს) დავთარი, რომელიც დაცულია ვ. კეკელიძის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში. ამ დავთრის მიხედვით ცხინვალში 129 კომლს უცხოვრია, სადაც გაერთიანებული ყოფილა 193 ოჯახი, რომელთა სულადობრივი რაოდენობა სავარაუდოდ 965 შეადგენდა. ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევით, რაც

1794 წლის ერთ-ერთ სტატისტიკურ ცნობას ემყარება, ცხინვალში 116 კომლს (580 სული მოსახლით) უცხოვრია [10; 197]. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულ XVIII საუკუნის II ნახევრის დავთრის მონაცემებსა და ივ. ჯავახიშვილის კვლევის შედეგად მიღებულ განსხვავებულ მაჩვენებლებს მ. ცოტნიაშვილი ასეთ ახსნას აძლევს: “შესაძლებელია ამ შემთხვევაში ივ. ჯავახიშვილს ჩვენ მიერ შემოხსენებული დავთარი არ ჰქონდა ხელთ, ვინაიდან ამ დოკუმენტის ცნობა ცხინვალის მოსახლეობის კომლთა რაოდენობის შესახებ, 129 საკმაოდ განსხვავდება ივ. ჯავახიშვილის მიერ მოცემული სტატისტიკური ცნობისაგან (116) [10; 197].

XVII-XVIII საუკუნეებში შედგენილი დოკუმენტური მასალების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ცხინვალში ქართველები, ებრაელები და სომხები ცხოვრობდნენ. ეს სურათი ოდნავ შეიცვალა XIX საუკუნის დასაწყისში. 1804 წლის სტატისტიკური მონაცემებით სულ ცხინვალში 186 კომლი ცხოვრობდა, აქედან ქართველი - 41 კომლი, სომეხი - 116 კომლი, ებრაელები - 6 კომლი, ოსები - 16 კომლი [10; 201]. ცხინვალის მოსახლეობის შესახებ საინტერესო ცნობები დაგვიტოვა XIX საუკუნის I მეოთხედში საქართველოში ნამყოფმა გერმანელმა მოგზაურმა - ედუარდ აიხვალდმა, იგი წერს: “ცხინვალში მაშინ 200-მდე სახლი იყო, უმეტესად ქართველებითა და სომხებით დასახლებული. სოფელში გარდა 30 ებრაული ოჯახისა, ცხოვრობს აგრეთვე 3-5 ოსური კომლი [7; 235]. ქალაქ ცხინვალის შესახებ ძალზე საინტერესო ცნობებია დაცული 1728 წელს შედგენილ “თბილისის ვილაიეთის დიდ დავთარში”. ოსმალეთის ხელისუფლების მიერ შედგენილ ფისკალურ დოკუმენტში ძალზე საყურადღებო ინფორმაციაა თბილისის ვილაიეთში შემავალი სოფლების მოსახლეობის, მათი სოციალური მდგომარეობის, დაკისრებული გადასახადების შესახებ და სხვ. ქართლის სხვადასხვა სოფლებთან და დასახლებულ პუნქტებთან ერთად დავთარში ცალკე ადგილი ეთმობა ცხინვალს. დავთარში ვკითხულობთ:

სოფელი ცხინვალი ახლოსაა სათესველ ფილ ხილზა ქალაქთან ექვემდებარება ამილახვარს

ბერი ძე ბირასი, ლაბრიელ ძმა მისი, ბერი ძე ბაბუკასი, გიორგი ძე მისი, დათუნა ძე თამაზასი, ბერი ძმა მისი, ესტატე ძე თამაზასი, გიორგი ძმა მისი, ბერი ძე სეხნიასი, დათუნა ძმა მისი, ბერი ძე იორდანესი, სეხნია ძე დათუნასი, ბერი ძე მისი, იორგი ძე ნასყიდასი, იასე ძმა მისი, ივანე ძე გენებასი, დიმიტრი ძმა მისი, დიმიტრი ძე ბერისა, დიმიტრი ძმა მისი, გარსევან ძე ბერისა, ბირა ძმა მისი, კანდო ძე ლაზარესი, ათანა ძმა მისი, დათუნა ძე გიორგისა, გენება ძე ბერისა, ზაქარა ძე გიორგისა, ნათა ძე მამუკასი, ივანე ძმა მისი, ივანე ძე ბერისა, ნიკოლა ძმა მისი, ბისისკა ძე დათუნასი, ბერი ძმა მისი, ხოსიტა ძე ბარისა, ხოსიტა ძე მისი, თედორე ძმა მისი, შედანა ძე გედევანისა, დიმიტრი ძმა მისი, ზალიკა ძე დათუნასი, მაკრულ ძმა მისი, ქაიხოსრო ძე გიორგისა, გიორგი ძე მისი, ფარსადან ძმა მისი, გივი ძე მანუჭარისა, ლაზარე ძმა მისი, შერმაზან ძე ზუჰრანასი, მელქონ ძე მისი, გაბრიელ ძე ბერისა, ბერი ძე მისი, დავით ძე ოჰანისა, ლაზარე ძე მისი, გიორგი ძმა მისი, ხოსიტა ძე დათუნასი, ხისიკა ძე მისი, ზათუნა ძმა ფირკულისა, ნასყიდა ძმა მისი, ბირა ძე მისი, მახარა ძე აბრამისა, ოთარა ძე ბასილასი, გივი ძმა მისი, ოთარა ძე ხოსიასი, სიმონ ძე მისი, როსტომ ძე ბეჟანისა, ზაალ ძმა მისი, იორამ ძე მამუკასი, დათუნა ძე ივანესი, ბერი ძმა მისი, დათუნა ძე პეტრესი, ბერი ძე ნონიასი, გიორგი ძე მისი, სეხნია ძე დათუნასი, ბერი ძმა მისი, ხოსიტა ძე კამისტასი, ბერი ძე მისი, ბერი ძე თამაზასი, მამ კარდი ძე დათუნასი, გიორგი ძე მახარასი, ესტატე ძმა მისი, ბერი ძე ხოსიტასი, იოკიმე ძმა მისი, სეხნია ძე გიორგისა, ბერი ძე გელიასი, სულავერ ძე ივანესი, აბრამა ძე კორკმაზისა, მახარა ძე ივანესი, მახარა ძმა მისი, ცახუნა ძე სუხიტასი, ხოსია ძე ზაქარასი, ბერი ძმა მისი, ბერი ძე კოკიასი, ხოსია ძმა მისი, გიორგი ძე ბერისა, ბაბურ ძე მისი, დათუნა ძე გელიასი, ნავაზ ძმა მისი, გივი ძე ივანესი, ბერი ძე მისი, გითა ძე ბერისა, დათუნა ძე ივანესი, ხოსიტა ძე მისი, თანდილა ძე თაბათასი, ალხაზა ძე მისი, ლომისა ძე ბერისა, სეხნია ძმა მისი, კათისა ძე იორგისა, თედორე ძე სუხიტასი, ოთარა ძე მისი, თამაზა ძმა მისი, საქანა ძე ხოსიტასი, ალიკა ძე დერლასი, ივანე ძე ბასიასი, თამაზა ძმა მისი, შიო ძე ბერისა, ბერი ძე ბადანისა, ბაბუნა ძე მამუკასი, შიო ძმა მისი, ბაბუნა ძე კაბისიასი, ივანე ძმა მისი, ბაბუნა ძე ჩალასი, გელიკა ძმა მისი, მამუკა ძე აბოსი, გიორგი ძმა მისი, ადინა ძე ხოტასი, ბერი ძე დათუნასი, ოთარა ძე ნასყიდასი, ნასყიდა ძმა მისი, საბურა ძე შალვასი, ოთარა ძმა მისი, ძაღლუა ძმა მისი, გითა ძე ივანესი, ნასყიდა ძე სეხნიასი, ივანე ძმა მისი, ანდრამ ძე ზალიკასი, მოვსეს ძე მისი, ზალიკა ძე ნათასი, ოთარა ძმა მისი, ზურაბ ძმა მისი, ესტატე ძე ზალასი, გიორგი ძე მისი, მამუკა ძე დათუნასი, ალიკა ძე მისი, სურბეთ ძმა მისი, მადია ძე მამუკასი, გივი ძე დალიასი, იოსებ ძმა მისი, თამაზა ძე ბერისა, ზუჰრანა ძე თამაზასი, ასატურა ძმა მისი, ხოსია ძე აბუასი, ნაზარა ძე ანისა, შიო ძე დათუნასი, ბერი ძე მისი, ხოსიტა ძე ბაბუნისა, ოთარა ძმა მისი, ლევანა ძე გიორგისა, გიორგი ძე მისი, ბირა ძე ბაბუნასი, დარჩია ძმა მისი, ბერი ძე ნასყიდასი, გითიკა ძმა მისი, თედორე ძე ბერისა, თამაზა ძე ალასი, ბაბუნ ძე გიუნასი, დათუნა ძე სეხნიასი, ერეკლე ძე ბაბუნასი, ბასილა ძე ბაბუნასი, დათუნა ძე კოგისა, იორგი ძმა მისი, მამუკა ძე კოჯკადრასი, ოსიყმა ძე ბაბუნასი, ასილ ბერდ ძმა მისი, გიორგი ძე

კოგინასი, შერმაზან ძე კვალარასი, დათუნა ძე დათუნასი, დათუნა ძმა მისი, ნონია ძე დათუნასი, შიო ძე ბაბუნასი, რევაზ ძე ბათასი, ფირენ ძე ხოსიასი, ნათა ძმა მისი, ბერი ძე თაყასი, კაზარა ძე მისი, მორდუხა ძმა მისი, ხოსია ძე ოქრუასი, ოქრა ძე მისი, იოსება ძე მივალასი, ხოსია ძე მისი, დავით ძე დანიელასი, დანიელა ძმა მისი, შიო ძე გიორგისა, ესტატე ძე თედორესი, დათუნა ძმა მისი, ხოსია ძე ბერისა, ბაბუნა ძე კათისასი, ხასნია ძე ჩალასი, ჩალხამ ძე ბაბუნასი

კაცი 205
სახლი 116
მიწის დღიური მფლობელობა 180
სამეუფეო ველის დღიური მფლობელობა 20
სამეუფეო ვენახის დღიური მფლობელობა 15
ბაზრის ბაჟი
დუქნები თვალი 20
ცარიელი ადგილები 20
ბაღების რაოდენობა 112
ეკლესიის რაოდენობა ერთი
ჯამი მარცვლეულისა

ისფენჯი კაცი 205, ახჩა 24600

ხორბალი ქილა 700, ახჩა 14000

ქერი ქილა 500, ახცა 7500

ჭვავი ქილა 120, ახჩა 1800

ფეტვი ქილა 200, ახჩა 3000

უშრის გადასახადი ვენახზე დონუმი 250, თითოეულს 40, ახჩა 10 000

გადასახადი ერბოზე 1200

გადასახადი სკაზე 800

არუსანეს გადასახადი 180

გადასახადი ცხვარზე 990

დემთიბანი, მიწაზე თაფუს გადასახადი 350

გადასახადი ღორზე 680, მურახ ხასიე გაბრანის გადასახადი, თითოეულ სახლზე 2-2, 232

წისქვილი თვალი 4, სრული წლით, გადასახადი 480

ხსენებული სოფლის ბაზრის ბაჟი 500 ბადიჰავა, ჯურუმ ჯიბაიეთ, იავა ვე კაჩკუნ, ბეთალმალი ამე ვე ხასე, მალი გაიფ მალი მეფკუდ დიმედიეთ 520

ჯამი 66832 [1; 356-359].

თურქულ წყაროზე დაყრდნობით რთულია, ამ დროის ცხინვალის ეთნიკური სურათის სრულყოფილი აღდგენა, თუმცა, დავთრიდან ნათლად ჩანს მოსახლეობის საერთო რაოდენობა, რაც 116 სახლს შეადგენდა. წყაროში მოხსენიებულია ასევე 205 კაცი. შედარებით გვიანდელი ხანის დოკუმენტური წყაროებით, შესაძლებელია განსაზღვრულ იქნეს კომლში შემავალი ადამიანების საშუალო მაჩვენებელი. მაგ., XIX საუკუნის დასაწყისში გენერალ ლაზარევის ინფორმაციით ქართლ-კახეთის სამეფოში 40 კომლი ცხოვრობდა, ხოლო კომლში საშუალოდ 4 მამაკაცი იყო. 1804 წლის ერთ-ერთი დოკუმენტის მიხედვით, რომელიც შეიცავს ცნობებს დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის შესახებ, თითო კომლზე ნაანგარიშებია 5 მამაკაცი. აფხაზეთის მოსახლეობის გამოთვლის დროს (XIX საუკუნის დასაწყისი), ს. კაკაბაძე თითო კომლზე 8 სულს ვარაუდობდა [13; 42.] ვ. ჯაოშვილის გამოკვლევით, რაც 1832 წლის კამერალური აღწერის მასალებს ეყრდნობა, მამაკაცთა საშუალო რაოდენობა გორის მაზრაში 4.11 სულს შეადგენდა [13; 43]. მთისა და ბარის მოსახლეობის მონაცემთა შეჯერებით XVIII საუკუნის უკანასკნელ მესამედსა და XIX საუკუნის დასაწყისში აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის რაიონებში კომლზე საშუალოდ 4.01 მამაკაცი მოდიოდა, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოს ჩრდილოეთ მთიან რაიონებში 3. 64. ამ მონაცემების შესახებ ვ. ჯაოშვილი წერს: “ეს მონაცემები შეიძლება მივიღოთ XIX საუკუნის I მესამედის საქართველოს მოსახლეობის ერთ-ერთ დემოგრაფიულ მაჩვენებლად, მაგრამ ნახევარი საუკუნით ადრე, ანუ, უფრო ზუსტად 1770-იან წლებში კომლის საშუალო სულადობა რამდენადმე უფრო მეტი იქნებოდა” [13; 44]. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ XVIII საუკუნის მოსახლეობის აღწერებში გამოიყენებოდა ტერმინი “თავი”, რომელსაც აკად. ივ. ჯავახიშვილი კომლში ოჯახის უფროსად მიიჩნევდა. მისი აზრით, კომლში შესაძლებელია რამდენიმე ოჯახიც ყოფილიყო და თითოეული ოჯახის სათავეში “თავი” იდგა [11; 10-11]. აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის

აღწერის დავთრებში, ხშირად ერთ კომლში ორი, სამი, ან უფრო მეტი თავი შედიოდა [12; 212-213]. თუ დავუშვებთ იმ გარემოებას, რომ დავთარში მოხსენიებული ტერმინი “სახლი,” ეს იგივე კომლია, ხოლო წყაროში მითითებული “კაცი” XVIII საუკუნის აღწერებში გავრცელებული ტერმინის “თავის” იდენტურია, მაშინ XVIII საუკუნის I მესამედში ცხინვალში სულ 116 კომლს და ამ კომლებში გაერთიანებულ 205 ოჯახს უცხოვრია. თუ საშუალოდ ოჯახზე 7 სულს ვიანგარიშებთ, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ამ დროის ცხინვალში 1435 მოსახლე ყოფილა. ცხინვალის მოსახლეობა კიდევ უფრო გაზრდილი ჩანს 1770 წლის 5 აპრილის დემოგრაფიული ნუსხის მიხედვით, საიდანაც ჩანს, რომ ცხინვალში იმ დროს 700 კომლი ცხოვრობდა. მოსახლეობას შეადგენდნენ ქართველები, სომხები და ებრაელები [10; 193] თურქულ წყაროში მითითებულია, რომ სოფელი ცხინვალი ამილახვარს ექვემდებარებოდა. ამ დროის ქართული დოკუმენტური მასალებიდან ჩანს, რომ ცხინვალში ყმებს ფლობდა სამეფო ხელისუფლება და რამდენიმე ფეოდალური საგვარეულო (მათ შორის: მაჩაბლები, თარხნიშვილები, ხერხეულიძეები, და სხვ.). აღსანიშნავია, რომ გივი ამილახვარი დავთარში შემთხვევით არ იხსენიება. გივი ამილახვარი ერთი პერიოდი აქტიურად ებრძოდა თურქებს, ხოლო შემდეგ მათ ორიენტაციაზე დადგა. ამის შესახებ ცნობები მოიპოვება როგორც ქართულ, ისე თურქულ წყაროებში. თურქი ისტორიკოსი გურჯი ზადე წერს, რომ გივი ამილახვარი თურქებს ეხმარებოდა და მათ სხვადასხვა სახის ინფორმაციას აწვდიდა [4; 36]. ამას ადასტურებს ვახუშტი ბატონიშვილიც [2; 508]. თურქეთის სულთანმა ერთგულებისათვის გივი ამილახვარს ჯერ ზემო ქართლი გადასცა, შემდეგ კი ცხინვალი [8; 82] ამ ფაქტს ადასტურებს 1727 წლით დათარიღებული სიგელი, რომლის მიხედვით, სულთანმა ამილახვარს თბილისის სანჯაყი და გორის ნიჰიში მდებარე სოფ. სინვალი (იგივე ცხინვალი) უბოძა 66 832 ახჩის შემოსავლით [9; 222]. სიგელში აღნიშნულია, რომ გივი ამილახვარ ოფლი ერთგულად ემსახურა სულთანს და მან დიდი შრომა გასწია ლეკების შემოსევის დროს გორის ციხის დაცვაში [9; 222]. გივი ამილახვარს არა მარტო ცხინვალი გადაეცა, არამედ დიდი ლიახვის ხეობის სოფლებიც, რომლებიც მაჩაბელთა ფეოდალურ გვარს ეკუთვნოდა. ამას ადასტურებს თბილისის ვილაიეთის დავთარში არსებული ცნობები. დავთარში ძალზე საინტერესო ინფორმაციაა იმ დროის ცხინვალში განვითარებული სოფლის მეურნეობის შესახებ. როგორც წარმოდგენილი გადასახადებიდან ჩანს, ცხინვალის მოსახლეობა აქტიურად მისდევდა მიწათმოქმედებას, მოჰყავდათ: ქერი, ხორბალი, შვრია, ჭვავი, ფეტვი, განვითარებული იყო მევენახეობა. ცხინვალში საკუთარი ვენახები და სახნავი მიწა გააჩნდა სამეფო კარს. ცხინვალში განვითარებული იყო მეფულტკრეობა და მესაქონლეობა. გადასახადი იყო ვენახებზე, ოღონდ წყაროში არ ჩანს ვენახის გადასახადი ფულადი რენტით იყო წარმოდგენილი, თუ ნატურის სახით. მოსახლეობას დაკისრებული ჰქონდა ასევე ერბოს გადასახადი. მარცვლეულისა და საქონლის პროდუქტების გარდა თითოეულ “სახლს” გადასახადი ფულადი სახითაც უნდა გაეღო. მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის გარდა მოსახლეობა მისდევდა მებაღეობას. დავთარში დასახელებულია 112 ბაღი. ცხინვალში ამ დროს მოქმედებდა ბაზარი, ამის საფუძველს გვაძლევს დავთარში ნახსენები “ბაზრის ბაჟი”. ეს გადასახადი ცხინვალში უფრო ადრეც არსებობდა. 1639 წლის დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ როსტომ მეფემ იერუსალიმის ჯვრის მონასტერს შესწირა გორელი ვაჭარი, რომელიც სხვადასხვა სახის გადასახადისგან, მათ შორის “კრცხილვანის ბაჟისაგან” გაათავისუფლა [10; 182]. ცხინვალის ბაჟი იხსენიება ასევე 1634 წლის დოკუმენტში, საიდანაც ჩანს რომ მარიამ დედოფალმა თბილელი ეპისკოპოსის ყმებს კრცხილვანის ბაჟი მოუხსნა [10; 183]. ბაზრის არსებობა ცხინვალში სხვა წყაროებითაც დასტურდება. XVIII საუკუნის დოკუმენტური მასალის მიხედვით ცხინვალში განვითარებული იყო სავაჭრო საქმიანობა. აქ იყიდებოდა ადგილობრივი ხელოსნური ნაწარმი, ასევე სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტი, ხე-ტყე [10; 118-119]. ცნობები ცხინვალში არსებული ბაზრის შესახებ უფრო გვიანდელ წყაროებშიც გვხვდება. გერმანელი მოგზაურის ედუარდ აიხვალდის ცნობების (XIX საუკუნის I მეოთხედი) მიხედვით ცხინვალში ძველი ეკლესიის გვერდით ფართე მოედანზე წელიწადში ორჯერ იმართებოდა ბაზრობა, სადაც ყოველი მხრიდან მოდიოდნენ მყიდველები [7; 234] ცხინვალში დავთრის შედგენის დროს ყოფილა ასევე 4 წისკვილი, რომელიც აქ მოწეული მარცვლეულისათვის იყო განკუთვნილი. მდ. დიდი ლიახვი ცხინვალის მოსახლეობისათვის შესანიშნავ რესურსს წარმოადგენდა იმისათვის, რომ მათ წისკვილები გაემართათ და მოწეული მარცვლეული დაეფქვათ. ცხინვალში წისკვილების არსებობა სხვა დოკუმენტური მასალითაც დასტურდება [14; 674]. დავთარში მოხსენიებულია 20 დუქანი, რაც ცხინვალში ვაჭრობის განვითარებაზე უნდა მიუთითებდეს [1; 359]. როგორც ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავდა ცხინვალი აღმოსავლეთ საქართველოში ებრაელთა მთავარი ადგილსამყოფელი იყო ისეთ დასახლებებთან ერთად, როგორცაა: სურამი, მძოვრეთი, ატენი, ახალდაბა. ცხინვალი სავაჭრო-სახელოსნო პუნქტს წარმოადგენდა [3; 251]. დუქნების არსებობა ცხინვალში უფრო

გვიანდელი წყაროებითაც დასტურდება. მაგ., 1807 წლის დოკუმენტის მიხედვით ცხინვალში დუქნებს ფლობდნენ ელიოზიძეები, რომელთა ქონება შემდეგ ხახანაშვილებს შეუსყიდათ [10; 240].

ცხინვალში რამდენიმე მართლმადიდებლური ტაძარი იყო [6; 165-167], მაგრამ როგორც წყაროდან ჩანს, იმ დროისათვის მხოლოდ 1 ეკლესია მოქმედებდა.

ამრიგად, თბილისის ვილაიეთის 1728 წლის დავთარი მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი ქალაქის ცხინვალის ისტორიის შესახებ. დავთარი დახმარებას გვიწევს ცხინვალის მოსახლეობის სულადობრივი მაჩვენებლებისა და მათი სამეურნეო საქმიანობის უკეთ შესასწავლად.

ლიტერატურა:

1. 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, გამოკვლევითა და ფაქსიმილურით გამოსაცემად მოამზადეს აკად. ს. ჯიქიამ და პროფ. ნ. შენგელიამ, წ. I თბ., 2010.
2. ბატონიშვილი ვახუშტი., აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. IV, თბ., 1973.
3. ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. III, თბ., 1966.
4. გურჯი ზადე, თბილისის დაპყრობის წიგნი, თურქული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლით გამოსცა ცისანა აბულაძემ თბ., 1975.
5. იაკობ რაინეგის, მოგზაურობა საქართველოში, გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო გია გელაშვილმა, თბ., 2002.
6. მეგრელიძე ი., სიძველეები ლიახვის ხეობაში, ტ. I, თბ., 1984.
7. ედუარდ აიხვალდი საქართველოს შესახებ, გერმანულიდან თარგმნა შესავალი და საძიებლები დაურთო გია გელაშვილმა, თბ., 2005.
8. ოთხმეზური გ., აღმოსავლეთ საქართველო 1723-1735 წ.წ. “ოსმალთა,” ნაშრომი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 1975.
9. შენგელია ნ., XV-XIX საუკუნეების საქართველოს ისტორიის ოსმალური წყაროები, თბ., 1974.
10. ცოტნიაშვილი მ., ცხინვალის ისტორია, ცხინვალი, 1986.
11. ჯავახიშვილი ივ., ხალხის აღწერის და შემოსავლის დავთრები საქართველოში, ჟურნ. “მომამბე”, IV, 1901.
12. ჯავახიშვილი ივ., საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები, წიგნი I, თბ., 1967.
13. ჯაოშვილი ვ., საქართველოს მოსახლეობა, თბ., 1984.
14. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, თბ., ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა და შენიშვნები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. V, თბ., 1972.

თურქული ინვესტიციები ქართულ ეკონომიკაში

ლალი სრესელი

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, უფროსი მასწავლებელი

საქართველოში უცხოური კერძო კაპიტალის შემოსვლის ერთადერთ ფორმად, დღეისათვის, პირდაპირი რეალური ინვესტიციები გვევლინება.

უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა და რაციონალური გამოყენება საქართველოში ეკონომიკური რეფორმის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პრობლემაა. ამ პრობლემის ოპტიმალურად გადაწყვეტაზე დამოკიდებული ეკონომიკაში რეალური გარდაქმნების განხორციელება და საქართველოს ეკონომიკის ორგანული ჩართვა მსოფლიო მეურნეობაში.

უცხოური ინვესტიციების მოზიდვის პრობლემის აქტუალურობას ზრდის საქართველოს ეკონომიკაში ამჟამად შექმნილი მდგომარეობა: მნიშვნელოვანი საგარეო ვალი, უმუშევრობის მაღალი

დონე, ხალხის ცხოვრების დაბალი დონე, ინვესტიციური აქტიურობის დაბალი დონე, წარმოების ასამოქმედებლად საკუთარი სახსრების პრაქტიკულად უქონლობა.

უცხოური ინვესტიციების გავლენა მიმდები ქვეყნების ეკონომიკაზე დამოკიდებულია მის ეკონომიკურ პოტენციალზე, ეკონომიკის ფუნქციონირების ხასიათზე, საბაზრო მექანიზმის განვითარების ხარისხზე, საკანონმდებლო ნორმებსა და სხვა პარამეტრებზე. მეორეს მხრივ არანაკლები მნიშვნელობა აქვს ინვესტორის თავისებურებებს, ინვესტიციების განხორციელების ფორმებსა და სფეროებს.

მიმდებ ქვეყანაში ინვესტიციების გავლენა ვლინდება შემდეგში: ეკონომიკური ზრდის ტემპზე პოზიტიური გავლენა, ქვეყანაში საერთო ინვესტიციური აქტიურობის გაძლიერება მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ ტექნოლოგიურ პროცესებში და ქვეყნის შრომითი და ბუნებრივი რესურსების ეფექტიანად გამოყენების ამაღლებაში; მიმდები ქვეყნის მეურნეობის პროგრესულ ტერიტორიულ და დარგობრივ სტრუქტურის ხელის შეწყობა; და ბოლოს, უცხოური ინვესტიციები მოქმედებენ ქვეყნის საერთაშორისო ეკონომიკურ მდგომარეობაზე, რაც ვლინდება მის საექსპორტო პოტენციალში, მოქმედებს სავაჭრო და საგადასახადო ბალანსზე.

არსებითია ის, რომ ინვესტიციებს ახასიათებს მულტიპლიკატორის ეფექტი, ე.ი. გარკვეულ დარგში მიმართული ინვესტიციები იწვევენ მომიჯნავე დარგების განვითარებას.

უცხოური ინვესტიციების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტია დასაქმებისა და ეროვნული რესურსების გამოყენება.

ეროვნული რესურსების გამოყენების შედეგად მიღებული „პირდაპირი“ ეფექტის ძირითად ნაწილს იღებს თვით ინვესტორი, მაგრამ მთელი „არაპირდაპირი“ ეფექტი რჩება ინვესტორების მიმდებ ქვეყანას: ათვისებული საბადოები, თანამედროვე ტექნოლოგიებით მომუშავე სამუშაო ძალა, დაბეგვრის სისტემით მიღებული შემოსავლები, სამომხმარებლო ბაზრის გაჯერება. თვით მუშაკები არიან დაინტერესებული უცხოელ ინვესტორებთან მუშაობით, რადგან მათ საწარმოებში უფრო მაღალი ანაზღაურების სიდიდე და სოციალური პირობებია.

კრიზისის შემდეგ პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა კვლავ საქართველოს მთავრობის მთავარ გამოწვევად რჩება. ქვეყანა იბრძვის, რომ პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების კრიზისის წინა დონეს მიაღწიოს. საქართველო დიდწილად არის პირდაპირ უცხოურ ინვესტიციებზე დამოკიდებული, რაც, თავის მხრივ, ეკონომიკური ზრდის საკმაოდ არასტაბილური წყაროა. ჩვენ მომსწრე გავხდით იმისა, თუ როგორ გამოიწვია ბევრ ქვეყანაში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების კლებამ სერიოზული მაკროეკონომიკური პრობლემები. კრიზისის შემდეგ კონკურენცია პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მოზიდვაში კიდევ უფრო გამწვავდა. გარდა ამისა, თავისუფალი კაპიტალის ხელმისაწვდომობამ იკლო იმის გამო, რომ განვითარებული კაპიტალის ბაზრის მქონე ქვეყნებს დიდი ვალები წარმოეშვათ.

2011 წლის 1-კვარტალში, პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მოცულობამ 174 მილიონი აშშ დოლარი შეადგინა, რაც 2009 და 2010 წლის ანალოგიურ მონაცემებზე, შესაბამისად, 1,5-ჯერ და 2,3-ჯერ მეტია. პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მთლიანი მოცულობიდან 67% ევროკავშირის ქვეყნებზე მოდიოდა და ამ პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების ძირითადი სამიზნე მრეწველობა და ფინანსური სექტორი იყო.

პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მოზიდვის მიზნით, საქართველოს მთავრობამ მიიღო კანონი თავისუფალი ინდუსტრიული ზონების შესახებ, სადაც ბიზნესებს ხელსაყრელ ბიზნეს-კლიმატს, სტრატეგიულ გეოგრაფიულ მდებარეობას, ლიბერალურ სავაჭრო რეჟიმს, კვალიფიციურ სამუშაო ძალას და, ამავე დროს, გადასახადებისაგან განთავისუფლებას სთავაზობენ. ამჟამად სამი თავისუფალი ინდუსტრიული ზონა მოქმედებს – ფოთში, ქუთაისსა და თბილისში. ეს ზონები ჯერ კიდევ ინვესტორთა მოზიდვის და, ძირითადად, მრეწველობის დარგში საწარმოების შექმნის პროცესში არიან.

2009 წლის განმავლობაში, გლობალური და ადგილობრივი ეკონომიკური კრიზისის შედეგად, ყველა სექტორში მკვეთრი კლება აღინიშნა. ვითარება მნიშვნელოვნად არც 2010 წელს შეცვლილა. პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები ძირითადად ტრანსპორტისა და კომუნიკაციების სექტორში, ასევე სამთომოპოვებით და წარმოების სექტორებში მიედინება, ხოლო სოფლის მეურნეობა, ინვესტორებისათვის ყველაზე ნაკლებმომზიდველ სექტორად რჩება. უცხოური ინვესტიციების უდიდესი ნაწილი ბოლო წლებში ტრანსპორტის სექტორზე მოდის (ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობ და გაზსადენის პროექტის ჩათვლით).

მდგომარეობა იდენტურია 2011 წლის I კვარტალში, სადაც პირდაპირი უცხოური ინვესტიციებისათვის მთავარ სექტორებად სამთო მოპოვება და წარმოება რჩება (47%), ასევე მიმზიდველია სამშენებლო სექტორი (23%), ტრანსპორტი.

აღსანიშნავია, რომ საქართველოში არსებული ლიბერალური პოლიტიკა უცხოური ინვესტიციების მიმართ მოგების თავისუფალი რეპატრაცია (გატანა) მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის წევრი სახელმწიფოს სტატუსის მოპოვება, ეროვნული ვალუტის გაცვლითი კურსის სტაბილურობა და ინფლაციის დონის მდგრადობა, პოზიტიურ გარემოს ქმნის ინვესტირებისათვის.

ამ მიმართულებით მეტად მნიშვნელოვანია ბოლო წლებში საქართველო-თურქეთს შორის ჩამოყალიბებული ურთიერთობები, რომელიც უდაოდ პოზიტიურ გავლენას ახდენს საქართველოს ეკონომიკის განვითარებაზე.

2000–2008 წლებში თურქეთის რესპუბლიკიდან საქართველოში განხორციელდა 518,3 მლნ. აშშ დოლარის ინვესტიცია. ინვესტიციების მნიშვნელოვანი ნაწილი ჩაიდო თბილისისა და ბათუმის საერთაშორისო აეროპორტების მშენებლობაში, ასევე სოფლის მეურნეობის, ტექსტილის წარმოებისა და სამშენებლო სექტორში.

თურქული ინვესტიციები საქართველოში (მლნ აშშ დოლარი)

წლები	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	იკვარტ.
მოცულობა	8,46	8,85	17,28	33,93	21,81	129,73	93,87	164,5	97,9	91,8	
წილი %	7,7%	5,3%	5,1%	6,8%	4,8%	10,9%	4,7%	10,52%	15%	16,8	
ზრდა %	-70,4%	4,6%	95,3%	94,4%	-35,7	492,7%	-27,6%	75,27%	-40,5%	26,8	

საქართველოში 2010 წელს განხორციელებული უცხოური ინვესტიციების მიხედვით თურქეთი მეორე ადგილზეა 11 %-ით. (I ადგილზე აშშ 17%-ით).

საქართველოში თურქული ინვესტიციები ძირითადად განთავსებულია სატელეკომუნიკაციო, სამრეწველო, სამშენებლო, საბანკო, ტექსტილის სფეროებში. საქართველოში მოქმედი მსხვილი თურქული კომპანიებია: „თურქეთის ავიახაზები“, „ჯეოსელი“, „TAV Urban“-ის კონსორციუმი „შიშე ქამინა“ და სხვა.

პირველად თურქული ინვესტიცია საქართველოში მინის წარმოებაში 1998 წელს ჩაიდო. 2002 წელს კომპანია „შიშექამმა“ სს „მინა“-ში დამატებით 7 მილიონიანი ინვესტიცია განახორციელა, ოთხი წლის შემდეგ კვლავ დადგა წარმოების გაფართოების საკითხი, რაც ბაზრის მზარდმა მოთხოვნებმა განაპირობა.

ბოლო წლების განმავლობაში თურქეთი გადაიქცა საქართველოსათვის მთავარ სავაჭრო პარტნიორად. ყველაზე დიდი ექსპორტი თურქეთიდან გვაქვს და ყველაზე დიდი იმპორტი იქიდან მოდის. გარდა ამისა თურქეთი საქართველოში ენერჯეტიკის, ტურიზმის, ბიზნესის და სხვა სფეროებში ძალიან დიდი ინვესტიციების წყაროა.

საქართველო-თურქეთს შორის ვაჭრობაში ყოველწლიური ზრდა არის საშუალოდ 46%, საქართველო თურქეთის ექსპორტში ყოველწლიურად ზრდა არის საშუალოდ 29%, ბოლო წლების განმავლობაში თურქეთი მე-2, მე-3 ადგილზეა ჯამური ინვესტიციების რაოდენობით და თითქმის მილიარდ დოლარამდე აქვს საინვესტიციო პროექტები. განხორციელდა ისეთი უაღრესად რთული სტრატეგიული პროექტები, როგორცაა „ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანი“ და „ბაქო-თბილისი-ერზურუმი“.

ორიოდე წლის წინ ხელი მოეწერა ხელშეკრულებას ახალი ჰესების მშენებლობის შესახებ, თურქულ კომპანიებთან ჰიდროენერჯეტიკა ერთ-ერთი ყველაზე პერსპექტიული სფეროა საქართველოში ინვესტიციების მოზიდვის თვალსაზრისით.

აღსანიშნავია 500 კილოვატიანი მაღალი ძაბვის გადამცემი ხაზის მშენებლობა საქართველო-თურქეთს შორის. ეს საშუალებას მისცემს საქართველოს დამატებით 1000 მეგავატამდე ელექტროენერჯის ექსპორტი გაკეთდეს საქართველო-თურქეთს შორის.

საქართველოსთვის ძალიან მნიშვნელოვანია ინვესტიციების მოზიდვა, რომელიც ხალხს დაასაქმებს და გაზრდის ექსპორტის პოტენციალს.

საქართველო რამდენიმე ეკონომიკურ რეგიონს აკავშირებს და იგი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი სატრანზიტო ქვეყანაა. ევროპისა და აზიის გზაჯვარედინზე მყოფი ქვეყანა ბუნებრივი სატრანსპორტო დერეფნის როლს ასრულებს. საქართველო ყველაზე მოკლე სატრანზიტო მარშრუტია დასავლეთსა და ცენტრალურ აზიას შორის როგორც ნავთობისა და გაზის, ასევე მშრალი ტვირთის ტრანსპორტირებისათვის. „ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზა“ არა მარტო ჩვენს რეგიონში, არამედ მთელს

კონტინენტზე ერთ-ერთი უმთავრესი სატრანსპორტო პროექტია, რომელიც დააკავშირებს ერთმანეთთან აზიასა და ევროპას შორის ვაჭრობას.

ბოლო წლებში საქართველოში შემოსული ინვესტიციების 75% თურქულია. უცხოური ინვესტიციები – ეს არის დამატებითი წარმოება, დამატებითი სამუშაო ადგილები და დასაქმებული ადამიანები.

მიმდინარე წელს აჭარაში თურქული კომპანია სამი ელექტრო სადგურის მშენებლობას დაიწყო. აღნიშნული ჰესები იმ 15 ჰიდროელექტროსადგურში შედის, რომელთა მშენებლობის შესახებ მთავრობამ ოფიციალურად განაცხადა.

ენერგეტიკისა და ბუნებრივი რესურსების სამინისტროს ინფორმაციით, „Adjar Energy 2007“ აჭარაში „ხელვაჩაური ჰესი 1“-ს, „ხელვაჩაური ჰესი 2“-ს და „კირნათი ჰესს“ ააშენებს. თურქული ინვესტიციების სავარაუდო ჯამური ღირებულება 196 032 494 აშშ დოლარია. სამივე ჰესის მშენებლობა თურქულმა კომპანიამ 2016 წლის დეკემბერში უნდა დაასრულოს და 2017 წელს ექსპლუატაციაში შევიდეს.

ორ ქვეყანას აკავშირებს დინამიური თანამშრომლობა, რომელმაც განსაკუთრებით ბოლო პერიოდში კონკრეტულ შედეგებზე ორიენტირებული სახე მიიღო:

- მნიშვნელოვანია თანამშრომლობა საქართველოს ენერგეტიკული უსაფრთხოების უზრუნველყოფისა და რეგიონის ენერგეტიკული და სატრანსპორტო პოტენციის სრულად გამოყენების თვალსაზრისით. ორ ქვეყანას ერთმანეთთან აკავშირებს ისეთი მნიშვნელოვანი პროექტები, როგორებიცაა „ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის“ ნავთობსადენი და „ბაქო-თბილისი-ერზრუმის“ გაზსადენი. წარმატებით ვითარდება თანამშრომლობა ელექტროენერგეტიკის სფეროშიც. ქვეყნის სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურის დივერსიფიკაციის კუთხით მნიშვნელოვანია „ბაქო-თბილისი-ყარსის“ (სამთავრობათაშორისო შეთანხმებას ხელი მოეწერა 2007 წლის 7 თებერვალს) სარკინიგზო მაგისტრალის პროექტის განხორციელება;
- სავაჭრო-ეკონომიკური თანამშრომლობა – სავაჭრო ბრუნვის მოცულობის მიხედვით თურქეთი საქართველოს ერთ-ერთი უმსხვილესი პარტნიორია. 2008 წლის მონაცემებით ორ ქვეყანას შორის სავაჭრო მოცულობამ შეადგინა 1202,8 მილიონი აშშ დოლარი. ფუნქციონირებს ერთობლივი სამთავრობათაშორისო ეკონომიკური კომისია და თურქულ-ქართული ბიზნეს საბჭო;
- ბათუმის აეროპორტის ერთობლივი გამოყენების შესახებ ხელშეკრულების ხელმოწერა (2006 წ. 14 მარტი), ორ ქვეყანას შორის 3 თვიანი უვიზო რეჟიმის შემოღება (2006 წ. 10 თებერვალი), შემოსავლებზე ორმაგი დაბეგვრის თავიდან აცილებისა და გადასახადების გადაუხდელობის აღკვეთის შესახებ (2007 წ. 11 ნოემბერი) შეთანხმების, აგრეთვე თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ (2007 წ. 11 ნოემბერი) შეთანხმების გაფორმება ბოლო პერიოდის ის მნიშვნელოვანი მოვლენებია, რომლებიც ხელს უწყობს საქართველო – თურქეთის შორის სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების შემდგომ გაღრმავებას;
- თანამშრომლობა კულტურის სფეროში – აქტიური კულტურული კონტაქტები ორი ქვეყნის მეგობრულ ურთიერთობებს ეფექტურად ასახავს. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია თანამშრომლობის შემდგომი განვითარება კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის კუთხით.

თურქეთი საქართველოს უმსხვილეს სავაჭრო პარტნიორთა ათეულში პირველობას ინარჩუნებს. 2011 წლის იანვარი-მარტის მონაცემებით სამი უმსხვილესი სავაჭრო პარტნიორი ქვეყნის წილმა საქართველოს მთლიან საგარეო სავაჭრო ბრუნვაში 36,5% შეადგინა. კვლავ ლიდერობს თურქეთი, უკრაინა და აზერბაიჯანი. თურქეთს საქართველოს საგარეო სავაჭრო ბრუნვის 15,3% ხვედრითი წილი უკავია 285,7 მლნ. აშშ დოლარით. ექსპორტმა 52,8 მლნ. აშშ დოლარი შეადგინა. ექსპორტის პირველ ხუთ სასაქონლო პოზიციას უკავია ექსპორტის 77,9%. ეს პოზიციებია: შავი ლითონების ჯართი – 58,9%, ელექტროენერგია – 7,8%, მსუბუქი ავტომობილები – 4,1%, სპილენძის ჯართი – 3,9%, ახალი თევზი – 5,2%.

იმპორტმა შეადგინა 232,9 მლნ. აშშ დოლარი. იმპორტის პირველი ხუთი სასაქონლო პოზიცია უკავია იმპორტის 15,9%-ს. ეს პოზიციებია: სამკურნალო საშუალებები – 4%, ქაღალდი სამეურნეო – 3,4%, იზოლირებული სადენები, კაბელები – 3,3%, კარტოკელი – 2,9%, შავი ლითონის მეტალო კონსტრუქციები – 2,3%.

მსოფლიო ფინანსურმა კრიზისმა საკმაოდ მძიმე მდგომარეობაში ჩააგდო თურქეთი, თურქეთიდან კაპიტალის გადინებამ გასულ წელს 9,7 მლრდ. აშშ დოლარი შეადგინა. ხოლო მრეწველობის მაჩვენებელი ქვეყნის ისტორიაში ყველაზე მკვეთრად – 21,3% დაეცა. გლობალური ფინანსური კრიზისის მიუხედავად თურქეთი საქართველოს უმსხვილეს სავაჭრო პარტნიორთა ათეულში პირველობას ინარჩუნებს: თურქი ინვესტორების მხრიდან საქართველოს ეკონომიკისადმი ინტერესი იზრდება. ტურიზმი, სოფლის მეურნეობა, გემთმშენებლობა, ტექსტილის წარმოება – ეს მცირე

ჩამონათვალია იმ მიმართულებებისა, რომელთა განვითარებითაც თურქი ბიზნესმენები საქართველოში დაინტერესდნენ.

შეთანხმება საქართველოსა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ ხელმოწერილია ქ. თბილისში 2007 წლის 21 ნოემბერს, ხოლო შეთანხმება საქართველოსა და თურქეთის რესპუბლიკას შორის შემოსავლებზე ორმაგი დაბეგვრის თავიდან აცილებისა და გადასახადების გადაუხდელობის აღკვეთის შესახებ ხელმოწერილია 2007 წლის 21 ნოემბერს.

საქართველო – თურქეთის სავაჭრო ბრუნვა (მლნ აშშ დოლარი)

წლები	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ბრუნვა	321	404,9	647,49	899,68	1202,8	1014,23	587,3
ზრდა %	72,2	26,1	60	38,9	33,7	-15,7	-0,4
წილი %	12,9	12,1	13,9	13,9	15,9	18,4	16,4
ექსპორტი	118,7	121,8	124,96	171,77	262,91	226,2	138,4
ზრდა %	50,4	2,6	2,6	37,5	53,1	-14,0	-3,5
წილი %	13,3	14,1	12,6	13,9	17,6	19,9	16,3
იმპორტი	202,3	283	522,98	727,91	939,87	788,03	448,9
ზრდა %	88,1	39,9	84,8	39,2	29,1	-16,2	0,6
წილი %	11,0	11,4	14,2	14,0	15,5	18,0	17
სალდო	-83,6	-161,2	-398,0	-556,1	-4560,4	-561,8	-310,5

2003 წლის შემდეგ საქართველოს მთავრობის მიერ საინვესტიციო გარემოს გაუმჯობესების მიზნით განხორციელებულმა რეფორმებმა მნიშვნელოვნად გააღრმავა საქართველო-თურქეთს შორის ამ სფეროში თანამშრომლობა, რამაც დადებითი შედეგები გამოიღო, რაც საერთაშორისო კვლევებითა და შეფასებებით დასტურდება.

ლიტერატურა:

1. ე. ბარათაშვილი, დ. მაგრაქველიძე, საქართველოში საინვესტიციო გარემოს სრულყოფის პრინციპები, თბ., 2009.
2. ლ. ქოქიაური, ინვესტიციების ბარათი. თეორია, პოლიტიკა, პრაქტიკა, თბ., 2002.
3. საქართველოს პარლამენტის აპარატი, კვლევითი დეპარტამენტი, ანალიტიკური მიმოხილვა – ქვეყნის საინვესტიციო რეიტინგის შესახებ.
4. „საქართველო-თურქეთის ბიზნეს-ფორუმი“, 2009 წ. 24 თებერვალი, თბილისი.
5. „თურქული ინვესტიციების „მოზღვაება“ საქართველოში“ – საზოგადოებრივ ინტერნეტ გაზეთი „ახალი 7 დღე“.

ინტერნეტ-რესურსები:

- www.economy.ge
- www.investinggeorgia.org
- www.mof.ge
- www.geostat.ge
- www.mcg.ge
- www.parlament.ge
- www.nplg.gov.ge
- www.eprc.ge

სატრანსპორტო და საკომუნიკაციო სისტემების მაღალმა განვითარებამ და მიღწევებმა მნიშვნელოვნად გაადვილა ურთიერთკულტურული კომუნიკაცია. ჩვენი აზრით, გლობალური მშვიდობა ნაწილობრივ ემყარება ურთიერთგაგებას და კულტურული მრავალფეროვნების აღიარება ამდიდრებს პიროვნებებს. უკეთეს კომუნიკაციას ადამიანებს შორის შეუძლია მოაგვაროს ბიზნესის სახელმწიფო საკითხები და გააუმჯობესოს პროფესიული კომპეტენცია საზღვარგარეთ. ა.გ. სმიტი¹ (ა.გ. სმიტი, 1981, 252-262) თვლის პიროვნებათაშორის შეთავსებას, სამსახურებრივ გამოცდილებას და კოსმოპოლიტანიზმს ინტერკულტურული კომუნიკაციის, როგორც დისციპლინის შესწავლის მთავარ მიზეზებად. იგი მომხრეა ინტერკულტურული კომუნიკაციის კურსების მეთოდოლოგიის უფრო საფუძვლიანი შესწავლის, განიხილავს რა ამ სფეროს როგორც პოლიტიკურ მეცნიერებას და არა, როგორც ფსიქოდინამიკის საგანს. ინტერკულტურულ კომუნიკაციას შეუძლია უფრო დიდი პრობლემების გადაჭრა. პოლ როჰლიხი² (პ.ს. როჰლიხი, 1987. 123-128) ქვეყნები არასდროს ელაპარაკებიან ერთმანეთს; ზოგ ეტაპზე კომუნიკაციის პროცესში ქვეყნებს შორის ურთიერთობები გადადის პიროვნებებს შორის ურთიერთობის ფაზაში.

რატომ არის ინტერკულტურული კომუნიკაცია მნიშვნელოვანი? ის გვეხმარება შევიცნოთ სამყარო ჩვენს გარშემო და ამავე დროს ჩვენი თავიც შევიცნოთ. ანთროპოლოგ ედუარდ თ. ჰოლის აზრით კულტურა აისბერგია, რომლის წვერი (გარეგანი კულტურა) მის ძალიან პატარა ნაწილს შეადგენს. კულტურის უდიდესი ნაწილი კი არის ჩვენს თავში და ქვეცნობიერი - წყლის ზედაპირის ქვეშ, ანუ ცნობიერების მიღმა. ეს არის შინაგანი კულტურა. ჰოლი აგრეთვე მიიჩნევს, რომ შინაგანი კულტურა, ანუ „გონება“ დომინირებს გარეგან კულტურაზე. თუ ჩვენ გვინდა გავიგოთ, თუ რა არის ჩვენი ქცევის მამოტივირებელი, ჩვენ უნდა შევისწავლოთ შინაგანი კულტურა.³

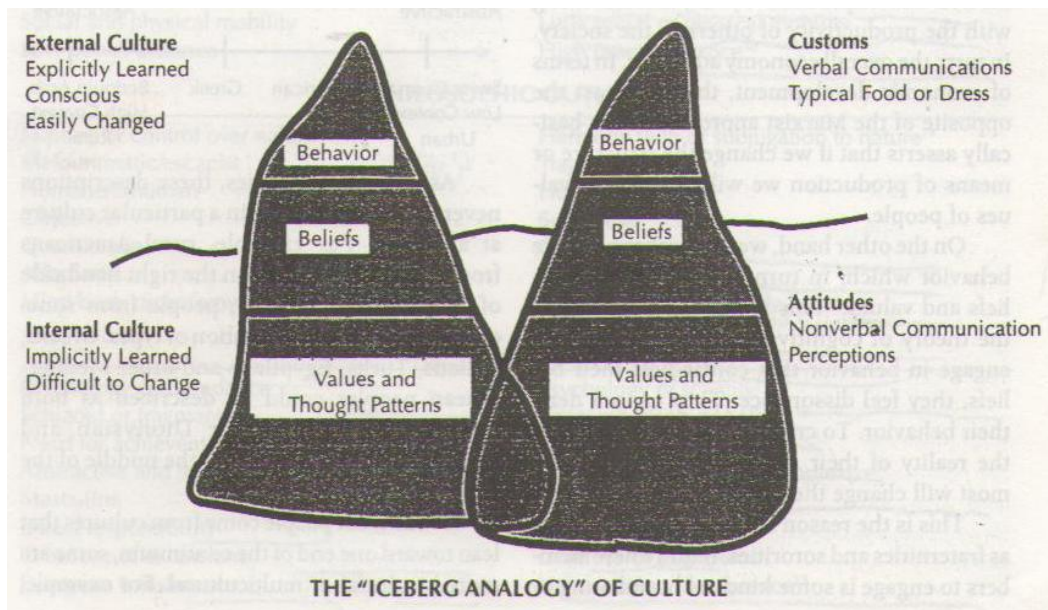
საერთოდ, პარადოქსალურია ის, რომ კულტურას უკეთესად ვეცნობით მაშინ, როდესაც მას ვტოვებთ და ვიწყებთ ურთიერთობას სხვა კულტურის მატარებლებთან. ასე, რომ თუ გვინდა ჩვენი კულტურის გათვინობიერება, უნდა წავიდეთ მისგან შორს.

კულტურის ეს ვერტიკალური მოდელი გვამცხვავს საშუალებას შევისწავლოთ სხვა კულტურის ასპექტები. ჩვენ შეგვიძლია უფრო მეტ დონეებად დავყოთ კულტურის აისბერგი და გავიგოთ, თუ რა ხდება, როდესაც სხვადასხვა კულტურების წარმომადგენლები ურთიერთობენ. როდესაც აისბერგები დაცურავენ ოკეანეში, ჩვენ ჯერ შევნიშნავთ ცალ-ცალკე მათ წვერებს წყლის ზედაპირზე, ხოლო წყლის ქვეშ ხდება მათი შეჯახება. როდესაც სხვადასხვა კულტურის მატარებელი ხალხი ხვდება ერთმანეთს, ისინი შებოჭილობას გრძნობენ, რათა არ დაუშვან შეცდომა კულტურის გარეგან დონეზე - არ თქვან სიტყვა შეცდომით, ან ჩაიცვან შეუფერებელი ტანსაცმელი. მაგრამ საქმე ისაა, რომ ნამდვილი კონფლიქტი ხდება შინაგანი კულტურის დონეზე, როდესაც ფასეულობები, აზროვნება, რწმენა, აღქმა და მიდგომები ეჯახება ერთმანეთს.

¹ A.G. Smith, "Content Decisions in Intercultural Communications". Southern Speech Communication Journal 47 (1981): 252-262.

² P.E. Rohrllich, "Why do We Study Intercultural Communication" International Journal of Intercultural Relations 2(1987): 123-128, Oxford, England

³ Edward T. Hall, "Beyond Culture", Garden City, New York, 1976.

ყველა კულტურას აქვს გარეგნულად გამოხატული (explicit) და ცნობიერი ბიჰევიორული ასპექტები ისეთი, როგორცაა ენა ან ვერბალური კომუნიკაცია, ჩვევები, ტრადიციული ჩაცმულობა, სამზარეულო. კულტურის ამ ნაწილს უწოდებენ გარეგანს, რაც შეიძლება ათვისებულ იქნას დაკვირვებით, განათლებით და ტრეინინგით. ეს ასპექტები ადვილად ასათვისებელია, მაგრამ ნაკლებად მნიშვნელოვანი.

იმდენად, რამდენადაც ჩვენი ქვეცნობიერი განსაზღვრავს ძირითადად ჩვენ ქცევას, აზროვნებას, ფიქრებს, გრძნობებს, შინაგანი კულტურა განსაზღვრავს და მოტივაციას უწევს ჩვენს გარეგან კულტურულ ქცევას. იმისათვის, რომ ავხსნათ ერთი და იგივე კულტურის მატარებელი ხალხის ქცევა, ჩვენ უნდა შევისწავლოთ მათი შინაგანი კულტურა. ეს მოგვეხმარება ბიზნესის წარმოებაში, სამთავრობო, საგანმანათლებლო და ენობრივი ჩვევების, თუ გამოცდილების დაუფლებაში, ყველა სფეროში, რაც დამყარებულია ადამიანთა ურთიერთობაზე.

დღევანდელ დღეს, დიდად მნიშვნელოვანია ორმხრივი ურთიერთობები ქვეყნებთან. ასეთი ქვეყნების რიცხვში საქართველოც არის მოხვედრილი. ქართულ-თურქული ურთიერთობები მეტად მნიშვნელოვანია პოლიტიკურ-ეკონომიკური, სოციალური, კულტურული და საგანმანათლებლო თვალსაზრისით, განსაკუთრებით ჩვენთვის, აკადემიური საზოგადოებისათვის. ბოლო ორი ათწლეულის მანძილზე თურქეთმა ყველა ზემოჩამოთვლილ სფეროში უდიდესი დახმარება გაუწია საქართველოს. შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის თანამშრომლები ამის მომსწრენი ვართ 1995 წლიდან, მას შემდეგ რაც დაარსდა შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი (შზსუ) საქართველოში. ამ უნივერსიტეტის მისიაა განავითაროს საგანმანათლებლო, კულტურული, ეკონომიკური, და სოციალური ურთიერთობები ორ ქვეყანას შორის. უნივერსიტეტი ამყარებს დიალოგს და მშვიდობიან გარემოს ამ ორ ქვეყანას შორის. ვმუშაობ რა შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტში დაარსების დღიდან, მოწმე ვარ მისი სწრაფი აღმავლობისა და განვითარების ორ-სართულიანი ძველი შენობიდან ორ შესანიშნავ შენობად, რომელსაც აქვს უაღრესად თანამედროვე ინფრასტრუქტურა და ყველა აუცილებელი აღჭურვილობა. თუ რამდენად მიმიზიდა ამ უნივერსიტეტის განათლების სისტემად შეიძლება მოვიყვანო პირადი მაგალითი: თავდაპირველად ვასწავლიდი ინგლისური ენის სხვადასხვა ასპექტებს ამ უნივერსიტეტში, შემდეგ მოსამზადებელი და ტესტების განყოფილებების უფროსად. იმ დროს არ არსებობდა შზსუ-ში ჰუმანიტარული ფაკულტეტი. იმ პერიოდში ვიყავი ორი სახელმწიფო უნივერსიტეტის: ილიას და ტექნიკური უნივერსიტეტის ჰუმანიტარული ინსტიტუტის პროფესორი; ოთხი წლის შემდეგ დავტოვე ეს თანამდებობები და მთელი დატვირთვით გადავედი სამუშაოდ შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტში.

მე მომწონს ამ უნივერსიტეტის სისტემა, სტრუქტურა და მეგობრული ატმოსფერო, რაც სუფევს ქართველ დ თურქ კოლეგებსა, თუ სტუდენტებს შორის.

დიდას საქართველოში დაფუძნებული „ჩალლარის საგანმანათლებლო დაწესებულებების ფონდის“ და შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის ადმინისტრაციის წვლილი ამერიკისმცოდნეობის დეპარტამენტის გახსნაში.

საქართველოში პირველად შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტში, რომელიც ემყარება გლობალიზაციის და ინტერნაციონალიზაციის პრინციპებს. ამ დეპარტამენტის დაარსებას თავისი

ისტორია აქვს. 2001 წელს ოთხ ქართველ პროფესორთან ერთად (ეს ჯგუფი შერჩეულ იქნა ამერიკის შეერთებული შტატების საელჩოს მიერ) მიწვეულ ვიყავი ამერიკის შეერთებული შტატების სახელმწიფო დეპარტამენტის მიერ ამერიკის შეერთებული შტატებში პროგრამით „ამერიკისმცოდნეობის კურიკულუმის დიზაინის პროგრამა“. ეს პროექტი მოიცავდა ჩვენს მოგზაურობას ვაშინგტონში, ენ არბორში (მიჩიგანის შტატი), ალბუკერკეში (ნიუ მექსიკოს შტატი), მემფისში (ტენესის შტატი), ფილადელფიაში (პენსილვანიის შტატი) და ნიუ-იორკში რათა გავცნობოდით ამ შტატების უნივერსიტეტების ამერიკისმცოდნეობის პროგრამებს მულტიდისციპლინარული და ინტერდისციპლინარული თვალთახედვით. მიზეზი, თუ როგორ მოვხვდი ამ ჯგუფში, იყო ის, რომ იმ პერიოდში ჩემი ინიციატივით ჰუმანიტარულ ინსტიტუტში ვკითხულობდი კურსს „ამერიკის კულტურა და საზოგადოება“. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ მოვამზადე ამერიკისმცოდნეობის პროგრამა და დავაფუძნე უნივერსიტეტის მესვეურების დიდი მხარდაჭერით შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტში, ვინაიდან მომწონდა განათლების სისტემა ამ უნივერსიტეტში და ყველა ის პირობა, რაც აუცილებელია სრულყოფილი ფაკულტეტის დასაფუძნებლად. ჩემი მოსაზრება დაემთხვა ამერიკის საელჩოს მაშინდელი კულტურის და განათლების ატაშეს შერონ ჰადსონ დინის მოსაზრებას, რომელმაც ჩათვალა, რომ შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი ყველაზე კარგად უპასუხებდა უმაღლესი განათლების თანამედროვე მაღალ სტანდარტებს.

ამგვარად დაფუძნდა საქართველოში პირველად ამერიკისმცოდნეობის დეპარტამენტი და დავინიშნე დეკანად და პროგრამის კოორდინატორად. საინტერესო ფაქტია ის, რომ ამ დეპარტამენტის პირველი ჯგუფის სტუდენტი გახდა მუჟეინ აქდადი, ოთხი შვილიშვილის ბებია, უნივერსიტეტის რექტორის მეუღლე. ეს იყო შესანიშნავი მაგალითი ამერიკული სისტემის „ზრდასრული განათლებისა“.

მინდა გამოვთქვა დიდი მადლიერება „ჩაღლარის საგანმანათლებლო დაწესებულებების ფონდის“ და შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის მიმართ დიდი მხარდაჭრისათვის იმ დეპარტამენტის გახსნის საქმეში, რაც ესოდენ მნიშვნელოვანია საქართველოსთვის. ჩვენ გვჯერა, რომ შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტის მეშვეობით დამყარებული ურთიერთობა თურქეთსა და საქართველოს შორის ხელს უწყობს ურთიერთგაგებას, რაც აუცილებელი პირობაა ხალხებს შორის წარმატებული ურთიერთობების ჩამოყალიბებისთვის.

ქართულ-თურქულ ანდაზათა შედარებითი ანალიზის სხვადასხვაგვარი ასპექტები

ჰარუნ ჩიმქე

შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი, ფილოლოგიის დოქტორი

ანდაზები უკვდავყოფილი აზრები – ფორმულებია, რომლებშიც მოცემულია ცხოვრებისეული გამოცდილებით მიღებული სიბრძნე. შეიძლება ითქვას, რომ ეს სიბრძნე ისეა გადმოცემული ენაში სიტყვებით, როგორც აზრი ფიზიკასა და მათემატიკაში ფორმულებით. ანდაზა დიდი დაკვირვებისა და გონებაგახსნილობის საუკეთესო ნიმუშია. იგი არის ბრძნული გამოთქმა, რომელიც მოკლე სიტყვიერი ფორმით ახდენს მოქმედების, მდგომარეობის ან ურთიერთობის მხატვრულ განზოგადებას (მ. ჩიქოვანი, 1956: 294).

ანდაზა სხვისი ნათქვამის, საყოველთაოდ განმტკიცებული აზრის გამეორებაა. ანდაზა ერთბაშად იპყრობს ყურადღებას მოხდენილი მხატვრული ფორმით, რაც აზრს უფრო მკაფიოსა და ადვილად დასამახსოვრებელს ხდის. ანდაზის მთქმელი თავისი აზრის დასადასტურებლად ყველაზე დიდ ავტორიტეტს — ხალხს იშველიებს. სწორედ ესაა ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი ანდაზის ფართო გავრცელებისა (ზ. ჭუმბურიძე, 1965: 4).

ანდაზას თავისებურად განმარტავენ თურქი მეცნიერები (Ömer Asım Aksoy, 1993: 56-101; H. Fethi Gözler, M. Ziya Gözler, 1982: 7). მათი აზრით, ანდაზა არის ჩვენი პაპების მიერ საუკუნეების მანძილზე მიღებული გამოცდილების შედეგად დაგროვილი ცოდნა. ანდაზაში სურვილი გადატანით, მოკლედ და გადაჭრით გამოითქმება. ანდაზები ზეპირსიტყვიერების გზით გადაეცემა თაობიდან თაობას (H. Fethi Gözler, M. Ziya Gözler, 1982: 16).

ძალიან ძნელია იმის გარკვევა, თუ სად წარმოიშვა ანდაზები თავდაპირველად და რა გზით გავრცელდა მსოფლიოს სხვადასხვა ენაში, როგორც აზრობრივად ერთმანეთთან ახლოს მდგომი ან თუნდაც ერთმანეთის იდენტური მხატვრული გამონათქვამები... მაგრამ საინტერესო და მნიშვნელოვანია ის, რომ კაცობრიობის ხანგრძლივი გამოცდილების, სიბრძნისა და ასოცირების ძალის შედეგად მიღებული ანდაზები მსოფლიოს აბსოლუტურად ყველა ენას აქვს (Doğan Aksan, 2009: 38-39).

ანდაზა ყოველ ერს საკუთარი აქვს, მაგრამ ზოგ შემთხვევაში ისინი იმდენად ჰგვანან ერთმანეთს, რომ ხშირ შემთხვევაში საერთო საკუთრებადაც ქცეულან ბევრი ერისათვის. ქართული ანდაზების სხვა ერის ანდაზებთან შედარებისას მრავალი საინტერესო ასპექტი ჩნდება. მაგალითად, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში მიუთითებენ, ქართული, ინგლისური, თურქული და რუსული ენები არამონათესავე ენებია, მაგრამ „ოთხივე ენაში შეიძლება არსებობდეს უნივერსალური ანდაზები, რომლებიც სრულიად იდენტურია როგორც სემანტიკური, ასევე პრაგმატიკული თვალსაზრისით. ასეთ შედეგს გვიჩვენებს, ვთქვათ, ქართული ანდაზის „მეგობარი გაჭირვებაში იცნობაო“ შედარება სხვა ენათა მონაცემებთან. მოცემული ანდაზის ექსპლიციტური და იმპლიციტური მნიშვნელობები ზუსტად ემთხვევა ინგლისურ „A friend in need is a friend indeed“, თურქულ „Dost kara günde belli olur“ და რუსულ «друг познаётся в беде» ვარიანტებს. აშკარაა, რომ აღნიშნულ შემთხვევაში ოთხი სხვადასხვა ერის ცნობიერება უნივერსალურია და მათი დამოკიდებულება ცნების – მეგობრობა – მიმართ სრულიად იდენტურია“ (ლ. ჭყონია, ც. ჭყონია, 2010: 96-97).

ანალოგიურ ვითარებას წარმოაჩენს ქართულ-თურქულ ანდაზათა სხვადასხვა ასპექტით შეპირისპირება. ვგულისხმობთ სტრუქტურულ-სემანტიკურსა და გრამატიკულ ასპექტებს. თურქულ ანდაზებს პარალელი მრავლად მოეპოვება სხვა ენებში, მათ შორის, ქართულშიც. გამოიყოფა სტრუქტურულ-სემანტიკური თვალსაზრისით აბსოლუტურად იდენტური (ბუნებრივია, სრულიად განსხვავებულიც) ან სემანტიკურად მსგავსი და სტრუქტურულად განსხვავებული ანდაზები.

ა. იდენტური:

- ქართული: „კაცი კაცის სარკეაო“.
თურქული: “İnsan insanın aynasıdır”.
- ქართული: „ვირზე შეჯდომა ერთი სირცხვილი და ჩამოვარდნა მეორეო“.
თურქული: “Eşeğe binmek bir ayıp , düşmek (inmek) iki”.
- ქართული: „სიტყვა ვერცხლია, დუმილი ოქროა“.
თურქული: “Söz gümüşse, sükut altındır”.
- ქართული: „ვინც ბოლოს გაიცინებს, კარგად ის გაიცინებს“.
თურქული: “Son gülen – iyi güler”.
- ქართული: „ხმლით დაჭრილი განიკურნება, ენით დაჭრილი კი – არა“.
თურქული: “Kılıç yarası sağ olur, dil yarası sağ olmaz”.

ზემოთ ჩამოთვლილ ანდაზებში, როგორც ქართულში ისე თურქულში, გატარებულია ერთი აზრი და ეს სხვადასხვა ენაზე ზუსტად ერთნაირი ყალიბით არის გადმოცემული.

ანდაზებში სხარტად არის გამოთქმული ბრძნული აზრი, განზოგადებულია ხალხის ხანგრძლივი დაკვირვების შედეგი, ჩამოყალიბებული შეხედულება ამა თუ იმ მოვლენაზე, ცხოვრების ავ-კარგზე. ამ მზა ფორმულის სახით არსებულ აზრს საჭირო შემთხვევაში იყენებს ენამჭევრი მოუბარი. თავის დროზე და მოსწრებულად ნათქვამი ანდაზა ის იარაღია, რომელიც მახვილზე უკეთ ჭრის. ამიტომ მას ხშირად მიმართავენ ორატორები, მწერლები, ჟურნალისტები, დიპლომატები (ზ. ჭუმბურიძე, 1965: 3).

ბ. სემანტიკა მსგავსი, სტრუქტურა განსხვავებული:

- ქართული: „მულო, შენ გეუბნები, რძალო შენ გაიგონეო“.
თურქული: “Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit” (ქალიშვილო, შენ გეუბნები, რძალო, შენ გაიგონე);
- ქართული: „ქაჩალმა რომ წამალი იცოდეს, თავის თავს უწამლებდაო“.
თურქული: “Kelin ilacı olsaydı başına sürerdi” (ქაჩალს წამალი რომ ჰქონდეს, თავის თავს წაუსვამდა);
- ქართული: „ხარს რქებით დააბამენ, დედაკაცს ენითაო“.
თურქული: “İnsanı sözünden, öküzü boynuzundan tutarlar” (კაცს ენით, ხარს რქებით დააბამენ);
- ქართული: „დღევანდელი კვერცხი მირჩვენია ხვალინდელ ქათამსაო“.
თურქული: “Bugünkü tavuk yarınki kazdan iyidir” (დღევანდელი ქათამი სჯობია, ხვალინდელ ბატს);
- ქართული: „ნუ დასცინი სხვასაო, გადაგხდება თავსაო“.
თურქული: “Gülme komşuna, gelir başına” (ნუ დასცინი მეზობელს, გადაგხდება თავსაო);

- ქართული: „*ძალი ახსენე და ჯოხი ხელში დაიჭირე*“.
თურქული: “*İti an, çomağı hazırla*” (ძალი ახსენე, ჯოხი მოუმზადე);
- ქართული: „*ვირი ვირად დარჩება, ვარსკვლავებით რომ შემოსო*“.
თურქული: “*Eşeğe altın semer de taksan eşek yine eşektir*” (ვირს ოქროს უნაგირი რომ გაუკეთო, ვირი ისევ ვირია);
- ქართული: „*ვირმა რა იცის, ხურმა რა ხილიაო*“.
თურქული: “*Eşek ne anlar hoşaftan*” (ვირი რას გაიგებს კომპოტის გემოს);
- ქართული: „*უთავო თავმა ფეხებს ძალა დაატანაო*“.
თურქული: “*Akulsız başın cezasını ayakları çeker*” (უთავო თავის ჯარიმას ფეხები მოიხდისო);
- ქართული: „*ზოგჯერ ჭირიც მარგებელია*“.
თურქული: “*Her işte bir hayır vardır*” (ყოველ საქმეში ხეირია);
- ქართული: „*მელა ქათმის კარზე მოკვდებაო*“.
თურქული: “*Su testisi su yolunda kırılır*” (წყლის დოქი წყლის გზაზე გატყდება);
- ქართული: „*ჭამის დროს ძალსაც არ გალახავენო*“.
თურქული: “*Su içene yılan bile dokunmaz*” (ვინც წყალს სვამს, იმას გველიც არ შეეხება);
- ქართული: „*მართლის მთქმელს სცემე*“.
თურქული: “*Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar*” (მართლის მთქმელს ცხრა სოფლიდან გააგდებენ);
- ქართული: „*ორმა იცის, ღორმა იცის*“.
თურქული: “*Sırrını söyleme dostuna, o da söyler dostuna*” (საიდუმლო არ გაუმხილო მეგობარს, ისიც ეტყვის თავის მეგობარს);
- ქართული: „*კარგი ქენი, ქვაზე დადევო, გაიარე, წინ დაგხვდებაო*“.
თურქული: “*İyilik yap denize at, kul bilmezse hak bilir*” (კარგი ქენი, ზღვაში ჩააგდე, კაცი თუ ვერ გაიგებს, ღმერთი გაიგებს).

ეს ანდაზა თურქულში ღმერთთანაა დაკავშირებული, ე.ი. რელიგიური საფუძველი აქვს. მსგავსი ანდაზები ყველა ენაში არის. ასეთია ქართულში ბიბლიურ თემაზე შექმნილი ანდაზები, რომლებიც ქრისტიანული ხანიდან მომდინარეობენ: „*ავი კაცი აღდგომასაც ავია*“, „*დიდ მარხვას უთქვამს: ისე მალე გავიბრუნო, რომ ქვრივმა პერანგი ვერ გამოიცვალოსო*“ (ქს. სიხარულიძე, 1960: 322).

მართალია, ჩვენ მიერ განხილულ ბევრ ქართულ ანდაზას თურქულში მოეპოვება ზუსტი ან შედარებით ახლოს მდგომი შესატყვისი, მაგრამ სტატისტიკური ანალიზი მოწმობს, რომ რაოდენობრივად უფრო მეტია განსხვავებული სტრუქტურის მქონე ერთი და იმავე სემანტიკის გამომხატველი ანდაზა.

ზოგჯერ ერთი ანდაზის რამდენიმე ვარიანტიც დასტურდება. მაგალითები:

- ქართული: 1. „*კაცს კაცობა უნდა, თორემ უღვაში კატასაც კი აქვს*“ // 2. „*კაცი კაცი უნდა იყოს, თორემ ქუდი სოკოსაც კი ხურავს*“.
თურქული: “*Her gördüğün sakallıya dede deme*” (ყველა წვეროსან კაცს „ბაბუას“ ნუ დაუმახებ);
- ქართული: 1. „*მითხარი ვინაა შენი მეგობარი და გეტყვი, ვინა ხარ შენ*“ // 2. „*თუ კაცის ცნობა გინდა, ჯერ იმის მეგობრებში იკითხო*“.
თურქული: “*Arkadasını söyle sana kim olduğun söyleyeyim*” (მითხარი შენი ამხანაგი, გეტყვი, შენ ვინა ხარ).

თუ გრამატიკულ ასპექტს შემოვიტანთ ქართულ-თურქულ ანდაზათა შედარებით ანალიზში, განსხვავებულ ვითარებას შექმნის დროის კატეგორია. მართალია, ქართულ ანდაზებში გრამატიკულად დრო გამოხატულია, მაგრამ ეს დრო მარადიულია, ადრინდელ ცხოვრებაშიც იყო ძალაში, დღესაც არის და მომავალშიც იქნება.

თურქულში არის ქართულისაგან განსხვავებით მეოთხე გრამატიკული დროც, რომელსაც ჰქვია აწმყო-მყოფადი ანუ აწმყო განუსაზღვრელი დრო. თურქულ ანდაზებში უმეტესად გამოყენებულია სწორედ ეს დრო. მაგალითად:

- ქართული: „*სადაც არის ბედი შენი, იქ მიგიყვანს ფეხი შენი*“.
თურქული: “*Kismetinizde varsa karşınıza çıkar*” (თუ ბედი გვაქვს, იგი წინ დაგხვდება).

თურქულ ზმნაში *çıkır*-ar სუფიქსი აწმყო-მყოფადი დროის ნიშანია. ქართულში აღნიშნული დრო უფრო აწმყოსა და მყოფადის მწკრივთა ფორმებით გადმოიცემა. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ერთი სამეცნიერო ნაშრომი, რომლის ავტორსაც შესწავლილი აქვს თურქულ ანდაზებში დროის გამოხატვის საკითხი. მას მიაჩნია, რომ ანდაზებში ყველაზე მეტად აწმყო-მყოფადის დრო არის გამოყენებული. ამას ისიც ადასტურებს, რომ მის მიერ შესწავლილი თურქული ანდაზებიდან 1481

ანდაზას აქვს აწმყო-მყოფადის გაგება, ხოლო აქედან 1069 ანდაზაში აწმყო-მყოფადის დროში არის მოცემული. აწმყო-მყოფადი დროის შემდეგ დანარჩენი გრამატიკული დროებიდან ყველაზე მეტად გამოყენებულია წარსული დრო. წარსული დროის 143 შემთხვევაა დაფიქსირებული. რაც შეეხება ახლანდელსა და მომავალ დროს, ასეთი თითო ანდაზაა. როგორც ავტორი მიუთითებს, „ანდაზის ბუნებიდან გამომდინარე ახლანდელისა და მომავალი დროის გამოყენება იშვიათი უნდა იყოს“ (Osman Çakmak, 2006: 237-238).

მართალია, ქართულ ენაში განუსაზღვრელი დრო ცალკე არ არის გამოყოფილი, როგორც გრამატიკული კატეგორია, მაგრამ კონტექსტის მიხედვით იგულისხმება. ამასთან დაკავშირებით ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ „ახლანდელი და მომავალი დროის ფორმები საერთოდ კარგადაა ერთმანეთისაგან გარჩეული, მაგრამ ზმნის ზოგიერთი ფორმა დროის გაგებას მხოლოდ კონტექსტის მიხედვით გვაძლევს; მაგალითად, ზმნები: ვჭამ, ერთვის, ამოდის, ჩადის, ტრიალებს და მისთანანი ხან ახლანდელია, ხან მომავალი და ხან გაურკვეველ დროს გამოხატავს“ (ა. შანიძე, 1973: 203-204; ო. გაჩეჩილაძე, 1992: 179).

მაშასადამე, თურქულში ანდაზა ძირითადად გადმოცემულია აწმყო-მყოფადი დროით, ქართულში კი, მართალია, სხვადასხვა დროით, სხვადასხვა მწკრივის ფორმით, მაგრამ შინაარსობრივად მაინც აწმყო-მყოფადის გაგებაა ჩადებული. მაგალითები:

აწმყო: „*ძალი ჰყევს, ქარავანი მიდის*“;

უწყვეტელი: „*ვინც მიდიოდა, ფქვავდა, ვინც არა და – ჯერს კითხულობდა*“;

აწმყოს კავშირებითი: „*მეზობელს მუცელი რომ სტკიოდეს, შენ მუცელზე ხელს უნდა ისვამდეო*“;

მყოფადი: „*სანთელი თავის ქვეშ არ გაინათებსო*“;

ხოლმეობითი: „*კურდღელს სანამ დაიჭერდნენ, შიშმა უფრო დალიაო*“;

წყვეტილი: „*ობოლო, ვის აგინებ და ვინც გამზარდაო*“;

II კავშირებითი: „*ისეთი ტყუილი უნდა თქვა, ფეხები ჰქონდეს – დადგომაც შეეძლოს და გაქცევაც*“;

I თურმეობითი: „*ძილის წინ სიზმარი ვის გაუგონია*“;

II თურმეობითი: „*ნაცარქექია ცხენიდან ჩამოვარდა და მაინც უნდა ჩამოვსულიყავიო*“.

უნდა აღინიშნოს, რომ ძალზედ იშვიათია: მყოფადის კავშირებითი და III კავშირებითი. ამ მწკრივთა ფორმები ჩვენს საანალიზო მასალაში არ დადასტურდა.

ქართველებისათვის, უფრო ზუსტად იმისთვის, ვისაც საკუთარ ენაში არ გააჩნია თურქული ე.წ. „მეოთხე“ დრო, ანუ აწმყო-მყოფადი, ანუ განუსაზღვრელი დრო, ძნელია მისი აღქმა. გაგებით კი იგებენ, მაგრამ გამოყენებით ვერ იყენებენ. ეს ბუნებრივია, ქმნის წინააღმდეგობას ქართულ-თურქულ ენობრივ კონტაქტებში.

ანდაზა დახვეწილი მეტყველების მთავარი ძარღვია. ანდაზების სიუხვე ხალხის კულტურის, მაღალი განვითარების მაჩვენებელია. ანდაზა არის უზარმაზარი განძი, რომელშიც ყველა იპოვის თავის ინტერესებს.

ლიტერატურა:

1. გაჩეჩილაძე ო., ქართული ენა: თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1992.
2. სიხარულიძე ქს., ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, ნაწილი I: თბ., „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“, 1960.
3. ქართული ანდაზები, ლია ანდრინიკაშვილის რედაქციით: თბილისი, 2008.
4. შანიძე ა., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 1973.
5. ჩიქოვანი მ., ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია: თბ., „სამეცნიერო-მეთოდური კაბინეტის გამომცემლობა“, 1956.
6. ჭუმბურიძე ზ., ქართული ანდაზები, თბ., „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1965.
7. ჭყონია ლ., ჭყონია ც., უნივერსალური ანდაზების მნიშვნელობა კულტურათა შორის კომუნიკაციებში: საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „ენა და კულტურა“, მასალები, ქუთაისი, 2010.
8. Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü / H. Fethi Gözler; M. Ziya Gözler ”İnkilap ve Aka Kitapevleri”, İstanbul, 1982.
9. Aksan Doğan, Her Yönüyle Dil: “Türk Dili Kurumu Yayınları”, Ankara 2009.
10. Osman Çakmak, Türk Atasözlerinde Kelime Grupları Kip ve Şahıs İfadesinin İncelenmesi: Sakarya, 2006.
11. Ömer Asım Aksoy, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I: “İnkilâp Kitabevi“, 7. baskı, İstanbul, 1993.

„თურქეთი“, „თურქნი“ „მეფეთა ცხოვრებაში“

მამუკა ჯოღობორდი

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, სრული პროფესორი

"ქართლის ცხოვრება" შუა საუკუნეების ქართული საისტორიო აზროვნების მაღალი დონის დამადასტურებელი თხზულებაა. მისი მნიშვნელობა განსაკუთრებულია როგორც ძველი და შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიის, ისე მისი მეზობელი ქვეყნებისა და ხალხების წარსულის ცალკეული ფაქტების შესასწავლად (12:3-5).

ვფიქრობთ, გასაზიარებელია ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული მოსაზრება, რომ "ცხოვრება ქართველთა მეფეთა" მრავალი ცნობა ადრე მხოლოდ ლეგენდარულად რომ იყო მიჩნეული, დადასტურდა არქეოლოგიური კვლევა-ძიებითა და ეპიგრაფიკულ ძეგლთა აღმოჩენებით, რამაც ძირფესვიანად შეცვალა ადრე გამოთქმული სკეპტიკური დამოკიდებულება საშუალო საუკუნეების იმ ქართული საისტორიო წყაროების მიმართ, რომელშიც წარმოდგენილია წინაქრისტიანული ხანის საქართველოს (ქართლის სამეფოს) ისტორია (4:25). ამასთან არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ჯერ კიდევ ივ. ჯავახიშვილის მიერ დამკვიდრებული "ქართლის ცხოვრების" უძველესი და ძველი ისტორიის ცნობებისადმი ჰიპერკრიტიკული დამოკიდებულება "უკრიტიკო დამოკიდებულებამ არ შეცვალოს" (3:84;1:549).

ამჯერად შევჩერდებით "მეფეთა ცხოვრებაში" რამდენჯერმე ნახსენებ ეთნიკურ ტერმინებზე "თურქნი", "თურქეთი" და მათ სავარაუდო მნიშვნელობაზე. სავარაუდო ვამბობთ იმიტომ, რომ ეს ეთნიკური ტერმინები ლეონტი მროველის თხზულებაში სპარსელთა და თარგამოსიანთა ურთიერთობების ისეთ ქრონოლოგიურ კონტექსტშია მოხსენებული (ნაბუქოდონოსორის მიერ ებრაელთა დეპორტაციამდე), როცა არ არსებობდა არც ეთნიკური ერთობა "თურქნი" და მითუმეტეს არც სახელმწიფო "თურქეთი". ლეონტი მროველი წერს: "და შემდგომად ამისა რაოდენთამე წელიწადთა გამოგზავნა ქეკაპოს, სპარსთა მეფემან, ძე მისი, რომელსა ერქუა ფარბოროტ, სპითა დიდითა სომეხთა და ყოველთა თარგამოსიანთა ზედა. ხოლო შეკრბნეს ყოველნი თარგამოსიანნი, მიეგებნეს და ეწყვნეს ადარბადაგანს, სძლიეს და იოტეს ფარბოროტ, და მოსრეს სპაჲ მისი. შემდგომად ამისა მცირედთა წელთა კუალად გამოგზავნა ამანვე ქეკაპოს ძმისწული (დისწული?) მისი, ძე შიომ ბედნიერისაჲ, რომელი მოიკლა თურქეთს (ე.ი. თურქების ქვეყანაში, მ. ჯ.), ვითარცა წერილ არს წიგნსა სპარსთა ცხოვრებისასა" (6:34). შემდგომში, იმავე ლეონტი მროველის თანახმად, შიომ ბედნიერის მემკვიდრემ - ქაიხოსრომ ქართველ-სომეხთა გაერთიანებული ძალები დაამარცხა, აიღო მათი ციხეები, მოარბია ქართლი და სომხეთი და "აღაშენა ადარბადაგანს სახლი სალოცველი სჯულისა მათისაჲ და წარვიდა და შემდგომად ამისა რამდენთამე წელიწადთა უცალო იქმნა ქაიხოსრო მეფე, და იწყო ბრძოლა თურქთა და ეძიებდა სისხლსა მამისა მათისასა. და პოეს ჟამი სომეხთა და ქართველთა, განუდგეს სპარსთა და მოსრნეს ერისთავნი სპარსთანი და განთავისუფლდეს (6:35).

ქართველი მემატიანის ცნობით, სწორედ ამ დროს მოვიდნენ ქაიხოსროს მიერ დამარცხებული და დევნილი თურქების 28 სახლი გურგანის (კასპიის) ზღვის ამოვლით მცხეთაში და მცხეთის მამასახლისს შესთავაზეს კავშირი სპარსთა წინააღმდეგ. შეთანხმება შედგა - თურქთა ნაწილი მამასახლისმა მცხეთის ერთ-ერთ უბანში-სარკინეში დაასახლა. როგორც ჩანს, სამშორეობა რეალური იყო, ამიტომ ქართველებმა თურქებთან ერთად მოსალოდნელი აგრესიის მოსაგერიებლად მზადება და ციხესიმაგრეების მშენებლობა დაიწყეს. სწორი გადაწყვეტილება მიიღო მამასახლისმაც: ქართულ-სომხურმა კოალიციამ სწორედ თურქების დახმარებით მოიპოვა საბოლოო გამარჯვება სპარსელებზე: "შემდგომად ამისა რაოდენთამე წელიწადთა აღმოვიდა ძე სპარსთა მეფისა ვაშტაშაბისა, სახელით სპანდიატ რვალი, რომელმაც ადარბადაგანში მოსვლისას გაიგო ამბავი, რომ მისი მამა თურქებმა მოკლეს და შეესივნენ სპარსეთს და უკან გაბრუნდა. ამით ისარგებლეს სომეხებმა და ქართველებმა და თავი გაინთავისუფლეს (6:36).

"მეფეთა ცხოვრების" ჩვენს მიერ მოტანილი ცნობები, ვფიქრობთ საინტერესოა რამდენიმე ასპექტით: 1) გაირკვეს ქართველი მემატიანის ცნობების რეალურობა და მისი სავარაუდო წყაროები და 2) მემატიანის ფაქტობრივი ცოდნისა და თვალსაწიერის გათვალისწინებით მოხდეს მისი მოღვაწეობის პერიოდის დაზუსტება.

გ. მელიქიშვილი ვარაუდობდა, რომ "მეფეთა ცხოვრების" ავტორმა გამოიყენა "მოქცევაჲ ქართლისაჲ"-ს არა შატბერდულ და ჭელიშურ კრებულებში დაცული "ქრონიკა", არამედ მისი სრულყოფილი ვარიანტი, რომელიც შექმნილი იყო უფრო ძველი ე.წ. "სამშენებლო მატიანის"

საფუძველზე (16:26-28). არსებობს მოსაზრება, რომ "ქართლის ცხოვრების" ავტორი საქართველოს უძველესი ისტორიის გადმოცემისას ეფუძნებოდა VII საუკუნის ქართულ მატთან, რომელმაც ჩვენამდე ვერ მოაღწია (10:47-65).

ჯერ კიდევ XIX საუკუნის და XX საუკუნის დასაწყისის ქართველი მკვლევარები (დ. ბაქრაძე, ალ. ხახანაშვილი, თ. ჟორდანიას, მ. ჯანაშვილი და სხვ.) თვლიდნენ, რომ "ქართლის ცხოვრების" უძველესი ნაწილი ზღაპრულია და ჩვენს დრომდე მოაღწია ზეპირსიტყვიერების გზით. ამ აზრს იზიარებდა ივ. ჯავახიშვილიც. ბევრი ქართველი და უცხოელი მკვლევარი (ვ. მილერი, მ. ჯანაშვილი, ალ. ხახანაშვილი, ნ. მარი, ე. თაყაიშვილი, პ. ინგოროყვა, კ. კეკელიძე, მ. ანდრონიკაშვილი, გ. მამულია და სხვ.) ჩვენთვის საინტერესო ცნობებთან დაკავშირებით ფიქრობს, რომ ლეონტი მროველის "სპარსთა ცხოვრების წიგნში" სპარსული ზეპირსიტყვიერებისა და საგმირო ეპოსის კვალი ჩანს. მატთანში მოხსენიებული ირანული ეპოსის "შაჰ-ნამეს" ცნობილი პერსონაჟები: ქეკაპოსი, აფრიდონი, შიომ ბედნიერი, ქაიხოსრო, ფარაბოროტი, სპანდიატ რვალი, არდაშირი, ბამანი, და ა. შ. თითქოს სწორედ ამ ფაქტზე უნდა მიუთითებდეს. ვ. მილერი მიიჩნევდა, რომ "შაჰ-ნამე" "ქართლის ცხოვრების" უშუალო წყარო არ არის (17:86). ამის არგუმენტად იგი თვლიდა იმ ფაქტს, რომ "ქართლის ცხოვრების" აფრიდონი, ქეკაპოსი და ა.შ. "შაჰ-ნამეში" ფერიდუნად, ქაიქოსად და სხვ მოიხსენიებიან.

რაც შეეხება მ. ჯანაშვილს, იგი გამორიცხავდა ლეონტის მიერ "შაჰ-ნამეში" სარგებლობის ფაქტს, რადგან ქართველ მემატთანეს სპარსეთის მეფეთა სია სრულად არ აქვს გადმოცემული, არ ახსენებს პოემის ერთ-ერთ მთავარ გმირს როსტომს და სხვ (11:102).

ვ. გაბაშვილი "სპარსთა ცხოვრებაში" ვარაუდობდა კონკრეტულ ადმოსავლურ წყაროს - ტაბარის თხზულებას - "ისტორია მოციქულთა და მეფეთა" (2:33-45), ხოლო გ. მამულიას დასკვნით, ქართველი მემატთანის პირველწყარო "ვალაური ეპოსის" ერთ-ერთი ვერსიაა (5:241-275).

ვფიქრობთ, გასათვალისწინებელია მკვლევართა დაკვირვება: "მნიშვნელოვანია ყურადღება გამახვილდეს იმ უცილობელ ფაქტზე, რომ მემატთანე (ლეონტი მროველი, მ.ჯ.) ზოგიერთ შემთხვევაში საკმაოდ დაწვრილებით აღწერს ცალკეულ მოვლენებს, სხვაგან კი მხოლოდ მეფის მოხსენიებით იფარგლება და არაფერს იუწყება მისი საქმიანობის ან მის დროს მომხდარი საგარეო თუ საშინაო მოვლენების შესახებ. ეს კი იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ ძველი ისტორიკოსი ობიექტურად სარგებლობდა მის ხელთ არსებული წყაროების ჩვენებებით, რაც უთუოდ აძლიერებს "ცხოვრება ქართველთა მეფეთა" ცნობების მეცნიერულ ღირებულებას (4:25).

გ. ქავთარიას მოსაზრებით, ლეონტი მროველის ცნობები ქრონოლოგიური ჩარჩოებიდან საკმაოდ გადახრილია, თუმცა მოწოდებული ინფორმაცია თანამიმდევრულია და აღნიშნულ პერიოდში ქართლის მთავარი მტერი მართლაც სპარსეთი იყო. მკვლევარი თვლის, რომ "სპარსეთში" მიდია იგულისხმება, ხოლო "თურქებში" - სკვითები (9:13). როგორც ცნობილია, VII შუა ხანებში სკვითებმა მიდია დაიპყრეს, მაგრამ ძვ. წ. 625 წ. კიაქსარმა დაამხო სკვითების ბატონობა. სწორედ ამ რეალობის ანარეკლად მიჩნეული "მეფეთა ცხოვრების" ცნობა, რომლის თანახმადაც, მიდიიდან გამოძევებული სკვითები მცხეთის მამასახლისს სთხოვენ თავშესაფარს (9:13-14).

მ. სანაძის აზრით, „ქართლის ცხოვრების“ უძველესი პერიოდის ამსახველ მონაკვეთში მისი ავტორი ტერმინ „ხაზარის“ ქვეშ გულისხმობს სკვითებს და კიმერიელებს, რომელთა შემოსევებს ადგილი ჰქონდა ძვ. წ. VIII-VI სს-ში; რაც შეეხება ირანულ სამყაროს, მის შესახებ „ქართლის ცხოვრებაში“ მოცემული ინფორმაცია მასში მოხვედრილია მწიგნობრული და არა ზეპირსიტყვიერების გზით. აღნიშნული ცნობების დეტალური ანალიზის შემდეგ მკვლევარი დასძენს: „ქართლის ცხოვრების პირველი შემქმნელი მემატთანის მუშაობის მეთოდს თვალს თუ გადავაკლებთ, მივხვდებით, რომ მას ხელთ ჰქონდა ორი პარალელური ქრონიკა, სხვადასხვა ეპოქებში და, შესაბამისად, სხვადასხვა ტერმინოლოგიით დაწერილი. ორივეში ერთსადიამვე ადგილას ერთიდაიგივე ინფორმაცია იყო მოცემული - მიდიელებისაგან გამოდევნილი სკვითების ქართლში მოსვლისა და აქ დასახლების შესახებ. ერთგან ნახმარი იყო „ქალდეველები და ჰონნი“, მეორეგან კი „სპარსნი და თურქნი“ (7:24-32).

დადგენილია, რომ ძვ. წ. II ათასწლეულის II ნახევარსა და I ათასწლეულის დასაწყისში ევრაზიის ადმოსავლეთ ნაწილში საბოლოოდ ყალიბდება ორი, ერთმანეთისაგან განსხვავებული კულტურულ-სამეურნეო რეგიონი: ჩინური და ე.წ. ცენტრალურაზიური. ეს უკანასკნელი მოიცავდა დიდ ტერიტორიას ადმოსავლეთ თურქისტანიდან (დასავლეთით) სამხრეთ მანჯურიამდე (სამხრეთით). I ათასწლეულის დასაწყისში ცენტრალურ აზიაში მცხოვრები ტომები ქმნიან სკვითური ტიპის მომთაბარე კულტურას (ამ კულტურის მატერიალური ძეგლები აღმოჩენილია ალტაის მხარეში, მონღოლეთში, შავიზღვისპირეთში და ა.შ.). რაც შეეხება ძვ. წ. I ათასწლეულის დასავლეთ ანატოლიის მოსახლეობას, ის ნაწილობრივ ადგილობრივი აზორიგენი მოსახლეობით იყო დასახლებული, ნაწილობრივ ბერძნებით, რომლებიც ძვ. წ. IX ს-დან იწყებენ ამ ტერიტორიების კოლონიზაციას. ელინისტურ და რომაულ პერიოდში აქ მნიშვნელოვანი ეთნიკური ცვლილებები არ მომხდარა" (14:49-73).

"ჩინელი პეროდოტი" სიმა ციანი (ძვ. წ. 145-87 წწ.) თავის "ისტორიულ ჩანაწერებში" (ითვლება რომ, ეს თხზულება წარმოადგენს წინა ეპოქების საისტორიო წყაროების სისტემატიზაციას) წერს ჩინეთის ჩრდილოელ მეზობლებზე - მონღოლურ მომთაბარე ტომზე - ჟუჟანებზე, რომლებიც ძვ. წ. VII-VI საუკუნეებიდან აქტიურად ებმებიან ცენტრალური აზიის რეგიონის პოლიტიკურ ცხოვრებაში და მათი ძირითადი საქმიანობა სხვადასხვა სამხედრო კოალიციების ლაშქრობებში მონაწილეობაა. მოგვიანებით, ე.წ. "მეომარი სამეფოების" (ძვ. წ. 403-321 წწ.) ხანაში ჟუჟანების ადგილს რეგიონში ჰუნები და სხვა თურქული მოდგმის ტომები იმკვიდრებენ. სწორედ ძვ. წ. IV ს-ში მოიხსენიებენ ჩინელები ჰუნებს, როგორც თავიანთ მოწინააღმდეგეებს. ძვ. წ. III ს უკანასკნელ ათწლეულში ჰუნთა ტომები ირჩევენ სამხედრო ბელადს (ე.წ. "შანიუი") და აყალიბებენ პრიმიტიულ სახელმწიფოს. ჩინელებთან ხანგრძლივმა ბრძოლებმა მათი კავშირი - ჩრდილო და სამხრეთ დაჯგუფებებად დაშალა (პირველად ძვ. წ. 56 წ., ხოლო მეორედ ახ. წ. 48 წელს).

ახ. წ. II ს I ნახევრიდან იწყება ჰუნების იძულებითი მიგრაცია აღმოსავლეთით (მათ შორის ჩვენი ქვეყნის მოსაზღვრე კასპიისპირეთის რეგიონში; ჩვენ აქ არ ვგულისხმობთ ჩრ. კავკასიაში არსებული თურქული მოდგმის ტომების სახელმწიფოებრივ გაერთიანებას - ხაზართა ხაკანატს, რადგან ხაზარები "მეფეთა ცხოვრებაში" "თურქების" პარალელურად მოიხსენიებიან). IV ს. 70 -იან წლებიდან (376 წ.) ჰუნები რომის იმპერიის საზღვრებს მიადგნენ (15:166-177).

თურქოლოგიაში დამკვიდრებული მოსაზრებით, ტერმინი "თურქი" (Türk - ძველ თურქულად ძლიერი, ზოგადი მნიშვნელობით თურქ ხალხთა წარმომადგენელი) "თუ-ქინის" გვიანდელი ფორმაა (12:28). ეს სახელი შეარქვეს ჩინელებმა ცენტრალურ აზიაში, ალთაის მთების სამხრეთით მცხოვრებ ხალხს ძვ. წ. 177 წლისათვის. დადგენილია, რომ პირველი დოკუმენტური წყარო, რომელშიც Türk- არის ნახსენები (როგორც აუტონიმი) ცენტრალური აზიის გიოქ-თურქების ორხონის წარწერებია (თარიღდება VIII ს-ით).¹

ჰუნების შემდგომ მდ. ვოლგა არაერთმა ჰუნურ-თურქულმა და თურქიზებულმა უგორულმა ტომმა გადმოლახა და სამომთაბარეოდ, დროებით ჩრ. კავკასიასა და აზოვის ზღვისპირეთის აღმოსავლეთით მდებარე ველებზე შეჩერდა. მათ გაერთიანებათა შორის მნიშვნელოვანი იყო კასპიის ზღვის ჩრდილო-დასავლეთით საზღვრით, ხოლო აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით თურქულ-უგორულ ტომთა გაერთიანება. 558 წელს ჩრ. კავკასიაში მოსულმა ჟუჟანებმა (ისინი მათმა ყოფილმა ქვეშევრდომებმა ტურკიუტებმა - თურქებმა გამოადევეს) შექმნეს სახელმწიფოებრივი გაერთიანება ხაკანატი. თურქული მოდგმის მცხოვრებნი აგარები, ბულგარები, ხაზარები ცხოვრობდნენ კონსტანტინოპოლში, ხაზართა მეფის ასულები ხშირად ბიზანტიის დედოფლები ხდებოდნენ, IX ს-ში იმპერატორის კარზე ხაზართა გვარდიაც კი დაარსდა. VIII-IX სს. შუა აზიიდან და ხორასნიდან მოვიდა თურქთა ახალი ნაკადი, რომელთაც აბასიანი ხალიფები იყენებდნენ სამხედრო ძალად (8:7). ზემოთმოტანილი მასალა, ჰუნთა და სხვა თურქული ეთნიკური ჯგუფების თავდაპირველი განსახლებისა და მათი მიგრაციისათვის თვალის მიდევნება გვაფიქრებინებს, რომ ქართველი მემკვიდრე, სავარაუდოდ, ჩვენთვის უცნობი წყაროებიდან იცნობდა მათ ისტორიას: მემკვიდრის მიერ რამდენჯერმე გამეორებული ფრაზა "და შემდგომად ამისა რაოდენთამე წელიწადსა" სპარსელ-თარგამოსიანთა ბრძოლებთან დაკავშირებით, ჩვენი აზრით, რაღაც კონკრეტული ისტორიული პროცესის განვითარებას ასახავს (სამწუხაროდ მემკვიდრე მათ ქრონოლოგიურად ვერ ათარიღებს) და არა ერთი რომელიმე კონკრეტული ლიტერატურული ნაწარმოების, ანუ "ამბავის" შედეგია.²

როგორც ჩანს, ქართველი მემკვიდრისათვის ცნობილი იყო ე.წ. "ხალხთა დიდი გადასახლების" პროცესი, კონკრეტულად თურქული მოდგმის ტომების გადაადგილებანი და ჰუნთა სახელმწიფოებრივი ფორმირებების ჩამოყალიბების პერიპეტეებით აღსავსე პროცესი.

ლეონტი მროველი რომ თურქული მოდგმის ტომების ისტორიის გვიანდელ პერიოდზე მოგვითხრობს, ამას ასევე ადასტურებს ქართველი მემკვიდრის მიერ მათ განსხვავებულ სარწმუნოებაზე მინიშნება - ცნობა კასპიისპირეთში გადმოსული თურქების მიერ ადარბადაგანში "სახლი სალოცველი სჯულისა მათისაი"-ს აშენების შესახებ.

¹ ორხონის ხეობა მდებარეობს მონღოლეთში. იგი გადაჭიმულია მდ. ორხონის გასწვრივ, ულან-ბატორიდან 360 კმ-ში. აქ მრავალი არქეოლოგიური ძეგლია აღმოჩენილი. ორხონისა და ენისეის ზემო წელზე აღმოჩენილი წარწერები უმთავრესად VII-X სს თარიღდება.

² სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ქართულ საისტორიო მწერლობაში ტერმინები "ცხოვრება" და "ამბავი" სინონიმები არ არის და "ამბავში" ზეპირგადმოცემა იგულისხმება. იშვიათად არის შემთხვევები, როცა "ცხოვრება" "ამბავით" არის შეცვლილი ე. ი. "ამბავი" საისტორიო თხზულებას აღნიშნავს (იხ. გ. ახვლედიანი, "ქართლის ცხოვრების" ფოლკლორული წყაროები, თბ., 1990, გვ. 15-16).

"მეფეთა ცხოვრების" ავტორი თურქებს კიდევ ერთხელ მეფე მირვანის შესახებ თხრობისას მოიხსენიებს: "აღზარდეს სპართა მე ფარნაჯომისი, მირვან ..... ეს მირვან იყო კაცი ქველი, მკნე მკედარი. და მრავალგზის გამოიცადა იგი ზრძოლას თურქთა და არაბთასა (6:50).

ვფიქრობთ, მემატანის მხრიდან ქართველი მეფის მემკვიდრის თურქთა და არაბთა წინააღმდეგ საბრძოლო გამოცდილებაზე აქცენტირება კონკრეტულ შინაარსს მოკლებულია და ქართველი მემატანე ფარნაჯომის მსგავსად მირიანის სპარსოფილობაზე, ანუ პოლიტიკურ ორიენტაციაზე მიუთითებს.

ლიტერატურა:

1. ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, თბ., 1973.
2. გაბაშვილი ვ., ქართულ-სპარსული კულტურული ურთიერთობანი (Xს), ჟურნ. "მაცნე", ენისა და ლიტერატურის სერია, 1983, №4.
3. ლორთქიფანიძე მ., რა არის "ქართლის ცხოვრება", თბ., 1989.
4. ლორთქიფანიძე ო., ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თსუ, 2002.
5. მამულია გ., ფალაური ეპოსი ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის საისტორიო თხზულებაში, "მაცნე", ისტორიის სერია, 1964, №4.
6. ლეონტი მროველი, "მეფეთა ცხოვრება", "ქართლის ცხოვრება", მთ. რედაქტორი რ. მეტრეველი, თბ., 2008.
7. მ. სანაძე, „ქართლის ცხოვრება“ და საქართველოს ისტორიის უძველესი პერიოდი (ქართლოსიდან მირიანამდე), თბ., 2001.
8. სვანიძე მ., ოსმალეთის ისტორია (XIV-XVI სს), თბ., 1999.
9. ქავთარია გ., კოლხეთისა და ქართლის სამეფოების საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია ძვ. წ. VI-II სს-ში, ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები, ნაწ. I, თბ., 1998.
10. ხომტარია-ბროსე ე., ლეონტი მროველი და "ქართლის ცხოვრება", თბ., 1996.
11. ჯანაშვილი მ., ერან-თურანის ტალღა, "ივერია", 1899, №102.
12. ჯოლბორდი მ., ლეონტი მროველი და ჯუანშერი მსოფლიო ისტორიის ზოგიერთი საკითხის შესახებ, გორი, 2000.
13. Гумилев Л. Н., Древние тюрки, АИРИС- пресс, 2009.
14. Еремеев Д. Е., Этногенез Тюрков, М, 1971.
15. Кляшторный С. Г., Гунская держава на Востоке III в. до н. э.-IV в.н.э, История древнего мира, ч III, М. 1983.
16. Меликишвили Г. А., К историй древней Грузии, Тб.,1959.
17. Миллер В., Эскурсы в область русского народного эпоса, М, 1892.

THE RELATIONS BETWEEN KARTL-KAKHETI KINGDOM AND TURKEY IN THE 60-70s OF THE XVIII CENTURY AND RUSSIA

Ioseb Alimbarashvili

Gori State Teaching University, Assistant Professor

After Teimuraz II's unsuccessful ambassador in St. Petersburg (1760-1761), for the government of Russia created anxieties if Erekle still had any sympathy with them. (Маркова, 1966; 131) The situation was heavy because of the Tottleben's ventures, which started occupation of the country's strategic castles and had the opposite actions towards Erekle II. That's why, in the 70-s, the king of Kartl-Kakheti actively headed the way to approach Turkey.

Still in 1768, before the war, Russians began to express the serious doubt about the activities of Erekle against Turkey as the king of Kartl-Kakheti only needed to protect his **possessions** from Lezghins and he did not have any problems with Turkey. Moreover, the Russian Empire had a fear of not to win Solomon, the king of Imereti over Turkey from son of Teimuraz. (Macharadze, 1988; 90-91).

Erekle really tried the reconciliation of Solomon I and sultanate. The result of his diplomacy was the decree, which Solomon received in 1768. According this decree the Sultan had reestablished "well-known Solomon among the Christian proprietors" as a king of Imereti. (Berdzenishvili, 1973; 420)

In December of 1776, Erekle sends his envoy – Giorgi (Mirza Gurgina) Enakolofashvili to Istanbul with the help of Childiri (Akhaltzikhe) ruler. As soon as Erekle's ambassador arrived to the capital he met to the highest officials: Reis Efendi and Beiliqi Efendi. (Gigineishvili, 1982; 80).

Russians, naturally, didn't leave this ambassador out of their consideration. Russia's Istanbul ambassador Stakhiev informed his sovereign, that Russia did not have a reason for nerve, as Erekle's ambassador was met badly in Istanbul, he was presented slightly and the sultan even was not going to meet him. (Berdzenishvili, 1967; 168).

Although, from another report of Stakhiev it's getting obvious, that in reality everything is in a different way. In the next letter irritated ambassador is writing, that the Sultan (Abdul-Amid I -1774-1789) not only met Erekle's ambassador, but also regarded him with favour; and that between Erekle and Sultan was ratified a friendship treaty. (Berdzenishvili, 1967; 168).

Moreover, Stakhiev imparts, that the ambassador of Erekle speaks not only on behalf of Kartl- Kakheti but on behalf of Azerbaijanian Khans. (Gigineishvili, 1982; 80).

In exchange for terms of the friendship treaty the Sultan sent to Erekle precious gift: 1000 Gold, sable's full-coat and equipped horse. As a reply gifts, Erekle also sent to the Sultan to Istanbul: the white fur full-coat, shirts and the woolen staff. (Gigineishvili, 1982; 80).

In February, 1780 Erekle's ambassador arrived to Istanbul one more time. Stakhiev is writing to St. Petersburg worrying, that Erekle and the Sultan signed a friendship treaty, but the ambassador of Erekle Qerim-Aga (Карым ара) was **concealed and it was impossible to get information from him**. (Berdzenishvili, 1967; 168-170).

Although, the ambassador of Russia anyway **skillfully** cleared up several questions. Stakhiev is informed from agents, that in 1779 Erekle kept the field in Erevan against betrayed Husein Ali – Khan, won, took away a great booty, and immigrated the great number of Armenians to Georgia. For his part, Sakhtiev adds, that Ottoman really estimates Erekle's power and with the help of connections with him Ottoman is trying to defeat Iran and to make the whole Caucasus to devote to Erekle. (Berdzenishvili, 1967; 168) Stakhiev is trying to clear out something about future relations between Erekle-Ottoman and he followed his agent (Armenian trader) closely to Erekle's ambassador, setting off Istanbul, with the mission, to find out something about this treaty and to carry down the news in two months. In return for this, armenian trader would be given the reward 300 Piaster. (Berdzenishvili, 1967; 168)

After Erekle arranged the relations with Ottoman, many problems were solved for him. For the first time, with the Sultan's permission, from Anatolia (Giumishkhane) he immigrated many miner Greeks, who began to work for successful ores in Akhtala- Alaverdi, what helped to raise incomes of country considerably. Relations also were arranged with traditional rivals: Omar-Khan and Suleiman pasha of Akhaltzikhe. From the document dated as 1776, April 29, we find out, that Giorgi Avaqashvili from Kartli had been taken in prison with his family several years ago and had been sold in Akhaltzikhe. Mother of Avaqashvili visited pasha and asked to release her son from prison and to send them back in Kartli. Later Giorgi Avaqashvili was announcing in the request for Erekle: „The pasha was angry with (seller of the prisoner- I.A.) and we were released from captivity, I won't make anybody to sell their slave here. I do not know that pasha was relative or friend of those people, that's why I was released.” (Georgian. Vol. VII; 339).

During those mentioned years Omar-khan, in his letters was striving for close relations with Erekle. Omar-khan was affirming his devotion by swearing an oath of „Shvilebis Saxelit” and „Mamashviloba” (National, 1449; 2824).

The peace with Dagestan seems to be according to the document dates in February 16, 1780, where the city's (Tbilisi-I.A.) manager Davit is asking for returning his scattered slaves and mentions in his appeal to King: “With the bless of Goodness and with the help of your wealth we're having a peace from Lezghin.” (Georgian, Vol. VII; 494).

In the second half of the 70s of XVIII century, a relation between Iran and Ottoman was strained and the war was nearly to start. The position of Erekle got very important for both countries. So, in July 24, 1777 the barrister of Iran sent the great presents to the king of Kartl-Kakheti and reported the word of „The Favour of Love”. (Berdzenishvili, 1973; 431).

Despite of foresaid, Erekle chose Ottoman, what caused the indignation of Kerim-Khan. The sovereign of Iran gathered his host and appealed to Alexandre the son of Bakar- Kartli throne seeker and Dagestan mountaineers for starting campaign against Kartl-Kakheti, but his death, in 1779, spoiled his plans. (Маркова, 1966; 373).

Russians did not take pleasure in the connection of Georgian king with Turkey especially in the second half of 70s, when Erekle became more powerful.

Russians wish was "suppliant" Erekle setting his hopes in them and not powerful Erekle, solving problems on his own. So they turned on the Kartli throne seeker Alexandre the son of Bakar, who had been in the shade. The son of the lord immediately put in a motion energetically. First of all, he visited Kabardo and then, Dagestan, from where he left for Tark to Shamkhal Murtuzli accompanied with Ibrahim-Khan. They asked for aid there against Erekle. Soon, the son of the lord appeared in Derbent, with Fatali-Khan., where also arrived one more opponent of Erekle- Alexandre Amilakhvari, who was escaped from St. Petersburg.

Patali-Khan received both Alexandre well and promised to help with his army. The son of Bakar- Kartli throne seeker was very important visitor for him as it was the best chance to defeat Erekle. (BerZenishvili, 1973; 426).

The king of Kartl-Kakheti was guessing that the fact to drive out Alexandre from Darubandi and Ciscaucasia could only Russia, but they used this circumstance only for one reason- to have an influence upon Erekle. (Berdzenishvili, 1973; 451).

After the death of Kerim-Khan, the power of Zends significantly was weakening in Iran and Separated Khanates started to settle their independent internal and external policies. Among them the most powerful was Ali-Murad-Khan- a great barrister of Iran. For the purpose of enlarging his power, he connected with Russia. Russia also interested in this fact and Mirza-Muhamed- who had been sent to Russian Empire by Murad-Khan, returned back with great gifts (Джевдет паша, 1888; 379) and was accompanied with Russian ambassador, but before they arrived to Shiraz, Ali-Murad-Khani had died and raised Jafar-Khan met them as a manager of Iran, so, the Russian diplomat returned back without unexecuted mission.

This step done from Russia wasn't left without Transcaucasion Khans' observation. The ruler of Khoi - Akhmed - Khan was massaging the manager of Erzurum- Khali-Ali-Fasha, that the real aim of Russia - to establish peace with Iran, helps their insidious plan- to seize the adjacent territories of Azerbaijan. (Джевдет паша, 1888; 380). He asked Istanbul too to sober and was reporting that if there had been help and patronage in proper time from them, they would have appeared in the hands of a lot of Muslim enemies. Such kind of activities again complicated the gained settled relations of the Kartl-Kakheti king. Suleiman Pasha of Akhaltsikhe again started to put in motion against Georgian king.

Erekle acutely stood in front of danger to lose his kingdom. Furthermore, after failures in every affair, that was lead for the purpose of stable situation. (Two ambassadorial in Europe, issue of Kabardian immigration, etc.) Of course, Russia was meddling in all above-mentioned matters. It was clear, that the clue of this problem was hold in St. Petersburg. The king agreed to be under the patronage of the Emperor providing to refuse the help of Alexandre the son of Bakar. Erekle was appealing to the Empress to announce the Russian patronage on him officially so, that his sons and descendants,, not to lose the country built up by the hands of their ancestors with taking pain and merit in it and the ignorant people not to behave like destiny seeker - Alexandre the son of Bakar. (Georgia, 19, 73; 689).

As soon as they received the guarantee of support, Russia sent appeals to commandant of Kizlar, the governor of Astrakhan and Dagestan's mountain leaders not to support Alexandre the son of Bakar. (Маркова, 1966; 374). In November, 1783(The Treaty of Georgievsk was already signed) Komarski arrived to Patali-Khan in Derbent to hand in Amilakhvar and the son of lord. The "purchase" of both Alexandre for Russia cost one gold snuff-box and 500 golden Chervon. (Amilakhvari, 1997; 121).

In November 10 Komarski and both Alexandre's left for Astrakhan. Soon, Alexandre Amilakhvari was sent in prison of Viborg, and Alexandre the sun of Bakar was sent to Smolensk with the severe observation of the police and he was to pay 1200 Manet annually as subsistence. He was waiting the act of grace from the Emperor futilely. In June, 1791 he died in prison. (Маркова, 1966; 376).

The life of Alexandre the son of Bakar is the classical model of Russia's policy in Caucasus. The factor of "the throne seeker" son of lord used Imperia effectively against Erekle and failed all his initiatives. In return for this, hastened the entrance of Kartl-Kakhti under the "patronage" of Russia. As soon as they achieved their aim, Russia annihilated all the privilege to the son of lord- got him separated from his family and exposed him as a prisoner, where he died abandoned.

As for Erekle, the major reason of the fact, that Russia signed for better conditions for Kartl-Kakheti in Georgievsk until it was in the beginning of the 70s, was Erekle's positive relations' stirring up with Ottoman.

LITERATURE:

1. Amilakhvari Alexandre, The Georgian History,. Vaja Kiknadze attached edited notes and biographical essays and prepared for publishing. Tbilisi, 1997
2. Berdzenishvili Nikoliz, The issues of Goergian History, Vol. IV. Tbilisi, 1967;
3. Berdzenishvili Nikoliz, The issues of Goergian History, Vol. VI. Tbilisi, 1973;
4. Giginishvili Otari, The Esseys from the history of Ottoman. Tbilisi, 1982;
5. National Historical archive, fund 1449
6. Macharadze v. The material for the history of the relations between Georgia and Russia in the second part of XVIII century ., Part III; The Russia-Turkey War 1768-1774 and Georgia, Tbilisi, 1988

7. Storey's of Georgian History, Vol. IV, Tbilisi , 1973
8. Chronicles of Georgian History. XVII-XIX Centuries. Professor Avtandil Ioseliani attached explorations, notes and interpretations and the texts were prepared to publish by him, Tbilisi, 1980.
9. Monuments of Georgian Law. Edited by I. Dolidze. Vol.VII, Tbilisi., 1981.
10. O. Markova; Russia, South Caucasus and international relations in the XVIII century; Moscow 1966.
11. O. Markova; Feudal reaction against the sole power of Heraclius II, the 1766-1783 rebellion led by Alexander - the son of Baqar.
12. Djevdet Pasha; description of current developments in Georgia and Turkey in regard to the relations with Ottoman Empire in 1192-1202 according to the Hijra; translated into Russian by M. Gamazov, Moscow 1888, book 1, №3.

GOALS, ACHIEVEMENTS AND MOTIVATION OF TURKISH STUDENTS AT IBSU

Irina Bakhtadze

International Black Sea University, Associate Professor

In the beginning of the 1990s when Georgia became an independent state it started building new diplomatic relationships with other countries. The Republic of Turkey was one of the first neighbor countries with which Georgia set up close political, economic and cultural relationships. Looking back to the 1995, when IBSU – a joint venture initiated by Georgian and Turkish authorities in the fields of education, research, culture was founded - we acknowledge that it was one of the most significant steps made in the development of the two neighbor country's relationship which was destined to strengthen and flourish in the following decades. Today, IBSU is one of the most vivid examples of the fact that Georgian –Turkish relationship has ascended to a new stage.

A political decision on opening of higher education center in Tbilisi in 1992 was one of the most successful initiatives which greatly contributed to the integration of these two countries in the global educational and cultural network. In 1995-6 International Black sea University was opened with one – Business department and enrolled its first 15 students: 11 Turkish and 4 Georgian. At present, the University has five departments, 37 accredited academic programs at all three levels, and has 1152 students. Today IBSU serves many purposes: firstly, it is one of the fast flourishing higher education institutions not only in Georgia but also in the Black Sea Region; Secondly, it is “a bridge” between two cultures where students, teachers, politicians, and other representatives of both countries meet and exchange their opinions; Also, it serves as one of the scientific centers where the discussions about global problems, such as, security in a Black Sea region, globalization, dialogue between civilizations are held.

The purpose of the article is to highlight a number of important aspects of the university, focus on the Turkish students and present a picture of their activities, their success and achievements. Our multi-national University is the place where a dialogue between civilizations has started in Georgia because it gives a chance to the students of different nationalities, religion and culture to find common ground for constructive dialogue, which is so necessary to overcome cultural biases and/or some stigma and achieve peaceful coexistence. One of the greatest humanists and intellectuals of the modern world, Fethullah Gulen is a leader of the movement the aim of which is to establish respect, tranquility, tolerance, love and high moral values among people. Dominant issues in his ideology are: a support of dialogue between different religious and civilizations, strengthening of global peaceful ideals and implementation of tolerance throughout the world. A network of educational schools and institutions throughout different continents is a demonstration of this philosophy. It has brought fame, advancement, popularity and high reputation to the schools and universities of the network. “Relationships among people should be based on beliefs, love, and mutual respect”, Fethullah Gulen says. The IBSU, which will celebrate its 14th graduation in Spring 2012, was founded and it still continues to be loyal to those principles. The present article aims to analyze Turkish students' goals, to focus on cultural, social, and academic sides of their achievements at IBSU.

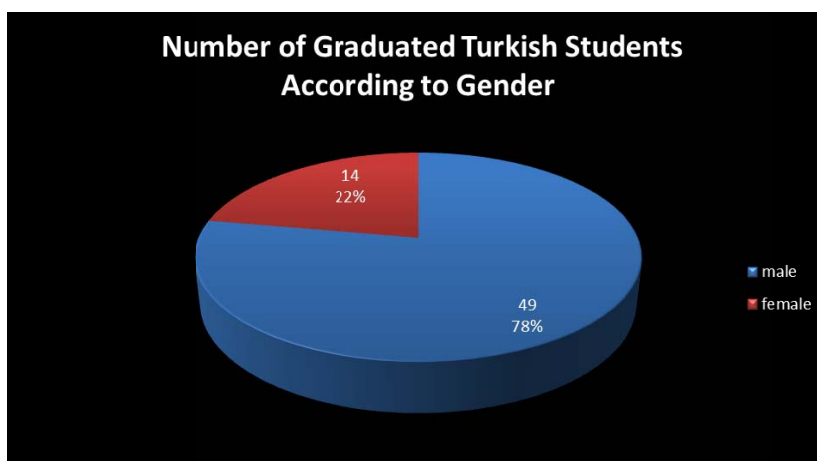
Turkish higher education takes roots from the beginning of the 20th century, at 25th anniversary of Ascension of Abdul Hamid II Darulfunun Sahane was opened with three faculties: 1. Literature; 2. Natural sciences; 3. Theology. The Government took strong control over the University and imposed number of limitations. In 1918 females were accepted and mixed groups at the universities were set up where male and females studied together. After Turkish republic was established in 1923, Dar-ul-Funun was converted into the Istanbul University, which was later renamed into the University of Istanbul. The process of secularization started when Turkey chose democratic way of development, but the issue in education and particularly in Higher education is still disputable. In 1982, on Higher

Education Council decision Islamic institutions were made a part of the Turkish Universities, which offered religious education at the faculties of theology. The reforms of education in Turkey are generally very closely linked with the religious education which has been changed in 2002 when a new curriculum and text-books were introduced. An innovative approach to religious education incorporated more democratic approach to the subject. It included learning of other religions, as well and advocated tolerant attitude towards other cultures. In the most recent period the faculties of theology have been opened and divided into two programs. Now it offers a wide range of subjects at three levels: BA, MA, and PHD.

The organization culture of the Black Sea University can be characterized as having high ethical and moral norms. Firstly, it is gender-sensitive which provides a rather friendly and encouraging climate for the girl-students. According to the Regulation, in most Turkish Universities there is a ban on headscarves and the females with the headscarves are not accepted with a few exceptions when some faculty members permitted students to wear head coverings in class. From this point of view, female students of the IBSU have a choice, as the wearing of head covering is optional. The University follows Fethullah Gulen’s ideas and tries to join Islam and Democracy and oppose Islamic radicalism. Some Turkish females continue their studies at IBSU and take MA and PhD courses at different faculties. IBSU also implements gender policy in terms of employment. Side by side with Georgians, Turkish female employees provide multicultural perspective in Human Resource management. Currently four Turkish female employees work at IBSU. Two female Doctorate students at the Department of Computer Technologies and Engineering, and one on the Department of Humanities are successful students.

Male Turkish students (78%) outnumber the females, who constitute only 22% of all the students who graduated in the 2009-2012. Female students study at Business (3), Technologies and Engineering (4), Humanities (3), social Sciences (6) Departments. During my eight years of teaching career at IBSU I have witnessed a significant progress female Turkish students have been making during their undergraduate studies. They usually demonstrate less active involvement in class discussions; nevertheless, females improve their learning skills, as well as presentation and writing skills all the time, and finally they are prepared to write their thesis, a thirty-five page research and defend it publicly to be evaluated by a department commission.

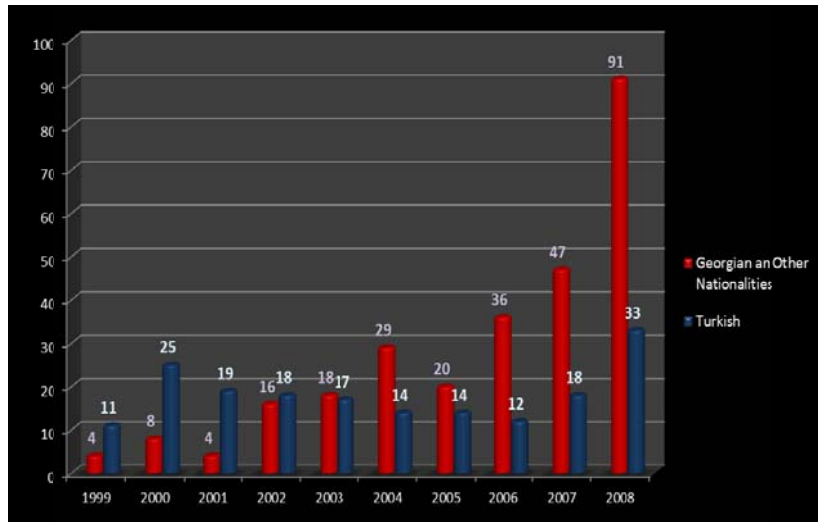
Fig.1. Number of Graduate students according to gender in 2009-2012

Initially, IBSU was opened in 1995-6 with one Business Department. Four years later it had its first 15 graduate student out of which 11 were Turkish and 4 Georgians and other nationalities. Following two years Turkish students significantly outnumbered Georgians. In 2000 it was 25 Turkish and 8 Georgians, and in 2001 the ratio was 19:4. Though, in 2002-3 a number of Turkish and other students remained equal. During following years the number of Georgian and other nationalities go up and outnumber Turkish students. In 2008 number of students of both nationalities doubled and reached 33 – among Turkish and 91 in Georgian and other nationalities. Though there is a decrease in percentage, number of Turkish students increases from 11 to 47.

Fig.2. Total number of students graduated from IBSU in 1999-2008

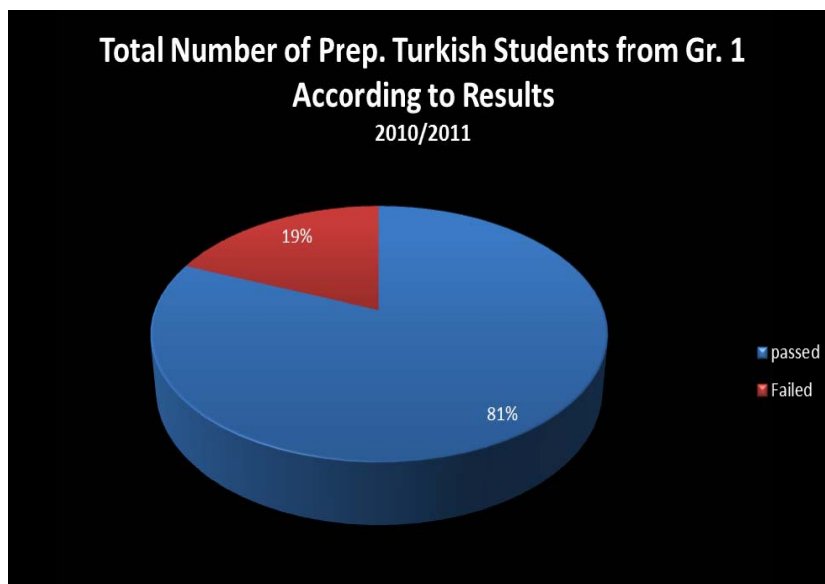

Currently, Turkish students' percentage has decreased. Totally 1152 students are currently enrolled at IBSU, Turkish students study at all three levels of education and are found in all faculties.

What could be the main reasons for such tendency? My personal viewpoint is that, The University which has had significant achievements in the recent period and gained popularity should have attracted higher number of Turkish students from the region. We consider that a language barrier is one of those obstacles. English language is included in high secondary and high school curriculum in Turkey, but still, as the practice shows, Turkish freshmen have to overcome language barriers, like Georgian and other nationality students. To address the problem IBSU management opened English Language Preparation Courses which is still functioning effectively. This year it has 99 students, out of which only one student is Georgian and 2 other nationalities. We have obtained the data about the prep students and they are presented on the charts shown below.

The results of the TS at prep courses vary from year to year and from group to group. The charts presented below present a clear picture of the average achievements of the TS at preps.

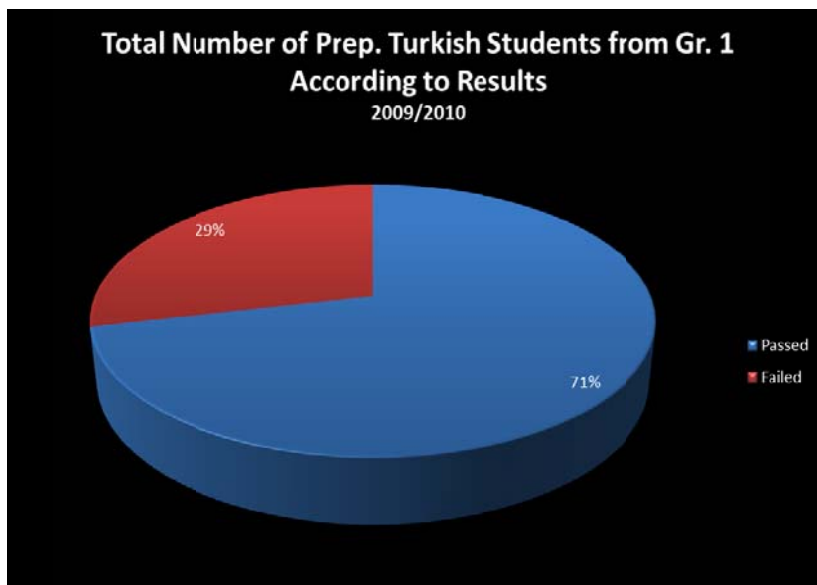
Fig.3. English language preparation course graduates according to their achievements in 2010- 2011

Two pie charts below indicate that the students have had higher achievements in 2010 – 81 % passed exams successfully than they had in previous year (71%).

Total number of Turkish students at English language preparation courses has increased dramatically this year. Those who successfully pass final exams are enrolled in the University. An increased number of students indicate that there is a high probability of further enlargement of this segment in the following years. The University has a strong international stand and this policy will always remain dominant in the following decades.

Fig.4. English language preparation course graduates according to their achievements in 2009- 2010

Why IBSU is an attractive place to get higher education for Turkish students?

The first and foremost reason is a high quality of education. IBSU has a high rating and it is among top three universities of Georgia. It is also highly compatible in compare with average- level European and Turkish Universities. The University is based on ideals which are close to the both nations, such as, creating comfortable environment for free thinking of the individuals so that they reach the maximum of their development; promoting research activities of the professors and doctorate students; sustaining friendly atmosphere among different ethnic groups.

Currently it has five faculties and 37 accredited academic programs at three levels of education: BA, MA and PhD. The University expands rapidly. The Number of students have boosted from 15 in 1995 to 1152.

The university fee is much lower that it is in private universities in Turkey. For example, Fatih University in Istanbul and Sabanci, University charges are about four times higher than at IBSU.

Georgia, a neighbor country offers many advantages to the Turkish students. It is easy to get visa and transportation is cheap. Firm political, trade and cultural relations between two nations establish favorable conditions for living, studying, and further employment, or/and for starting business activities. Many of our university graduates have started business in Georgia and are quite successful.

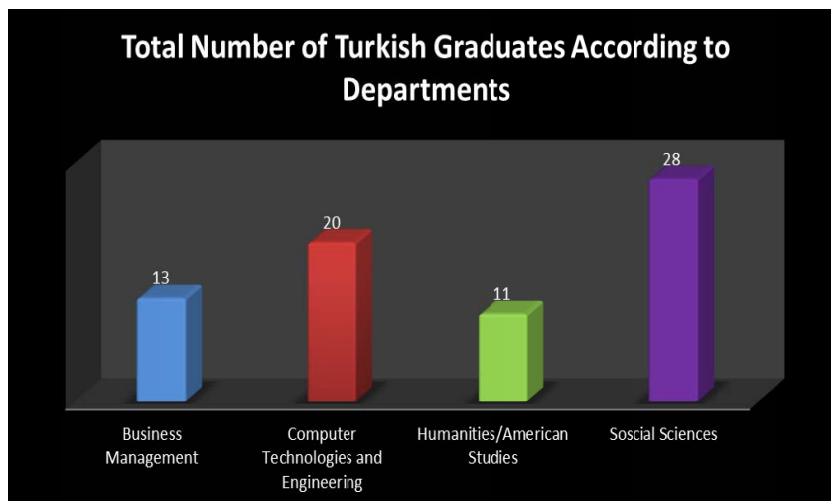
Our country offers wide opportunities for academic career development. Many students continue their studies at Master Degree programs. At present, two of my former students who graduated American Studies Department and got Bachelor's degree: are taking graduate course in Education, and at the same time they work as teachers at Demireli College, and at IBSU.

In terms of employment, the Turkish graduates' chances are also high. They start their career at IBSU, work in educational institutions, in international organizations, banks, Chaglar network schools, and in private sector. For example, three IBSU graduates have leading positions at our University; Faruk Gursoy- Dean of the Social Sciences Department, Ilias Chiloglu, Dean of Busines Department, and Metin Mercan, - Business Dep. Both Faruk and Ilias were among IBSU first graduates who also defended PhD dissertations in Georgia.

Tbilisi offers to foreign students wonderful opportunities in terms of living conditions, food, infrastructure, and communications. Relationships between Georgian and Turkish students are usually quite stable since open and warm friendship based on trust and mutual understanding lasts long. People-to-people diplomacy nowadays plays more significant role in developing stable, peaceful relations between the nations and the countries than traditional diplomacy.

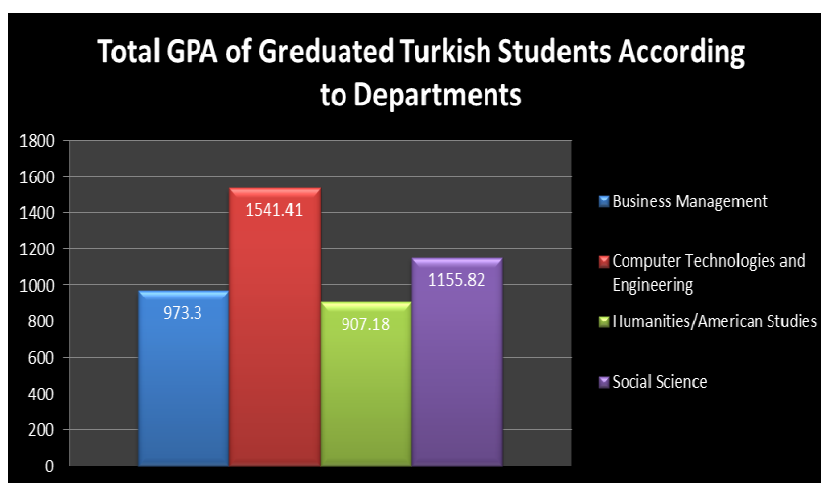
While analyzing Turkish students' achievements we have set up a chart which shows distribution of the students according to the departments. As it is clear from the chart, the highest number of students (28) are concentrated at Social Sciences department, followed by Computer technologies and Engineering (20).

Fig. 5. Total number of Turkish students according to the Departments in 2009-2012.

A particular attention while doing a survey was paid to academic achievements of the Turkish students. A detailed study of undergraduate and graduate Turkish students' achievements showed that GPA ranged from the lowest – 50, 86, and the highest – 92, 31. The mode number of achievements equals to 77.

Here is a chart which depicts students GPA according to the years of graduation and the departments. For some period GPA remained more or less unchanged, but in the following years it showed a noticeable increase. We also calculated total GPA of Turkish students according to the departments and as it is clearly seen from the chart the highest figure 1541, 41 was collectively earned by Computer Technologies and Engineering graduates, and in the 1009 - 1012. Humanities, American Studies Department graduates were the next for their high achievements - 1155, 82. It should be noted that American Studies are quite popular among Turkish students, particularly among female students who have a remarkable personal and professional growth at our department.

IBSU has been developing its academic programs rather successfully and has attracted a number of students who are registered for MA and PhD study programs. For example, ten Turkish students are taking master and doctorate Programs at Humanities Department, specialty- Education. I teach three academic subjects to those students, and it should be mentioned that they are motivated, organized and have a steady success. When compared with other students who took undergraduate courses at other Georgian universities, IBSU graduates exceed them in terms of their learning habits, demonstrate higher reading speed and better writing skills.

In an interview with Marina Kipiani, a chancellor of IBSU and the person who has been working at the University from the days of its foundation, I found out that the value of the cooperation between two nations is actually great and it exceeds all quantitative data that have been obtained during my survey. The effects of IBSU activities cannot be measured based only on achievements in education, rather, it should become a topic of broad discussion about global issues, such as multiculturalism, gender and equality, higher education and development, organizational change, peaceful coexistence of nations, religious tolerance, and many other themes that are topical today. Policy, organization culture, administration, ethics of the university should be investigated by researchers of different nationalities.

LIST OF REFERENCES:

1. Alasania, Giuli,(2007). "Regional and Global Integration of Georgia". in journal: II International Forum: Globalization and Dialog between Civilizations. Tbilisi, Black Sea University
2. მაკარაძე, ე. (2008). ფეთქულაჰ გიულენი. თბილისი: ჟურნალ „ახალი ხიდის“ გამოცემა.
3. IBSU, Students' Affairs Department. Data on students' graduation, GPA, nationality, achievements.
4. ქეროლი, ჟილ (2009). ცივილიზაციათა დიალოგი: გიულენის ისლამური იდეალები და ჰუმანისტური მოძღვრება. თბილისი: ჟურნალ „ახალი ხიდის“ გამოცემა.

THE VILLAGE OF RUISI ACCORDING TO "THE 1728 TBILISI VILAIETY INVENTORY BOOK"

Nino Buziashvili

Gori State Teaching University, Specialist of the Centre for History and Archeology

There was a certain rule for description of people in Georgia. The rule of description was based on the principle of division of Kingdom into four Sadrosho or Sasardlo. Accordingly description of people or country was divided into four descriptive units and description of population of the entire Kingdom should have been placed in four Books.

Sadrosho of Zemo Kartli included Saamilakhvro of Nedzvi, Kortaneti and along from Tashiskari. The head of this Sadrosho was "Commander of Zemo Kartli". (4: 25)

It is interesting that this principle of division was also remained after the establishment of Ottoman rule. This fact evidently appears in "The Great Book of Tbilisi Vilaiety 1728" where Ruisi village is involved into the waqf sum being in property of Amilakhvari. (1: 376)

The mentioned document represents very considerable source about specific districts and borders of Tbilisi Vilaiety. In Georgian Historiography the notices kept in "The Great Book of Tbilisi Vilaiety" can be discussed with multilateral standpoints such as historical-geographical, social, economical, cultural or statistical.

Before start to discuss the mentioned document briefly discuss political situation of Georgia after the Ottoman conquest hence the time when it begins with us so called "Osmaloba" and what results led to in our country development.

Ottoman officials total described 15 534 men of 614 villages in Gori Gva. It should be mentioned that the principle of compiling this document is almost similar to Georgian books. It is rule in entire book of description that number of inhabitants and taxpayer men are named at the end of list of residents of each village. It is remarkable that similar to the description of Georgian books here also attention is focused on Georgian social structure and terminology. Thus, for example: An inhabitant of Ruisi village Zaal the son of Bahaduri – is a nobleman.

According to the mentioned document the Village of Ruisi is within Saamilakhvro Nahie of Gori Sakadio, which is the waqf sum and is in possession of Rejeb Pasha and is subordinated to him.

The waqf according to the G. Puturidze's explanation is a property which was devoted for charitable purpose. Waqfs consisted of personal and real properties, customs, caravanserai, mines, mills and other revenues, arable croplands separated by the state or devoted by Sultan, Feudal Lords, Merchants and generally private persons. They used for building and keeping of mosques, abbeys for Dervishes, Madrasahs, charitable institutions, soup kitchens, hospitals. Deprivation, capture, sale of waqfs was prohibited; its income was not imposed. (3: 138)

It is described interestingly the description of waqf sum of Ruisi, afterward there is given a text about multiplication of waqfs and their increase, caring of them, right of owners of waqfs on waqf property and its disposal and descending.

"The mentioned waqf is vestment of my life and vestures me while I die and settle in afterlife dwelling, from the mentioned waqf will be enlarged from successors to successors, from children to grandchildren, from century to century, from epoch to epoch and these obligations will be materialized. The left sum will be given to children with the rule of uniform distribution and in possession to descendants from century to century, from epoch to epoch up to the end." (1:385)

Since Ottomans had conquered the country (1724-27) they actively began creating waqfs in Tbilisi Vilaiety which would give to them a chance for completely establishment of Ottoman ruling in the country, multitude of waqfs is clear and real conformation of this opinion. Waqfs are ruled by Muslim Governors who are "noble and respected, accordingly protector of religion and verity". Collecting of Ottoman taxes similar to Georgian rule was fulfilled by rulers of city Wali, governors. It was the highest honor and position. They had privileges and as it seems 7.5 jar wheat was to be paid every year for prayers for them.

At the end of Ruisi Waqf taxes there are listed descriptions of houses of owners of Waqfs which are built on the square and it consists of garden built in Said Abad, number 8. There is also honest Jameh (Assembly Mosque, where Friday and Holiday prayers were held. Small mosques of districts were collected in Jameh and prayed there on Fridays) (3:174) a hayloft, a shed for straw, stores - stopping place for non Muslims, foreigners' dwelling, one stable, a house with plank-bed - 3, a house with the top floor with five doors and five balconies, an entrance hall - 1.

It is interesting that there is also mentioned the number of houses of the owner of water – 2.

As it seems a special supervisor was appointed on water, wheat 7.5 jars every year is named in taxes for maintaining him. "Subsistence about supervisor of water, subsistence 10 wheat 7.5 jars every year". (1:385) here we also meet rather interesting Ottoman tax terminology. Some of them were strange in Georgian Historiography; unfortunately we do not have their explanations. There is also listed official list of Muslim Officials, for their maintaining "total sum about workers' subsistence, wheat 285 jars. (3:385) For repairing water canals for Ibrahim Pasha by the will of Vizier Ilhaj Rejeb Pasha, owner of Muteveli, payment of amount was fixed in Kuru 50, akhcha 6000. With trying of Majestic Vizier existing in and around Tbilisi the sum of Isak Pasha Majesty for sheriffs' expenses, for expenses of wax candle, boiled butter, candle and renewed candles, brooms and mats, every year – 9400 akhcha. Majesty Vizier Ilhaj Rejeb Pasha Muteveli payment has been confirmed in Kuru 78 and third akhcha 9400. (1: 386)

As it seems we deal with Ottoman Feudal attitude, where local official is accountable and also probably responsible for current political processes in his domain. According to "The great book of Tbilisi Vilaiety 1728" in the possession of Ruisi village waqf sum croplands of neighbour villages Sasireti and Bebnisi and subordinated to Amilakhvari. The village of Ruisi is waqf sum, it is in possession of Rejeb Pasha being in Tbilisi and subordinated to him.

In sum of Ruisi Book houses are 200, men - 449, sum of corns ispenji men 449 each 120, akhcha 53 880. The list of the book is presented not according to surnames but according to fathers' names. In Sasireti village amount of taxpayers are houses 2, men 23. In Bebnisi village houses 15, men 37. Finally derived taxes from villages of Ruisi waqf on "everything" consisted of 236770 akhcha. As it clears up from these sheets of book there was developed fruit-growing, market-gardening, cereal crops, following beekeeping, sheep-breeding, cattle-breeding, vine-growing.

Besides the mentioned situation at the time of "Osmaloba" in Kartli (Ruisi, Bebnisi, Sasireti) majority of peasantry is still Christian, which is proved by widely spread tax "ispanji" the payment of which Christian population is obliged. Existence of such numbers of mills points to the simple principle of economic market that if there was not require of course there would not be necessity of their existence.

It is interesting that there is not named a church in Ruisi while at the end of Bebnisi list there is mentioned a church which was obliged to pay tax.

Important is a principle of determination of boundaries fixed at the end of list of description which is referred to this waqf and its boarder spreads "from the North side of Avalishvili's domain to stony places. From there to Savdashini village situated to inheritance of Amirejibi's son. On the one hand to the stony hill, from that part Savdashini village (?) to Ruisi village. From here Amilakhvari's son's villages to stony hill overlooked at Tiniskhidi village, around it. From there to Tskhinvali village and Akhaldaba existed between them. Near the church of village. From there spreads to Mtkvari River to the South side. Here its borders end." (1: 383)

The notices kept in 1728 "Great Book of Tbilisi Vilaiety" give us opportunity to estimate events with different perspective.

It can be concluded that we deal with Ottoman institutional reorganization which is more liberal and tolerant.

The Great Book of Tbilisi Vilaiety 1728 is one more authentic confirmation for strengthening of abovementioned viewpoint.

REFERENCES:

1. The Great Book of Tbilisi Vilaiety 1728. Ottoman text with Georgian translation, introduction, research and facsimiles was prepared for publish by Acad. S. Jikia and Prof. Nodar Shengelia (B. I, Tb, 2009 and B. II, Tb, 2010).
2. V. Gabashvili; Georgian Feudal System in XVI – XVII centuries Tb. 1958.
3. Evliya Chelebi's "Book of Travels", G. Puturidze translated from Turkish and enclosed annotations and research, II, Tb. 1973
4. Iv. Javakhishvili; Works in Twelve Volumes, V. IV Tb. 1996.
5. N. Berdznishvili; From the History of Georgia of XVIII century Tb. 1944

A HISTORICAL PASSAGE FROM THE COMPOSITIONS OF A CHRONICLER AND FEATURE TEXTS

Tamar Gogoladze

Gori State Teaching University, Full professor

Georgian historical sources and especially “The Life of Kartli” had been attracting authors’ attentions for creating future literary texts. From this point the writing of the chronicler of the XIII-XV centuries which tells about the political life of his native country is very interesting. At the same time he gives very interesting information about the neighboring countries (namely the Sultan State of Rumi). “The writing of the chronicler due to its high dignity is fairly valued as the first rate source for studying the history of the countries of near and middle Asia.” [The essays of the history of Georgia, 1979:22] Iv. Javakhishvili characterizing the writing of the chronicler remarks with surprise: “Our chronicler thought folk tales, oral issues “about the affairs of family names”, heretic poetry, humiliating for the history.

After such severe judgment it is too amazing why he included in his writings those “tales” which are told to the son of Lasha-Giorgi about the love of snakes ...” [Javakhishvili VIII 1977:200]. As Pavle Ingorokva denotes “the writing of the chronicler belongs to the best writings of Georgian historical writing. It contains the richest materials for the history of the history of the 13-14th centuries. At the same time the author is a great writer. His writing is impressed with great literary dignity.” [Ingorokva, 1963:119]. So, the writing of the chronicler can be considered as a kind of feature text where a historical fact is filled with lyrical passage of his own. One of such passages is the love of Kiasdin (Ghiasedin Kaikhosro II) the Sultan of Rumi (of Greece in the writing) to Tamar –a Daughter of a Tsar-the daughter of Queen Rusudan (later called as Gurji-Khatuni) and the adventure of Davit-the son of Lasha-Giorgi. The mentioned theme was used by Grigol Rcheulishvili (1820-1877) in the second half of the XIX century in his historical novel “Tamar-a Daughter of a Tsar” (published in 1862, Magazine “Tsiskari”. 20 years later the poet Rafiel Eristavi (1824-1901) made it into a poem under the name “Tamariani” (1888). This plot appeared to be interesting for the poet Simon Gugunava who in 1888 created a poem under the same name. The poem by Rafiel Eristavi was made into a play (“Tamar –a daughter of a Tsar”) by Kote Meskhi (1857-1914) and it was staged in Georgian theatres. Unfortunately, we were unable to find the information that later, a writer and literary critic Svimon Kvariani had made a poem under the same name....

In 2011 “Gurji-Khatuni and Eleven Stories” by Dato Turashvili was published in the series of “New Georgian Literature”. In the novel “Gurji-Khatuni” the author has tried to study the historical sources about the Queen of Ikoni (the archives mentions it as Ikonion) he creates a work of post-modern genre using foreign and Georgian materials where there are extracts from the chronicler, real or created by his imagination. It is an inter-textual work. Here, the above mentioned passage is vague and a new mythos text is created where main attention is drawn to the adventure of Gurji-Khatuni after Kiasdin’s death, to the saloon centre of the Sultan State of Rumi. The active members of the centre were the Poet Rumi and the legendary mullah Nasrudin.

The mentioned text is a kind of attempt to create a picture depicting the life of the beautiful granddaughter of Tamar in a far away country unlike the former chronicler including the poem by Gugunava.

The point of our interest is not the history of Tamar but the historical passage which was the basis of the writing of the chronicler and later it became so interesting and attractive theme for several Georgian writers.

The discussion of the above mentioned matter in the works of literary critics has often turned into the subject of arguing but its main aspects concerned the facts how Grigol Rcheulishvili was influenced under “Two Dianas” by A. Dumas (J. Chumburidze) while searching the literary source of “...Tamar-a daughter of a Tsar”. It was found out that Gr. Rcheulishvili had used the historical novel “Two Dianas” by a French novelist A. Dumas-father, had worked out its plot and some passages [The History of Georgian Literature III 1969:259]. This research is done by Anton Purtseladze, the first critic of Gr. Rcheulishvili. He was first who hinted the readers that “Tamar-a Daughter of a Tsar” was created after French historical novels”. [“Tsiskari” 1863:15]

The plot of this historical novel is still connected to a chronicler and by the influence or by the writer’s imagination a necessary personage for a love triangle-Tamar-a-Daughter of a Tsar’s love-Shalva Akhaltsikheli is introduced.

As far as everything comes out of the chronicler’s text (V.Kotetishvili, J.Chumburidze, N. Andronikashvili) let’s recall that historical passage which became very popular for feature texts of the period of 6-7 centuries later.

The chronicler tells us Rusudan’s marriage, birth of a daughter and son (Davit Narini), later writes: (Here comes a quoted text from “The Life of Kartli” II 1959:176). After this begins the conquer of Georgia by Jalal-ed-Din. Oppressed by the enemy Rusudan decides to betray the oath given to Lasha-Giorgi and sent her niece to Kiasdin Sultan (Here comes a quoted text from “The Life of Kartli” II 1959:180]

(Here comes a quoted text from “The Life of Kartli” II 1959:180)

After this from political point of view Rusudan tells Kiasdin to kill her niece in order to guarantee careless reign for herself and her son.

According to the chronicler Kiasdin and Tamar did not listen to Rusudan’s request, only after the third letter where she accused her daughter and niece in dissipation, the sultan revolted and in the behalf of the great love that he felt to Tamar, he was filled with hatred to Davit and Tamar and ordered to punish Davit.

Here, we see the insertion filled with the chronicler's grief where he recalls the instigator of this matter who forgot relations and doomed even her own son.

The chronicler with great writer's mastery tells Kiasdin's spiritual emotion-once he forbids the young Davit but then he becomes anxious. He doomed Davit to drown but he survived and then Davit was dropped in a cave full of snakes.

The author also gives Tamar's emotions, physical and spiritual insult for her cousin's torture and here he points to the devotion that Gurji-Khatuni felt.

And five years later in the period of non-reign when Davit Narin left for Karakum the Georgians still demand a true king-Davit the son of Lasha and Kiasdin is surprised. He does not consider Davit alive but he is taken out of cave. (Here comes a quoted text from "The Life of Kartli" II 1957:219)

Later the chronicler tells that Kiasdin was called by the Mongols in Karakum. There he spent five years and then he returned in his country.

By the way, while naming the countries and historical personages the chronicler uses the terminology of his period, e.g. Kiasdini (instead of Ghiasedon KaikhosroII). The Sultan of Greece (instead of Sultan of Rumi) etc. unlike him, Dato Turashvili tries to introduce Kisdin by his full name: Toghril the son of a Shah, queen Rusudan's husband Davud Moghis ed-Din, Tamar's husband Gia (or Kia) Eddin Kaiku-Badi (or Kaikubi) or Kaikhusrevi and others.

This historical passage was strengthened by the chronicler's worry about Queen Rusudan's evil deeds but somehow there was "invisible shadow" that interrupted Tamar from sharing Sultan's love. The Chronicler calls this "invisible shadow" being far away from the motherland that is very artistically shown in "Gurji-Khatuni" by the XXI century writer Dato Turashvili. The adoration to a queen by a poet of a king's surrounding somehow is not enough: "It is unbelievable that a Georgian princess, thirteen-year-old Tamar, married by an arranged marriage to a prince of Seljuk, later the Queen of that country-Gurji-Khatuni not to have a grief left in her native Georgia..." [Turashvili 2011:7]

This grief in the historical novel by Gr. Rcheulishvili appeared to be a historical person Shalva Akhaltsikheli, who legendarily paved his way in the works of R. Eristavi, K.Meskhi, and S. Gugunava. Admitting the innocence of Davit son of Lasha by the sultan is connected with the letter that according to the imagination of a writer Shalva Akhaltsikheli kept with great care. After killing Jalal-ed-Din and Shalva Akhaltsikheli Tamar's letter to Shalva was found in the pocket of akhalukhi. After this Tamar revealed her husband the fact that before marriage she and Shalva had been engaged. Rusudan, being aware of the fact, did not wish their marriage and arranged the other marriage.

Kiasdin believes in Tamar's innocence and releases Davit with honor.

Gr. Rcheulishvil fills the "triangle" with different information and gives the historical truth romantic direction. Though N. Andronikashvili, a researcher, does not consider the mentioned text as a romantic prose and names it as a display of sentimentalism in Georgian literature. Though at the same time mentions that "Gr. Rcheulishvili looks for, borrows from uncle only outward, only form and content –and that he wanted to show is his-originated on the national basis". [Andronikashvili 1984:84]

The historical passage from this point is filled in the feature text by Gr. Rcheulishvili. As for the character of the personages and their striving, here the author very artistically gives the characters of Kiasdin Sultan, Tamar. Gr. Rcheulishvili addresses a spreads stereotype-falling in love without seeing the woman, namely, Kiasdin first is fascinated by a portrait of Tamar and after seeing her impressions become stronger and stronger.

D. Turashvili substitutes Gr. Rcheulishvili's poetical attitude by restoring the past. His story tells somehow try to restore the lost parts of a mosaic by which a portrait of a fascinating, sad, educated woman-Gurji-Khatuni, whose name was given to a star. Here, in this part her second husband-Muin-ed-Din Suleiman Fervane is involved, who became an advisor of the sultan after Kiasdin Kaikhosro II's death. She married him according to Selchuk's tradition. Here is a fellow, Murzakani, exiled from Georgia, Rumi and the people in whose surroundings Gurji-Khatuni has to be.

Many romantic and even sentimental scenes are in the post-modern frame in D. Turashvili's text and this gives the impression of reality and the imagination of the writer as well. Here, strangely attractive and nice Sultan Kiasdin is still alive and is as picturesque as his wife. In the feature text of the chronicler he is involved just by the mentioned passage but the main characters here are Tamar and Kiasdin, also Rumi, Mola Nasredin and others.

Writing poetry after Gr. Rcheulishvili's novel almost did not change the plot in the texts by R. Eristavi and S. Gugunava. The story is the same told by more or less artistically. For comparison we are reciting a few paragraphs from different texts:

(Here come quoted texts in from the original: [Rcheulishvili 1990:119], [Eristavi 1998:271], [Gugunava 1957:165])

In D. Turashvili's work this episode almost repeats the text of the chronicler.

The mentioned feature texts including the text by the chronicler makes vivid that this one passage of the sultan of Rumi Kiasdin, his wife Tamar, David son of Lasha appeared very interesting and intriguing which stipulated its popularity and searching the traces of "Gurji Khatuni" even in the XXI century that is resented as creating a new myth about her in "Gurji-Khatuni" by D. Turashvili.

BIBLIOGRAPHY:

1. The History of Georgia.... 1979; The Essays of the History of Georgia, vol. III, Tbilisi, "The Soviet Georgia" 1979
2. Ingorokva 1963: Ingorokva Pavle, vol. I. Tbilisi. "The Soviet Georgia", 1963

3. The History of Georgian Literature II, 1961: "The History of Georgian Literature", vol. III. Tbilisi "The Soviet Georgia" 1969
4. "Tsiskari" 1963; Magazine "Tsiskari", 1863, # 1
5. The Life of Kartli, 1958; The Life of kartli, vol. II, Tbilisi, "The Soviet Georgia" 1959
6. Turashvili 2011: Turashvili Dato, "Gurji-Khatuni and Eleven Stories" Tbilisi 2011
7. Andronikashvili 1984: Andronikashvili Nika, Essays from the history of Georgian Literature of the XIX Century", Tbilisi, "The Soviet Georgia" 1984
8. Rcheulishvili 1990: Rcheulishvili Grigol, "Tamat-a Daughter of a Tsar", Tbilisi, "Iveria" 1990
9. Eristavi 1958; Eristavi Rapiel, "Selected Sories" Tbilisi, "The Soviet Writer", 1958
10. Gugunava 1957; Gugunava Simon, "Tamariani", Tbilisi "The Soviet Writer" 1957
11. Javakhishvili VIII 1977; Javakhishvili Iv. vol. VIII, Tbilisi, 1977

GEORGIAN SCIENTISTS - THE EXPLORERS OF GEORGIAN-TURKISH RELATIONSHIPS

Shalva Vanishvili

Gori State Teaching University, Doctor

Shota Rustaveli, whose inextinguishable rays equally spread over all the continent of the world, had inspired clear and edification for generation: "who does not search friend, he is an enemy of himself". God arranged our grate neighbour's Turkey and our historic past, present and future so that we do not need to go far and search for other friend. It appeared as our door neighbour. For centuries we shared together our sorrow and joy, we were covered by one sky, we were equally worry by the endless natural cataclysms. We had difficulty mentioned periods of failure, which is followed to the history of neighbor people and separate people But in favor of these two nations noble children they could not reach the development of the small conflicts. In recent period the friendship of two neighbours – Turks and Georgians, their trade-economical relationship, tourist changing, deep connections reached such level, what could be imagined only by our grate ancestors. We should search its strong basis in our past and the development, revive and the level of modern standards regards to the present government together with two historic people.

Our general history is full of light-shadows. Shadows – offend, reciprocal misunderstanding and reciprocal insecure is left in the past and on its ruins the children of free Georgia and Turkey are building the bridges of friendship, reciprocal honesty, honest neighbourhood. Our present meeting is a try of reliable brick for these bridges fundaments.

Two nations' century-old history requires deep scientific study. History is not only the teacher of life as Latinizes wrote, but the scientist of future. That's why it is important to study our huge past, to splurge the deep roots of our ancient nations' relationships, to bring light that the future will establish on stable, strong and deep connections. We have grate successes in this national affair.

Academician Sergi Jikia had done great work in the scientific rendition of Turkish-Georgian relationships history, who published "The Large Ledger of Gurjistan's Vilayet" with Turkish text, translation and comments in 1941. It was Book 2, and after six years, namely in 1947, Book 1, and in 1958 Book 3, description of a manuscript, notes for geography and toponymy. Actually, academician Sergi Jikia made the basis of Turkish language study as a science. In 1940 he published scientific work "XVII century's Turkish document about golden fortress" (series of oriental studies) in the Works of Tbilisi University (volume 91), in 1962 he published two Turkish document of XVII century (series of oriental studies) in the works of Tbilisi University (volume 99), in 1983 he published one Turkish document about Tskhinvali. TSU works v.116.

Our attention is towards Professor Nodar Shengelia, who suitably continued the research in the sphere of Turkish language study had been started by Sergi Jikia. In 80s years of XX he published monograph "Ottoman sources about Georgia", in 2008 he published monograph "the Short Ledger of Childyr Vilayet", in the same year – "three Ottoman sources for Tbilisi history" (1730-1732 years). In 2011 he published capital work "Ottoman firmans and berats for the history of south-west Georgia" (XVI-XVIII centuries). All above enumerated monographs Turkish text with Georgian translation, introduction, terminological dictionary, prepared and published by Nodar Shengelia. In Turkish language study – in development of this important branch Professor of Tbilisi State University Mirian Makharadze, Professor of Batumi State University Zaza Shashikadze have an important role.

In 1971 Professor Ts. Abuladze published "two Turkish firmans". This is a multi-chapter, philological-historical research and other letters.

The Work "Ottoman firmans and berats for the history of south-west Georgia" prepared and published by Nodar Shengelia contains thousands of firmans and berats and is set over 860 pages Turkish texts of all firmans and

berats and the translation in Georgian language. It is done the colossal work that the author, translator, publisher to give the opportunity of acquaint the Ottoman feudal introduce-settle in the territory of Georgia to the Georgian readers.

Ottoman relationship to the Georgia's kingdom-principality was not the same. The west Georgia was called as a vassal of Ottoman, but in internal affairs it was keeping the independent. In the heads of Imereti kingdom and west Georgia's principalities were Christian kings and nobles by heritage rule. When Ottoman was subordinating Kartli, in the main fortress of kartli were standing the Ottoman garrisons, but the kings of Kartli were continuing the battle against them and was not giving the opportunity of establishing their Ottoman ceremonies. Samtskhe-Saatabago was especially in a very difficult situation, where was triumphed the Ottoman politic and social system. Ottomans had begun to introduce their forms of landownership and land usage in Saatabago. They had described Samtskhe-Saatabago, which reflected in "The Large Ledger of Gurjistan's Vilayet", which was drawn up in 1595. As a governor of Samtskhe-Saatabago were appointed the Muslim Georgian Atabegs. Eyalet of Akhaltsikhe (Childyr) was ruled by the members of Jakeli patrimonial. The sultan gave the status of Akhaltsikhe Pasha to the Atabegs of Samtskhe by heritage, which was the exception from the adopted general rule of Ottoman.

In XVI-XVIII centuries Ottoman had close political and economical relationship with Georgia. In this period was created different kinds of Ottoman documents (the ledgers of people description, the firmans, the berats, the huqms, the arzapals and other different documents), which were accumulated for centuries in State institutions of Ottoman.

The reflected documents of reality of Georgia's relationship with Turkish-ethnic world were manly written in Ottoman language. We can acquaint and study the noted documents in our native language is a result of huge work of the well-known Georgian scientists namely, S. Jikia, N. Shengelia, Ts. Abuladze, G. Alasania, M. Savanidze, Mirian Makharadze, Zaza Shashikadze, G. Katsitadze, G. Datiashvili and others.

Ottoman firmans are the best source for studying the issues from the history of conquered countries by Ottomans.

The cause of issuing firmans would be various: declaration of war, military preparation, distribution, donation of lands, and others.

As we mention above, in 2011 Professor Nodar Shengelia published firmans and berats preserved in the archive of Istanbul ministry council, which is about almost the every part of Georgia. The firmans are divided according to separate region of Georgia. In every region the chronological sequence is preserved. There are the official notes in it about the different forms of Ottoman dominance in separate parts of Georgia and for studying Ottoman-Georgian historic-cultural relationships.

The oldest firman is dated by 1553 year. Up to 1784, different firmans we have found out, give the information at the concrete issues of different time. Most of them are about Beglar Begi of Samtskhe-Saatabago and about governors of the separate Sanjaks. Samtskhe-Saatabago had important meaning for Ottoman. Its positions would not be stable in Transcaucasia until it had not totally submitted Samtskhe-Saatabago. That's the reason of Ottoman's different policy towards Samtskhe than other Georgian parts.

In 1574 Ottoman described the conquered territories in Tao-Klarjeti and drew up the ledger of this region, which is preserved in the archive of Istanbul ministry council, pressmark 525 "The Large Ledger of Gurjistan's Vilayet". In 1579 Ottoman established Eyalet of Childyr (Akhaltsikhe) in Samtskhe-Saatabago and Muslim noble Manuchar was appointed as a Pasha of it, but Samtskhe-Saatabago was continuing the unsuccessful battle against Ottoman till the end of century. In 1595 Ottoman described Samtskhe-Saatabago and divided it by 8 Sanjaks: Akhaltsikhe, Khertvisi, Akhalkalaki, Childyr, Fotskhovi, Petre, Fanak and Didi Artaani. In XVIII century Ottoman divided Eyalet of Akhaltsikhe by 13 Sanjaks: Oltvisi, Khertvisi, Artanuji, Didi Artaani, Chacharaki, fotskhovi, Machakhela, Adjara, Fanaki (Bana), Fertekreki, livana, Nisfi and Shavsheti.

At the end there are presented the firmans, which are about the territories of historic Georgia, which were under Ottoman foray and in where the social-politic system of Ottoman had won in the earlier period. For a long period these provinces were included in Gurjistan's Vilayet and afterwards they were distributed. For example: Ispiri, Tortumi, Mtsire Artaani, Namervani and other Georgian provinces were united in other Vilayets by Ottoman.

Especially should be noted the work of Proffesor Giuli Alasania, the doctor of history sciences in the affairs of Georgian-Turkish relationship history issues. In 1969 Proffesor Giuli Alasania graduated the history department of the faculty of oriental studies in Tbilisi State University; with the specialty of Turkish history she published the important works about the relationship of Georgian and Turks, also for the date of Tbilisi Saamiro. She had enriched our knowledge about relationship problems between Georgians and Danishmendians relationship; she had given us new information for Basian battle date.

For our historiography is important the translation from Turkish into Georgian by Proffesor Giuli Alasania "the notes of Katib Chelebi about Georgia and Caucasus", with researches and remarks, is very valuable work.

In the study of the history of Turkish-Georgian relationship professor M.Svanidze's works are important – "from the history of Georgia-Ottoman relationship"(1071) and "essays of the history of Georgia-Ottoman" (1990).

Therefore, we have the precious, unique material, historic manuscripts, drawn up by Ottoman workers, which clear the difficult periods of Georgian history. We can read the Ottoman documents in our native language as a result of above mentioned scientists' inestimable work.

LEXICAL UNITS BORROWED FROM TURKISH LANGUAGE IN ZEMOACHARIAN

Mariam Koberidze

Gori State Teaching University, Full Professor

For centuries, Georgian nation had a relationship with many people of the world and this was mainly due to geographic location as well as cultural-economic and political ties. Ethno cultural connections between Georgia and Turkey were expressed in the structure of the Georgian language, especially in the vocabulary. Borrowing the words is easier to happen than grammar elements (phonemes, affixes). There are no pure languages borrowing words is one of the important ways of vocabulary enrichment. "Borrowing general regularities has a general nature: Borrowing the words happens sometimes without changing of the meaning and the form of the word, either with some changes." (T. Uturgaidze, 1988. p. 95)

Borrowing the words is natural not only for literally language, but for dialects as well. The same phenomenon is familiar for Georgia dialects. "The immediate neighborhood is the result of dialects different kind of attitude - toward foreign lexical material: language has various contours of the meeting points with linguistic reality of foreign language Because of its geographical deployment. The words established the way of oral, personal relationships coming through the dialects, which are geographically neighbors of foreign language." (SH. Dzidziguri, 1988. p 51.)

Acharian is one of the most important dialect of Georgian language. It is spread to an extensive area of Georgia and attracts attention with its lexical variety, Peculiar word-building, lexical layer of Old Georgian, Zanian language, with similar and different lexical units with another dialects of Georgian language and with borrowed words. (M.Koberidze, 2011, p. 3.)

The part of the lexical units in Zemoacharian borrowed from Turkish language remains almost invariable regarding content and grammatical design, but most of them are not used nowadays, only old people may use them along with the native Georgian words. We observe Zemoacharian speech according to Khulo and Shuaxevi regions.

From Zemoacharian speech among the borrowed Turkish words we can underline:

1. The part of the borrowed words are understandable for everybody speaking that dialect and frequently used in colloquial language, for instance: Bora//Borano (Turkish:boran "cheese roasted in butter"); Gobegi (Turkish: gobeg "linen"); Boreki (Turkish: böreki "walnut cake"); Yaghi (Turkish: yag "butter "); Suzgi(Turkish : süzgeç "colander") ; Khishla (Turkish: kislagi "summer and fall pasture"); Khuraghi (Turkish: Kurak "rainless"); Kuruti//Khuruti (Turkish: Kurut "buttermilk maize-bread"); Gugumi (Turkish: gügüm "churn"); Batmani (Turkish: batman "Grain and flour Weighing Dish"). It was used sometimes for keeping the water.
2. The words and expressions borrowed from Turkish language are the synonyms of our native Georgian language. For instance: Ariani (Turkish -ayaran)-butter-milk, Topali (Turkish -topal) -lame, Pecha (turkish-pece)-veil, Chokelegi (Turkish-cokeleg)-cream; Pestali (Turkish-pestil)-dried fruit pulp; Khaimaghi (Turkish -kaymak)-cream; Quma (turkish-küme)- Churchkela; Hagili(Turkish-agil)-sheepfold; Khirmizi (turkish-kirmizi)-red; Ablā (Turkish -abla)-aunt; Qori (Turkish-kör)-blind, Azughi (Turkish-azik)-provisions; Pakhraja (Turkish-bakrac)-boiler.
3. The verbs,which were produced from Turkish nouns by adding Georgian affixes (personal, number, topic signs) :Topali (Turkish-topal "lame ") -Toplobs (limp); Koughi(Turkish-kovuk "hollow")-dakoughda (hollow out); Moasupura (Turkish -süpür-1."sweep" 2."swallow") "from the beginning he was shy, at the end he took a spoon and in five minutes swallowed a basin of "pkhalobia "(sh. Nijaradze, 1971, pg. 268). Yarali (Turkish-yarali"wound "-Daaiarala (wound); Chairi (Turkish-cayir "mowing ").
4. By adding Georgian affixes on Turkish origin words were produced the following words: Deli (Turkish-deli "mad")- Nadelvari (mad man); Bilezugi (Turkish-bilezik "bracelet"-Bilezugiani (with bracelet), Sabizeluge; Gadunduzebuli (Turkish-dunduzi)-coverd with snow. Gaziptuli (Turkish-zifit)-durty; Zengini //Zengili (Turkish zengin "rich") Zengiloba -wealth; Gelini//Genili (Turkish gelin " daughter in law) -Geniloba (to be a daughter in law) Geniliani (with a daughter in law), Sageliano (fiancee).
5. Composites: - part of the word is -Turkish origin, and the other part -Georgian. S. Nijaradze (1971, pg.67) calls such a difficult word as a hybrid words.

For instance: Orkhati- or+khat-i (Turkish kat "layer")-draught; Chengeshkruli-chenge (Turkish cenge "The lower jaw")+shekruli -lack of appetite ;

Doshorva -do+shorva (Turkish corba "soup ") - buttermilk soup.

6. Toponimes: containing Turkish element. "Part of geographic nouns contain Turkish element (it can be word with Turkish root and Georgian suffixes, or pure Turkish - with Turkish supportive words). Here will be also Toponimes with simple, basic root and Turkish or Turkish-Georgian geographic nouns.

(Sh. Nijaradze, 1971, pg. 58)

In titles of Meadows, pastures and arable lands evidenced the Turkish names and terms expressing social differentiation: Davjokhlikhana (Tunadzeebi's mowing), Sheripaghikhana (Goginauri mowing), Saginoglebis gza (road in Danisparauli), Uzeirananakapi (pasture in Ckhmelisi)

In Zemoacharian in titles of places we can see Turkish suffixes: Qurtlughi (place, where Kurd people used to live) pasture (in Goginauri), Ecerlughi (mowing in Skvana) Pnatalughi (forest, mowing in Txilvana) M. Qamadadze, 1992. p.72).

7. Zemoacharian vocabulary Characterized by copying words or expressions from Turkish language, regarding this issue in research we read: "a powerful tool to impact language-is to take words and expressions characterizing for another language. The exact transfer of words and expressions means almost photographic transfer, but in this case verbal and morphological material is native, used from borrower's own stock.(S, Giqia , 1964 p.253)

In Azharian there are some phrases and expressions from Turkish language where predicate is always expressed by Georgian verb, but noun is dialectical word (Sh.Nijaradze, 1957, p 61; N. Gurgenidze, 1967, p.125) For instance: Chenges akvra - refuse eating -coming from the word Chenge (Turkish Cenge "The lower jaw "); Tebietis micema - bring up, training, is coming from Turkish word: tebiyle vermek, " bring up ".

In Zemoacharian the word borrowed from Turkish language mainly maintain their meaning, but there are some cases of alternation and usage with completely opposite meaning.

Semantic change of borrowed word can be defied because of contraction-expansion of the meaning.

REFERENCES:

1. N. Gurgenidze , Turkish copies in Acharian : Tbilisi State University Research T.118 Tb.,1967
2. M. Koberidze , Zemoacharian sector /branch Vocabulary, Tb.,2011
3. Sh. Nijaradze , Specificity of Zemoacharian,Tb.,1957
4. Sh. Nijaradze , Ajarian dialect of Georgian language , Tb .,1971
5. T. uturgaidze ,Borrowed words in dialectal vocabulary : dialects collection, Tb.,1988
6. M. Qamadadze , Toponyms in ZemoAcharian . Acharian sector /branch vocabulary, VIII , Tb .,1992.
7. Sh. Dzidziguri , Life of the word , Tb.,1988
8. S. Jiqia, from Turkish-Lasik language relation, Tbilisi State University Research T.108 Tb.,1964

SUPPORTING AND ENCOURAGING THE DEVELOPMENT OF GEORGIAN-TURKISH RELATIONSHIP

Tinatın Kublashvili

International Black Sea University, Associate Professor, Dr.

Georgia, as a Christian state since 4th A.D. has had firm political,economical and cultural relationships with neighboring Islamic states.

Located on the intersection of Europe and Asia, Muslim and Christian worlds, Georgia has been performing an essential role in linking East and West.

Due to its geopolitical location Georgia has always been a subject of interest of neighboring Muslim as well as Christian countries; they repeatedly assaulted, tried to split and take control of the state. Among conquerors were Romans, Byzantines, Arabians, Turk-Seljuks, Mongolians, Iranians, Ottomans and later on Russian Empire in the 1st half of the 19th century.

Georgian monarchs always realized the significance of maintenance of national identity and values. Their political course, aimed at forming dialog among cultures resulted in shaping multiethnic state, where various nationalities have lived together for several centuries.

Contemporary world more than ever needs restoration of morality of education, culture, traditions, which is possible through unification of material and moral values and dialog among nations.

My speech concerns important spheres of cooperation between Georgia and Turkey.

It should be mentioned that although the relations between Turkish and Georgian peoples are as old as the region itself.

Today the strategy elaborated by the Ministry of Foreign Affairs of Georgia aims:

- The growing strength of the Georgian State to be reflected in the welfare and security of its citizens.

- to protect the interests of the country and citizens in the international arena and secure a dignified place for our country in the world community of states;

- Promote national interests of Georgia;

- protect the rights of Georgian citizens abroad;

- contribute to a better world community.

The Strategy also calls for the country's multilateral and bilateral relations, which serve the purpose of achieving strategic goals of the diplomatic service.

Turkey, immediately after the collapse of the Soviet Union, has recognized Georgia's independence on 16 December 1991. The Protocol on Establishment of Diplomatic Relations between the two countries was signed on 21 May 1992. Both countries have opened Embassies in each other's capital.

After the Rose Revolution, Georgia started a comprehensive reform process aimed at establishing democratic governance and the rule of law, securing sustainable economic growth and restoring territorial integrity peacefully – thus, turning Georgia into a European State with strong institutions, fully integrated into European and Euro-Atlantic structures.

The Foreign affairs are very important for the development of every country economically, socially and politically as well. Our country is also very depended on its partner states, especially when a state is a neighbor like Turkey. Turkey has supported our country into formation of a stable state with its partnership in many spheres of economics as well as social life. Relations between Georgia and Turkey are not bilateral, they are multilateral and the best example of it is a General Consulate in Batumi, while Georgia has General Consulates in Istanbul and Trabzon. Additionally, Turkey has a Regular high level visits are carried out between the two countries.

Economic Cooperation (BSEC) founded in 1992. The meetings held at the beginning of 1990 resulted in the summit declaration signed by heads of state of Turkey, Bulgaria, Georgia, Romania, Russia, Ukraine, Albania, Armenia, Azerbaijan, Greece and Moldova in Istanbul on June 25, 1992.

Another important initiative of Turkey regarding the Black Sea region has been the Black Sea Naval Co-operation Task Group (Blackseafor). All the littoral states, namely Turkey, Bulgaria, Russia, Romania Georgia, and Ukraine signed the Blackseafor agreement in Istanbul in 2001.

Within the same spirit the Community of Democratic Choice was established on 2 December 2005, composed of nine countries from the Balkan, Baltic, and Black Sea regions aspiring to limit Russia's influence on the post-Soviet area (Members of the group are Ukraine, Georgia, Lithuania, Latvia, Estonia, Romania, Moldova, Slovenia, and Macedonia.).

One of the priorities of our country is establishing and fostering of these kinds of relationships and Turkey has always been a target. Proceeding from this principle, Georgia is ready to develop mutually beneficial co-operation in the spheres of trade and economy, attract Turkish investment, and conduct a dialogue on security issues.

Relations between these two countries do not any longer involve the historical problem; they are politically well organized and free from cultural misunderstandings. They follow the principle of equality and non-interference in internal affairs. Additionally, the citizens of both countries enjoy a visa-free regime for touristic travels. The Batumi Airport is jointly used by Turkey and Georgia. Works to establish a "one-window model" at two countries' common border gates are in the process of development, final details are left to be considered. In addition, after the ratification of the Protocol signed on 31 May 2011, Turkish and Georgian citizens will be able to travel to each other's country with their national identity documents (without passport).

Turkey and Georgia do not only cooperate at the bilateral level, but also carry out regional projects like the Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline, the Baku-Tbilisi-Erzurum Natural Gas Pipeline and the Baku-Tbilisi-Kars Railway (to be concluded in 2012).

In response to the separatist movements in Abkhazia and South Ossetia, which were launched in 1990s, Turkey pursues the policy of respect to the territorial integrity of Georgia and peaceful settlement of these problems within Georgia's internationally recognized borders. The autonomous status of the Adjara region was determined by the Moscow (between the Grand National Assembly of Turkey (TBMM) under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk and Bolshevik Russia under the leadership of Vladimir Lenin, signed on 16 March 1921) and Kars Treaties (a treaty between the Armenian, Azerbaijan, and Georgian soviet socialist republics on the one hand and Turkey on the other. The treaty was concluded in the city of Kars on October 13, with the participation of the RSFSR. The treaty conference was arranged on September 26 in fulfillment of the Treaty of Moscow of March 16, 1921, between the RSFSR and Turkey.).

The treaty provided for the territory of the former Russian Batum District of the Kars Governorate to be divided. The northern half, with the port city of Batumi, was ceded by Armenia to Georgian SSR of the Soviet Union. The southern half, with the city of Artvin, would be annexed by Turkey. It was agreed that the northern half would be granted

autonomy within Soviet Georgia. It eventually evolved into the Adjara Autonomous Soviet Socialist Republic (today Adjara) and Javakheti.

The period of validity of the treaty was not stipulated. The Treaty of Kars extended the basic provisions of the Moscow treaty to the Transcaucasian soviet republics and added a number of articles: crossing of the border by inhabitants of the frontier zone was to be eased, the inhabitants were conceded the right to make use of pastures located on the other side of the border (arts. 7, 8), and a commission was to be created for the establishment of trade relations and the regulation of economic, financial, and other questions (art. 18). The instruments of ratification were exchanged in Yerevan on Sept. 11, 1922.

In addition to geographical closeness, Georgian and Turkish nations also enjoy close relations. The Meskhetian Turks act as another cultural bridge between the two countries. Turkey attaches importance to repatriation of Meskhetian Turks to Georgia, who were exiled from their homeland to Central Asia by the Soviet regime in 1944, and supports Georgian Government's activities to this end.

The bilateral economic and trade relations also have a positive progress in parallel to political ties. Thanks to the Free Trade Agreement between the two countries, since 2007 Turkey has been Georgia's biggest trade partner. Consequently, our bilateral trade volume has reached 1.104 billion USD in 2010, which equals to 16.5% of Georgia's total foreign trade. In addition, the value of works undertaken by Turkish contractors in Georgia has exceeded 1 billion USD. Recently, Turkish firms have also particularly taken a significant place in hydro-electric station construction works. Furthermore, Turkish investments to Georgia between 1997 and 2010 have reached the level of 682.3 million USD.

Georgian -Turkish bilateral cooperation in the field of education is also at a satisfactory level.

In about ten higher education institutions in Georgia such as International Black Sea University, IvaneJavakhishvili Tbilisi State University, ShotaRustaveli State University, AkakiTsereteli State University, Akhaltsikhe State Education University, Ilia State University, Free University, Sokhumi State University etc. among other foreign languages there is studied Turkish language or are presented different programs like Turkish studies, Turkology etc. Accordingly, many Georgians and representatives of other nationalities study that programs.

For the time being, about 296 Turkish students are studying in Georgian higher education institutions, which make Turks the second group of foreigners who are enrolled in Georgian universities.

Tolerance principles are implemented also by the Ministry of Education and Science of Georgia within the frames of current educational reforms through encouraging innovative approaches. Some particular schools and universities act in the same way as mentioned above.

Intellectual, cultural social and technical improvement process greatly depends on universities, which perform an important role in the process.

A Country's welfare greatly depends on relationships with neighboring countries. These relationships are to be strengthened as a result of achieving dialog among cultures.

As far as dialog among different cultures present an example of modern way of thinking, university aims to develop attitudes that multicultural society relies on understanding, respect, and dialog; Dialog itself implies equal respect of each culture.

If we go back to past when third power took control of Georgia and dialog among cultures was weaker, nonetheless, Georgia was still trying to continue dialog and guard tolerance principles.

Dialog is a guarantee in building trust among nations.

Emphasizing scientific, material and cultural values of civilizations can promote such topical issues as education.

Higher Educational horizon of Europe promises positive perspectives and it requires forming a special policy for the purpose of eliminating setbacks and encouraging mobility and cooperation of academic personnel as well as students.

Nowadays, as education emphasizes quality of education and research, broad professional careers and constant intellectual growth has become necessary. Accordingly, higher education faces new requirements such as ensuring students employment in advantageous fields and flexibility and transparency of educational process.

As already known, the major goal of the reform is to move from process-oriented education, which used to focus on teacher's role as dominant to result-oriented education, which focuses on students' interest so that he/she is actively involved in educational process and acquires all necessary skills and competences such as communicating in native and foreign languages, management, production, knowledge economy, team working, etc. in order for them to have more employment opportunities.

Happily, need for evolution is well analyzed in Georgia. Government and University Administrations are involved in broad discussing of problems; they seek for interuniversity agreements and dialog among those who are interested in double diploma and achieving relevance of knowledge, forming common educational environment, students mobility and employment.

Multilingual factor becomes a significant indicator of multicultural environment; Knowledge of several languages becomes necessary for each individual for private, job and professional purposes, mobility, involvement in international contract and other similar processes. What's more important, foreign language skills present one of the principal requirements on contemporary labor market.

Here I would like to site a quotation from Warsaw Declaration: "(Multilanguage skill) is a competence to use languages for the purpose of communication and take part in intercultural relationships, where a person is considered as a social agent that knows various languages on particular level and is acquainted with different cultures' behavior patterns. This

is considered neither as matching nor opposing of separate competences, rather as complex of competences through which customers can make inferences.

International Black Sea University is an obvious example established in 1995 by the Ministry of Education of Georgia, Dusheti Governorship and Turkish firms Çağlar and Mars (however, in accordance with the Law of 2004“about higher Education”, Turkey remains as a sole founder). University unites intellectuals, researchers, scholars who have aspiration for tolerance, high morality, dialog and positive interaction in common conditions of contemporary world.

International Black Sea University serves above mentioned goals in friendly environment, where representatives of various nationalities get acquainted with each other’s culture, traditions and values. Besides educational and scientific activities (students conference, seminars, symposiums, joint project, etc), International Black Sea University arranges other social and cultural events like sport competitions, charity occasions in Tbilisi and out of Tbilisi and so on.

Students of International Black Sea University are given a chance to learn several foreign languages – English, Russian, French, Spanish, Turkish; Georgian - for foreign students that enhances their employing chances in Georgia and ensures success in their professional life.

LITERATURE:

www.habermontor.com

www.eqe.ge

www.mfa.gov.ge

THE FAMOUS TURKISH HUMANIST - MESUT BOZKIR

Emzar Makaradze

Shota Rustaveli State University, Associate Professor

At the beginning of XX century the founder of the Turkish Republic Mustafa Kemal Atatürk said: “Turkey needs a powerful neighbor to the east and Georgia can become the one”. This idea was not undertaken then.

A new phase of business relations between Georgia and Turkey launched on July 30, 1992, when the two countries signed “agreement of friendship, neighborhood and cooperation”, which gave rise even more close and friendly relations between these states.

In the beginning of 90-s of XX century, Mesut Bozkir - the representative of “Çağlar educational institutions in Georgia, considered, that the cooperation in the field of education would play a very important role in bringing closer the two countries.

The famous Turkish Maecenas, Mesut Bozkir was born on March 1, 1960, in the city of Denizli in Turkey. After finishing elementary school he continued his studies in school of Pamukkale. In 1976 he graduated from the Denizli Industrial Lyceum and entered the Construction Division of Engineering Faculty, Izmir 9 September University. In 1982, after graduating from the University he founded Bureau of Construction and Engineering.

It is impossible to appraise in a small article Mesut Bozkir’s 18 years of hard work in Georgia who was the citizen of two countries (Turkey and Georgia).

On the one hand, his work is activity linked to the ideology, the author and initiator of which is the world's recognized Turkish leader - Pethulah Giulen. This ideology is based on the quality of education, poverty reduction, strengthening the state, the maximum openness, requirements of tolerance and dialogue between people, cultures and civilizations. Mesut Bozkir not only established the ideology, but he gave it a totally new level and made it real.

In May 1992, in a difficult and challenging period of Georgia, Mesut Bozkir and his team, started to renew the bridge between Georgia and the Republic of Turkey which was broken for a long time, and which is the most important, they changed the historical memory of the image of enemy and established dogmas in the Soviet period education. These people, together with us went through good and bad days. They overcame many obstacles, never stopped on their way, because they had those qualities, which are necessary in extreme conditions - the personal wisdom, seriousness, observant, talent to communicate with people, diplomacy, solid understanding of inalterable goals and which is the most important they have love, trust, respect of Georgians and desire to support neighbors and friends.

According to the President's order and permission of the Ministry of Education and the approved curriculums, in 1993 Mesut Bozkir himself with his team began work, which was creation of Demirel's Commercial College in Tbilisi, in 1994 - Batumi R. Shahin friendship Lyceum, in 1995 - International Black Sea University, in 1996 - Tbilisi Private Demirel Elementary School, in 2003 - Demirel's private elementary school “Beam” and Demirel Nursery school, in 2004 - The Niko Nikoladze Lyceum, in 2006 - Nikoloz Tsereteli International School, in 2007 – Rustaveli

School in the city of Rustavi, David the Builder Extended Learning and language Centers in Marneuli and in 2010 Marneuli Shota Rustaveli School.

„Chaglar” educational institutions, were teaching is instructed in Georgian and English, meet modern demands of the market. There are all conditions for the preparation of professionals. Graduates know at least four languages - Georgian, English, Turkish and Russian. Beside Georgians many foreigners have graduated from these schools. The result is that nowadays in different countries of the world - Turkey, the United States - in Europe, Russia, Baltic countries, Central Asia and other countries you will find these young graduates, who are the envoys of Georgia.

Mr. Mesut, together with Supervisory Board of “Chaglar” educational institutions, conducted a variety of free programs in Georgia for many years. We should also mention his support of the international symposia - “Globalization and Dialogue among Civilizations” and open meetings on the different topics.

With Mr. Mesut’s initiation and support there were annually held public meetings of writers, journalists, education workers, politicians, City Hall personnel, parliamentarians in Turkey and Georgia. He was an organizer of the International Olympiads and competitions for students and youth. Young Inventors International Olympiads are also well-known, where annually representatives and students of 30 to 40 countries are involved. I have taken part in several charity events of Mr. Mesut. We can say that if the Georgians had met and loved Turkey, it is first of all Mr. Mesut’s merit. Over the years many people have personally taken his advices and support.

During these years, Mr. Mesut and his team lived with our lives and always appeared the in the most difficult situations. We should also mention his support concerning the foundation of foreign languages and Georgian language development centers in Shida Kartli and Marneuli. It is worth to mention that in the critical days of the war of 2008 Turkish friends supported us; they provided free dinners for people, distributed humanitarian aid. About 800 refugees were lodged at International Black Sea University, as well as at schools and hostels. They had better conditions compared to others and they were taken care even after the moving from the buildings (“The Republic”, 04.12.2009). This is just a small part of the activities carried out by Mesut Bozkir and his friends.

On November 30, 2009, “Dialogue Eurasia Platform - in Georgia”, “International Foundation for Education and Employment”, “Chaglar” educational institutions and International Black Sea University held the event dedicated Mesut Bozkir’s seeing of ceremony. It was a special day for all of us, the sudden departure of Mr. Mesut to Istanbul was disappointing for everyone.

Mesut Bozkir said in his speech: “I was 31 years old when I came in Tbilisi and started working here. I have been working here for 18 years. I have five children and a flat of 50 sq. m. here. In Istanbul and Denizli I have well-equipped apartments of 200 sq. m. and 150 sq. m. , but when my wife found out that we should leave Georgia, he still wanted to stay here than to go there. My family and I love so much and find hard to leave this place.... Wherever I shall be, in Turkey or another country, my last will is **“to be buried on the land of Georgia”**. In this phrase Mesut Bozkir showed the relations between Turkish and Georgian nations (**“Rezonansi” 02.12.2009**).

On December 2, 2009 the President Mikheil Saakashvili granted Mr. Mesut Bozkir an Honorary Award of “Golden Fleece” for his contribution in strengthening and development of friendly and good neighborly relations in the field of education between Georgia and Turkey.

On the awarding ceremony the president described the activities of Mesut Bozkir in the following way: This is a good and at the same time a sad day, because Mr. Bozkir leaves Georgia and returns to Turkey. The Turkish-Georgian relations took a new level. Mesut Bozkir with his friends created a bridge, which will never be broken. In his gratitude words Bozkir said: “As smart people say, for a peaceful coexistence people need to know each other better. Hearts should be full of love and minds should be full of knowledge. I am sure that I have received this award for the sake of Pethulah Giulen’s ideas, with the help of my friends' enthusiasm, hard work and merit” (**“Akhali Khidi” № 1, 2010**).

Today, Mr. Mesut is an honorary citizen of Georgia. I believe that in the person of Mesut Bozkir Georgia will always have an honorary ambassador. I would like to express my deepest gratitude towards Mr. Mesut Bozkir for his deeds in the process of developing of well-built foundation of our country and its successful future.

REFERENCE:

1. M. Beridze, Turkish Lyceum strengthened the friendship, “Akhali Epoka” № 46, 2001.
2. U. Demir, The President of Georgia granted Mesut Bozkir an Honorary Award for achievements in the field of education, magazine” Akhali Khidi” № 1, 2010.
3. T. Nadiradze ”My last will is to be buried on the land of Georgia”. Newspaper “ Resonansi” 02.12.2009.
4. Friends living in Georgia on Mr. Mesut Bozkirs, “Republic of Georgia”, № 64. 04.12.2009.
5. “Humanist and a man of high morals”, magazine. ” Akhali Khidi” № 1, 2005.

GORI POPULATION DURING THE PERIOD OF THE OTTOMAN RULE (BASED ON THE TURKISH SOURCES)

Eldar Mamistvalishvili

Gori State Teaching University, Full Professor

The independent domestic politics of Vakhtang VI, especially the attempts to have military-political alliance with Russia exacerbated the relation with neighbouring countries – Iran and Turkey. The Relations were also exacerbated with the kingdom of Kakhetia. Konstantine -the king of Kakhetia was trying to have a power on Kartli with the help of Iran and Dagestan and in 1723 he occupied even Tbilisi.

Ottomans captured Gori with the help of Vakhtang. The situation was so tensed that the King Vakhtang could not stay in Kartli anymore. At first he went to Imereti and afterwards he moved to Russia.

Ottomans established three courts of Shariati- in Tbilisi, Gori and Trialeti.

The new authority compiled “Tbilisi Vilaiety Inventory Book” that has become the significant historical source describing the Ottoman tax system in east Georgia in 18th century.

In the same period the occupiers form other three important documents reflecting the contemporary Ottoman officials’ activities in east Georgia. [7]

The considerable information kept in above mentioned documents gives a good possibility to analyze and specify the social –economical, political, cultural, geographical and onomastical issues in completely new manner. They also contain a number of interesting references on ethnic and demographic environment in east Georgia at that time. While defining the demographical circumstances in Kartli, one fact appears worthy to be paid particular attention. The Ottomans registered uninhabited villages as well. Population was not living there, but the taxes were collected from those villages any way.

“The Inventory Book” keeps various historical facts about the villages of Gori. Studying the entire book requires a great deal of time and efforts, that’s why we will focus only particularly on one important issue referring the population of Gori Rabat.

While studying the past of our town, “Tbilisi Inventory Book” is pretty valuable source indeed. It includes interesting rural and urban aspects and gives the detailed information on the Ottoman troops settled in this town, their supplies and even daily amount of meals and wages; it also describes how the Turks reconstructed Gori Fortress and established the close connection between Gori and Tbilisi.

The facts reflecting the administrative issues of Shida Kartli, particularly of Gori are valuable as well. These facts also contain the information about the number of the population and ethnic composition, the species and quantity of taxes established by Ottomans.

The important part of personal and real assets was possessed by Vacuf.

“Tbilisi Inventory Book” of 1728 shows how the Ottoman State bureaucratic system worked and the principles for elaborating such documentation.

According to “Inventory Book” there were 262 households in Gori [3:262]. If this information is correct, registered 450 males were employable ones responsible for arranging and paying taxes for the household. The list is created according to six settlements of Gori: “Givi” Settlement – 82 men, “Rostom” Settlement – 50 men, Vardisubani – 60 men, Kirnaki (Kvernaki)- 36 men, Kovladtsminda settlement – 54 men, Parsadani settlement – 167 men. Accordingly, the last settlement appears to be the biggest and a place dense population.

The number of Ispenji males (Christians who used to pay) from all the settlements of Gori was 448 [1: 439-444].

The men mentioned in Inventory Book are mainly the once owning a piece of land for the agricultural activities. From them 43 men owned the gardens, 7 men owned kitchen gardens. 32 men possessed the fields.

On the basis of the registration in 1728, 380 households and consequently 1900 individuals lived in Gori. There is a serious difference from the registration data done by Ottomans in 1721. The number of the population considerably decreased (approximately 120 households) in Gori occupied by Ottomans. We can apprehend that, the part of the inhabitants left Gori and moved to live in neighbouring villages or Imereti where the population did not face any serious problems from the Ottomans. We can also assume that The Ottoman officials’ consciously reduced the number of tax payers in registration lists. Such practice existed in the country of Ottoman [5:587] and Georgia, particularly in Kartli. Besides the official reason, there was also subjective reason concerning the decrease of population number in registration lists by the Ottomans. It is known that the important part of the inhabitants were the bondsmen of landowners. Naturally, the landowners tried not to register the bondsmen in order to avoid the taxes in exchequer. V. Jaoshvili shows an interesting document published in “Moambe” in 1715 which is related to this issue. In above mentioned year, Ruisi Bishop Nikoloz Mroveli registered the church bondsmen throughout his congregation and this registration documents were attached by particular caution not to show the registration to King Functionaries to hide the number and property of bondsmen which may cause the decrease of church income [9:23].

There were 381 bondholders in Gori district, which makes us believe that each one represented each family. Based on registration methods in Feudal Georgia we can assume that Gori was inhabited by 2000 people that time.

In introduction of registration book in 1721, the scribe - GiviTumanishvili mentions that, only such households able to join the military service were included in registration book and vulnerable families were out of the list. [6:3]

The households which consisted of widows and children were not registered as well. The chargeless, privileged part of Georgian population such as clergy and noblemen were not included into the lists by Ottomans [9:22].

According to “Tbilisi Inventory Book” Gori population can be divided into the groups according to the bondholders’ category and religious confession. The first place was taken by Ispenji men among them. There are different points of views about Ispenji [3:421-423]

In my opinion, according to “Tbilisi Vilaiety Inventory Book” the explanation given by V. Gabashvili based on “Gurjistani Inventory Book” reflecting Georgian reality is acceptable.

V. Gabashvili denotes that, Ispenjimals are mentioned for the first time in all registration lists of all villages. It is followed by the list of village inhabitants having Georgian names and family names.

N. Shengelia apparently agrees with the explanation of V. Gabashvili about Ispenji mentioning that, ispenji tax was established for land usage paid only by Christian population [2:41;7:281].

I think that Inventory Book gives us right to enlarge the number of ispenji men and include there Christian men having any kind of property.

Different contingents of Ottoman battalions having various tasks were located in Gori. The soldiers were given meals and wages for the service. Almost everything was sent from Tbilisi to Gori by Chalvadari (hired personnel carrying goods) for what they used to get compensation [7:233].

It’s obvious, that Ottomans’ trips and freights were quite risky therefore the passengers and freights were accompanied by armed guard. The document says that the Vizier Isak Pasha (29.08.1731) ordered to supply Azabs with viands. Dare-devil forces of Serdengechants were tasked to accompany and protect food supply [7:234, 238]. Such activities were often conducted by Ottomans [7:233,234,238,304].

Another variety of battalia was Jebejans –armourers. They were mainly doing the fatigue-duty. Their responsibility was the production, protection, transportation and distribution of weapons. Their commander was JebejBashi [7: 17,101], at first – Ahmed Ala and Iljaj Ahmed –afterwards.

Cannoneers were also encamped in Gori who were supervised by Topchu-Bash [4:142]. Their salary was 32696, 5 KurushiEsed [7:17].

Gori Fortress Guards, Ianichris were provided by flour as an allowance [7:20-21]. As a salary per year was 1510 KurushiEsadi and 16 herds [7:36]. Their leader was Agha Mustapa.

The number of Gori Guards was changeable: 272,254,253,261,246. Each of them were provided by two loaves of bread, approximately 0,2Oqa and a jar of barley-corn [7:48,52].

The number of Jebejians was: 66, 37, 34, 32, 73, 62 and each of them were given the same quantity of ration [7:53-57].

Topechians were: 73, 62, 57, 52 with the same ration [7:57-63]. First they were commanded by Topchi AghaMustapa and afterwards –by Agha Mahmed.

46 Mustapazis were encamped in Gori Fortress responsible for protecting fortress and camped battalion. They were given the same ration [7:68, 308]. There were also 23 horse-cavalry Azabans with the supervision of Ilhaj Ibrahim [7:69].

It is hardly possible that Gori was resided by so many Muslims as mentioned in Inventory Book. First of all, this applies to those Gori population possessing gardens, wine-yards and kitchen gardens. Consequently they were tax payers.

According to explanation of V. Gabashvili, Ushuri Land was discussed as a private property and only Muslims paid this tax [2: 162, 322, 341]. It means that the owners of 8 wine-yards having the Georgian names like Tamaza-son of Gorgicha, Zurab-son of Estate, Zurab-son of Baram, Parsadan-son of Babuni, Resan Hani, Vesan Hani, ArsaElipMunip Hani and OdaBashi were Muslims. That’s why they are not included in the list of Ispenji men. They possessed 150 Donum of wine-yards and each paid 40 branches of grapes per Donum , 6000 branches of grapes in total.

The same explanation says, that Muslims owned fruit gardens: Kaikhosro- son of Manuchar, Bano –son of Bera, Rostom-son of Gabriel,, Manuchar-son of Banu, Baghdad-son of Zurab, Davit-son of Parsadan, Bero-son of Gorgicha, Hazir-son of Kusurveli, Davit, Gaspar-son of Gabriel, Estate-son of Bado, Petre-son of Baso, Mahmud-son of Abdalah, Givi-son of Ramaz, Gabriel-son of Istapan, Dolmaz-son of Ramaz, Keshish Minas-son of Naskhida, Arakel-son of Minas, Amiran-son of Sadi, Chubina-son of Niko, Baram-son of Dolmaz,Baghdasar, Parsadan-son of Bejan, Aleks, Avnia-son of Bara, Arakel-son of Baindura, Otar-son of Datuna,GoderdziJurji, Naskida-son of Mokeri, Nazaron of Bada, Parsadan-son of Zaal, Tutara, Zurab-son of Estate, Gabriel-son of Giorgi, Saba and Naskida. These people possessed 60, 5–Donums of garden.

Rostevan, Gorgicha, Zaal, Ghustani, Periduni, Bero and Ropstom owned 3 Donums of kitchen gardens and paid 5200 branches of grapes. Accordingly they were Muslims as well.

Due to advantageous geographical location, Gori was famous for its huge number of mills. The Inventory Book gives us the possibility to count and determine the number of flour-mill owners and mill types: “Gorgicha’s mill of two wheels”, “Avtandila’s mill of two wheels”, “Geneba’s mill of two wheels”, “Givi’s mill of two wheels”, “AbdalahIuzbash possesses the mill of two wheels”, “two wheeled mill”, “Tuman the blacksmith’s mill of tree wheels”, “Parsadan’s mill of two wheels”, “Parsadan the translator owned the mill of two wheels”, “Dolmazi’s mill of two wheels”, “two wheeled mill possessed by Avtandil”, “three wheeled mill possessed by son of Sulkhan”, “the garden

owned by Avtandil is cancelled. Its boarder lies along the river Kharup, on the other side on River Pshani and the mill of Avak”, “four wheeled mill’, 26 wheeled mill for the whole year. Tax -2960”.

This is the data of “Tbilisi Vilaiety Inventory Book”. Some of these materials about Gori population and their private property in 20-30s of XVIII century can be new for the readers.

ACKNOWLEDGEMENTS:

1. “Tbilisi Vilaiety Inventory Book” of 1728. I-Turkish text with Georgian translation, introduction, analysis was prepared for the edition by academician S. Jikia, and professor N. Shengelia I-II Tbilisi, 2009
2. V. Gabashvili “Georgian feudal system in XV-XVII centuries”. Tbilisi, 1958
3. N. Gorgadze “Ottoman taxes and obligations in Ksani and Aragvi Valley according to “Tbilisi Vilaiety Inventory Book” (1728). “Georgian Diplomacy” annals, #12, Tbilisi, 2005
4. “Traveler’s Book” EvliaChelebi. Translation from Turkish, comments and analysis were done by G. Puturidze. Tbilisi, 1973
5. E. Mamistvalishvili. “Georgian foreign politics and diplomacy” II (the first part of XVII century- epoch of Teimuraz), Tbilisi 2011. page 587
6. Data about the statistic inventory in XVIII century issued by the editorship of E. Takaishvili. 1907
7. Three Ottoman sources for Tbilisi history (1730-1732). Turkish text with Georgian translation, introduction, terminological dictionary and facsimiles for the edition were prepared by N. Shengelia. Tbilisi, 2008
8. N. Shengelia, Ottoman taxes and obligations according to “Gurjistan Vilaiety Inventory Book”. The works of Tbilisi State University, #91 Tbilisi, 2000
9. V. Jaoshvili “Georgian Population in XVIII-XX centuries” Tbilisi, 1984

THE JOINT INITIATIVE OF GEORGIA AND TURKEY TO CONVENE THE CONFERENCE OF THE SOUTH CAUCASIAN COUNTRIES (JANUARY, 1921)

Malkhaz Matsaberidze

Iv. Javakishvili Tbilisi State University, Professor, Doctor of Political Science

The preceding period of the War of February-March, 1921 is the least investigated period in the relations of Georgia and Turkey. The paper deals with the attitudes of the Georgian political specter towards the initiative of holding the conference of the Transcaucasian countries, which was pledged by the government of Turkey to the Russian Federation. The above-mentioned topic was actively debated in the Georgian press during the mid-January of 1921. The editorial articles were published in the newspapers of those days leading political forces of Georgia (Social-Democrats, Social-Federalists and National-Democrats) – “Ertoba” (*Unity*), “Sakhalkho Sakhme” (*Public Affairs*), and “Sakhartvelo” (*Georgia*), respectively.

The foreign political relations were extremely strained in January, 1921. The Armenian-Turkish War (September 24 – December 2, 1920) and the sovietization of Armenia (December 2, 1920) laid the basis for the totally different geopolitical situation in Transcaucasia. The Democratic Republic of Georgia remained the sole independent state in the Caucasus to be locked between the Soviet Russia and Kemalist Turkey, without any ally in his struggle against the aggression, which was right at the door.

The Soviet republics of Azerbaijan and Armenia, being under the factual occupation of Russia, posed different pretenses to Georgia; ultimately, with strong encouragement of Moscow. The government of the Soviet Russia was no less aggressive. In spite of the Peace Treaty of May 7, 1920, signed between the Russian Federation and the Democratic Republic of Georgia, Georgia could not be assured in terms of its security.

Under such extremely complicated situation, the position of Turkey was more than crucial for Georgia, although, at that time, the latter considered Russia as its “natural” ally in their joint struggle against the “Western imperialism.” Obviously, this fact increased the possibility of the Russian-Turkish compromise at the expense of Georgia. Therefore, it was initiated by the government of Georgia to launch the peace conference (with participation of the government of Georgia and the administration of Mustafa Kemal Pasha). In the mid-January, 1921, the appeal (dated on December 15, 1920) of the head of the foreign relations office of Turkey, Akhmed-Mukhtar, to the Public Commissar of the Foreign Relations of Russia, Chicherin, was published in the Georgian press. This letter revealed that the government of Turkey was not going to negotiate the peace treaty with Georgia unless positions of Russia and Turkey were not met; with this

aim, Turkey had sent the official note to Russia even earlier, on November 22, 1920, in order to clarify the position of Russia on the issue of the peace treaty.

“We demanded to be familiarized with the opinion of Russia regarding the issue of Georgia; although we did not get any response. On the other hand, we are fully aware of the high probability of the war between the red troops and Georgians. If this information becomes true, we do want to know the plans of your government in order to avoid the possible misunderstandings,” – the address to the Chicherin, dated on December 15, 1920, mentioned (5).

The comments made in Georgia regarding the above-mentioned note were mainly centered on the existing mistrust between the Soviet Russia and Turkey; the contradictions between these two countries were considered to be a natural occurrence, as “these states were historical enemies and their interest will collide in the future as well,” *Sakhlakho Sakhme* newspaper stressed (3).

The following assessment of the Russian-Turkish relations was offered in Georgia: “who will manage to make a deal with Entente? The main problem for the present moment is as follows: Russia is afraid of the treason of Kemalists, whereas Kemal is worry of the negotiations launched between England and Russia” (3).

In spite of the “common front” launched against Entente, both, the Soviet Russia and Kemalist Turkey opened the negotiations with England. Both of them were afraid, that either side would reach the agreement with Entente. Under the strained foreign political situation, the rumors were spread that the Kemalist Turkey offered the Soviet Russia to hold the conference of the Transcaucasian states, whereas Georgia was not invited to this conference. One of the Georgian newspaper mentioned that “Kemal Pasha, with the consent of Russia, is going to assemble the conference of the Caucasian peoples. Russia even listed the tentative participants of the conference: Russia, Turkey, Armenia and Azerbaijan, who should sent their representatives either to Moscow or to Baku. The meeting place is not decided yet” (2).

The political establishment of Georgia was not aware of the details of the Russian-Turkish relations; they hosted the delegation of Turkey in Tbilisi, who was en route to Russia to launch negotiations with the government of the country. In the mid of December 1920, the Turkish delegation left Ankara and on January 7, 1921 arrived in Kars. The above-mentioned delegation on its way to Moscow had stopped in Tbilisi for 10 days and reached Baku only on January 29; whereas it left for Moscow on February 6th (8).

It is interesting, what was the motivation of the Kemalist Turkey to hold the conference of the Transcaucasian countries? As it was mentioned, Turkey was interested in clarifying the interests of Russia towards the Transcaucasus. Besides, the government of Turkey assumed that the conference of the Caucasian countries would somehow distance the Soviet Russia from the Soviet republics of the region – Azerbaijan and Armenia. Turks hoped that they would manage to establish “the close relations” with the Soviet Azerbaijan. Although, the Turkish delegation was disappointed over this idea after its short stay in Azerbaijan (8).

The leadership of the Soviet Russia did not want Armenia and Azerbaijan to launch separate negotiations with Turkey. This was the main motivation for the Soviet Russia to deny Baku as the meeting place for negotiations and opted for Moscow. Besides, Moscow considered that the Soviet republics of the Transcaucasus should participate in the conference not as the separate delegates, but within the delegation of Russia. Therefore, they should elaborate the common ground (8).

The initiative of holding the conference of the Transcaucasian countries was a bit strange for those time political analysts; in reality, by that time, there was only one independent state in Transcaucasia, and that was Georgia. “It is a well-known fact that currently there is only one political entity in the entire Caucasus, which could be termed as the state. This is the republic of Georgia,” – the newspaper *Sakhartvelo* stressed. It was mentioned with some surprise, “whether the government of Angora believed that the two “states” – (the Soviet Azerbaijan and Armenia – M.M.) will have their own positions on the upcoming conference and try to solve the existing problems independently?! (4).

The idea of launching the conference of the Transcaucasian states revitalized the memories of the past, when such meetings were launched from time to time with participation of the three states of the Transcaucasus. Although these meetings did not entail any tangible results and they did not manage to resolve the territorial contradictions between Armenia and Azerbaijan. “From the birth of the independent Georgia, its government was trying its best to become a good friend with its neighbors and aspiring to create the normal conditions of development through the collaboration with them.” Unfortunately, this did not materialize; neither Armenians, nor Azeris were willing to contribute to this idea. Either of them was hoped for the support of the external power and tried to fulfill its goal at the expense of its neighbor,” the newspaper “Ertoba” mentioned (1).

The independence of the Caucasian countries was considered as the main precondition of launching the conference of these countries – “the nations of the Transcaucasia should themselves decide upon their fate, reach mutual agreements and solve the contentious issues” (2), which was unrealistic under the existing circumstances. It was mentioned that the external force was not interested in establishment of peace in the Caucasus. “It’s quite the opposite. Strengthening of the alien force in the region will entail the constant enmity, friction, intrigues; therefore this will be equally harmful and disastrous for everyone” (1).

There were diverse opinions among the leading political parties of Georgia regarding the upcoming conference. The main publishing unit of the Social-Democrats argued that the government of Georgia should insist upon the Georgia’s participation in the conference. This would enable to present and protect the “interests of Georgia through the representative of the country. Formation of the friendly relations and solidarity among the Caucasian republics, as well as the non-interference in the internal affairs and respect towards the existing political-administrative structures of each republic” was the main message of the Georgian delegate to the conference (1).

According to the opinion of the newspaper of the Social-Federalists – *Sakhlakho Sakhme*, as Armenia and Azerbaijan were no longer independent states and their participation in the upcoming conference was excluded, the scheduled gathering would be “an agreement between Russia and Ottomans on the delimitation and division of their respective influences in the Caucasus” (2).

The newspaper of National-Democrats, *Sakhartvelo* was also skeptical towards the planned conference, as Azerbaijan and Armenia were no longer independent states and they were mere weapon in the hands of the external power. “We agree with the *Ertoba*, that the alien force can’t impose “peace” in the Transcaucasus;” although, unfortunately, the foreign power is already forcefully entered into the Caucasus and [this power] is now supported by Azerbaijan and Armenia,” the editorial article of the newspaper stressed (4).

The newspaper *Sakhartvelo* did not share with the hopes of the newspaper *Ertoba* in terms of the positive influence of the peace initiative of the representative of Georgia on the positions of the delegates of the Armenia and Azerbaijan. “We think that under the existing circumstances, the Transcaucasus will not manage to attend the upcoming meeting. Therefore, the desire of the government of Angora will not materialize,” the newspaper *Sakhartvelo* assumed (4).

The government of Georgia believed that the aggressive communist circles of the Caucasus were more threatening to Georgia rather than the Soviet rulers in Moscow. “We have got quite a strong argument to think that the government of Moscow does not have its share in the plot against Georgia. Rather, this was the plot of the communists of our country,” Grigol Lortkipanidze stressed in his assessment of the ongoing moment (6).

The Georgian political establishment was right in its evaluation of the upcoming conference. It was widely believed that it would be the negotiations between Russia and Georgia on the “delimitation of their interests” in the Caucasus. The existing contradictions between Turkey and Russia were over exaggerated in their assessments, as [these contradictions] were perceived as the main cornerstone for the security of Georgia. This viewpoint was the most vividly depicted by the newspaper *Sakhalkho Sakhme*, with hope that both, Russia and Turkey would abandon Georgia as the neutral state. “Georgia could play a great role under the new circumstances and Russia and Turkey will take the neutral country into the account. Therefore, we assume, the both countries will try to launch the neighborly relations with our republic. Whether our prognosis will become true or not, this will be clarified in the nearest future,” the editorial article of the newspaper *Sakhalkho Sakhme* mentioned (2).

Unfortunately, the prognosis did not materialize. In parallel of the publications of the newspaper *Sakhalkho Sakhme*, the aggression against Georgia was under elaboration and it already started to materialize on February 11, 1921. That’s why Turkey was so interested in the Russian plans *vis-a-vis* Georgia. If Russia had not started the war against Georgia, Turkey would have not followed to the suit. Meantime, if Moscow had started the war against Georgia, Turkey would have tried to capture a portion of the Democratic Republic of Georgia. Exactly this was the scenario of the February-March War of 1921.

The judicial recognition of the Democratic Republic of Georgia by the member countries of Entente (the end of January, 1921) and the related statements of the representatives of Russia and Turkey on the future friendship and neighborly relations with Georgia, further contributed to the miss-assessment of the existing threats posed to Georgia. “The judicial acknowledgment of the independence of Georgia will have significant influence on the spiritual mood of Russia. The fact of the acknowledgment of independence frees Russia out of jealousy and disturbance, thus this could entail the normalization of the relations between the Georgian state and the Soviet Russia,” – the newspaper *Ertoba* wrote on February 11, 1921 (7). Paradoxically, on the same day the Soviet Russia attacked Georgia.

Instead of the conference of the Transcaucasian states, the Moscow hosted the Russian-Turkish negotiations in February-March, 1921, which was concluded with the Treaty of March 16 between Russia and Turkey. Meantime, as a result of the Soviet invasion, the Soviet rule was imposed in Georgia.

LITERATURE:

1. Conference of Transcaucasia, newspaper *Ertoba* (Unity), January 12, 1921
2. Conference of Transcaucasia, newspaper *Sakhlakho Sakhme* (Public Affairs), January 15, 1921
3. Russia and the Ottomans, newspaper *Sakhlakho Sakhme* (Public Affairs), January 6, 1921
4. Is the Conference of the Transcaucasian States Possible?, newspaper *Sakhartvelo* (Georgia), January 13, 1921
5. The Soviet Russia and the Ottomans. To the Minister of Foreign Affairs of the Soviet Russia – Chicherin, January 6, 1921
6. The Ongoing Moment. Declaration of Grigol Lortkipanidze at the Congress of the Railway Workers, in the newspaper *Ertoba* (Unity), February 11, 1921
8. Djamil Hasanli. Preparation for the Moscow Conference and the Question of Armenia within the framework of the Regional Politics <http://www.regnum.ru/news/1448967.html>

TOURISM DEVELOPMENT TENDENCIES IN TURKEY AND GEORGIA

Naili Melanashvili

Sukhishvili Teaching University, Academic Doctor

Maka Sosanidze

Gori State Teaching University, Associate Professor

Tourism is one of the largest, most profitable and dynamically developing fields of the modern world economy and its importance is growing every day. Tourism is a very profitable sphere and can affect significantly on the growth of the country's income, stimulate the development of the other sectors which are related directly or indirectly to the tourism, increase investments.

Due to its natural-climatic conditions and historical-cultural monuments Georgia has a great chance to become a favorite country for tourists. Georgia has a great potential for tourism: 102 health resort, 182 area for health resort, 2400 healthy mineral water springs, 12000 historical and architecture statues, and from these 4 are included in the UNESCO's list of monuments, 7 existing and prospective national parks.

According to the Georgia's Tourism National Agency, 2, 820, 185 tourists visited Georgia in 2011, which is 39% more than it was in 2010, this means that the number of tourists has increased by 788, 468. Some tourists come from the neighboring countries. In 2011 more tourists arrived from Turkey (645 259) than from any other countries in Georgia. According to the tourists arrival on the second place is Azerbaijan (643 254), on the third place is Armenia (627 244), on the forth place is Russia (256 399), and on the fifth place is Iran (57 088). Ukrainian and Baltic tourists like mountainous skiing. Western European tourists are oriented on cultural and adventure tours. Popularization of tours begins in Georgia now, a foreign tourist who arrives in Tbilisi has an opportunity to visit Svaneti, Signaghi or other places in Georgia.

By tour operators analysis of the tourism services in 2010 -2011, It became obvious which tour was the most popular and what percentage of the tour operators work on the similar tours. Generally tour operators organize 14 different tours in Georgia, so we can divide 14 different types of tour in Georgia's tourist market. It is revealed that cultural tourism is more popular and 100% of the firms work on this segment.

It is possible to observe the development of tourism in the nearest neighboring country –Turkey, which is today the world leader in tourism development, however, it is only 5% of the Turkey's economics. It should be mentioned, that Turkey has first developed its enterprises and only after this tourism. Turkey locally produces materials needed for the infrastructure, not to say anything about the food. So it is three times cheaper for Turkey to create tourist infrastructure. The rich culture and historical heritage also contributing to tourism. But in the past Turkey had many problems for the tourism development. In 1985, a decree was issued about the tourism development. The Ministry of Tourism was established, which was equipped with the powerful rights. It was given the right to dispose the land in the tourist and resort centers, where it was possible to develop tourism. It was mainly the cost of the Mediterranean Sea, in particular it was the region of Antalya.

Government undertook to create a general infrastructure-roads, communications, water, electricity, sewage system. And after this, they began developing tourist infrastructure by means of private investments. Here, too, were several contributing factors that attracted investors: Tourism Ministry sold land at a symbolic price, changes have been made in the tax code: construction sector had been liberated from the VAT. And this made construction 20% cheaper. The imported hotel equipment had been released from customs duties (dishes, linens, etc). Units had not been paying income tax at once. There was a time during which it gradually grew, or it became 100%, only after the unit was developed strongly. And if the earned money was reinvested again, then it was released from customs duties. At the same time, Turkey has started to create a tourism learning centers, which were mostly focused on training low and middle level specialists.

In Turkey, Tourism is mainly based on the historical places, on the seaside resorts, on the shores of the Aegean and the Mediterranean Sea. In 2010, there were more than 28.6 million tourists in Turkey. In Turkey resorts are mainly in the south – west and in the south coasts. Tourists mainly come from Great Britain, Germany, Israel, Ukraine, Russia and Japan, but tourists also come from Arab countries, Iran, North America, France and Scandinavian countries. In 2010, the annual income was 17.5 billion dollars and Turkey was in top ten as a country which has the highest annual income in the world. In the recent years, the number of tourists in Turkey has increased from 300 000 to 28 million and this number is increasing.

In the recent time, diversity of the service, high quality and low prices has caused tourist boom in Turkey. In Turkey tourists also come from Post-Soviet (countries including Georgia) and so they got a lot of tourists, because Turkey has offered them more and Georgia couldn't.

Therefore it is no doubt that to develop tourism, the government first of all, should ensure the stable political and Social -economical situation, Create an attractive environment for investment.

Today our government is actively involved in the development of infrastructure (roads, energy system, water supply) and they are very necessary for the tourism development. In addition government can make financial impact, in private, the state budget with the help of the banking sector should give low-interest, long-term business loans for the

business projects, Tax privileges should be given those who start tourism businesses, guarantees for foreign investment or in case of loan, stable and attractive environment for investment.

When we talk about Georgian tourism the most problematic issue, as we have already mentioned is price, which is very high for the local visitors. Let's take one more time Turkey's example-what kind of vacation conditions have the local visitors? It is interesting, Turkish citizens give the opportunity to relax the existing insurance and Labor rights protection system. To relax in Georgia's resorts is more expensive, compared to take higher service on Turkey's or Spain's Mediterranean Sea beaches. That is why if the tourist has an opportunity, chooses to relax abroad.

In Turkey tourist business is the long-term planning, not as it is in Georgia, where profits are expected to betake in two years. It is often named that Georgia is oriented towards neighbor Turkey's experience to develop tourism. Last century Turkey was quite backward, but now in some directions Turkey reached success. One of the direction is Tourism and which is one of the best example.

Georgia is trying to compete with the well-known tourist countries and in this way Georgia is planning to get important flow of funds. Georgia really has natural resources to develop as summer as well as winter resorts. At the end of summer Visitors only need several hours to go from the beach of Anaklia to the Mestia mountains and ski there, but it is about the natural resources, but what about human resources Georgia can't proud there and it would be difficult for Georgia to attract tourists from the other countries.

One important fact should be mentioned: The world's financial crisis, which still exists and experts predict it may repeat again in future, made Turkey's economics and financial sector in the difficult situation. Last year in September capital flow from Turkey was 9.7 billion USD, and in the country's history the index of industry fell the most significantly by 21.3%.

Despite these facts, Turkish investors' interests are growing towards Georgia's Economics. Tourism, agriculture, shipbuilding, textile production-this is a small list of the directions, which Turkish businessmen are interested to develop in Georgia. Turkey's one of the largest company "Ata Holding" is going to open the representation in Tbilisi. Which builds and rules the largest tourist complexes in Turkey. Turkey-Georgia Culture and Education Fund's manager who is among the richest people's list in Turkey and who controls "Ajar Holding" is going implementation of investments. He is interested in Georgia's Tourist projects. In tourism,

In 2000, Turkey was on the 20th place in the world. In 2003 on the 17th place, but in 2009, during the global economic crisis Turkey was on the 7th place and still maintains it. By the year 2023, the 100th anniversary of the establishment of the Republic of Turkey, Turkey is planning to get the 5th place in the world tourism.

In conclusion, we have to point out that it is time for our country to take into account the circumstances and reasons which led to several decades ago, a very significant development of backward conditioned Turkey.

BIBLIOGRAPHY:

1. M. Metreveli, "Tourism economics and politics", 2011.
2. N. Ghvedashvili, " Management in social-cultural services and tourism sphere" 2010.
3. www. Tourism.gov.ge
4. www.elkana.org.ge
5. www.itdc.ge

FROM THE HISTORY OF THE GEORGIAN-TURKISH CULTURAL-EDUCATIONAL RELATIONS

Aleksandre Mgebrishvili

Gori State Teaching University, Full Professor

Georgian-Turkish relations last through centuries. For today we think that there should be highlighted some moments from the cultural and educational relations. One of the significant periods in this direction is the beginning of the XX century, when a new level of Georgian-Turkish relations began after the Soviet Union began forcible Sovietizing and occupation of Georgia.

Italian scientist Evgeni Dalegio D'alesio presents significant outlines about the Georgians' inhabitation and activities in Turkey at the bound of the 19th and 20th centuries.

He was born in Constantinople in October, 1888. And got education there too. He was interested in History, Archeology, and was actively involved in editing the local newspaper "La Turque". He was doing research in history

and archaeology of Byzantium and Constantinople. He was a member of the Georgian National Society of Archaeology and History; he knew Greek, Italian, English, French and Turkish languages.

In 1918 when the Georgian diplomatic mission arrived in Constantinople, he got introduced to the doctor Vakhtang Ghambashidze, who helped him to become a secretary of the mission. Today he is on the same position at the consulate. He came to Georgia, studied Georgian, got acquainted with Georgian society and culture and lifestyle.

Evgeni Dalegio D'alesio respected the Georgian nation and has a desire to study their past life; but here, in Constantinople he didn't have an opportunity for that. But when he learnt that he could learn about the history of the Georgians being there in ancient times, he immediately began studying those outlines. He had an opportunity to apply to those historical sources which were difficult for others to get".¹

Those Georgians who lived at Turkish territory were doubled after forcible Sovietizing. We mean those people who did not or could not accept Soviets.

Turkish Republic had a strategic interest towards Georgia when it declared independence. Like other European countries Turkish official delegations frequently visited Georgia with different political questions, dialogues and agreements.

Turkey tried to express its sympathy for the Georgians' aspiration to independence and restoration of sovereignty.

As an example, we can remember one of the negotiations held in Batumi in 1918, where "Khalil-Bei gave a greeting speech (in Ossealian), and mentioned "a beautiful star of freedom" risen on the Caucasus, Ossealian will to establish beneficent neighbouring relationship".²

The above mentioned author presents the same mood about the visit of Georgian delegation in Turkey: "We were at Mahmud-Phasha in so called Churuksuli; he is a Georgian - Tavdgiridze. We were welcomed warmly in half European house on a hill at Topkhani square. Phasha had been a minister even before; now he was going to join the government of Tevpek-Phasha, if he would be ready; he declared that he was ready to do everything for Georgia. Now Ossealia was expected to lead reserved and mild policy. We were given a promise that the questions of conflict between Ossealia and Georgia would be solved immediately".³

As we stated above, E. Dalegio D'alesio did his bit in the research of the history, customs and education of the Georgians living on the Turkish territory. We cannot say that the presented materials give opportunity for absolute studying of the mentioned question, but we should say that the foreign author's interest towards studying the history, education and archaeology of the Georgians living on the Turkish territory is a noble intention.

The work "The Georgians in Constantinople" by E. Dalegio D'alesio was published in Istanbul in 1921. The work deals with problematic and significant questions: the Georgian settlement in Constantinople, the Georgian cemetery and Georgian scripts, the ancient Georgian abbey, Peri-Kvei Georgian Abbey, Constantinople and trade with Georgian, etc.

"The Georgians everywhere, in Ossealia and well settled. Because in Ossealia there were many free places for living. Moreover, they are more cultural and vigilant racially than the Tatars living in Anatolia".⁴

According to the author, most part of the Georgians living in Turkey talk on the native language. All the families talk in Georgian. Many of them read and write in Georgian. And many of them are eager to read Georgian book. The absolute number of them are proud of being of a Georgian origin. They respect and support each other in case of need.

Herewith, is presented a quote referred to the Georgian students being in Turkey.

"Most of these students study in Patikhi Mosque". Patikhi is a title of Muhamed II. In memory of this, also one of the mosques has a title, which has a large garden, where theologian school is situated...

Here all the Georgians are greeted respectfully. They are shown the mosque and then invited to tea-room for tea. Their hospitality is of a Georgian character.

These students were not involved in any movements. In 1902-1906 some of them became friends of a famous Patriarch Andria Tsinamdzghvishvili, who carefully began talking with them about national questions.

When the Constitution was established in Ossealia, a bit of freedom was felt. From the end of 1910 to 1914 it was possible to talk with them not only about national questions, but also on its critic as well. They started visiting P. Shalva Vardidze, who taught them the Georgian Language and history; gave them books.

Soon it was necessary to establish a Georgian club. For this reason in 1911 all the Georgians without distinctions of their beliefs and character were invited in Shalva Vardidze's flat at Papas-Kvepri School. The number of the Georgians attending the meetings was 150. This number included phashas, generals, officers, advocates, doctors, merchants, clerks and students. Every meeting was started and finished with the Georgian speech and songs. They worked out a regulation, which was ascertained by the Ossealian authority without any changes.

The Georgian life was spread among the Muslim Georgians".¹

---

¹ Shalva Vardidze, Istanbul V, 1921 (See the Preface of "The Georgians in Constantinople" by E. Dalegio D'alesio), Istanbul 1921, p. III-IV;

² Z. Avalishvili, The Independence of Georgia in the International Policy of 1918-1921 (Preface by Shalva Eliava) Paris 1924, p. 38;

³ Z. Avaliani's works p. 113;

⁴ Evgeni. Dalegio D'alesio, The Georgians in Constantinople (from French translated by Shalva Vardidze), Istanbul 1921, p. 6;

The above mentioned work presents the Georgian Abbey of Constantinople (Istanbul), its founder Father Petre Kharischirashvili. The author respectfully and timidly talks about the Georgian public figures: Ivane Gvaramadze, Pio Balidze, Mikheil Tamarashvili.

Regard with favour of Petre Kharischirashvili, in Istanbul services for the Georgian Catholics at Catholic churches were held in Georgian, and there also were established a publishing house and a school. Among the graduates of this school are Mikheil Tamarashvili and Mikel Tarkhnishvili.

Shalva Vardidze had a special place in the history of the Georgian Abbey, who did productive ecclesiastic and scientific activities before going to Beirut.

As we mentioned above, in the Georgian Abbey the establishment of the Georgian publishing house together with the School is connected with the name of the Priest Kharischirashvili ("Publishing house for the Abbey of the Catholic Georgians"). The publishing house printed: "the Doctrine for Christians (1877), "Small Doctrine for Christians" (1880), "Short French Grammar" (1881), P. Surguladze, "Georgia as an Independent State" (1918), R. Zhanini, "The Georgians in Jerusalem", etc.

Unfortunately, in the beginning of the 20s of the 20th century, many patriots were made to leave the motherland because of the tragic fact in Georgia.

On March 19, 1921 the Georgian authority whose power was based on people's will was made to leave the country because the Russian army occupied Georgia.

In spite of signing the agreement for peace between the Soviet Russian and Georgia on May 7, 1920, Russia decided to conquer Georgia by military force.²

The decision was realized. On February 24, 1921 the Georgian army began to step back. The President of Georgia Noe Zhordania and the authority left Tbilisi by the last train, and in the same year on March 17 it was decided that the authority settled in Batumi had to emigrate.

On March 17, 1921 Noe Zhordania together with the other authority were moving to Istanbul by the Italian ship. In Istanbul Noe Zhordania was visited by the ambassadors of France and Italy, and both of them invited him to their motherlands".³

The Georgian and Turkish sides had always been interested in history, language and literature of each other. It's natural that this interest still exists. Many monographs, researches and dissertations were made for getting thorough knowledge of this questions.

From the 20s of the previous century due to an active interest expressed by Ahmet Banoghlu, and later in the 60s, Ahmed Ozgan Melashvili, Ibrahim Goradze, Hairi Hairoghlu and etc, it became possible for the neighbouring Turkey to get introduced to the creative works by the famous Georgian writers like Shota Rustaveli, Aleksandre Kazbegi, Nodar Dumbadze, etc.

In 1968 in Istanbul the book "Georgians"⁴ was published, and with the aim of popularization of the Georgian-Turkish cultural relations the magazine "Chveneburebi" is published.

As for the researches made by Georgians on the Georgian-Turkish literal-cultural and historical relations, they became active "after establishing the Faculty of Turkish Studies at Tbilisi State University and the Institute of Eastern Studies of the Georgian Academy of Science. The Georgian scholars were doing researches on the Turkish Language and Literature. They studied Turkish grammar rules, Georgian-Turkish linguistic relations, Turkish words in Georgian, Georgian words in Turkish language and dialects, peculiarities of their speech, materials from Turkish archive, language of Orhuni scripts, Georgian-Turkish linguistic relations, topological parallels of the Georgian and Turkish languages, typology of the Georgian and Turkish phraseology, Turkish words in the Georgian language.

Georgian scholars made a linguistic research of Ossmalian documents stored in Tbilisi State Archive and published interesting monographs... Georgian-Turkish and Turkish-Georgian dictionaries and vocabularies were created".⁵

The Georgian society was given an opportunity to read writings on the Turkish authors in Georgian, such as: Aziz Nesin, Omer Seyffettin, Haldun Taner, Isa Nejat, Yakuf Kadri Karaosmanoglu, Ahmet Hashim, Oktai Rifat, Orhan Famuk and etc.

So, Georgian-Turkish cultural-educational relations have always been the interest spheres of Georgian and Turkish scientists. Through years this relations were deepened by Georgian scholars, students and the Georgian population in Turkey. A bit later, many patriots were made to leave the country because of the forcible Sovietizing of Georgia by Russians.

Since the second half of the previous century an increased interest towards Turkish history, Turkish Language and Literature, and translations made by Turkish writers played a significant role in deepening Georgian-Turkish cultural relations.

---

¹ E. Dalugio D. Alessio works p. 9-10;

² Mentioned statement was intended for the authorities of foreign countries (Paris, April 1921, in French Language); See L. Toidze, Intervention, Occupation, Forcible Sovietize, Factual Annexation, Tbilisi 1991, p. 108;

³ Noe Zhordania, Selections (Edited by G. Sharadze), Tbilisi 1990, p. XXVI;

⁴ Ahmed Melashvili, Georgia, Istanbul, 1968 (Turkey);

⁵ History of Researching Georgian-Foreign Literal Relations (Edited by E. Khintibidze), Tbilisi 2011, p. 172;

Nowadays Turkey is one of the main investors in Georgia. Georgian-Turkish relations can be considered as a model of cultural and business relations between two countries. Georgia and Turkey have strong friendly and strategic partnership. Both countries express their interest and readiness for deepening and developing dynamically increasing relations.

BIBLIOGRAPHY:

7. Z. Avalishvili, The Independence of Georgia in the International Policy of 1918-1921 (Translation and Preface by Shalva Eliava), Paris 1924;
8. Evgeni Dalegio D'alesio, The Georgians in Constantinople (Translation by Shalva Vardidze), Istanbul 1921;
9. L. Toidze, Intervention, Occupation, Forcible Sovietize, Factual Annexation, Tbilisi 1991;
10. Noe Zhordania, Selections (Edited by G. Sharadze), Tbilisi 1990;
11. Ahmed Melashvili, Georgia, Istanbul 1968 (Turkey);
12. History of Researching Georgian-Foreign Literal Relations (Edited by E. Khintibidze), Tbilisi 2011;

THE EFFECTIVENESS OF ELECTRONIC DICTIONARY OF THE GEORGIAN - TURKISH LINGUISTICS

Tinatin Mshvidobadze

Gori State Teaching University, Associate Professor

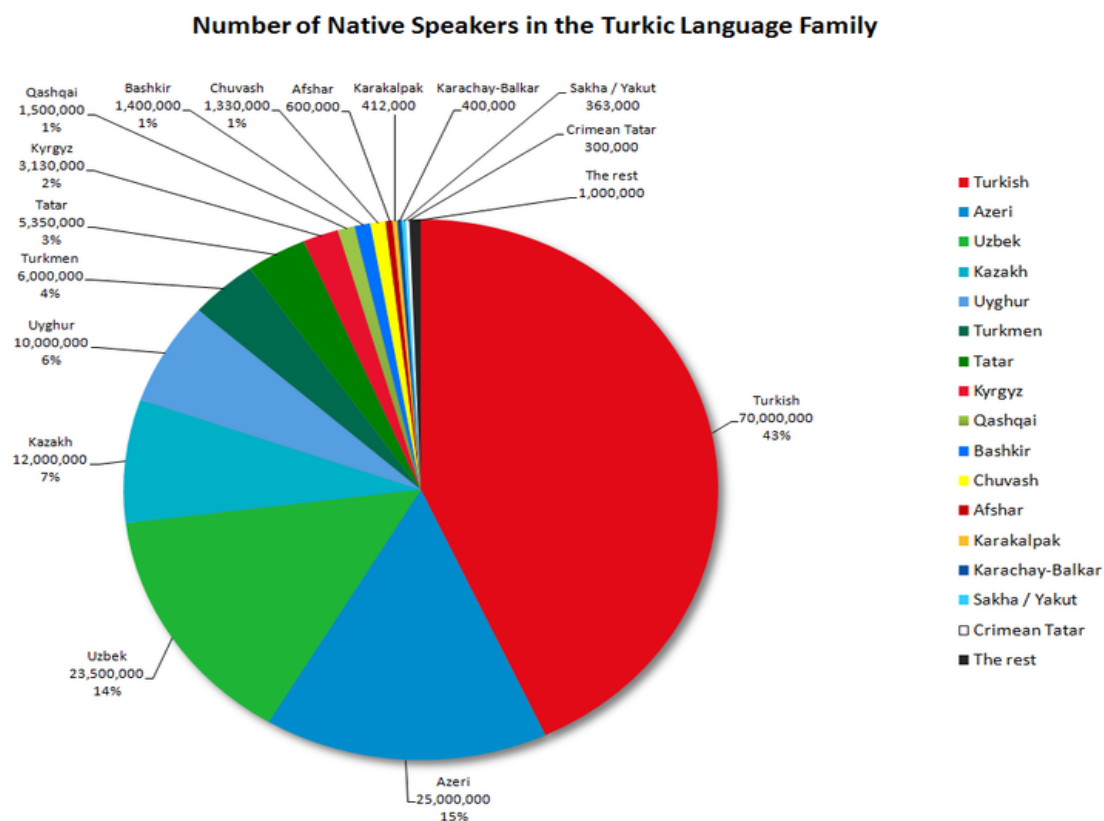
The political and the social relations between Georgia and Turkey have a long history. But the literary contacts between these two countries began just in the previous century. As it is considered, the interest in Georgian literature in Turkey has begun since 1960 and at first the connection to the Georgian literature was done by the European languages. In 1969 the novel "I Can See the Sun" by Nodar Dumbadze was translated from German into the Turkish Language and it was received with great interest by the Turkish people. The presentation of Georgian literature to the Turkish readers is connected with the name and activities of Ahmed Melashvili. This Turkish journalist and public figure, who was Georgian by origin, popularized Georgian culture and literature by publishing some works of Georgian literature and an Encyclopedia about Georgia. Georgian culture, language and literature were also popularized by the journal "Chveneburebi" and it still continuous working this way. Through the Turkish language media the highlighting of Georgian culture and literature is still propagandized by the literary society gathered around the journal. Both classical (Rustaveli, Ilia Chavchavadze, Aleksandre Kazbegi, Mikheil Javakhishvili) and modern (Nodar Dumbadze, Pridon Khalvashi and others) Georgian literature works are translated into the Turkish language.

The journal "Pirosmani" is also doing a good turn for the Georgian culture. Some text-books, alphabet, proverbs and other pedagogical literature are printed in the Georgian language for the young Turkish people who are Georgians by origin.

The origin and the areal of the Turkish language is the result of multiple movements of the Turkish people during the centuries. Presumably, the Turkish language group belongs to Altaian languages. The hypothesis about the interrelation between the Turkish and Altaian languages (this group includes Mongolian and Tungusic languages) isn't shared by the most of the linguistics though it isn't unanimously rejected. One of the most common languages from three big Altaian language groups is the Turkish language and it contains approximately 40 languages. While negotiations the Turkish language is native for 155 million people and a second language for 180 million.

Most of the Turkish languages have similarities in phonology, morphology and syntax. This similarity makes it difficult to establish borders between them. This especially occurs to those neighbouring Turkish language countries which have population speaking on transitional dialects on both sides of the countries.

Diagram of distribution of some of the Turkish languages

The languages in the multinational countries and the forms of national languages in the counties with one nation only are in a kind of hierarchical system, which is called "Language situation". In the modern sociolinguistics the main accent is focused on the role of society. The general language situation and the functional capacity of its components are depended on this or that ethnic unity in the society. Sociolinguistics has its own methods for gathering information. The most important from them are questioning, interviewing, interjectional observation, sociolinguistic experiment, anonymous observation and direct observation on speaking. Correlation analysis, implicative scaling, comparative analysis of the semantic fields and other methods are used for data processing.

According to the researcher Makluen the main driving force of history is the changes in technologies that causes changes in the means of communication as well. Many questions might be answered by computer technologies.

The electronic dictionaries are especially effective while translating foreign language texts.

Electronic Dictionary has several meanings a) It is electronic; b) The dictionary and its information might contain the samples for the enrichment of the ordinary materials; c) It can be used within the computer in multilateral approaches. It can be formed as one of the principles of the linguistic theory of Grammar. More concretely these activities contain the field which is known as computer lexicology or studying and using of word forms and their meanings by computer.

The electronic dictionary contains all information that is in the ordinary dictionaries: figurative and variant forms, pronunciation forms, parts of speech, explanations, grammatical categories, nominative classification, using examples, etymology. More specialized dictionaries contain additional information as well.

Let us figure out how the dictionary is used:

Word sense disambiguation (WSD): Many lexical units have different meanings. Word sense disambiguation is an automatic process expressing the word meaning in the context. In the WSD it is assumed that a found word might have quite different meaning from its contextual understanding.

Information Extract (IE): This is automatic identification of a text about its essence, contacts and appearances. The main function of IE is taking out of information from a text and putting it in the explanation line.

All grammatical analysis isn't required in the explanation line; but it contains for example the classification of people names, organizations, geographical names and chemical substances.

Word Net or hierarchical dictionary is a kind of key to define the type of an answer. For example, some question requires an answer by number or size. This kind of dictionary is used to identify the presented terms and to show which of them are needed for the given moment.

So according to the capabilities of the electronic dictionary discussed here by us we can conclude that this is an easy way for the convenient communication between the scientists working in different spheres and speaking in different languages. This is a good way for quick and context relevant interpretation that is so effective while translating both Georgian and Turkish works.

Bibliography:

1. ka.wikipedia.org/wiki/ - Turkish languages.
2. socium.ge/omdex.php?option.. - The Principal Stages of Development of Communication Theory.
3. Khetsuriani, 2000 - N. Khetsuriani. Functional-Semantic Category and Cross Analysis of the Languages. "Language and Culture", Tbilisi.

ONOMASTICAL SEARCHES FROM PRONE GORGE

Nikoloz Otinashvili

Gori State Teaching University, Associate Professor

The unity of words contains the lexical fund of the language and their realization, takes place according to the necessity. Proper names are inseparable part of the lexical fund of the language. Any proper name including people's surnames, first names or place names belong to Onomastics which is a new field of science and its research methods and terminology are linguistic.

Prone Gorge today is part of Shida Kartli Region, but historically it was situated on the cross-road of Amer-Imeri and belonged to different Georgian noble surnames.

There exists some historical written materials about this territory and among them „Rusisi Eparcial Rocords“ of 1715 is essential where the villages and the surnames of the people living there are fixed. By studying those important documents concerning the Gorge we can reveal many interesting facts in terms of Dialectology and Onomatology.

It should be taken into consideration that „Records“ made by Vakhushti and Ioane Bagrationi is also very important and belongs to the golden fund of Georgian Onomastics.

For the research of the prone Gorge it is also of a vital importance to mention here the book „Big records of Tbilisi Viliate“ published in 1782 in Turkey and translated into Georgian and published in two volumes not long ago with perfect researches by Georgian professors Sergi Jikia and Nodar Shengelia.

In the 1720-30s the Great Osman empire was strengthened and after the Georgian King Vakhtang VI had left Kartli for Russia, the Osmans invaded Kartli and fixed tax to the inhabitants of the whole region. They made records where everything was written and the book „Great Records of Tbilisi Vilaieti“ is a good example of those days where all the important data were preserved and fixed. There we can find the descriptions of the villages of prone Gorge which belonged to the noble people of Amilakhvari but it is unbelievable because the county of Amilakhvari contained the territories of Gori Region and Tiripona and not Prone Gorge. Prone Gorge mainly belonged to the noble families of Amiregjibi, Palavandishvili, Avalishvili, Tsitsishvili.

In the Turkish text the village of Knolevia is given as Knole and the proper name Dimitri is given without a surname. But in „Ruisi Eparcian Records“ the same person is named as Dimitri Tsimakuridze. In the Turkish text the name Tamaza in Georgian Records corresponds Tamaz Bliadze, Ivane – Ivan Bliadze etc. In the village of Urmiskhela we can find the name Sekhnia in the Turkish text which corresponds Sekhnia Dorbaganidze in the Georgian Records. Giorgi – Giorgi Kapatadze, Tamaz – Tamaz Grigolashvili. Such situations are common in the Turkish Records when describing such villages as Tigva, Tsorbnisi, Nali.

The Georgian – Turkish Records were made almost at the same time and that is why it was easy to confirm their surnames but there were also some peculiar problems which will be solved in future.

In the Turkish Records the names of some villages are changed. For example Turmneuli in the Georgian sources was Tormneuli, Khtane – Khtna, Ojora – Ozhora, Surnisi – Sunisi, Mdzvivlieti – Dzileti etc. As to the names of the

villages Badno, Zomleti, Khurbaleti, Mentioned in the Turkish text, they don't exist today any more and we should find out as their localization as the identification of the names of the people who lived there.

The structure of proper names according to the Turkish Records is given correctly as it was given in old Georgian. For example Zurab, Revaz, Beri, Bezhan, Paremur, Abram, Elizbar, Zaal. In terms of the structure of the ending of proper names we can find vowels: a – Tamaza, Berika, Makhara, Naskida, Dajia, Kochina, Bachua, Mamuka, Datuna...

e – Tedore, Ivane, Pavle, Gotane, Jordane...

o – Kaikhosro, Shio, Geno

But sometimes proper names have such forms that they need different explanations and it is difficult to guess which are correct. Also, sometimes the names are borrowed from the Foreign language and it is necessary to research its data. For example in the Turkish text when describing the village of Dzagini, we can find the name Iase, his brothers David and Ahmad who are considered to become Muslims. This fact happened of source due to Turkish influence because their religion was spread by means of Muslim mosques which were indicated in the text.

The name in the language often changes and that is why it is difficult to restore its origin. For example in the Turkish Records we can see such names as Alakuli, Zojia, Madani, Kogila, Khiva, Kogia, Anderdzi, Maluna, Babog, Bira, Adi, Zuhran, Bajil, Zatina etc. and it is difficult to state their etymology.

In the map of 1745 made by Vakhtang Bagrationi, on the south of the village of Dzagini in Prone Gorge he made the term „Uria“ and indeed even today we can see the ruins of temples belong to the Iudish people who lived there and traded mainly with the people on the border of Imerta. There is also some information about the Iudish settlement in the Turkish Records who lived near Dzagini at the time of 1728. In this way we came across some Iudish settlements. The Iudish names were mainly ended in a: Sashvala, Abrama, Ishaka, Moshia, Jasana, Shabata, Abika, Basia, Mordekha, Elipara, Martula, Elioza, but we can find their Georgian names as well: Shio, Lazare, Naskida, Sekhnia, Rostom etc. which is a good example how friendly they lived during many centuries.

The style of the given Turkish text was the following: only the names of the men were given there, not women, because they had to pay tax. The text also gives us exact information about the settlements existed in Prone Gorge.

„Great Records of Tbilisi Viliety“ published in two volumes, is one of the best sources to study a number of problems concerning the 18th century Georgia. This work will research problems connected to our Region.

Literature:

1. „Great Records of Tbilisi Viliety“ volume 1, published in 1728 in Turkey. made by Ac. Sergi Jikia and prof. Nodar Shengelia. in 2009. Tbilisi. pages 285-327.
2. „Records“ Tbilisi. 1907. made by Vakhushti Batonishvili. Geography of Georgia. book 2. published by Mose Janashvili, Tbilisi. 1895.
3. Zurab Zhumbulidze. „What is your name?“, Tbilisi. 1982.
4. Travelling and Notes. book 1 by Ekvtime Takaishvili „Ruisi Epercial Records“. Tbilisi, 1907.

GEORGIA-TURKEY ECONOMIC RELATIONS IN THE ENERGY SECTOR

Lali Osadze

National Defence Academy, Assistant Professor, Doctor of Economics

Sophie Tsetskhladze

Gori State Teaching University, First Year Student of Master's Degree

The Turkish Republic is one of the largest states of Islamic World, which cooperates with many countries for the purpose of growth of its countries economic conditions and the level of living of its population, among them is Georgia.

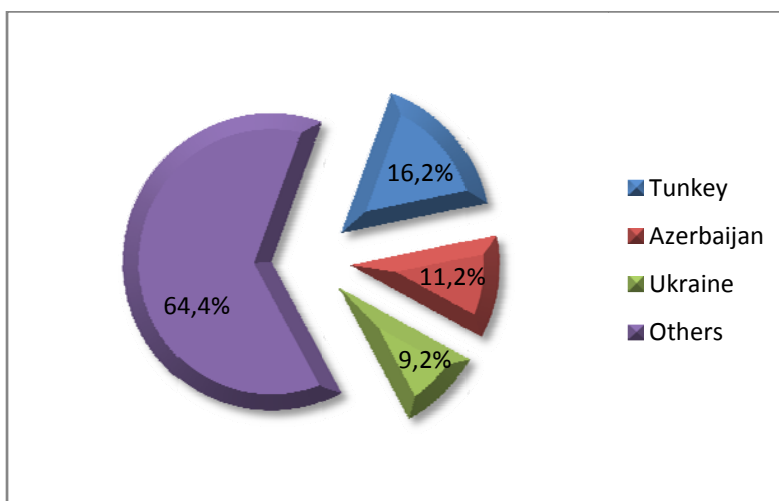
Diplomatic relationships between Georgia and Turkey were established on May 21, 1992. From that period between the two countries a lot of agreements were officially signed about Cooperation. Cooperation is carried out in various fields, among them is marked:

- Trade and economic relations;
- Investments;
- Tourist relations;
- Educational, Scientific and cultural spare and other fields.

Turkey is the main trading partner of Georgia, then comes Armenia, Azerbaijan and Ukraine.

Since 2008, these countries have been major trading partners and they have occupied the first three places invariably.

Fate share of three main trade partners in the whole Trading

Turkey detains 16.2 % fate share and contains 1500 million USA dollars in Georgian foreign trade.

In 2011 exports increased by 6,3 % and totaled 227,6 million USA dollars. The share of Georgia's realization in the whole export was defined with 10,4 %. It should be noted that Turkey is on the second place among the top ten main exporting countries for Georgia. The first five ware position of export with Turkey detains 75,6 % of the whole export. These positions are:

Ferrous metal constructions	3,4 %
Plastic tubes and pipes	2,8 %
Drugs	2,6 %
Agricultural household paper	2,6 %
Isolated wires and cables	2,3 %

Imports increased by 43,4 % higher and amounted to 1272.4 USA dollars. Georgia's share of the total imports has been defined by 18%.

These positions are:

Ferrous waste and scrap	36,3 %
Ferro alloys	22,2 %
Nitrogenous fertilizers	8,4 %
Electricity	5,4 %
Cars	3,3 %

Davit Bakradze officially visited in February. He met his Turkish counterpart. The main topic was the economic relations between these countries. Attention was focused on trade relations and energy projects. It is already decided that the Turkish businessmen will visit Georgia with the Turkish ID card and they will hold business meetings for 3

days. Along with the official delegations of Turkey and Azerbaijan, in Georgia there are 100 of these countries businessmen, which represent the area of agriculture, construction, light industry and the financial sector.

Particular attention is given to Georgia-Turkey energy relations. On January 20th in Tbilisi, Georgian-Turkish Energy Conference was held, during which the two countries' energy ministers signed an agreement on cross-border power trade. Since May this year, Georgia produced electricity which will be exported to Turkey and Europe. Signing this document will regular the usage of the electric line connecting these two countries. Another issue was declared at the conference in Tbilisi, which is associated with the use of water resources of the river Mtkvari. At Georgia-Turkey's energy conference, held in Tbilisi, was announced one more question connected with the usage of the resources of the river Mtkvari, there is no differences in opinions. The task is connected with the project of Turkey "Beshik Spai" according to which some of the resources of the Mtkvari had to change their directions and had to appear in the Black Sea. This idea was followed by public resistance and officials in Tbilisi proposed Ankara such a manner of project that the river flow would remain unchanged. The agreement was confirmed by the Turkish Minister of Energy and Natural Resources Taner Yldiz. At the conference it was noted that connecting the 400-kilometer transmission line is being built, which will export electricity to Turkey.

Turkish and Georgian governments are planning to build 500/400kw high-voltage electricity transmission system way in Caucasus to connect and sincron the electric power system in order to increase trade between Caucasus and Turkey. By 2016, electricity generation should be 321-378TWh, 6-7,5% annual growth.

Turkey finds it difficult to meet the demand for a massive wave of hidro electric stations' expansion, scheduled for coal and nuclear power stations which use local brown coal power station despite plans. Wholesale electricity prices in the private market is almost the highest in Europe. The main reason for the wholesale price is marginal producers in the system, the gas stations, in the conditions of the high price of natural gas procurement. It is expected that, in 2014 the wholesale price in Turkey might be 9 USA cents/kilovolts or more of the conditions of the medium when the fuel/natural gas price might be 70 USD/barrel.

Analyzing energy-sector's potential of Georgia shows that the country has great potential for sustainable energy development. Country has the greatest potential for hydro energy resources, as well as wind and solar energy development.

According to the document - "the main directions of state policy in energy sector" the ultimate long term goal is to complete its hydro resources to meet the demand for electricity in the country time by time. However, there is a second, more long-term goal, that Georgia should become a country having high technical-economic characteristics, hard competitive and flexible features, independent energetic abilities. On this stage, it is particularly interesting to cooperate with Turkey in energy spare.

The ultimate goal of a sustainable energy system is that it is based on the following basic principles:

- 1) Integration of environmental protection, as well as energy generation, as well as its usage;
- 2) Energy security;
- 3) Development of competitive energy-systems.

Policy and legal issues in Georgia-The European Advice Centre prepared a full-fledged membership in the government's actions on the preliminary assessment and recommendations.

The Georgian Energy Ministry should pay more attention to legislative harmonization with EU directives and significantly increase the cooperation with the Ministry of Environment and Natural Resources.

The government is trying to attract a large number of investments for the construction of the dam, which is quite problematic in the current economic conditions.

In our opinion, it is necessary that the Georgian government:

- Begin work on a new energy policy, which will come in line with EU energy policy with 2020;
- With the help of community participation renewable energy law, its accompanying action and financial plan should be developed;
- The financial plan should be agreed with donor organizations and begin implementation;
- To attract investments for the construction of small hydro rehabilitation and decentralized sources of renewable energies;
- Develop a strategic plan for the development of energy, which is based on the sector's environmental impact assessment, in order to find the optimal development and environmental protection in terms of acceptable models.

REFERENCES:

1. http://www.rustavi2.com/news/news_textg.php?id_news=44665&pg=1&im=main
2. <http://www.radiotavisupleba.ge/content/article/24458486.html>
3. http://tribuna.ge/index.php?option=com_content&task=view&id=6971&Itemid=58
4. <http://news.boom.ge/geo/12/20120207/1535836/>
5. http://www.government.gov.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=251&info_id=3326
6. <http://www.radiotavisupleba.ge/content/article/24458486.html>
7. https://www.google.ge/#hl=ka&gbv=2&q=სტატისტიკის+დებარეობის+ენერგეტიკა&bav=on.2,or.r_gc.r_pw.,cf.osb&fp=aad2236dfac0f447&biw=1152&bih=734

TEPE GIOZ AND ONE-EYED GIANTS OF THE GEORGIAN FOLKLORE

Ketevan Sikharulidze

International Black Sea University, Associate Professor

“Kitab-i dedem Qorqut” or “Book of my grandfather Korkut” is a remarkable monument created in Oghuz Turkish language which was underwent literary recycling in the Middle Ages. The main theme of the epos consisting from 12 sections is battles of Oghuz Begs with foreign enemies. It is thought that stories written in various epochs were accumulated here, so it is not surprising that it is rich in folkloric images and motives. All peoples have their original oral folklore, but there is no secluded folklore. Universal images and motives, trace of influences and borrowings are abundantly presented in the folk creative works which is the reflection of relations of peoples.

There is a one-eyed goliath Tepegoz among the epic characters of Dede Korkut which is mentioned in the chapter 8. This wicked creature is the son of a shepherd and a fairy – winged wizard. Once, when the shepherd Konur-Khoja-Sari-Choban was feeding sheep by the stream, he accidentally met a magic creature, became affectionate with it and involved in a love affair. One year later the fairy brought a strange heap to the shepherd which was increasing every time it was touched. She told him: You have brought a great mishap to Oghuzes! It may be said about Tepegoz that it was not born but was hatched from the egg-like ball. The scared father abandoned the dreadful creature before it was born. This creature had one eye on its forehead (its name comes from here) and it was adopted by Aruz-Khoja. But Tepegoz appeared to be a cannibal; it damaged everybody around, and did not obey its foster father. So it was expelled from home. It settled on one mountain, robbed passengers, kidnapped and ate people. Nobody could interfere because it was protected by a ring given by its mother. Neither a sword, nor an arrow could touch his body. In order to save their lives, people gave it 500 sheep and 2 men to eat daily as a tribute. Finally, Basat, the son of Aruz, who was brought up by a lion and therefore, was uncommonly strong, blinded and killed it. Though, in the fight with Tepegoz he needed to use some skillfulness. The same episode is presented here which is provided in the story of Odysseus and the Cyclops Polyphem. This is widespread scene when a skillful hero deceives the blinded giant and thus saves himself. Similar scenes are found variously decorated in the Georgian folklore, especially in magic fairy-tales. This time we will focus on the folkloric image of a one-eyed giants

Initially, we should clarify that one-eyed characters are Giants or devas with one eye in their forehead. This is their common appearance which comes from their mythological biography and is reflected in their names.

According to mythological legends of many peoples, Giants used to be the first residents of the Earth, and change of generations occurred afterwards. The following generations used to be born of smaller size and finally they reached the human size.

The era of the world creation is also marked with giant signs in the Georgian mythology. These were one-eyed giants whose epoch was distinguished for abundance. Fat was coming out of the ground. The residents of the Earth of that time used to squeeze juice from a handful of earth, drink it and this food was sufficient for them for a long time. Their sleep was also common for giants – they used to sleep for a week. They had all kinds of goods: fire, cattle, wealth. They mainly used to be shepherds because flock of sheep is their primary wealth. It is thought that large fortresses were built by them. Cut out large stones seem to be their basins etc. Giants used to live on the Earth much earlier than humans. They obtained all necessary means for existence. These mythological characters underwent transformation over time. This is a common phenomenon in narrative folklore. When religious notions are changed, a new type of thinking is introduced. Images of the old system are either lost or modified. For example, according to the Tushian legend, one-eyed giant is the leader of evil spirits and it is called “One-eyed in the forehead”. Proceeding from their appearance, there is a reference to the round eye in their names, which is also mentioned by the Greek name of Giant: Cyclops, i.e. “round eye”.

Thus, the giants became negative characters, evil creatures and many of them acquired a monster image. As a result of emergence of a new, more skillful generation, they lost the old dignity and became evil creatures. The character of the Turkish epos – Tepegoz also personifies the one-eyed monster of this period whose primary wealth is the flock of sheep received as a tribute.

There are Cyclopes – one-eyed giants in Greek mythology too. Odysseus met one of them, called Polyphem. It saved itself by gouging the sole eye of the sleeping Cyclops and escaping from the cave by hidden in the flock of sheep. A similar scene is found in the Georgian folklore. The scene of fight of Basat and Tepegoz is composed by this structure. Basat penetrated into the estate of Tepegoz wrapped by lambskin and gouged its eye. The blinded Tepegoz attempts to kill him by cunning. At every next stage Basat manages to overcome obstacles. But the situation is exacerbated here by the fact that the hero kills Tepegoz by its own sword.

Giants were introduced to the tale epos under name of devas, but certainly, in a modified form. While mythological goliaths possessed primeval knowledge and one eye pointed to their special nature, later they underwent some change. The old layers are presented in the form of rudiments, such as flock of sheep, possession of magic items. They maintained only physical strength and wealth but they could not show their intelligence. In fairy-tales, the victory of the hero is based on the fact that the hero has power of mind and he defeats the stupid diva. Such confrontation is seen both in Turkish fairy-tales and the epos of Dede Korkut.

There are many devas in the Georgian folklore and it is possible to classify them. They play an important role in mythological legends though it should be mentioned that they do not have the old appearance and they have two eyes generally. Even though they are evil creatures, but they oppress people and confront the sons of Lord but here they have signs of mythological devas.

The image of devas is different in fairy tales. Here they are presented as unintelligent and cannibal and a clever human can defeat them. In a couple of fairy tales we find a kind diva who acts as a foster father to the hero and gives him its wealth. The one-eyed deva is found in Georgian fairy tales too and it is particularly scary because it is superior to other devas by its strength. This must be the sign of the old mythological giant which also appeared in the fairy tale.

In the Georgian folkloric material we see both the ancient and the later layers of the giant image. This points to the fact that the image of one-eyed giant is organic for the Georgian folklore. Deva is often met in Turkish magic fairy tales and it has the same function as in Georgian fairy tales or fairy tales of other peoples. This is a comparatively later form of this image. One-eyed is found only in Oghuz epos in the form of Tepegöz.

As we can see, one-eyed giants are encountered in the Turkish epos and Georgian folklore in compositions of various genres and they have different functions, but they are similar as artistic images. It is difficult to talk about their genetic kinship today. They may have a common source. We may deal with typology here but it should be thought that these similarities are the result of neighborhood and longstanding relations of the Georgian and Turkish people.

Reference:

1. "Book of Dede Korkut" (Translated from Turkish, introduction and comments attached by E. Javelidze and G. Shakulashvili), Tbilisi, 1987.
2. K. Sikharulidze, *Caucasian Mythology*, 2006.
3. *Folk Wisdom, Georgian Fairy Tales, I*, Tbilisi, 1963.

TSKHINVALI ACCORDING TO "THE GREAT LEDGER OF TBILISI VILAYET" IN 1728

Giorgi Sosiashvili

Gori State Teaching University, Full Professor

There is a very little information about the population of Tskhinvali in historical sources unless we consider documentary materials of the second half of the 18th century, which are represented by grant and purchase deeds, as well as population census materials. The Kartli-Kakheti demographic list of 5 April, 1770 is the most valuable of the censuses. As it is known, this list was presented to the Russian government representative Anton Mouravov [10; 191] on the initiative of Erekle II. According to this list there were 700 households in Tskhinvali, including those of Georgians, Armenians and Jews [10; 191]. Vakhushti Batonishvili gives us information about the population of Tskhinvali. He notes: "There is a little town, Ktskhilvani, on the edge of the great Liakhvi, with a good climate. Its inhabitants are Georgians, Armenians and Jews" [2; 370]. A German traveler, Iakob Reinegs, who was in Georgia in the last quarter of the XVIII century confirms Vakhushti's information about Jewish people in Tskhinvali [5; 149]. Observing the demographic list of 1770, M. Tsofniasvili supposed that there were 700 households in Tskhinvali, where lived about 3500 people, in the second half of the XVIII century. As it seems, the researcher assumed that each household consisted of 5 people. In his opinion, according to the number of the population, Tskhinvali was the second largest town in Georgia. The researcher also provides a ledger compiled in the second half of the XVIII century (presumably, during Erekle II's reign), which is kept in the K. Kekelidze National Centre of Manuscripts. According to this ledger, 129 households lived in Tskhinvali, consisting of 193 families and the approximate number of people was 965. According to I. Javakhishvili's research, based on one of the statistic data lists of 1794, 116 households (with a total of 580 people) lived in Tskhinvali [10; 197]. M. Tsofniasvili explains the difference between the ledger data of the second half of the XVIII century kept in the National Centre of Manuscripts and the different figures obtained from I. Javakhishvili's research in the following way: "it is possible, that in this case I. Javakhishvili did not have the above-mentioned ledger, because its information about the number of households - 129 in Tskhinvali - is quite different from I. Javakhishvili's statistic data (116) [10; 197]. According to the documentary materials compiled in the XVII-XVIII centuries Georgians, Jews and Armenians lived in Tskhinvali. The picture changed slightly at the beginning of the XIX century. According to the statistic data of 1804, a total of 186 households lived in Tskhinvali, from which 41 households were

Georgian, 116 households – Armenian, 6 households – Jewish, 16 households – Ossetian[10; 201]. A German traveler – Edward Eichwald - who was in Georgia in the first quarter of the XIX century, left very interesting information about the population of Tskhinvali. He wrote: “there were about 200 houses in Tskhinvali, mainly inhabited by Georgians and Armenians. Apart from 30 Jewish families in the village, 3-5 Ossetian households live there[7; 235]. The very interesting data about Tskhinvali are kept in “the Great ledger of Tbilisi Vilayet” compiled in 1728. The fiscal document, compiled by the Ottoman government, contains very important information about the inhabitants of Tbilisi Vilayet villages, their social condition, tribute system, etc. Together with different villages and populated areas of Kartli, a special place is given to Tskhinvali in the ledger. We read the following in the ledger:

The village of Tskhinvali is near to agricultural Pigh Khilza town subject to Amilakhvari

Beri the son of Birasi, Ghabriel his brother, Beri the son of Babukasi, Giorgi his son, Datuna the son of Tamazasi, Beri his brother, Estate the son of Tamazasi, Giorgi his brother, Beri the son of Sekhniasi, Datuna his brother, Beri the son of Iordanesi, Sekhnia the son of Datunasi, Beri his son, Iorgi the son of Naskidasi, Iase his brother, Ivane the son of Genebasi, Dimitri his brother, Dimitri the son of Berisa, Dimitri his brother, Garsevan the son of Berisa, Bira his brother, Kando the son of Lazaresi, Atana his brother, Datuna the son of Giorgisa, Geneba the son of Berisa, Zakara the son of Giorgisa, Nata the son of Mamukasi, Ivane his brother, Ivane the son of Berisa, Nikola his brother, Bisiska the son of Datunasi, Beri his brother, Khosita the son of Barisa, Khosita his son, Tedore his brother, Shedana the son of Gedevanisa, Dimitri his brother, Zalika the son of Datunasi, Makrul his brother, Kaikhosro the son of Giorgisa, Giorgi his son, Parsadan his brother, Givi the son of Manucharisa, Lazare his brother, Shermazan the son of Zuhranasi, Melkon his son, Gabriel the son of Berisa, Beri his son, Davit the son of Ohanisa, Lazare his son, Giorgi his brother, Khosita the son of Datunasi, Khisika his son, Zatuna the brother of Pirkulisa, Naskida his brother, Bira his son, Makhara the son of Abramisa, Otara the son of Basilasi, Givi his brother, Otara the son of Khosiasi, Simon his son, Rostom the son of Bezhanisa, Zaal his brother, Ioram the son of Mamukasi, Datuna the son of Ivanesi, Beri his brother, Datuna the son of Petresi, Beri the son of Noniasi, Giorgi his son, Sekhnia the son of Datunasi, Beri his brother, Khosita the son of Kamistasi, Beri his son, Beri the son of Tamazasi, Mam Kardi the son of Datunasi, Giorgi the son of Makhirasi, Estate his brother, Beri the son of Khositasi, Iokime his brother, Sekhnia the son of Giorgisa, Beri the son of Geliyasi, Sulaver the son of Ivanesi, Abrama the son of Korkmazisa, Makhara the son of Ivanesi, Makhara his brother, Tsakhuna the son of Sukhitasi, Khosia the son of Zakarasi, Beri his brother, Beri the son of Kokiasi, Khosia his brother, Giorgi the son of Berisa, Babur his son, Datuna the son of Geliyasi, Navaz his brother, Givi the son of Ivanesi, Beri his son, Gita the son of Berisa, Datuna the son of Ivanesi, Khosita his son, Tandila the son of Tabatasi, Alkhaza his son, Lomisa the son of Berisa, Sekhnia his brother, Katisa the son of Iorgisa, Tedore the son of Sukhitasi, Otara his son, Tamaza his brother, Sakana the son of Khositasi, Alika the son of Derlasi, Ivane the son of Basiasi, Tamaza his brother, Shio the son of Berisa, Beri the son of Badanisa, Babuna the son of Mamukasa, Shio his brother, Babuna the son of Kabisiasi, Ivane his brother, Babuna the son of Chalasi, Gelika his brother, Mamuka the son of Abosi, Giorgi his brother, Adina the son of Khotiasi, Beri the son of Datunasi, Otara the son of Naskidasi, Naskida his brother, Sabura the son of Shalvasi, Otara his brother, Dzaghlua his brother, Gita the son of Ivanesi, Naskida the son of Sekhniasi, Ivane his brother, Andram the son of Zalikasi, Movses his son, Zalika the son of Natasi, Otara his brother, Zurab his brother, Estate the son of Zalasi, Giorgi his son, Mamuka the son of Datunasi, Alika his son, Surbet his brother, Madia the son of Mamukasi, Givi the son of Daliyasi, Ioseb his brother, Tamaza the son of Berisa, Zuhrana the son of Tamazasi, Asatura his brother, Khosia the son of Abuasi, Nazara the son of Anisa, Shio the son of Datunasi, Beri his son, Khosita the son of Babunisa, Otara his brother, Levana the son of Giorgisa, Giorgi his son, Bira the son of Babunasi, Darchia his brother, Beri the son of Naskidasi, Gitika his brother, Tedore the son of Berisa, Tamaza the son of Alasi, Babun the son of Giunasi, Datuna the son of Sekhniasi, Erekle the son of Babunasi, Basila the son of Babunasi, Datuna the son of Kogisa, Iorgi his brother, Mamuka the son of Kojkadrasi, Osikma the son of Babunasi, Asil Berd his brother, Giorgi the son of Koginasi, Shermazan the son of Kvalarasi, Datuna the son of Datunasi, Datuna his brother, Nonia the son of Datunasi, Shio the son of Babunasi, Revaz the son of Batasi, Piren the son of Khosiasi, Nata his brother, Beri the son of Takasi, Kazara his son, Mordekha his brother, Khosia the son of Okruasi, Okra his son, Ioseba the son of Mivalasi, Khosia his son, Davit the son of Danielasi, Daniela his brother, Shio the son of Giorgisa, Estate the son of Tedoresi, Datuna his brother, Khosia the son of Berisa, Babuna the son of Katisasi, Khasnia the son of Chalasi, Chalkham the son of Babunasi

People: 205

Houses: 116

Daily Land Rent: 180

Daily Rent of Diocesan Valley: 20

Daily Rent of Diocesan Vineyard: 15

Market Customs
 Number of Shops: 20
 Vacant Places: 20
 Number of Gardens: 112
 Number of Churches: one
 Total Grain

Ispenji man 205, akhcha 24600
 Jars of wheat: 700, akhcha 14000
 Jars of barley: 500, akhcha 7500
 Jars of rye: 120, akhcha 1800
 Jars of millet: 200, akhcha 3000
 Ushra Tax on Vineyard Donumi 250, each 40, akhcha 10 000
 Tax on clarified butter 1200
 Tax on beehives 800
 Arusane tax 180
 Tax on sheep 990
 Deshtibani, Tapu tax on land 350
 Tax on pigs 680, murakh khasie gabrani tax, per house 2-2, 232
 Number of mills: 4, full year, tax 480
 Mentioned village market customs 500 badihava, jurum jibaiet, iava ve kachkun, beitalmali ame ve khase, mali gaip mali mepkud dimediet 520
 Total 66832[1; 356-359].

Relying on Turkish sources, it is difficult to restore completely the ethnic picture of Tskhinvali of that period, though the total number of population in 116 houses, is obvious from the ledger. 205 people are also mentioned in the source. It is possible to define the average figure of people in a household with the help of relatively late period documentary sources. For instance, according to the information of General Lazarev, 40 households lived in Kartli-Kakheti kingdom at the beginning of the XIX century and each household consisted of 4 men on average. According to one of the documents of 1804, which has information about the population of West Georgia, an estimated 5 men were in each household. While estimating the population of Abkhazia (at the beginning of the XIX century), S. Kakabadze estimated 8 people in each household [13; 42.] According to the research of V. Jaoshvili, based on the materials of the detailed 1832 census, the average number of men in Gori province was 4.11[13; 43]. By reconciling the data of the highland and lowland population there were 4.01 men on average in a household in the lowland regions of East Georgia and 3.64 ones in the north highlands of East Georgia in the last third of the XVIII century and the beginning of the XIX century. V. Jaoshvili writes about these data: "These data could be considered one of the demographic indices of the Georgian population in the first third of the XIX century. But half a century earlier, or rather, in the 1770s, the average number of people in the household might have been somewhat more"[13, 44]. It is noteworthy that in the population census of the XVIII century, the term "head" is used, which was considered to mean the leader of a family in a household by academician I. Javakhishvili. In his opinion, it is possible that there were several families in a household and each family had its own "head" [11; 10-11]. In the ledgers of the East Georgia population census of the XVIII century, often two, three or even more "heads" were in one household [12; 212-213]. Assuming the fact that the term "house" mentioned in the ledger is the same as the household, and the word "man" indicated in the source is identical to the term "head" which was widely used in the censuses of the XVIII century, then a total of 116 households incorporating 205 families lived in Tskhinvali in the first third of the XVIII century. If we assume that each family consisted of 7 people on average, we can say that 1435 inhabitants were in Tskhinvali at that time. The population of Tskhinvali seems to have grown further according to the demographic list of 5 April 1770 which shows that 700 households lived in Tskhinvali at that time. The population consisted of Georgians, Armenians, and Jews [10; 193]. It is indicated in the Turkish source that the village of Tskhinvali belonged to the Amilakhvari family. The Georgian documentary materials of that time show that the royal authority and several feudal families including: The Machabeli family, the Tarkhnishvili family, the Kherkheulidze family and others had serfs in Tskhinvali. It is noteworthy that Givi Amilakhvari is not mentioned in the ledger by accident. Givi Amilakhvari was actively fighting against the Turks for some time, but then he changed sides. The information about this fact can be found not only in Georgian but also in Turkish sources. Turkish historian Gurji Zade writes that Givi Amilakhvari helped the Turks and provided them with different types of information[4; 36]. It is confirmed by Vakhushti Batonishvili as well[2; 508]. The Sultan of Turkey gave Givi Amilakhvari first Zemo Kartli and then Tskhinvali as a reward for his loyalty[8; 82]. This fact is confirmed by the deed dated 1727, according to which the Sultan granted Amilakhvari the Sanjakhi of Tbilisi and the village of Skhinvali (i.e. Tskhinvali) located in Gori Nihie and which had an income of 66 832 Akhcha[9; 222]. It is said in the deed that Givi Amilakhvari Oghli faithfully serves the Sultan and put great effort into the defense of Gori Castle during the invasion of the Lezghians[9; 222]. Givi Amilakhvari was granted not only Tskhinvali but also the villages of the great Liakhvi valley, which belonged to the feudal family of Machabeli. It is confirmed by the data of the Tbilisi Vilayet ledger. The ledger has very interesting information about the developed agriculture in Tskhinvali at that time. As it seems from the tax records, the population of Tskhinvali was actively engaged in agriculture; they grew: barley, wheat, oats, rye and millet. Vine-growing was developed. The royal administration had their own vineyards and arable land in Tskhinvali. Beekeeping and cattle-breeding were developed in Tskhinvali. Tax was imposed on vineyards, but

it is not mentioned in the source whether the vineyard tax was rendered in the form of cash rent or payment in kind. The population had also to pay clarified butter tax. Apart from payment with grain and beef products, each “house” had to pay tax in the form of money. In addition to agriculture and cattle-breeding, people were engaged in gardening. 112 gardens are named in the ledger. “Market dues” mentioned in the ledger make us assume that there was a market in Tskhinvali at that time. This kind of tax existed in Tskhinvali even earlier. It is mentioned, in the document of 1634, that King Rostom donated the income from a Gori merchant to the Cross Monastery in Jerusalem. The king had released the merchant from various taxes, including the “Krtskhilvani customs”[10; 182]. The Tskhinvali customs are also mentioned in the document of 1634 which says that Queen Mariam released the Bishop of Tbileli’s serfs from Krtskhilvani customs[10; 183]. The existence of a market in Tskhinvali is also confirmed by other sources. Trading was developed in Tskhinvali according to the documentary materials of the XVIII century. Local handicraft products, agricultural products and timber were sold here[10; 118-119]. We encounter the information about the existence of a market in Tskhinvali in the later sources as well. According to the information of a German traveler – Edward Eichwald (the first quarter of the XIX century) there was a fair in Tskhinvali held twice a year next to the church on a large square and the buyers came there from everywhere[7; 234]. When the ledger was being made, there were 4 mills in Tskhinvali which were used for locally-grown grain. The river Great Liakhvi was an excellent asset for the Tskhinvali population for building mills and grinding grain. Other documentary materials confirm that there were mills in Tskhinvali[14; 674]. 20 shops are mentioned in the ledger and this fact might indicate the development of trading in Tskhinvali [1; 359]. As N. Berdzenishvili said, Tskhinvali was one of the main locations of Jews in East Georgia together with such settlements as: Surami, Mdzovreti, Ateni, Akhaldaba. Tskhinvali was a trading and handicraft centre[3; 251]. The existence of shops in Tskhinvali is confirmed by later sources as well. For instance, according to a document of 1807, the shops in Tskhinvali belonged to the Elioizdze family whose property was then purchased by the Khakhanashvili family[10; 240].

There were several Orthodox churches in Tskhinvali[6; 165-167], but as it seems from the source only one church was functioning at that time.

So, the ledger of Tbilisi Vilayet in 1728 is an important source of information about the history of Tskhinvali - one of the ancient towns of Georgia. The ledger helps us to study better the size of the population of Tskhinvali and its associated agricultural activity.

BIBLIOGRAPHY:

1. The Great Ledger of Tbilisi Vilayet in 1728, Ottoman text with Georgian translation, introduction, research and facsimiles, prepared for publishing by Academician S. Jikia and Prof. N. Shengelia, B. I Tb., 2010.
2. Batonishvili Vakhushti: Description of the Kingdom of Georgia, The Life of Kartli; text compiled from all the main manuscripts by S. Kaukhchishvili, volume IV, Tb., 1973.
3. Berdzenishvili N: Issues of the History of Georgia, volume III Tb., 1966.
4. Gurji Zade: Book of the Invasion of Tbilisi. Turkish text with Georgian translation and introduction, published by Tsisana Abuladze Tb., 1975.
5. Iakob Reinegs: Travelling in Georgia, Gia Gelashvili translated from German, with introduction and index, Tb., 2002.
6. Megrelidze I., Antiquities in the River Liakhvi valley, volume I Tb., 1984.
7. Eduard Aikhvaldi About Georgia, Gia Gelashvili translated from German, with introduction and index, Tb., 2005.
8. Otkhmezuri G: East Georgia in 1723-1735. “Osmaloba”, thesis to obtain the scientific degree of Candidate of Historical Sciences, Tb., 1975.
9. Shengelia N: Ottoman Sources for the History of Georgia in XV-XIX cc., Tb., 1974.
10. Tsotniashvili M: History of Tskhinvali, Tskhinvali, 1986.
11. Javakhishvili I. Population Census and Income Ledgers in Georgia, magazine “Moambe”, IV, 1901.
12. Javakhishvili I: Economic History Monuments of Georgia, Book I Tb., 1967.
13. Jaoshvili V: Population of Georgia, Tb., 1984.
14. The Monuments of Georgian Law, volume IV, Tb., texts were prepared for publishing and notes were added by Prof. I. Dolidze, volume V Tb., 1972.

THE TURKISH INVESTMENTS IN GEORGIAN ECONOMICS

Lali Sreseli

Gori State Teaching University, Senior Teacher

Nowadays, the only form of entering the foreign private capital in Georgia is direct real investments.

Drawing of foreign investments and rationally using them, appears to be one of the most important problems of economic reconstruction in Georgia. The actual rebuilding of the country's economy and its organic joining with the world's economy depends on the optimal solving of this problem.

The actuality of the problem of drawing foreign investments is raised by the existing reality of Georgian economy: important foreign debt, high level of unemployment, the low level of standard of living, the low level of investment activity, practically lack of own funds for manufacturing operation.

The influence of foreign investments upon the economy of the recipient countries depends on its economic potential, the nature of the functioning of the economy, the development quality of the basic mechanism, the legislative provisions and other parameters. On the other hand its equally important investor's features, the spheres of investment implementation.

The influence of investments in the recipient country is revealed in the following: a positive effect on the economic growth, the general strengthening of the investment activity in the country. They play an important role in the technologic processes and raising the effective usage of the country's labour and natural resources. Foreign investments affect the country's international economic conditions revealed in its export potential, and they altogether affect on the trade and payments balance.

It is essential that investments are characterized by multiplier effect. So, foreign investments in definite spheres cause the development of neighbouring branches. One of the most important aspects of the foreign influence is the usage of employment and natural resources.

The investor receives the main part of "the direct" effect from using national resources, but the whole "indirect" effect goes to the investor's recipient country: used mines, labour force using modern technologies, incomes from taxation system, consumer market saturation. The workers are themselves interested in working with investors because there is high salary and social conditions in their enterprises.

After the crisis, the Georgian government's main challenge is again drawing of direct foreign investments. The country struggles to reach the previous level of direct foreign investments. Georgia greatly depends on the direct foreign investments, which in its turn is the unstable source of economic growth. We are witnesses how declining of direct foreign investments in many countries caused serious macro economical problems. After the crisis, the competition of drawing direct foreign investments has aggravated. Apart from this, availability of free capital declined due to the produced large debts of countries with developed capital markets.

In the first quarter of 2011, the direct foreign investments were 174 million US dollar, which is 1,5 and 2,3 times more than analogical data of 2009-2010. 67% of direct foreign investments belonged to EU countries and they were the main target industry of direct foreign investments and financial sector.

For the drawing of direct foreign investments, the Georgian government passed the law about free industrial zones, where businesses are offered: favourable business climate, strategic geographic location, liberal trade regime, qualified labour force and at the same time free from taxes. Nowadays, there are three free industrial zones – in Poti, Kutaisi and Tbilisi. These zones are still in the process of drawing investors and mainly establishing enterprises in the field of industry.

During 2009, due to the global and local economic crisis, there was a sharp decline in all the sectors. Nothing was changed in 2010. Direct foreign investments mainly flow to the sector of transport and communications, as well as in mining and manufacturing sectors. But agriculture is the least attractive sector for investors. The biggest part of foreign investments flows to the sector of transport in the latest years. (including Bako-Tbilisi-Jaihan oil and gas projects).

The situation is identical in the first quarter of 2001 where mining and manufacturing remain the main sector of direct foreign investments (47%), building sector and transport are similarly attractive.

It is noteworthy that the existing liberal policy in Georgia, free repatriation of profits towards foreign investments, gaining the status of the member of the World Trade Organization country, the stability of the national currency exchange rate and the stability of inflation level create a positive environment for investment.

In this direction the existing important relations between Georgia and Turkey in the last years make a positive effect on the development of Georgian economy.

In 2000-2008 Turkey made the investments of 518,3 million dollars. The important part of the investments were put in the building of Tbilisi and Batumi international airports, agriculture, textile manufacturing and building sector as well.

Turkish Investments in Georgia (million US dollars)

years	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
size	8,46	8,85	17,28	33,93	21,81	129,73	93,87	164,5	97,9	91,8
share %	7,7	5,3	5,1	6,8	4,8	10,9	4,7	10,52	15	16,8
growth %	-70,4	4,6	95,3	94,4	-35,7	492,7	-27,6	75,27	-40,5	26,8

According to foreign investments implemented in Georgia in 2010 Turkey is on the second place by 11%. (the first place USA 17%).

Turkish investments in Georgia is mainly is deployed in the spheres of telecommunication, industry, building, bank and textile. The big Turkish companies in Georgia are: the “Turkish Airlines”, “Geocell”, the consortium of “TAV Urban” “shishe kami – mina” and others.

The first Turkish investment implemented in Georgia was glass production in 1998. In 2002 the company “shishe kami” implemented 7 million investments in addition. After 4 years, the question of widening manufacturing arose due the increasing requirements of the base.

In the last years Turkey has become one of the most essential trade partners of Georgia. Turkey is the greatest importer and we have the greatest export in Turkey. Apart from it, Turkey is the big investment source in the spheres of energy, tourism, business and others.

The annual increase in trade between Georgia and Turkey is 46% average, the annual increase in the Georgia-Turkey export is 29% average. In the last years Turkey is on the second, on the third place in the amount of total investments and it has almost billion-dollar investment projects. It was implemented such complex strategic projects such as “Bako-Tbilisi-Jaihan” and “Bako-Tbilisi-Erzrum”.

Two years ago the contract was signed about building new power stations. Hydropower is one of the most perspective sphere with Turkish companies in terms of drawing investments in Georgia.

The construction of 500 KW high-voltage transmission line between Georgia and Turkey is noteworthy. It allows Georgia to make an additional 1000 MW electro energy export with Turkey. It is very important for Georgia to draw investments which will employ people and increase export potential.

Georgia connects some economic regions and is important transit country. On the crossroads of Europe and Asia, Georgia is the natural transport corridor. Georgia is the shortest transit route between the west and central Asia not only in the oil and gas transportation but also in dry goods transportation. “Bako-Tbilisi-Karsi railway” is one of the main transport projects not only in our region but also in the whole continent, which will connect trade between Asia and Europe.

In the last years 75% of the investments in Georgia is Turkish. Foreign investments – this is additional industry, additional working places and employed people.

This year the Turkish company will begin the building of three power stations in Adjara. These power stations are among those 15 power stations about which the government has officially stated.

According to the ministry of energy and natural resources, “Adjara Energy 2007” will build “Khelvachauri power station 1”, “Khelvachauri power station 2” and “Kirnati power station” in Adjara. Estimated total cost of Turkish investments is 196 032 494 US dollars. The building of the three power stations will be finished in December 2016 by the Turkish company and will begin functioning in 2017.

The two countries are connected by the dynamic relationship which has become oriented on the concrete results:

- It is important to collaborate in the terms of Ensuring energy security of Georgia and usage of energetic and transport potential of the region. The two countries are connected by such important projects, such as “Bako-Tbilisi-Jaihan” oil pipe and “Bako-Tbilisi-Erzrum” gas pipe. The collaboration is successfully developed in the sphere of electro energy. In terms of the country’s diversification of transport infrastructure, it is important to implement “Bako-Tbilisi- Karsi” railway station project.

(the agreement between governments was signed on 7 February, 2007)

Trade-economical collaboration – Turkey is one of the biggest partners of Georgia in terms of trade turnover. According to the data of 2008 the trade turnover between the two countries was 1200,8 million US dollars. The joint economical board between the two countries and Turkish-Georgian business council are functioning.

The signing of the agreement about the joint using of Batumi airport (14 March, 2006), introducing a three-month visa-free regime between two countries (2006, 10 February); the agreement about preventing double taxation on incomes and preventing not paying taxes (2007, 11 November); also, about signing the agreement about free trade (2007, 11 November). These are the important events of the last period which help to deepen the trade-economical relationships between Georgia and Turkey.

Collaboration in this sphere of culture. The active cultural contacts effectively depict the friendly relationship between the two countries. It is especially important the further development of collaboration in terms of protecting cultural legacy.

Turkey maintains the first place as the biggest trade partner of Georgia in group of ten. According to the data of January-March 2011 the shares of the three biggest trade partners made 36,5% of the total foreign trade turnover of Georgia. Turkey, Ukraine and Azerbaijan are again the leaders. Turkey has 15,3% of Georgia’s foreign trade turnover

by 285,7 million dollars. The export was 52,8 million US dollars. The first five goods position of the export is 77,9% of the export. These positions are: black metal scrap-iron – 58,9%, electro energy – 7,8%, cars – 4,1% and copper scrap-iron 3,9%, fresh fish – 5,8%.

The import was 232,9 million US dollars. The first five goods position of the import is 15,9% of the import. These positions are: the means of treatment – 4%, paper – 3,4%, insulated cables and pipes – 3,3%, Kartokeli – 2,9%, black metal constructions – 2,3%.

Turkey appeared in a bad situation due to the world financial crisis, the withdrawal of capital from Turkey last year was 9,7 billion dollars. The industry rate has fallen sharply – 21,3% in the history of the country. Despite the global financial crisis, Turkey is on the first place in the group of ten of Georgia's biggest trade partners: the interest from the side of Turkish investors towards the economy of Georgia is increasing. Tourism, agriculture, ship building, textile – this is a short list of those fields whose development caused the interest in Turkish businessmen.

The agreement between Georgia and Turkey about free trade was signed in Tbilisi on 21 November, 2007. But the agreement between Georgia and Turkey about preventing double taxation on incomes and about preventing not paying taxes was signed on 21 November, 2007.

Georgia – Turkey Trade Turnover (million US dollars)

years	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
turnover	321	404,9	647,49	899,68	1202,8	1014,23	587,3
growth %	72,2	26,1	60	38,9	33,7	-15,7	-0,4
share %	12,9	12,1	13,9	13,9	15,9	18,4	16,4
export	118,7	121,8	124,96	171,77	262,91	226,2	138,4
growth %	50,4	2,6	2,6	37,5	53,1	-14,0	-3,5
share %	13,3	14,1	12,6	13,9	17,6	19,9	16,3
import	202,3	283	522,98	727,91	939,87	788,03	448,9
growth %	88,1	39,9	84,8	39,2	29,1	-16,2	0,6
share %	11,0	11,4	14,2	14,0	15,5	18,0	17
saldo	-83,6	-161,2	-398,0	-556,1	-4560,4	-561,8	-310,5

After 2003 the reforms made by the Georgia's government in order to improve the investment environment significantly deepened the collaboration in this sphere between Georgia and Turkey, which caused positive results and is proved by the international researches and evaluations.

Literature:

1. Evgeni Baratashvili, Dali Magrakvelidze – Fulfillment Principles of Investment Environment in Georgia. Tbilisi 2009.
2. L. Kokiauri – Investment Card. Theory, politics, practice. Tbilisi 2002.
3. Georgia's Parliament. Research Department. Analytical research about the rating of the country's investment.
4. "Georgia-Turkey Business-Forum" – Tbilisi, 24 February, 2009.
5. "The flowing of Turkish Investments in Georgia" – Public Internet newspaper "New Seven Days".

Internet Resources:

1. www.economy.ge
2. www.investingorgia.org www.mof.ge
3. www.geostat.ge
4. www.mcg.ge
5. www.parliament.ge
6. www.nplg.gov.ge
7. www.eprc.ge

ORHAN PAMUK ROMANLARININ GÜRCÜCE ÇEVİRİLERİ

İlyas ÜSTÜNYER*, Doç. Dr.

GİRİŞ

Çeviriler, milletlerin medeniyet yolculuklarında düşünceye süreklilik, zenginlik kazandıran, ihtiyaç giderenönemli unsurları içindirler. Çok amaçlı pratik ve normatif sonuçları barındırmalarından dolayı her ulus çeviri olgusunu önemsemektedir. Bu olgunun tarihselliği ve derinliğini kimi zaman ilişkide olunan kültürlerle ortak yaşamışlıklar kimi zaman da yaşamakta olan yakın ilişkiler belirlemektedir.

Bu bağlamda Gürcü-Türk edebiyat ilişkileri bağlamında Türkçe'den Gürcüce'ye yapılan çevirileri değişik düzlemlerde okumak mümkündür. Gürcü araştırmacılar Gürcistan'da Türk edebiyatı üzerine yürütülen çalışmaların nedenlerini, "...Türk dünyası ile yüzyıllar boyunca devam eden tarih, siyaset, dil, kültür ve ekonomik ilişkilerin mevcudiyeti, Gürcistan'da Türkçe konuşan halkların bulunması, Osmanlı yazı kaynaklarında tarihimiz hakkında bilgilerin bulunması" olarak açıklarken; amaçlarını da, "...tarihî, kültürel, edebî ilişkileri"¹ aydınlatmak olarak nitelendirmektedirler.

I. TÜRKÇE'DEN GÜRCÜCE'YE YAPILAN ÇEVİRİLERİN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Gürcü Türkologlar Türk dillerinde yazılmış edebî eserleri çevirme inceleme işiyle yakından ilgilenmişlerdir. 1960 yılında Gürcistan Bilimler Akademisi bünyesinde Doğu Bilimleri Enstitüsü'nde Türkoloji Bölümü kurulmuş ve Türkçe'den Gürcüce'ye çeviriler genel olarak bu tarihten itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır. Bilhassa dikkat edilen konular Orta ve Yeni Çağ Türk yazarlarının dünya görüşü ve tarzı olmuştur. Elizbar Cavelidze ve Ciorgi Şakulaşvili, *Dede Korkut Hikayeleri* adlı eseri Gürcüce'ye çevirip önsöz ve notlarla 1987 yılında yayımlamıştır.

"Karaçay-Balkar ve Kumuk folklorunu mükemmel çeviren Lia Çlaidze,² *Oğuzname* adlı eseri Gürcüceye çevirip giriş ve notlarla 25 sene evvel neşretmiştir. Nazım Hikmet,³ Sabahattin Ali,⁴ Ömer Seyfettin, Orhan Hançerlioğlu,⁵ Haldun Taner,⁶ Aziz Nesin,⁷ Suat Derviş, İsa Necat, Orhan Veli, Mıhrî Hatun, Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri, Ahmet Haşim, Bekir Yıldız, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Adalet Ağaoğlu, Oktay Rifat gibi ünlü Türk yazarların birçok eserinin Gürcüce çevirisi bulunmaktadır."

Gürcistan'da Doğu dünyası edebiyatlarından yapılan çeviriler *Armagani* adlı bir yıllıkta toplanmaktaydı. Söz konusu yıllık ilki 1965, ikincisi, 1977, üçüncüsü, 1982, dördüncüsü 1988 olmak üzere toplamda 4 cilt olarak 1990'lara dek yayınlanmıştır. Bu yıllıkta Türkçe'den Gürcüce'ye yapıtları çevirilen yazarlar ve çevirmenler şunlardır: Dede Korkut (Giorgi Şakulaşvili, Elizbar Cavelidze), Mıhrî Hatun (Tsisana Akhaladze), Ömer Seyfettin (Giorgi Şakulaşvili), Sait Faik (İrine Gotsiridze), Fahri Erdinç (Eter Mamulia), Aziz Nesin (Edişer Sarışvili),⁸ Mıhrî Hatun (Tsisana Akhaladze), Suat Derviş (Meri Tsiklauri), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (Meri Tsiklauri), Bekir Yıldız (Lia Çlaidze), Aziz Nesin (Venera Cangidze), Ömer Seyfettin, (Mzia Gurgenidze);⁹ Nasrettin Hoca Fıkraları (ilk fıkralar Sergi Cikia, sonrakiler Lia Çlaidze), Reşat Nuri Güntekin (Maka Şonia), Sabahattin Ali (Venera Cangidze), Orhan Veli Kanık,¹⁰ Bekir Yıldız (İrine Gotsiridze).¹¹

Sovyetlerin dağılmasıyla Gürcistan Türkologlarının Türkçe'den Gürcüce'ye çeviri çalışmalarında neredeyse hiçe dek bir yavaşlama olmuştur. 1990'lardan Orhan Pamuk'un Nobel ödülü aldığı 2006 yılının sonu 2007'nin başına kadar çevirilen eserlerin sayısı bir kaç geçmemektedir.

Bu dönemde Türkçe'den çevirilen tek öykü kitabı Haldun Taner'den yapılan hikaye çevirilerinin toplandığı derlemedir. Taner'in *Şişhaneye Yağmur Yağuyordu*,¹² *İki Komşu (Ori mezobeli)*,¹³ *Dürbün(Durbındi)*,¹ *Onikiye*

*Ulusallararası Karadeniz Üniversitesi, Beşeri Bilimler Bilimler Fakültesi Türk Dilive Edebiyatı Öğretim Üyesi; Suhumi Devlet Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi Türkoloji Bölümü Türk Dilive Edebiyatı Öğretim Üyesi, Tiflis/GÜRCİSTAN ilyas.ustunyer@ibsu.edu.ge, ilyasustunyer@gmail.com, ilyasustunyer@hotmail.com

¹Abuladze, Tsisana, "Gürcistan'daki Türkoloji Çalışmaları", *TürkDiliveEdebiyatDergisi*, Sayı: 630, Haz.- 2004.

² Hikmet, Nazım, *Seçilmiş Şiirler*, Türkçeden Gürcüceye çeviren V. Kekelidze, Tiflis-1952; Hikmet, Nazım *Piyesler*, çeviren G. Batiaşvili; Tiflis-1970.

³ Ali, Sabahattin, *Kurt ve Koyun*, (çeviren N. Canaşa), Tiflis-1957; *Türk Hikâyeleri*, çeviren: G. Şakulaşvili, Tiflis-1979; *Doğum Tezkeresi*, derleme. Tiflis-1961.

⁴ Hançerlioğlu, Orhan, *Ali* (çeviren N. Canaşa), Tiflis-1966,

⁵ Taner, Haldun, *On İkiye Bir Var* (çeviren L. Çlaidze), derleme, Tiflis-1972.

⁶ Nesin, Aziz, *Köpek Kuyruğu* (çeviren G. Batiaşvili derleme), Tiflis-1969; *Şimdiki Çocuklar*, (çeviren A. Canelidze) Tiflis-1984,

⁷ Derviş, Suat, *Fosforlu Çevriye* (çeviren Nodar Canaşa), Tiflis-1967,

⁸ Söz konusu yazar ve şairlerin yapıtlarından yapılan çevirileri için bkz: *Armagani*, Gagomtsemloba "Sabjota Sakartvelo", Tbilisi-1977, sy. 518-572

⁹*Armagani*, Gagomtsemloba "SabjotaSakartvelo", Tbilisi-1982, sy. 478-531.

¹⁰OrhanVeli'nin adı "Adnan VeliKaniki" olarak verilmiştir.

¹¹*Armagani*, Gagomtsemloba "SabjotaSakartvelo", Tbilisi-1988, sy. 185-211.

¹²Taneri, Haldun, *წვიმდასტამბოლს*, Kavkasiuri Saxli, Tbilisi-2004

¹³ A.g.e., sy.64-68.

Bir Var (Tormets akliia erti tsuti,²*Made in U.S.A.*,³ *Allegro Ma Non Troppo*⁴ ...vb. öykülerin yanı sıra; *Keşanlı Ali Destanı*⁵ adlı piyesinin yer aldığı bu derleme Lia Çlaidze tarafından Gürcüce'ye *აჭობდას სტამბოლს (İstanbul'a Yağmur Yağlıyordu*)⁶ adıyla çevrilmiştir.

Yine bu dönemde Gürcüce'ye kazandırılan diğer bir eser de Ayşe Kulin'in *Füreya*⁷ adlı yapıtıdır. Eser Gürcüce'ye Tiflis Devlet Üniversitesi bünyesindeki Türkoloji hocalarından Nino Şengelia ile Maka Kiknavelidze⁸ tarafından *Pureia*⁹ adıyla çevrilmiştir. Eserin ilk sayfasında "Bu kitap TİKA'nın maddî desteği ile basılmıştır" denmektedir. Eserin Gürcüce fiyatı 9.50 laridir.

II. ORHAN PAMUK'UN YAPITLARININ GÜRCÜCE ÇEVİRİLERİ

2006 yılında Orhan Pamuk'un Nobel Edebiyat Ödülü'nü almasından sonra Türk edebiyatından Gürcü edebiyatına çevirilerde yeniden bir canlanma başlamıştır. 2006-2012 tarihleri arasında Türk edebiyatından Gürcüce'ye yapılan çevirilerin neredeyse tamamını Pamuk'un yapıtları temsil etmektedir. Bu dönemde sadece Pamuk'un yapıtlarının çevirisi değil onun eserlerinin üzerine yapılan tezlerde¹⁰ ve akademik çalışmaların¹¹ sayısında da dikkat çekici bir artış olmuştur.

Yazarın Gürcüce'ye toplam 6 yapıtı çevirilmiştir. İlki 2008'da çevirilen *Gizli Yüz* adlı tiyatro yapıtıdır. Sonuncusu ise 2011 yılında Gürcüce'ye çevrilen *Masumiyet Müzesi* adlı romanıdır.

Pamuk'un yapıtlarının Gürcüce'ye çevrilişi tarihi, basım evi ve çevirmenleriyle beraber yapıtların ön kapaklarının semantik okunuşu ve arka kapaklarına düşülen notlar eserlerin kaynak dildeki yayımlarından çok farklı olması açısından önem arz etmektedir.

a. Gizli Yüz: "Orhan Pamuk'la yönetmen Ömer Kavur'un birlikte kurguladıkları Orhan Pamuk'un istediği gibi yazdığı hikayedir Gizli Yüz. Daha doğrusu, kadının hikayesiyle adamın hikayesinden saat yönündeki bir üçüncü hikayeye doğru akan ilginç bir kurgu şeklinde arka kapakta tanıtılan Gizli Yüz¹² Gürcüce'ye Türkolog ve Orhan Pamuk uzmanı Tamar Alpenizde¹³ tarafından *Paruli Sahe* (ფარული სახე)¹⁴ adıyla çevrilmiştir. Gürcüce çeviri 112 sayfa olup değişik yayın evlerinde 6 Lari ile 8.4 Lari arasındaki fiyatlarla okura sunulmaktadır.

Gürcüce çevirinin ön kapağında, kaynak dildeki iki insan yüzünün yerine, üzerinde roma rakamlarının bulunduğu bir saatin çok katmanlı içi gösterilmektedir.

Arka kapakta ise; "Eserleri bir çok dile çevrilen ve Türk edebiyatının en tanınmış ve tartışmalı yazarı Orhan Pamuk'un Gürcü diline çevrilen ilk eseri Gizli Yüz'dür. Orhan Pamuk, Nobel Edebiyat Ödülü de dahil hem Türkiye'de hem de uluslararası arenada değişik ödüllere sahiptir. Pamuk, 1992 yılında Gizli Yüz filmi için yazdığı senaryoyu daha

¹ Gürcücesi 10 sayfa bir öyküdür.

² A.g.e., sy.33-46.

³ A.g.e., sy. 173-188.

⁴ A.g.e., sy. 95-105.

⁵ A.g.e., sy. 189-240

⁶ Taner, Haldun, *ŞişhaneYeYağmur Yağlıyordu*, Varlık Yay., İst.-1953. Gürcü çevirmen Çlaidze "Şişhane" yerine Gürcüce çeviride, Gürcü okurda daha net bir çağrışım uyanması adına, "İstanbul" kelimesini kullanmıştır.

⁷ Kulin, Ayşe, *Füreya*, Remzi Kitabevi, İst.-1999.

⁸ Söz konusu Türkologlar, şimdilerde Türkoloji'de çalışmamayıp, Tiflis'in İrakli Abaşidze Caddesi'nde kendi tercüme bürolarını işletmektedirler.

⁹ Kulin, Ayşe, *Pureia*, Gagomtsemloba "Arete", Tbilisi-2007.

¹⁰ Ustunyer, Ilyas, "Orhan Pamuk- Winner in Purgatory", *Intercultural Communications*- 2008, No: 5, Tbilisi, Georgia, p. 22-32: ...vb.

¹¹ Tamar Alpenizde, Orhan Pamuk'ın 'Şavi Tsignis' İdeur-Estetikuri Anlizi (Orhan Pamuk'un 'Kara Kitap' Adlı Romanının İdeolojik-Estetik Analizi), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tbilisi-2006.

¹² Pamuk, O., *Gizli Yüz*, İletişim Yay., İst.-2006.

¹³ Tamar Alpenizde, Orhan Pamuk'ın 'Şavi Tsignis' İdeur-Estetikuri Anlizi (Orhan Pamuk'un 'Kara Kitap' Adlı Romanının İdeolojik-Estetik Analizi), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tbilisi-2006.

¹⁴ Pamuk, O., *Paruli Sahe*, Gagomtsemloba "Elpi", Tbilisi-2008.

sonraları bir kaç kez kitap olarak yayımlanmış ve okunmayan senaryolar mitini bu yapıtla sarmıştır. Film, yönetmen Orhan Kavur sahnelenmiş ve Montreal ve Antalya Film Festivali'nde ödüle layık görülmüştür" denilmektedir.

b.Beyaz Kale: Orhan Pamuk'un 1985'te yayımladığı ve genel olarak "Venedikli bir köle ile bir Osmanlı âlimi arasındaki gerilimi ve dostluğu anlatan", özel olarak da yazarın Doğu-Batı sorunu üzerine düşünmeye başladığı ve ona uluslararası ününü getiren üçüncü romanı *Beyaz Kale*¹Türkolog-leksikolog Ketevan Tomaradze² tarafından Gürcüce'ye Gürcüce'ye çevirilmiştir. *Tetri Tsikhesimagre*³ adıyla "İntelekti" yayın evi tarafından basılan roman Nobel Kazanan Yazarlar (Nobelis Premis Laureatebi) serisinden çıkmıştır. Kitabın Gürcüce tercümesi 212 (Türkçesi 199) sayfa olup kitapçılarda ortalama 6.50 (1 \$= 1.65 Lari, yaklaşık 7 YTL) Lari'ye satılmaktadır.

Gürcüce baskının ön kapağı iki renk ile verilmiştir: Yeşil ve açık kahverengi. Bu iki renk fonu üzerinde her iki rengin tersinde boyanmış birisinin Doğu, diğerinin de Batı'yı temsil ettiği imajı verilmeye çalışılan iki adam yanyana geelceğe doğru yürümektedirler.

Orhan Pamuk ile kızı Rüya'nın resminin bulunduğu arka kapakta ise Pamuk'un "Beyaz Kale temasıyla ne Doğu ne de Batı'tır, o her ikisidir. Radiard Kipling, 'Batı Batı'dır, Doğu Douğu'dur. Benim kitabımın bu tür kolaylaştırıcı bir baskıdan uzak olduğunu ortaya koyduğunu düşünmekteyim. Bu kitapta ortaya konan Batı-Doğu ayrımının olmadığına ilişkin bir arzunun ifade edilmiştir" ifadelerine yer verilmektedir.

Çevirmen kitabın başına "Bana ve Sana Dair Kitap" (Tsigni Çemze da Şenze) adlı önsöz eklemiştir. Çevirmenin önsözünde, "Değerli okul Beyaz Kale'de geçen senin ve benim hikayemdir.Beyaz Kale şans eseri karşılaşmış Türk ve İtalyan vatandaşlarının hikayelerini konu edinmekte. Söz konusu geçen yüzyılın 80'lerin ABD kitapçılarında satışa çıkmış ve çok popüler olmuştur. Eser orijinal tasfirlerle doludur. Yazar, söz konusu kitapta klasik ve post-modern romana nasıl ilgisi olduğunu ortaya koymaktadır. Yazar doğduğu yer olan İstanbul'u "Baki Şehir" olara tanımlamaktadır. Yazarın, değişik medeniyetlerinbeşiği olan İstanbul'a olan sınırsız sevgisine bu kitap boyunca tanık olmaktadır. Yine onun eğitim süreci ve aile ortamını kitabın satır aralarında okumak olası. Ve yazarın renklerle olan ilişkisi de bu kitapta serimlenmektedir. Beyaz Kale sadece tarihi bir bölgeni anlatısı için kale alınmamıştır, aynı zamanda eserde bunun okurla paylaşımına tanık olunmaktadır. Pamuk İstanbul'dan ABD'ye *sürülmüştür*⁴ denmekte ve ve Pamuk hakkında yabancı basının ifadelerine ayrıca yer verilmektedir.

c. Cevdet Bey Ve Oğulları: Nişantaşlı bir ailenin üç kuşak boyunca serüvenlerini⁵ anlatan Pamuk'un ilk romanı *Cevdet Bey ve Oğulları*⁶nı Gürcüce'ye Türkolog ve çevirmen Nana Canaşia çevirmiştir. Nesir Serisi'nden karton kapakla yayımlanan romanın ön kapağı kahve rengi ile gri arasında bir ton üzerine oturtulan bir resimden oluşmaktadır. Resmi bir yol ikiye ayırmaktadır. Yolun sağında Osmanlı'yı anımsatan bir su kemeri, solunda ise mazinin "geçmişliğine" göndermede bulunan eski yapılar yer almaktadır.Yolun ortasında yol düşüncesine düalizm katan bir ağaç yer almaktadır.

¹Pamuk, Orhan, *Beyaz Kale*, Can Yayınları, İst.-1985.

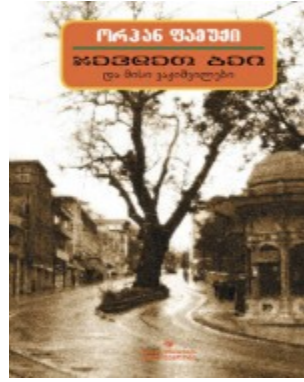
²Ketevan Tomaradze redasyonunu Lia Çalidze'nin yaptığı ve komisyon tarafından hazırlanan iki ciltlik *Türkçe-Gürcüce Sözlük*'ün ("m") maddesini yazarıdır. Bkz,Komisyon, *Türkçe-Gürcüce Sözlük*, Livane Matbaacılık Ltd., İstanbul-2001.

³ Pamuki, Orhan, *Tetri Tsikhesimagre*, (Turkulidan targmna: Ketavan Tomaradze), Gamomtsemloba Intelekti, Tbilisi-2008.

⁴A.g.e., sy. 3-12.

⁵ Ecevit, Yıldız, "Orhan Pamuk'un Roman Anlayışı", *Orhan Pamuk'u Okumak*, Gerçek Yay.,İst.-1996, sy.24, 29.

⁶ Pamuk, O., *Cevdet Bey ve Oğulları*, İletişim Yay., İst.-1982, 1985. Yazarın bu romanına ilişkin bazı düşünceleri için bkz. Orhan Pamuk, "Cevdet Bey ve Oğulları'nın Almanca Baskısına Önsöz", *Manzaradan Parçalar*, İletişim Yay., İst.-2010, sy. 233-239.

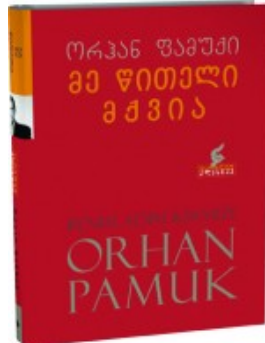
Gürcüce çevirinin arka kapağında öncelik yazar sonra da roman hakkında kısaca bilgi verilmektedir;“Orhan Pamuk’un çağdaş meşhur bir yazardır. Onun yapıtları dünyanın bir çok diline çevrilmiştir. Pamuk bir çok ödülün sahibidir. Bunlar arasında 2006’da aldığı Nobel Edebiyat Ödülü en önemlisidir. Nobel alan ilk Türk yazardır. *Cevdet Bey Oğulları* yazarın ilk romanıdır. 1982’de yayınlanan roman Orhan Kemal (ünlü nesir yazarı) ve Milliyet (Türkiye’nin en büyük gazetelerinden biri) Roman Ödülü’nü kazandı.

Romanda sıradan bir Türk ailesinin günlük yaşamı Türk toplumundaki gelişmeler Türkiye’de Cumhuriyetin aştığı zorlu yol yansıtılmaktadır. Bu hareket 20. Yüzyılın 20’lerinde başlayıp 70’lere kadar devam etmektedir. Bu bağlamda *Cevdet Bey Oğulları*’nın Gürcü okurlar için de büyük ilgi uyandıracaklarını düşünmekteyiz.

Çevirmen, Türkçe “Bey” kelimesini Gürcüce “Badona” kelimesiyle karşılamayıp kelimeyi Türkçe’de şekliyle Gürcüce’ye aktarmıştır. Canaşia, *Cevdet Bey da Misi Vajışvilebi*¹ adını taşıyan çevirisini Gürcistan Türkolojisinin önemli isimlerinden olan babası Nodar Canaşia’ya atfetmiştir: “*Babam Nodar Canaşia’nın Aziz Hatırasına*”. Söz konusu romanın Gürcüce çevirisi 19 Lari olup yapıt 647 sayfadır.

d.Benim Adım Kırmızı: Orhan Pamuk’un “Osmanlı ve İranlı nakkaşlarını, Batı dışındaki dünyanın görme ve resmetme biçimlerini bir aşk ve aile romanının entrikasıyla hikaye ettiği” romanı *Benim Adım Kırmızı*²Gürcüce’ye 10 yıl sonra çevrilmiştir.Dünya Klasikleri Serisi (Seria Msoplia Klasika)’nden çıkan ve Gürcüce’ye *Me Tsiteli Mkvia*³ adıyla çevirilen roman 450 sayfa olup 19. 90 lariden satılmaktadır. Romanı Gürcüce’ye Türkolog ve halkbilimci Lia Çlaidze kazandırmıştır. Çlaidze, söz konusu çevirisindeki profesyonelliğinden dolayı Gürcistan Yazarlar Birliği tarafından ödüllendirilmiştir.

Gürcüce baskının karton ön kapağında yazarın ve romanın adı iki dilde verilmiştir. Romanın adıyla romanın kapağının rengi müsemmadır: Kırmızı.

Arka kapakta, “ Türk yazarı Orhan Pamuk 1952’de İstanbul’da doğdu. Ülkesinin yanı sıra yurt dışında son derece popüler oldu. Amerika ve Avrupa’da bir dizi edebiyat ödülünün yanı sıra, 2006 yılında Nobel Edebiyat Ödülü’nü almıştır. Pamuk’un onlarca romanı arasında en çok tanınan romanı *Benim Adım Kırmızı* (“*მეწითელი ძეგლი*”) 30 yabancı dile çevrilmiştir. 1998’de yayımlanan roman ilk hafta içinde 85 bin adet satmıştır. Romanda 1591’in karlı İstanbul’unda 9 günlük konu düzleminde Doğu ve Batı medeniyetlerinin birbirine bakış hikayesi aktarılmaktadır. Önce bir ressamın, sonrasında ise ressamların üstadının cinayetine, katil ve maktul hakkında bilgilere yer verilmekte, onların arkadaşları, akrabaları, köpekleri, ağaçları ve resimleri ise olayları ayrı ayrı hikaye etmektedir. Pamuk bu romanı için, “Benim en renkli ve iyimserlik dolu kitabım” demektedir. Mükemmel çeviri sayesinde okur romanın çok etkileyici ve kayda değer yönünü görebilecektir. Ayrıca, söz konusu özellikler, resamlara ait resimlerle zenginleştirilmiştir. Romanın kahramanları bütün bunları yüzyıllar boyunca padişahın kitabı için oluşturmaktaydı.” denilmektedir.

¹Pamuk, O., *Cevdet Bey da Misi Vajışvilebi*, Bakur Sulakauri Gamomtsemloba, Tbilisi-2009.

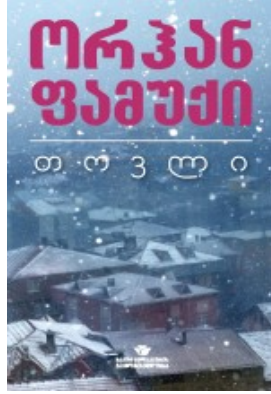
² Pamuk, O., *Benim Adım Kırmızı*, İletişim Yay., İst. – 2008.

³ Pamuk, O., *Me Tsiteli Mkvia*, Sulakauri Gamomtsemloba, Tbilisi-2010.

e.Kar: *Kar*¹’da, “*Benim Adım Kırmızı*’daki simgesellik açılmış, doğrudan onların gündelik karşılıklarına yaslanılarak o değerlerin siyasal boyutu öne çıkarılmıştır”. Pamuk’un “Tek ve son siyasî romanım” dediği *Kar* “mekan ve aidiyet olgusunu sorgular”. “Bu romanın merkezî konularını Avrupalıların hassas oldukları ‘askerler’, ‘türbanlı kızlar’, ‘ayaklanmalar’, ‘toplumsal kadın intiharları’² ve evrensel bir konu olan ‘aşk’ oluşturur.”³

Söz konusu romanı da Gürcüce’ye Canaşıa kazandırmıştır. Gürcüce *Tovli*⁴ adını taşıyan 518 sayfalık çevirinin önsözünde sadece İngilizce olarak, “Bu çeviri TEDA’nın maddî yardımlarıyla yayımlanmıştır”⁵ denilmektedir. Yine aynı yayın evinden, Bakur Sulakauri, çıkan romanın fiyatı 15. 90 Lari’dir.

Gürcüce çevirinin ön kapağında bir kış manzarası verilmiştir. *Kar*, çok yüksek olmayan, çatılarındaki bacalardan çıkan dumanlardan da anlaşılacağı gibi, odun-kömür veya başka bir yakıtla (tezek)larla ısınma ihtiyacı giderilen meropollerden uzak bir yerleşim birimine yağmaktadır.

Çevirinin arka kapağında tanıtım yazısında; “Söz konusu eserin bir post-modern roman olmasına rağmen gerçeğe ayna tuttuğu yolundaki Pamuk’tan bir epigramla başlamakta ve ardından, “12 yıllık Almanya yaşamından sonra memleketine dönen şair Ka, intihar eden kızlar hakkında bir röportaj yapmak için sınıra yakın şehir Kars’ta bulur kendini. Kars’ta sürekli kar yağmaktadır ve yolları kapatmaktadır. Kar, sokak sokak, dükkan dükkan dolaşılıyor ve şehri, halkı yakından tanımaya çalışıyor. Kars çayhaneleri ağzına kadar işsizlerle doludur. Sanki ilginç hiç birşey omuyor, fakat aniden durum değişiyor. Ankara’dan gelmiş küçük artist grubu, kendini İslam için feda eden insanlar, siyaset grubu üyeleri, otel Karpalas sahibi olan ve onun kız çocukları Ka ile beraber kanlı devrimin katılımcıları oluyorlar” şeklinde romandan alınan bir kaç kesitle okurun ilgisi çekilmeye çalışılmaktadır.

f.Masumiyet Müzesi: *Masumiyet Müzesi*’nde⁶ Pamuk “aşk” konusunu derinlemesine işler. Bu roman için yazar, “ (...) Konusunun 1970’lerdeki gerçek bir hikâyeye dayandığı... (...) Geleneğin gücünün trajik sonuçlarını ele alan... (...) Aşkı yüksek, ulvi bir duygu olarak ele almadığım, ‘Aşık olunca bize neler oluyor?’un cevabını aradığım, aşk ve kadınlar konusunda Ortaçağ’dan çıkamadığımızıza değindiğim... ‘en şefkatli, en sabırlı, insanlara en saygılı’ kitabımdır derim.” demektedir ve eklemektedir, “ Ben bu eserimle L. N. Tolstoy’un kendi zamanına yaptığı şeyin aynısını yaptım diyebilirim” tanımlamasını yapmaktadır.⁷

Roman Gürcüce’ye Ekaterine Akhvlediani tarafından çevrilmiştir. Roman, *Umnakoebis Muzeumi*⁸ adını taşıyan Gürcüce çevirisinin kapağında gecenin karanlığında yol alan kırmızı beyaz bir tramvayı ilerletmektedir. Birinci sayfada Türkçe olarak, “ Diogene Publishers, kitabın çevirisine sağladığı katkıdan ötürü TEDA’ya teşekkürlerini sunar” denmektedir. Çevirinin “İçindekiler” kısmından önce iki sayfa boyunca yazarın kısaca biyografisi, yazarın dünya genelinde aldığı ödüller ve kitaplarının basıldığı dünya genelindeki dil ve yayım evleri belirtilmektedir. 704 sayfa ana metin ve 7 sayfalık indeks olmak üzere toplamda 711 sayfa olan çevirinin ücreti 25.50 Lari’dir.

¹ Pamuk, O., *Kar*, İletişim Yay., İst.-2002.

² Pamuk, daha sonra bu intihar hadisesini gazete haberlerine dayanarak romanında ele aldığını belirtecektir. Bkz. Pamuk, Orhan’ın Sabah Gazetesi’nden Şirin Sever’e verdiği röportaj (31 Ağustos 2008).

³ Orhan Pamuk’un “*Kar*” hakkında yazdığı 3 yazı için bkz.: Pamuk, O., *Manzaradan Parçalar*, İletişim Yay., İst. - 2010, sy.385-401.

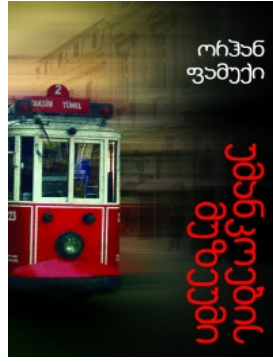
⁴ Pamuki, O., *Tovli* (თოვლი), Gamomtsemloba “Bakur Sulakauri”, Tbilisi-2011.

⁵ “This translation has been published with the financial support of TEDA”

⁶ Pamuk, O., *Masumiyet Müzesi*, İletişim Yay., İst.-2008.

⁷ Orhan Pamuk’un *Masumiyet Müzesi* üzerine yazdığı ve kitabına aldığı 3 yazı için bkz.: Pamuk, O., *Manzaradan Parçalar*, İletişim Yay., İst. -2010, sy. 404-450.

⁸ Pamuki, O., *Umnakoebis Muzeumi*, Diogene, Tbilisi-2011.

Romanın arka kapağındaki tanıtım yazısında şu ifadelere yer verilmektedir: “Orhan Pamuk Nobel ödülüne layık görülen ilk Türk romancı olma özelliğine sahiptir. 1952 yılında İstanbul’da dünyaya gelen yazar Robert Kolejini bitirdikten sonra mimarlık bölümünde eğitim hayatına devam etti. Sonrasında eğitimi bırakarak yazar olmaya karar verdi.

2008’de yayımlanan *Masumiyet Müzesi* yazarın son romanıdır. 30 yaşındaki Kemal ile 18 yaşındaki Fusun’un aşk hayatını anlatan bu eserin öyküsü 1970-80 yıllarında yaşanan olaylardan esinlenerek yazılmıştır. Diğer romanlarda olduğu gibi olaylar yine İstanbul’un Avrupa’yı andıran caddelerinde ve Asya şehrinin çıkmaz sokaklarında geçmekte ve muhteşem camileri ve fakirlerin bakımsız mahalleleri ele alınmaktadır.

Masumiyet Müzesi’ni yazarken pamuk aynı zamanda gerçek müzesini de oluşturmaktadır. Orhan Pamuk kendi müzesinde, kaleme aldığı aşk tarihini ve genel olarak yaşanan döneme ait eşyaları sergilemektedir. Söz konusu müze kitapta bahsi geçen İstanbul’un semtlerinden (mahallelerinden) Çukurcuma’da açılmıştır.”

SONUÇ

Sovyet döneminde Türkçe’den Gürcüce’ye yapılan edebî çevirileri bir kaç düzlemde okumak mümkündür: Türkolojinin kuruluşunu takip eden ilk yıllarda Türk edebiyatını oluşturan sözlü edebiyat ürünleri Gürcüce’ye aktarılmıştır; Roman yerine önelikle öykü daha sonra da şiir çevirileri tercih edilmiştir; Türkiye’de sol düşüncüyü temsil eden, daha ziyade Sovyet’e düşünceleriyle yakın Suat Derviş, Fakir Baykurt, Nazım Hikmet, Aziz Nesin gibi yazar ve şairlerin yapıtları öncelikle Gürcüce’ye kazandırılmıştır; Haldun Taner gibi Gürcü kökenli Türk yazarların yapıtlarını Gürcü okuruna tanıtım çabasına önem verilmiştir.

Bağımsızlık sonrası sürecin ilk yıllarında çeviri adına Türkçe’den yapılan çevirilerin sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Bu durgunluk, Orhan Pamuk’un 2006’da Nobel Edebiyat Ödülü’nü almasıyla tekrar hız kazanmış ve 2006-2011 yılları arasında yazarın Gürcüce’ye 6 yapıtı çevrilmiştir.

Söz konusu durumu hem ülkelerin önecedikleri yazarlar (in kimi eserleriyle, Orhan Pamuk’un şimdilik 6 eseriyle olduğu gibi) hem de konjonktürel trendlerin zorunlu önerisi olan yazar ve şairlerin yapıtlarını değişik kültürlerle çevirme durumuyla açıklamak mümkündür.

CONTRIBUTION OF TURKEY TO THE INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION IN GEORGIA

Tamar Shioshvili

International Black Sea University, Prof. Dr.

Sophisticated transportation and communication systems have facilitated cross-cultural interchange. To our mind, global peace depends partly upon our understanding of one another, and recognizing the cultural diversity enriches us. Better interpersonal communication can settle business deals and improve professional competence abroad. A.G. Smith¹ (A.G. Smith, 1981, 252-262) recognizes interpersonal adjustment, job skills, and cosmopolitanism as principle reasons for studying intercultural communications as an academic discipline. He calls for enhancing the methodology of intercultural communications courses, envisioning the field more as a policy science than study of

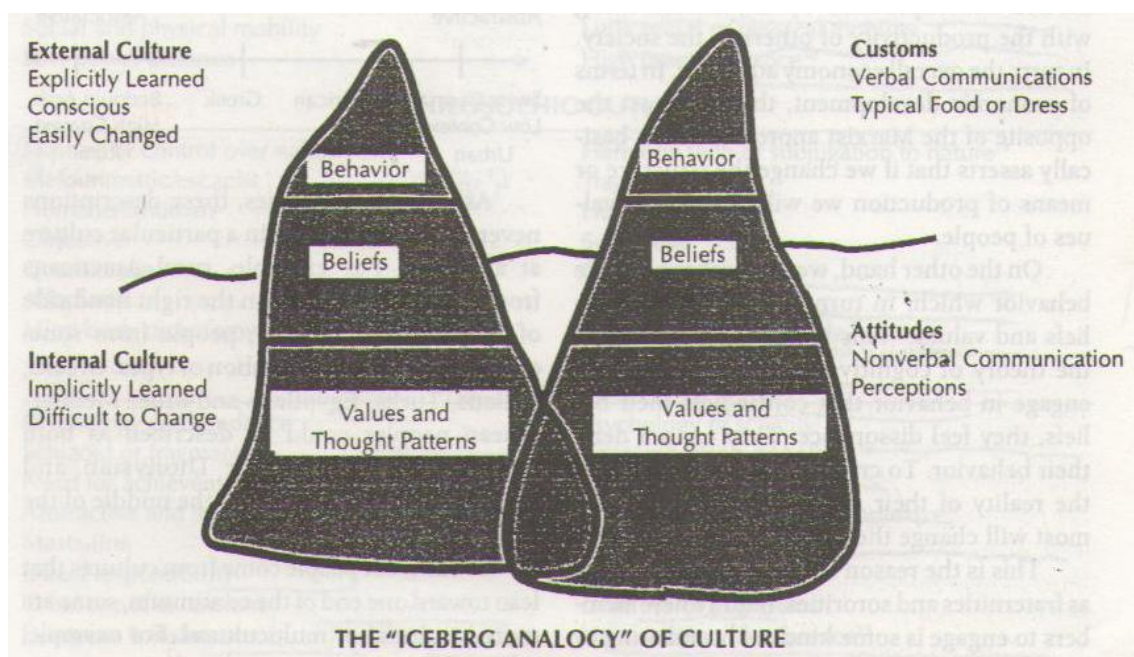
¹ A.G. Smith, “Content Decisions in Intercultural Communications”. Southern Speech Communication Journal 47 (1981): 252-262.

psychodynamics. Intercultural communication can contribute to larger problems. According to Paul E. Rohrlich¹ (P.S. Rohrlich, 1987, 123-128) states never talk to one another; interstate relations always become interpersonal contacts at some stage in the communication process.

Why is intercultural communication important? Because it helps us to understand the world around us, and it helps us understand ourselves. Edward T. Hall², an anthropologist, suggests that culture is also like an iceberg, the tip (or external culture) is really the smallest part. The largest part of culture is inside our heads and unconscious—beneath the water level of awareness. This is internal culture. Hall also views internal culture or “mind” as dominant over external culture. If we are to understand what motivates behavior, we must explore internal culture.

We are usually unaware of our own culture until we leave it and interact with those who are culturally different. This interaction and conflict raises aspects of our own culture to our conscious awareness. The irony is that the way we often find our culture is by leaving it.

This vertical model of culture allows us to identify aspects of all cultures. We can add layers to the iceberg of culture and consider what happens when people from different cultures come together. When icebergs float together in the ocean, we first notice the tips, whereas they actually collide underwater. When people from different cultures come together they may be concerned about making mistakes on the external level—saying the wrong word or wearing inappropriate clothing. The real conflict occurs at the internal level when values, thought patterns, central beliefs, perceptions and attitudes clash.

Every culture has explicit and conscious behavioral aspects such as language or verbal communication, customs, and typical food or dress. This part of culture is external and can be acquired through observation, education or training. It is fairly easily learned and changed. However, these aspects of culture may be the least important.

Just as our unconscious mind may be the source for much of our behavior, thoughts and feelings, internal culture determines or motivates much of our overt or explicit cultural behavior. To explain why people from the same culture behave as they do we must examine their internal culture. It can help us with business, government, education, and language skills, all fields which finally depend upon interpersonal contact.

Bilateral relationships with different countries have become active. Among these countries Georgia has been enlisted as well. Georgian-Turkish relations are significant in terms of political-economic, social, cultural and educational, so crucial for us, academics. During the last two decades Turkey at every level has demonstrated enormous support to Georgia. We academics of IBSU have been witnessing it since 1995 through the establishment of the International Black Sea University (IBSU) in Georgia that serves the mission to develop educational, cultural, economic, and social issues between Georgia and Turkey. It stands for dialogue and peace between these two countries. I've been working at IBSU since its establishment, and I've been witnessing its very rapid development from a two-storey old building into a two building university with absolutely modernized infrastructure and all necessary facilities.

¹ P.E. Rohrlich, “Why do We Study Intercultural Communication” International Journal of Intercultural Relations 2(1987): 123-128, Oxford, England

² Edward T. Hall, “Beyond Culture”, Garden City, New York, 1976.

As a proof of my attraction to the IBSU, could be mentioned the fact that primarily I taught different skills of the English language at IBSU, was head of Prep. program and Testing office of the Preparatory Department, there was no Humanities at those times at the university, while I had been working as a professor at two state universities: Iliia University of Foreign Languages, and Humanities Institute of the Technical University; in some four years I quitted my jobs at the above-mentioned universities and got transferred to IBSU, moreover, my working places were very close, ten minutes from my home and IBSU was quite out of the center of Tbilisi.

I like the university system, its structure and the friendly atmosphere, that is established between the Georgians and Turkish colleagues and students.

Great is the contribution of the Chaglar Educational Institutions' Fund in Georgia and IBSU administration to the establishment of the American Studies Program first time in Georgia at the International Black Sea University, which is based on principles of globalization and internationalization. It's establishment has a certain history. In 2001 I became the member of group of five Georgian educators organized by the U.S. Embassy and invited by the U.S. Department of State to participate in the "American Studies Curriculum Design Program". The project took us to diverse universities in Washington D.C., Michigan State – Ann Arbor, Albuquerque in New Mexico State, Memphis – Tennessee State, Philadelphia Pennsylvania state and New York City to examine American Studies program in quite a number of universities from the point of view of both traditional disciplines and interdisciplinary perspective. The reason why I was chosen among five scholars was that at the Institute of Humanities I had been delivering the course "American Culture and Society" – related to the U.S. Culture. Upon my arrival I decided to design American Studies Program and initiated it at IBSU, as I liked the system of Studies at IBSU and all the conditions necessary for the creation of the accomplished department, and my intuition coincided with the U.S. Embassy then cultural attaché Sharon Hudson – Dean, who considered, that IBSU would best respond to the high demands of the contemporary Higher education standards.

Thus, it was established in 2002, and I was appointed as the Dean and Coordinator of the program. The first Group of the American Studies program was joined by Mujgen Akdag grandmother of the four grandchildren, the wife of IBSU Rector Mustafa Akdag. It was a wonderful example of the adult education.

I want to express my gratitude towards Turkish Chaglar Educational Institutions' Fund and the administration of IBSU for extending such a great support in the establishment of the program, that is of great importance for Georgia. We firmly believe that relationship established between Turkey and Georgia through IBSU is promoting understanding, and understanding is an essential ingredient for successful relations among nations.

ASPECTS OF COMPARATIVE ANALYSIS OF GEORGIAN AND TURKISH PROVERBS

Harun Chimke

International Black Sea University, Ph. D. in Philology

Proverbs are the immortalized thoughts – formulas, in which the wisdom gained through life experiences is shown. It can be said, that this very type wisdom is expressed within a particular language by means of words just like meanings are expressed by means of formulas in Physics and Mathematics. Proverbs are the best examples of a deep observation and open-mindedness. It is a wise, short linguistic expression that generalizes a behavior, certain state or interaction in a literary manner (M. Chikovani, 1956: 294).

Proverb is a reiteration of a generally accepted expression that belongs to other(s). Proverb attract attention immediately with its refined literary form which makes it clearer to perceive and easier to be remembered. The narrator refers to the biggest authority – people. This is one of the main reasons why proverbs are so widespread (Z. Chumburidze, 1965:4).

Turkish scientists define proverbs in an original manner (Ömer Asım Aksoy, 1993: 56-101; H. Fethi Gözler, M. Ziya Gözler, 1982: 7). According to them proverb is a knowledge that has been accumulated during the centuries as the result of the experiences which our ancestors gained. In proverb, ones intention is being expressed in an allegoric way, briefly and affirmatively. Proverbs are transferred verbally from generation to generation (H. Fethi Gözler, M. Ziya Gözler, 1982: 16).

It is quite difficult to determine where proverbs had originated and what where the ways by which they spread out in different languages. These are expressions which are similar to each other semantically or are even identical... Nevertheless, an interesting and meaningful point is that literarily worlds all languages have proverbs which are the result of an long experience, accumulated wisdom and power of association (Doğan Aksan,2009: 38-39).

All nations have their own proverbs but in some cases they look so similar that they have become common for many nations. Many interesting aspects are detected when Georgian proverbs are compared with proverbs of other

nations. For example, as it is indicated in the scientific literature, Georgian, English, Turkish and Russian languages, which belong to different groups of origin, have similar proverbs: „in all four languages there may be universal proverbs which are totally identical from the semantic as well as from the pragmatic points of views.

Similar results are obtained regarding the Georgian proverb „მეგობარი გაჭირვებაში იცნობა“ - „A friend in need is a friend indeed“, when compared with counterparts in other languages. Explicit and implicit meanings of the given Georgian proverb fully corresponds to its English, Turkish ("Dost kara günde belli olur") and Russian («друг познаётся в беде») counterparts. It is quite clear, that in the given case the consciousness of all four nations is of a universal character and their attitude to the notion of friendship is all identical (L. Chkonia, Ts, Chkonia, 2010: 96-97).

Similar analogies can be observed during comparison of different aspects of Georgian-Turkish proverbs. Here we emphasize the structural-semantic and grammatical aspects. There re many counterparts of Turkish proverbs in various languages just like in Georgian. Proverbs, absolutely identical from the structural-semantic point of view (as well as different ones indeed), or semantically identical and structurally different ones can be detected.

a. Identical:

- Georgian: „კაცი კაცის სარკეა“ (Man is the mirror of his fellow).
Turkish: "*İnsan insanın aynasıdır*".
- Georgian: „ვირზე მეჯდომა ერთი სირცხვილი და ჩამოვარდნა მეორეო“ (It is one shame to ride the donkey, the second is to fall down from it)
Turkish: "*Eşeğe binmek bir ayıp , düşmek (inmek) iki*".
- Georgian: „სიტყვა ვერცხლია, დუმილი ოქროა“ (A word is a silver, yet, silence is gold).
Turkish: "*Söz gümüşse, sükut altındır*".
- Georgian: „ვინც ბოლოს გაიცინებს, კარგად ის გაიცინებს“ (He, who laughs the last, laughs the best).
Turkish: "*Son gülen – iyi güler*".
- Georgian: „ხმლით დაჭრილი განიკურნება, ენით დაჭრილი კი – არა“ (The sword wound is haled but the word wound is not).
Turkish: "*Kılıç yarası sağ olur, dil yarası sağ olmaz*".

In the proverbs given above (Georgian and Turkish) the same meaning is given and the form of expression is also identical.

Proverbs are telling us the wisdom of past generations briefly, they contain experiences of nations that has accumulated throughout their existence, certain attitudes and judgments are made regarding different phenomena, good and evil of the life.

The eloquent narrator uses proverbs as a ready form which contains a certain meaning. A proverb, told timely, is the best weapon of argumentation. This is the reason why orators, writers, journalists and diplomats use them so frequently (Z. Chumburidze, 1965: 3).

b. Semantically identical, structurally different:

- Georgian: „მულო, შენ გეუბნები, რძალო შენ გაიგონეო“ (Telling something to sister-in-law, may daughter-in-law hear it).
Turkish: "*Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit*"(Daughter, I am telling you, and may daughter-in-law hear it);
- Georgian: „ქახალმა რომ წამალი იცოდეს, თავის თავს უწამლებდაო“ (If a bold man knew the cure, he would make his hear grow).
Turkish: "*Kelin ilacı olsaydı başına sürerdi*"(If a bold man had a medicine, he would use it for himself);
- Georgian: „ხარს რქებით დააბამენ, დედაკაცს ენითაო“ (A bull is tied with its horns, a woman is tied with her tongue).
Turkish: "*İnsanı sözünden, öküzü boynuzundan tutarlar*" (a man (human) is tied by his/her word, a bull is tied by its horn);
- Georgian: „დღევანდელი კვერცხი მირჩევნია ხვალინდელ ქათამსაო“ (Today's egg is better than tomorrow's chicken)
Turkish: "*Bugünkü tavuk yarınki kazdan iyidir*" (Today's chicken is better than tomorrow's goose);
- Georgian: „ნუ დასცინი სხვასაო, გადაგხდება თავსაო“ (Don't laughs at other, it may also happen to you).
Turkish: "*Gülme komşuna, gelir başına*" (Don't laugh at your neighbor, that may happen to you as well);
- Georgian: „ძაღვი ახსენე და ჯობი ხელში დაიჭირო“ (Say dog, hold a stick in you hand).
Turkish: "*İti an, çomağı hazırla*" (Say dog, prepare its stick);
- Georgian: „ვირი ვირად დარჩება, ვარსკვლავებით რომ შემოსო“ (A donkey will stay a donkey, even if you decorate it with stars).

Turkish: “*Eşeğe altın semer de taksan eşek yine eşektir*” (If you put a golden pad on a donkey, it is still a donkey);

- Georgian: „*ვირმა რა იცის, ხურმა რა ხილიაო*“ (A donkey does not know what king of a fruit persimmon is).
Turkish: “*Eşek ne anlar hoşaftan*” (What does a donkey understand from the taste of a compote);
- Georgian: „*უთავო თავმა ფეხებს ძალა დაატანაო*“ (Brainless head loaded up on its legs).
Turkish: “*Akalsız başın cezasını ayakları çeker*” (Legs pay the price of a brainless head);
- Georgian: „*ზოგჯერ ჭირიც მარგებელია*“ (Sometimes misfortune is useful too).
Turkish: “*Her işte bir hayır vardır*” (There is goodness in everything);
- Georgian: „*მელა ქათმის კარზე მოკვდებაო*“ (A fox will die near the chicken’s doors).
Turkish: “*Su testisi su yolunda kırılır*” (A jug will break on the road to the water);
- Georgian: „*ჭამის დროს ძაღლსაც არ გალახავენო*“ (Even dog is not beaten when eating).
Turkish: “*Su içene yılan bile dokunmaz*” ());
- Georgian: „*მართლის მოქმელს სცემე*“ (Beat the one who tells the truth).
Turkish: “*Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar*” (He who tells the truth will be expelled from nine villages);
- Georgian: „*ორმა იცის, ღორმა იცის*“ (The two know, the swine knows).
Turkish: “*Sırrını söyleme dostuna, o da söyler dostuna*” (Don’t tell your secret to your friend, he will tell to his);
- Georgian: „*კარგი ქენი, ქვაზე დადევ, გაიარე, წინ დაგხვდებაო*“ (Do good, lay on the stone, walk a while, you will find it on your way).
Turkish: “*İyilik yap denize at, kul bilmezse hak bilir*” (Do good, throw it into the sea, if a man does not see it, Lord will see it).

The last (Turkish) proverb is of a religious character (related with God). Similar proverbs can be observed in all languages. In Georgian these are proverbs with biblical thematic which originate from the Christian era: „*ავი კაცი აღდგომასაც ავია*“ (Malicious man is angry even during Easter), „*დიდ მარხვას უთქვამს: ისე მალე გავიბრუნო, რომ ქვრივმა პერანგი ვერ გამოიცვალოსო*“ (Easter fasting said: I will be finished so quickly that even a widow won’t have a time to change her chemise) (K. Sikharulidze, 1996: 322).

It is true that many Georgian proverbs examined by us have identical or relatively similar Turkish counterparts but as statistical analysis shows, there are more proverbs with different structures and similar semantic contents.

In some cases there are variations of one proverb. Examples:

- Georgian: 1. „*კაცს კაცობა უნდა, თორემ უღვაში კატასაც კი აქვს*“ // 2. „*კაცი კაცი უნდა იყოს, თორემ ქუდი სოკოსაც კი ხურავს*“. (A man must be a man, or a cat also has a moustache // A man must be a man, or a mushroom also has a hat)
Turkish: “*Her gördüğün sakallıya dede deme*” (Don’t call grandad everyone who has a beard);
- Georgian: 1. „*მითხარი ვინაა შენი მეგობარი და გეტყვი, ვინა ხარ შენ*“ // 2. „*თუ კაცის ცნობა გინდა, ჯერ იმის მეგობრებში იკითხეო*“ (Tell me who is your friend and I will tell you who you are // If you want to know what kind of man one is, ask his friends about him first).
Turkish: “*Arkadasını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim*” (Tell me who is your friend and I will tell you who you are).

If we consider the grammatical aspect within the framework of Georgian-Turkish proverbs analysis, we will observe differences from the categories of tense. In Georgian proverbs grammatical tense is expressed by it is eternal, it was in the past, is relevant today and will be in the future as well.

In Turkish, distinctively from Georgian, there is fourth grammatical tense as well which is present-future tense. This particular tense is used in Turkish proverbs. Example:

- Georgian: „*სადაც არის ბედი შენი, იქ მიგიყვანს ფეხი შენი*“ (Where your destiny lies, your legs will take you there).
Turkish: “*Kismetinizde varsa karşınıza çıkar*” (If you have a destiny, you will come across with it).

In Turkish verb çıkar, -ar suffix is a mark of a present-future tense. The tense used in Georgian is expressed more with present and future forms. Here we refer to one interesting scientific work where an author examines the ways of expression of grammatical tenses in Turkish proverbs. According to author present-future tense is used most frequently. The evidence of this statement is the number of Turkish proverbs where present-future meaning is used (1481 proverbs) while 1069 of them is expressed directly by present-future. After the present-future tense the past tense is used most frequently. 143 cases of present-future tense use had been detected. As for the present and future tenses, there is couple of them. As author points it, „use of present and future tenses are rare in proverbs“ (Osman Çakmak, 2006: 237-238).

In Georgian indefinite tense is not used separately as a grammatical category, but it is meant in the context itself. In Georgian scientific literature it is stated that „present and future tenses are clearly distinguished from each other but forms of some verbs give the understanding of; example: verbs – I am eating, is added, is rising, is going down, is

spinning round and alike. These verbs are sometimes of a present tense, sometimes of future tense and in some cases they express an indefinite tense“ (A. Shanidze, 1973: 203-204; S. Kekelia., A. Davitiani 1981: 179).

Consequently, in Turkish proverbs basically express present-future tense while in Georgian we have the same tense but expressed in form of different tenses and rows but with an understanding/meaning of present-future tense:

Present: „A dog barks, but caravan still continues on going“;

Continuous: „Goers were grinding, those who were not – were asking for the turn“;

Present connective: „If your neighbor’s stomach hurts, you must be touching your own one“;

Future tense: „A candle will not light its bottom“;

----- „Until a rabbit was caught, he nearly died from fear“;

Interruptive: „Orphan, who are you cursing? Him, who raised me“;

II connective: „You must tell such a lie, that it must have legs – to be able to stand up and run also“;

I inexplicitness: „Who saw a dream before falling asleep? “;

II inexplicitness: „Lazy-bones fell down from a horse and said that he was going to do it anyway “;

It must be stated that these forms are very rare: future connective and III connective forms. There are no any examples of these forms in our research material.

For Georgians (or generally for those, who do not have so called fourth tense in their native languages and which is used in Turkish) it is difficult to understand present-future (indefinite) tense. Or they do understand it, but do not (can not) use it. This point naturally constitutes some type of difficulty in understanding Georgian-Turkish linguistic contacts.

Proverb is the basic tool of refined narrative. Abundance of proverbs in a particular language points to the high development level of that concrete nation. Proverb is the greatest treasure in which everyone can find his/her own interests.

LITERATURE:

1. Kekelia Sh., Davitiani Ak., Georgian Language: Tbilisi., „Ganatileba“, 1981
2. Sikharulidze Ks., Georgian Folk Poetics, part I: Tbilisi., „Publishing of Scientific Academy of Georgia“,1960.
3. Georgian Proverbs, Lia Andrinikashvili: Tbilisi, 2008.
4. Shanidze A., Basics of Georgian Grammer, I, Tbilisi., „Publishing of Tbilisi University“, 1973.
5. Chikovani M., History of Georgian Folk Literature: Tbilisi., „Publishing of Scientific-methodical cabinet“, 1956.
6. Chumburidze Z., Georgian Proverbs: „Tbilisi., Literature and Art“, 1965.
7. Chkonia L., Chkonia Ts., The Meaning of Universal Proverbs within the Context of Dialogue of Intercultural Communications: International Conference „Language and Culture“, materials, Kutaisi. 2010.
8. Explanatory Dictionary of Turkish Proverbs / H. Fethi Gözler; M. Ziya Gözler ”İnkilap ve Aka Kitapevleri”, İstanbul, 1982.
9. Aksan Doğan, Her Yönüyle Dil: “Türk Dili Kurumu Yayınları”, Ankara 2009.
10. Osman Çakmak, Türk Atasözlerinde Kelime Grupları Kip ve Şahıs İfadesinin İncelenmesi: Sakarya, 2006.
11. Ömer Asım Aksoy, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I: “İnkılâp Kitabevi“, 7. baskı, İstanbul, 1993.

"TURKEY", "THE TURKISH" IN "THE LIFE OF KINGS"

Mamuka Jolbordi

Gori State Teaching University, Full Professor

“The life of Kartli” is the confirmative composition of Georgian high level historical thinking of the mid centuries. Its importance is unique on one hand to study the facts from mid century history of Georgia and on another hand to master the history of the neighboring countries, separate facts and their people. (12:3-5).

I think the consideration of “The lives of the Georgian kings”, which was considered only as legend needs to be dealt with, moreover due to the archeological diggings and the foundation of the epigraphic monuments the attitude is completely changed towards the earlier skeptic sayings about Georgian mid century historical sources, where is produced pre Christianity age of Georgian (Kartli Kingdom) history. We will not change hyper critical attitude, which Ivane Javakhishvili had towards “The life of Kartli” to no criticism. (3:84;1:549)

Now we will stop on the terms “Turkish”, “Turkey” and their presumable meanings, which are mentioned for several times in “The Lives of the Kings”. We call it presumable because the above mentioned terms are mentioned in

Leonti Mroveli's compositions the relations of Persian and Togarmah's at that chronologic contest (When the Jewish people were deported by Nabuchodonosor) when there was neither ethnic unity "Turkish" nor the state of "Turkey". According to Leonti Mroveli:" Several years later the king of the Persia Kekapous sent his son Parborot together with the huge army of Armenians and Togarmahs' but the enemies defeated Parborot and the whole army. Sometime later Kekapos again sent his nephew, the son of the Shiosh Bednieri, who was killed in Turkey (i.e. In the State of Turkey due to the author of the article). The above mentioned facts are written in the book of "The lives of Persians". Later according to Leonti Mroveli the heir of Shiosh Bednieri Kaikhosro defeated Armenian and Georgian united forces. He captured its fortresses and destroyed Kartli and Armenia. He also built a temple due to their religion and several years later he was too busy, because he went to Turkey for revelry for his father and began fighting against Turkish. While Kaikhosro was in Turkey the Georgians and Armenians found the right time for independence and they defeated Parse representatives and they again gained freedom".

According to Georgian Chronicles 28 defeated and persecuted Turkish families by Kaikhosro came in Mtskheta through the Caspian Sea and offered the Head of Mtskheta to unite against Parsei. The mutual assistance pact had been registered. The head of Mtskheta settled the Turkish in one of the districts of Mtskheta called Sarkineti (Ironing). It seemed that the danger was so real that the Turkish together with the Georgians began building of the fortresses in order to defeat future aggressions. The head of Mtskheta took the right decision. The Georgian-Armenian coalitions were able to gain freedom with the help of the Turkish. "After this fact the son of Parsei king Vashtashab Spandiat Rval came in Mtskheta and there he studied that his father was killed by the Turkish and they also were invading Persia at that time and he had to go back. The Armenians and the Georgians used this chance and released themselves from the invaders".

The facts that we have brought from the "Life of the Kings" are very interesting in some points: 1) would be defined reality and reliability of the Georgian chronicler and its presumable sources. 2) The activity period of its work should be defined more exactly through the knowledge of the chronicles and foreseeing its point of view.

G. Melikishvili had a doubt that the author of the "Life of the Kings" used the complete version of the old "Chronicles that was created based on the basics of so called "Building Chronicles" and not the new one "Moktsevai Kartlisai" which was kept in Shatberdi and Chalishi collections. There is an assumption that the author of "Kartli Chronicles was based on VII th Century Georgian Chronicles, while presenting the Old History of Georgia to us, that could not reach us.

Georgian researchers (D. Bakradze, Al. Khanishvili, T. Jordania, M. Janashvili and others) even in XIX and XX centuries considered that the ancient part of the "Life of Kartli" was fairy and it reached us only with the help of the verbal way. Ivane Javakhishvili also agreed with this consumption. Many Georgian and Foreignresearchers such as: V. Miller, M. Janashvili, A. Khakhanashvili, N. Mar, E. Takaishvili, P. Ingorokva, K. Kekelidze, M. Andronikashvili, G. Mamulia and many others think that it is greatest reflection of Heroic age of the Parsee in the book "The life of Parsee" by Leonti Mroveli. All the well-known heroes of The "Shah Name" which are mentioned in Iran Chronicles such as Kakapos, Afridon, Shiosh the happy, Kaikhosro, Pasrborot, Spandiat Ravel, Ardashir, Baman and many others are as if pointing to the above mentioned fact. According to V Miller the "Shah Name" is not the immediate source of "The life of Georgia" (17:86). He considered the strong argument that Afridon, Kakapos and many other heroes mentioned in "Kartli chronicles" are mentioned with different names like Feridun, Kaikaos and others in the "Shah Name".

As for V. Gabashvili he expelled the fact that Leonti Mroveli used "Shah Name" as one of his source, because there is not represented the complete list of Parsee kings in Georgian Chronicles, moreover he does not mention the main hero of the book Rostom and i.c.(11:102).

V. Gabashvili considered the specific Eastern source was Tabarian composition "the history of the Kings and Mediators" in "the life of Parsee". Due to the conclusion of G. Mamulia the primary source of the Georgian Chronicles is one of the versions of "Falaurian Epos". (5:241-275).

We think that we should consider the observation of the researchers: "It is the most important to pay our attention on the facts that there are some parts of Leonti Mroveli's works (Chronicles) where he describes separate facts in details and there are also some parts where he mentions only the names of the kings and he tells us nothing about their works or their merits, moreover the political situation at that time. Everything this points us to the fact that the old historian used clear facts due to the reliable sources that he had at that time and the above mentioned fact undoubtedly strengthens the scientific value of "the life of the Georgian Kings". (4:25).

According to G. Kavtaria the notes by Leonti Mroveli do not fit the chronological framings, though given information is consecutive and that the real enemy in Georgia was Parse at that time. The researcher thinks that Midi is considered in "Parse" and Scythians in "Turkey". (9:13). According to history Skittish conquered Medians in the mid seventh century but in 625 A.D. Kaiser overthrown Scythians supremacy. The fact that the proscription Scythians asked the leader of Mtskheta for the shelter is considered to be the reflection in "The Life of The Kings". (9:13-14).

According to M. Sanadze in the section on the ancient period of "Life of Kartli" its author means Skvitis and Kimerielis under the term "Khazari" who invaded Kartli in the VIII-VI centuries BC. As for the information about Iranian world, it is included in "Life of Kartli" through bibliographic and not verbal way. After the detailed analysis of the mentioned notes the researcher adds: "If we look through the working method of the first chronicler of "Life of Kartli", we will see that he had two parallel chronicles with him written in different epochs and consequently, in different terms. In both of them the same information was given in one and the same place- notes about Skvitis expelled by Midielis, their arrival and settlement in Kartli. In one chronicle the terms "Kaldevelis and Honnis" were used while in another - "Persians and Turks" (7:24-32).

It is determined that in the mid II thousands and the beginning of the first thousand centuries it was formed two quite different cultural/economical region: Chinese and so called the Central Asian. The above mentioned regions included the territory from the East Turkey (to the west) to the South Majuro (to the South). At the beginning of the first thousand century the local tribes of the Central Asia formed the Scythian type nomadic culture. (The cultural monuments are found in the territory of Altai, Mongolia, Black Sea and i.c.). As for the local inhabitants of western Antolia in I thousands A.D. part of it was inhabited with the local inhabitants and the other part was inhabited by Aborigine, Greeks and they begin the colonization of these territories in IX A.D. There did not take place any important ethnical changes in Hellenic Roman period. "(14:49-73)."

"The Chinese Herodotus" Sima Tsian (145-87 A.D.) wrote in his historical works (it is considered that this composition is the systematization of the previous centuries) about the Chinese neighboring Mongolian tribes called Jujanii, who take active part in political work of the Central Asia in VII-VI A.D. and the main and the most important duty for them is the forming of the military coalition and taking part in hiking. Later in 403-321 A.D in "The Warrior Kingdoms" era the Huns and other Turkish tribes place Jujans. The Chinese mention the Huns as their enemies exactly in IV centuries A.D. In III centuries Hun tribes chose the leader (so called "Shaniui") and they form the primitive state. The long and permanent battles separated them into the Northern and the Southern groupings (At first it was in 56 A.D and for the second time it was in 48 B.C).

At the beginning of II B.C the Huns were migrated by force to the East. (They also settled in our neighboring countries in Caspian region. We do not consider the state union of the Turkish tribes- Khazarian Khakanat. (Khazarians are mentioned in the "Life of the Kings" together with "The Turkish". The Huns arrived at the borders of the Roman Empire in 376. (15:166-177).

According to the conception in Turkish the term "Turk (due to the old Turkish means strong and as for general concept it means the Turkish representative) "Tu-kini's" old form (12:28). The Chinese called this name in central Asia to people who lived in the Southern part of mountains in Altai in 177 B.C. It is established that the first documentary source where the word "Turkish" is mentioned (as an opposite) is the writing of Giokh- Turkish Orkhon in the Central Asia. (VII century).¹

Many Hun-Turkish and Ugrian tribes crossed the Volga after Huns and they temporarily stopped at the valleys near the Sea of Azov. The most important among them was to the North-West the Siberians and to the East Turkish-Ugrian tribal union. In 558 the Jujans (who were expelled by their former subordinates –Turkish) formed the state union Khakanat. The future Turkish generations were the Agars, Bulgarians, Khazars and lived in Constantinople. The daughters of the Khazar kings very often became the queens of Byzantium. They even formed guards at the King's palace in IX century. A new group of Turkish came from Middle Asia and Khorana in VII-IX centuries. Abbasid caliphates used them as the military forces. (8:7). According to the above mentioned material about the Hun and other Turkish tribes' settlement and their migration makes us think that Georgian Chronicles knew their history presumably from the sources that were unknown for us. Due to the severally mentioned phrase "And after several years" about Parsee- Togarmah battles, to our mind describes the development of the specific historic process, a real "Story" (unfortunately the chronicles do not consider it as a serious fact) and not the literary work.²

As we see the process of "The Great Resettlement" was well known for Georgian Chronicles, moreover the movement of the exact Turkish tribes. The state formation of the Hun was also well known for Georgian Chronicle.

Leonti Mroveli tells us about the later period of history of the Turkish tribes. He also uses a hint about the different religion of the Turkish tribes who settled in Ardabadagan in the legend "They built the house for prayers".

---

¹ Archon gorge is located in Mongol. It is situated on the banks of river Archon in 360 km distance from Ulan Bator. There are found many archeological foundations at that place. The founded writing in Okhron and Enisei belong to VIII-X centuries.

² It is said in the research literature that the terms "the Life" and the "Story" are not the synonyms. In the word "Story" it is meant verbal transmission. There are very frequent cases when the word "Life" is changed with the word "Story". The "Story" means the historical sources. (The folklore sources of the "Georgian Chronicles" Tbilisi 1990 p15-16).

The author of the “Life of the Kings” mentions the Turkish in his conversation with the king Mirvan: “Parsee raised the king of Porgama Mirvan. ....This Mirvan was a generous man, strong night and he was examined many times in the battles with Turkish and Arabian (6:50).

We think that the focusing our attention on the great experience of the heir of the King of Georgia has lack of some specific content and it only points us to Mirian’s political orientation.

LITERATURE:

1. “The Issues of Georgian History” by N. Berdznishvili, VIII, Tbilisi, 1973.
2. “Georgian Parsee cultural relationship” by N. Gabashvili, Magazine “Matsne”, 1983, #4.
3. “What is the life of Kartli” by M. Lortkipanidze. 1989.
4. “On the sources of the old civilization of Georgia” by O. Lortkipanidze, 2002.
5. “Falian epoch in the historical composition by Leonti Mroveli and Juansheri”. “Matsne” 1964.
6. “The life of the kings “by Leonti Mroveli, 2008.
7. M. Sanadze, “Life of Kartli” and the ancient period of Georgian history (From kartlos to Miriani), Tbilisi, 2001.
8. “The History of Turkish XIV-XVI” by M. Svanidze, 1999.
9. “The Foreign policy and diplomacy of Colchis and Kartli kingdoms in A.D VI-II”, “The Historical Essays of the Diplomacy” by G. Kavtaria, 1998.
10. “Leonti Mroveli and The “Chronicles of Kartli”” by E. Khoshtaria- Brose, 1996.
11. “The wave of Eran-Turan “(newspaper), “Iveria” by M. Janashvili, 1899, #102.
12. “Leonti Mroveli and Juansheri about some points of the world history” by Mamuka Jolbordi, 2000.
13. “Ancient Turks” by L. Gumilev. AIRIS-press, 2009.
14. “The Etiology of the Turkish” D.E Eremeev, Moscow, 1971.
15. “The Power of Huns in the West III B.C, the history of the ancient world in III, ” Moscow, 1983.
16. “The History of the ancient Georgia” by G. Melikishvili, Tbilisi, 1959.
17. “Excursions to the region of the Russian folk epic” by V. Miller, Moscow, 1892.

ფოტოგალერეა კონფერენციიდან
Photogallery from the conference

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, 0. ჭავჭავაძის გამზ. 1, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge